

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TALIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№ 2 (26)
(маҷаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 2 (26)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№ 2 (26)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2021

Сармухаррир

Хайрзода Ш.Қ. – сармухаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармухаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармухаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидмуродов Л.Х. – муовини сармухаррир, узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишкадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Раҳматзода Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Факеров Х.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шотемур

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Хоҷаев П. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявию қарзии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фасеҳзода И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғафуров П.Қ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи моделсозии математикӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳомидов А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Садриддинов М.И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Туйғунов Н.Х. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №082/МҚ– 97 аз 15.10.2018 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2021

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм ҷоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 2 (26)
(научно-практический журнал)**

Душанбе, 2021

Главный редактор

Хайрзода Ш.К. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидмуродов Л.Х. – зам. гл. редактора, член-кор. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Рахматзода Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифов З.Р. – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта и аудита Таджикского аграрного университета имени Шириншо Шотемура

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. – доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международного предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ходжаев П. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. – кандидат экономических наук, профессор заведующий кафедрой экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, директор НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М. – кандидат экономических наук, доцент, декан факультета менеджмента и экономического права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. – кандидат экономических наук, зав. кафедрой международной финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фасехзода И. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Гафуров П.Дж. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой математического моделирования в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета

Хомидов А. – кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Садриддинов М.И. – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. – кандидат экономических наук, доцент директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Туйгунов Н.Х. – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №082/ЖР - 97 с 15.10.2018г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2021

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

THE FINANCE AND ECONOMIC BULLETIN
(scientific and practical journal)
№ 2 (26)

Dushanbe, 2021

CHIEF EDITOR

Khayrzoda Sh.K – chief editor, candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics
Saidmurodov L. Kh. – Deputy Editor in Chief, Corresponding Member NAS RT, Doctor of Economics, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Rakhimzoda Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan
Ergashev R.Kh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan
Rahmatzoda R. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic analysis of the Tajik State University of Finance and Economics
Faqerov Kh.N. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics
Sharifov Z.R. – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing of Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur
Sharipov B.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics
Dzhonmamadov Sh.B. – Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy and International Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics
Khodzhaev P. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of Tajik State University of Finance and Economics
Kandiyorova D.O. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics
Koshonova M.R. – Doctor of Economics, Professor, director of research institute of “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics
Begmatov A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Money circulation of the Tajik State University of Finance and Economics
Nasriddinov F.B. – candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics
Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics
Madiyev S. – candidate of Economic sciences, Head of the Department of accounting of the Tajik State University of Finance and Economics
Jumaboev Kh. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Tax and Taxation of the Tajik State University of Finance and Economics
Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics
Sodikov M. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Management and Economic Law of the Tajik State University of Finance and Economics
Burieva M.Ch. – candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics
Fasekhzoda I. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics
Gafurov P.J. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Mathematical Modeling in Economics of Tajik State University of Finance and Economics
Khomidov A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics
Ubaydov F. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics
Sadriddinov M.I. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics
Ubayduloev F.K. – candidate of Economic sciences, the Director of Technological Park of the Tajik State University of Finance and Economics
Tuygunov N.Kh. – candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Tajik State University of Finance and Economics
The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №082/ЖП – 97 from 15.10.2018
The Tajik State University of Finance and Economics, 2021
The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 330:001.895

ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Комилов Сироджиддин Джамолиддинович - д.э.н., профессор кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-таджикского (славянского) университета. Адрес: 734000, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. Тел.: (992) 37 221-35-50. E-mail: sirojdj.tj@mail.ru

Рахматзода Хайдар Бобо - д.э.н., профессор кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-таджикского (славянского) университета. Адрес: 734000, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. Тел.: (992) 37 221-35-50.

В статье концентрируется внимание на проблемах становления и развития инновационного предпринимательства в условиях формирования инновационной экономики и ускоренного развития промышленности страны. Уточнены особенности становления инновационного предпринимательства на основе оценки состояния и тенденций развития инновационной сферы национальной экономики, аргументирована необходимость создания эффективных механизмов, обеспечивающих инновационную активность, а также стимулирование повышения потенциала инновационного развития отраслей национальной экономики. Обоснована необходимость развития механизмов интеграции науки и производства, направленная на активизацию инновационной деятельности, совершенствование системы финансирования организации инновационной деятельности, а также предложена организационная структура развития инновационного предпринимательства и инновационной инфраструктуры в промышленности.

Ключевые слова: инновация, инновационный процесс, инновационная активность, потенциал развития инновационного предпринимательства, инновационная деятельность.

МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Комилов Сироджиддин Ҷамолиддинович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон. Суроға: 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода 30. Тел.: (992) 37 221-35-50. E-mail: sirojdj.tj@mail.ru

Раҳматзода Хайдар Бобо - доктори илми иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон. Суроға: 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода 30. Тел.: (992) 37 221-35-50.

Дар мақола ба мушкилоти ташаккули ва рушди соҳибкории инноватсионӣ дар шароити ташаккули иқтисоди инноватсионӣ ва рушди босуръати саноати кишвар таваҷҷуҳ зоҳир карда шуда, хусусиятҳои ташаккули соҳибкории инноватсионӣ дар заминаи арзёбии ҳолат ва тамоюлҳои рушди соҳаи инноватсионии иқтисоди миллӣ дақиқ ва зарурати эҷоди механизмҳои самарабахши таъмини фаъолияти инноватсионӣ, инчунин, ҳавасмандгардонии афзоиши иқтисодии инноватсионии соҳаҳои иқтисоди миллӣ асоснок карда шудааст. Зарурати таҳияи механизмҳои ҳамгироии илм ва истеҳсолот, ки ба такмил додани инноватсия, такмили низоми маблағгузорию ташикили инноватсия нигаронида шудаанд, асоснок карда шуда, сохтори ташикилии рушди соҳибкории инноватсионӣ ва инфрасохтори инноватсионӣ дар саноат пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: инноватсия, раванди инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ, иқтисодии рушди соҳибкории инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ.

PROBLEMS OF FORMATION OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Komilov Sirojiddin Jamoliddinovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory and World Economy of the Russian-Tajik Slavonic University. Address: 734000, Dushanbe, st. M. Tursunzade, 30. Tel.: (992) 37 221-35-50. e-mail: sirojdj.tj@mail.ru

Rakhmatzoda Haydar Bobo - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory and World Economy of the Russian-Tajik Slavonic University. Address: 734000, Dushanbe, st. M. Tursunzade, 30. Tel.: (992) 37 221-35-50.

The article focuses on the problems of the formation and development of innovative entrepreneurship in the context of the formation of an innovative economy and the accelerated development of the country's industry. The specifics of the formation of innovative entrepreneurship are clarified on the basis of an assessment of the state and development trends of the innovative sphere of the national economy, the necessity of creating effective mechanisms that ensure innovative activity, as well as stimulating an increase in the potential for innovative development of sectors of the national economy is substantiated. The need to develop mechanisms for the integration of science and production, aimed at enhancing innovation, improving the system of financing the organization of innovation, is substantiated, and an organizational structure for the development of innovative entrepreneurship and innovative infrastructure in industry is proposed.

Key words: innovation, innovation process, innovation activity, development potential of innovative entrepreneurship, innovation activity.

Процесс становления инновационной экономики и переход на инновационный тип развития связан с преимущественным использованием результатов инновационной деятельности на основе активизации инновационного предпринимательства, создавая стратегический потенциал инноваций, который становится мощным стимулом экономического развития. Поэтому формируется новый экономический механизм в инновационной сфере, который включает в себя совокупность организационно-хозяйственных форм и методов управления инновационной деятельностью. Последнее характеризуется достаточно высоким уровнем риска и поэтому, инновационное предпринимательство относят к высоко рисковому виду предпринимательской деятельности. В основе рыночного механизма организации инновационной деятельности, создания инноваций заложены мотивы, побуждающие предпринимателей идти на данный риск. Здесь получение сверхприбыли в виде дифференциального инновационного дохода вынуждает предпринимателей внедрения в производство инноваций.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. особое место отводится индустриально-инновационному развитию. Данный сценарий предполагает создание основ инновационного развития экономики страны и совершенствование механизмов активизации инновационных процессов. Важным фактором обеспечения инновационного экономического роста и повышения уровня благосостояния и качества жизни населения в стране является развитие многообразных форм инновационного предпринимательства [1]. На начальном этапе формирования инновационной экономики требуется, прежде всего, создание социально-экономических, научно-технических и институциональных предпосылок для развития инновационного предпринимательства и активизации инновационных процессов в отраслях национальной экономики.

Современный этап экономического развития характеризуется усилением роли и значения инновационной деятельности в социально-экономическом развитии и обеспечении конкурентоспособности товаров и услуг на мировой рынок. Новые вызовы инновационного развития экономики страны требуют создания организационно-экономических условий развития инновационного предпринимательства с учетом изменения рыночного механизма организации инновационной деятельности и совершенствования технологии рыночных отношений между субъектами экономической деятельности. Все это предполагает реструктуризацию научной и промышленной систем страны и на этой основе

обеспечить производство высокотехнологической конкурентоспособной продукции и вхождение в мировой рынок.

До сих пор наблюдается низкая мобильность трудовых кадров и острый дефицит высококвалифицированных кадров в области инновационной деятельности, слабая организационно-методическая поддержка промышленных предприятий, научно-технических организаций, недостаточное развитие инновационной инфраструктуры. Мы согласны с утверждением, что «развитие инновационной деятельности на основе формирования качественно новой инновационной инфраструктуры требует пересмотра всех парадигм государственного управления социально-экономическим развитием» [4].

Формирующиеся структуры инновационного предпринимательства находятся в положении более высокого уровня риска, нуждаются в эффективном менеджменте, повышенной чувствительности к изменениям условий хозяйствования, велики трудности в привлечении дополнительных финансовых средств [9]. Становление инновационного предпринимательства предполагает повышение роли таких нормативных составляющих, как юридические процедуры, договоры, авторские и иные права, четкое закрепление прав интеллектуальной собственности.

На современном этапе инновационного развития инновационное предпринимательство представляет собой процесс разработки и использования любых нововведений в хозяйственной деятельности, разработки и коммерциализации результатов инновационной деятельности или их внедрения в производство. Содержание инновационного предпринимательства, его философия отражает, во-первых, поиск новых путей развития предпринимательской деятельности, и во-вторых, расширение инновационной сферы национальной экономики. Еще в начале XX в. австрийский экономист Йозеф Шумпетер, исследуя инновационный процесс и развитие предпринимательства, определил функциональное назначение инновационной сферы (коммерческий анализ потенциальных потребителей инноваций; поиск перспективных идей источников функционирования; организация создания и внедрения новшества; тиражирование; поддержка и утилизация) [12].

Инновационное предпринимательство как необходимое условие функционирования инновационной сферы основано на использовании интеллектуальной собственности и соответствующих форм организации и управления инновационной деятельности. Особенности развития инновационной деятельности связаны с направлениями использования и коммерциализации результатов научных исследований и разработок для расширения и обновления номенклатуры и улучшения качества товаров, услуг и работ, совершенствования технологии производства продукции и эффективной реализации ее на внутреннем и зарубежных рынках. Поэтому инновационное предпринимательство может включать определенные виды инновационной деятельности на основе риска с целью получения предпринимательского дохода.

Объектом инновационного предпринимательства могут быть различные аспекты целого комплекса научных, технологических, организационных, финансовых и коммерческих мероприятий, направленные на разработку инновационного продукта, инновационного процесса, представляющие собой результаты научно-исследовательских процессов в форме новой техники, технологии, сырья, методов, приёмов и т.д. Также объектом инновационного предпринимательства могут быть инновации-процессы, то есть последовательные «процедуры» внедрения новых продуктов, принципов, методов, а также социальные инновации в форме изменения привычного типа мышления и стиля жизни, внесения динамичности в устойчивый порядок.

Организационное развитие инновационного предпринимательства охватывает все стадии комплекса инновационного процесса и включает в себя также стадии, как поиск новой идеи и ее оценку, составление бизнес-плана, поиск необходимых ресурсов и управление созданным предприятием. Мировой опыт инновационного развития свидетельствует, что новой тенденцией в инновационных процессах является повышение степени корпоративного инновационного предпринимательства в институциональные образования. Данная модель развития инновационного предпринимательства предусматривает организацию инновационной деятельности и коммерциализации её результатов на основе организации научно-технологических кооперационных сделок. В этой связи дальнейшее развитие инновационного предпринимательства в стране усиливает необходимость создания многообразных механизмов, обеспечивающих инновационную активность субъектов инновационного предпринимательства, а также стимулирующие повышение потенциала эффективности инновационных процессов к самосовершенствованию [6].

Масштабы и эффективность организации инновационного предпринимательства во многом определяются характером и степенью организационных форм инновационного развития технопаркового типа. К структурам технопаркового типа, стимулирующие инновационный экономический рост и способствующие развитию интеграции науки и производства можно отнести научные парки, технологические парки, научно-технологические парки, технополисы, регион науки и технологии (технологические деревни).

Для нашей страны на данном этапе инновационного развития целесообразно формирование таких инновационных зон, как: университеты-инкубаторы, научно-промышленные парки, биологические парки, технологические деревни, наукограды, диверсифицированные научные зоны, технологические центры, деловые центры и др. Эти инновационные зоны также призваны активизировать деятельность субъектов инновационного предпринимательства, осуществить интеграцию научного и материального производства и стимулировать коммерциализацию результатов инновационной деятельности. Следует согласиться с мнением, что «Развитие университетских технопарков, которые являются одним из важнейших компонентов системы мер перехода к экономике, основанной на знаниях, может оказать положительное влияние не только на производственный процесс, но также и на образование человеческих ресурсов, культуру, здравоохранение, финансы, менеджмент и т.д.» [3].

Особенно интересным представляется тот факт, что наряду с вышеперечисленными проблемами и возможностями также требуется создание благоприятного инвестиционного климата и привлечение достаточных финансовых ресурсов. Эти финансовые ресурсы могут быть рисковым капиталом. При этом венчурному капиталу обычно характерна повышенная степень предпринимательского риска, и он представляется на цели внедрения или патентования идеи, для финансирования высокотехнологических производств, а также предприятий, реализующих прорывные инновационные проекты с большими рыночными перспективами.

На данном этапе становления инновационного предпринимательства развитие венчурного финансирования способно активизировать: во-первых, инновационную способность отраслей и предприятий национальной экономики; во-вторых, инвестиционную активность сферы инновационной деятельности; в-третьих, инновационные и интеграционные процессы науки и производства, в-четвертых, процессы институционализации развития венчурного предпринимательства. Это дает основание указать на создание необходимых условий в стране для реализации модели венчурного финансирования и венчурного предпринимательства. В первую очередь в

стране необходимы исчерпывающие нормативные акты, регулирующие деятельность венчурных фондов и венчурных компаний.

Инновационное предпринимательство в современной рыночной экономике обусловлено многообразием организационных форм и механизмов, обеспечивающих интеграции науки и производства. Оно вносит значительные изменения в структуре финансирования инновационной деятельности и обогащает содержание традиционных форм предпринимательства. При этом, инновационное предпринимательство усиливает развитие венчурных фирм, то есть в стране должны быть созданы гибкие и эффективные предприятия с целью апробации, доработки и доведения до промышленной реализации «рисковых инноваций». Развитие механизмов интеграции науки и производства на основе формирования и развития инновационного предпринимательства обеспечивает: во-первых, организацию новых направлений научных исследований и создание новых жизнеспособных хозяйственных единиц; во-вторых, поддержку и стимулирование инновационной активности отраслей национальной экономики; в-третьих, увеличение занятости высококвалифицированных специалистов в наукоёмких производствах экономики; в-четвертых, внедрение сложных инновационных процессов и высокотехнологичной продукции с целью активизации отраслей национальной экономики, обеспечивающих стране международную конкурентоспособность.

На данном этапе экономических преобразований инновационное предпринимательство требует новую систему финансирования инновационной деятельности. Здесь венчурный капитал становится главным источником долгосрочных инвестиций предпринимательской деятельности, реализующей «рисковые инновации». Поэтому большое значение приобретает проблема организации процесса выбора инновационных проектов для финансирования, а также создания модели инновационного предпринимательства, основанного на совершенной системе финансовой поддержки предпринимательских инновационных проектов, которая отличается от традиционных банковских операций по кредитованию.

Для развития инновационного предпринимательства также необходимы стимулирующие меры по поддержке малых инновационных фирм, научно-исследовательских центров и университетов крупными компаниями. Такой подход способствует инновационной активности, созданию научно-технологических инноваций, коммерциализации научных идей и повышению финансовой отдачи исследовательских и венчурных проектов [9].

Дальнейшее развитие инновационного предпринимательства и осуществление координации деятельности организаций инфраструктуры поддержки инновационного предпринимательства в отраслях национальной экономики предполагает создание организационной структуры управления инновационной сферы. Деятельность данного института управления развитием инновационного предпринимательства направлена на решение следующих задач: 1) проведение мероприятий с участием малых инновационных предприятий, потенциальных инвесторов и потенциальных потребителей инновационной продукции; 2) осуществление мероприятий по развитию системы имущественной поддержки, привлечению малых и средних инновационных предприятий в действующие и создаваемые технопарки, созданию системы контроля и координации работы технопарков; 3) организация работы по отбору и финансированию инновационных проектов субъектов инновационного предпринимательства (организация приема и рассмотрение заявок, организация проведения экспертизы, подготовка заявок для рассмотрения на комиссии, комплексная экспертиза инновационных проектов субъектов инновационного предпринимательства).

Предлагаемую организационную структуру развития инновационного предпринимательства целесообразно создать в форме Агентства по развитию инновационного предпринимательства. С целью активизации деятельности структур инновационного предпринимательства на основе осуществления информационного обмена между организациями, вошедшими в инновационную инфраструктуру оно обеспечивает: выработку согласованных позиций по принципиальным вопросам, имеющих значение для развития инновационного предпринимательства в отраслях национальной экономики; координацию деятельности организаций, работающих в сфере поддержки и развития инновационного предпринимательства, включая венчурные фонды и иные финансовые институты.

Развитие инновационного предпринимательства возможно на основе использования многообразных форм государственной поддержки. На начальной стадии формирования инновационного развития формами государственной поддержки инновационного предпринимательства могут быть следующие: а) целевые бюджетные субсидии для оплаты затрат на выполнение инновационных проектов субъектов инновационного предпринимательства; б) целевые бюджетные субсидии для оплаты затрат инновационных предприятий на патентно-лицензионную работу и защиту интеллектуальной собственности; в) целевые бюджетные субсидии для оплаты затрат субъектов инновационного предпринимательства на участие в мероприятиях по продвижению инновационной продукции; г) целевые бюджетные субсидии для оплаты капитальных затрат субъектов инновационного предпринимательства по приоритетным направлениям и др. Также важное значение в развитии инновационного предпринимательства имеет государственная финансовая поддержка, подготовка кадров и другие виды помощи начинающим субъектам инновационного предпринимательства.

В становлении и развитии инновационного предпринимательства важная роль принадлежит институционализации инновационных процессов на основе развития венчурных и инновационных фондов, связанных с вузовской, академической наукой, с государственными и благотворительными фондами, лизинговыми и страховыми компаниями. Также большие институциональные возможности заложены в лизинге, франчайзинге и форфейтинге как перспективных источников инвестирования инновационного предпринимательства.

В силу отсутствия в Таджикистане достаточного опыта организации инновационного предпринимательства в отраслях национальной экономики, на наш взгляд, требуется создание институциональных условий для привлечения и использования на взаимовыгодных условиях финансовых ресурсов частного и государственного секторов для реализации инновационных проектов и развития рынка инноваций. Здесь усиливается необходимость разработки модели государственно-частного партнерства государственной власти, частного бизнеса, исследовательских и образовательных учреждений в рамках реализации задач Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. [1]. Эта модель должна быть направлена на выборку механизма государственного партнерства в области реализации совместных исследовательских проектов, создание совместных научных лабораторий, формирование объектов инфраструктуры инновационного предпринимательства. Развитие инновационного предпринимательства в этой модели государственно-частного партнерства, а также в инновационной сфере национальной экономики следует выделить в качестве стратегической задачи и системообразующего фактора промышленной политики государства.

Проводя анализ развития инновационного предпринимательства в Таджикистане, следует отметить, что существующие объемы инвестиций, направляемые в инновационную деятельность в субъектах предпринимательства

недостаточны. Инвестиционная деятельность, на наш взгляд, должна быть основана на более эффективной модели инновационного предпринимательства и государственно-частного партнерства в инновационной сфере [5]. В этой связи, во-первых, необходимо увеличить государственные расходы на поддержку развития инновационного предпринимательства в стране; во-вторых, с целью активизации инновационного предпринимательства следует трансформировать национальную экономику на инновационный путь развития с учетом развития человеческого капитала в стране; в-третьих, субъектам инновационного предпринимательства страны необходимо активизировать инновационную деятельность на основе реализации инновационных проектов по производству наукоемких и конкурентоспособных товаров и услуг; в-четвертых, целесообразно определить возможности заимствования и адаптации зарубежного опыта развития инновационного предпринимательства с учетом особенностей механизмов его активизации в условиях Республики Таджикистан.

На наш взгляд, назрела необходимость разработки модели развития инновационного предпринимательства в отраслях национальной экономики, которая позволит сформулировать методологическую основу для разработки и реализации эффективной государственной политики в сфере инновационного предпринимательства, создания его инновационной инфраструктуры, развития эффективной системы взаимодействия вузов и бизнес структур, активизации процесса коммерциализации инноваций, реализации государственной политики развития рынка объектов интеллектуальной собственности.

Литература:

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. <https://www.medt.tj/ru/strategiy-i-programmi/hcp-2030/58-nsr2030>
2. Инновационное предпринимательство: теория и практика / ред. кол.: К. К. Полянский, Э. П. Лесникова; //Сборник материалов Всероссийской (национальной) научно-практической конференции. – Воронежский филиал РЭУ им. Г. В. Плеханова: издательско-полиграфический центр «Научная книга», июль, 2019. – 197 с.
3. Кодиров Ф.А. Некоторые вопросы ускоренной индустриализации и инновационной активности университетских технопарков / Ф.А. Кодиров //Таджикистан и современный мир.- 2020.- № 4 (72).- С.160-172.
4. Кодиров Ф.А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства/ Ф.А. Кодиров // Финансово-экономический вестник.- 2020.- № 4 (24). - С. 49-58.
5. Комилов С.Дж. Формирование инновационного потенциала как условие индустриально-инновационного развития национальной экономики/ С.Дж. Комилов //Проблемы современной экономики.- 2019. - №2 (70). - С.157-161.
6. Комилов С.Дж. Проблемы повышения инновационной активности предприятий в Республике Таджикистан/ С.Дж. Комилов //Проблемы современной экономики. - 2009. - 1/ (29). - С. 313-316.
7. Концепции государственной политики привлечения и защиты инвестиции Республики Таджикистан//Утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2012 года. - № 755.- с.7
8. Рахматзода Х.Б. О значении применения использования венчурного капитала как важного источника финансирования инновационного предпринимательства / Х.Б. Рахматзода //Материалы научно-практической конференции «Финансы, учет и аудит: проблемы и перспективы развития в РТ».- РТСУ, 2015. - С. 65-73.
9. Файзуллоев М.К. Проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республики Таджикистан: монография / М.К.Файзуллоев, С.Дж. Комилов. - Душанбе: Ирфон, 2017.- 192с.
10. Файзуллоев М.К. Инновационное развитие как ключевой фактор экономического роста/ М.К. Файзуллоев // Вестник ТНУ - 2012. - №2/9 - С. 263-270.
11. Файзуллоев М.К. Перспективы становления инновационной деятельности в экономике Таджикистана/ М.К. Файзуллоев //Наука и инновация. - 2014. - №4 (10) – С. 85-90.
12. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития/Й.А. Шумпетер - М.: Директ-Медиа Паблишинг. - 2008. – 401 с.

ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА НА РЫНКЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Солехзода Ашурбой Абдувохид – к.э.н., доцент, первый заместитель министра экономического развития и торговли Республики Таджикистан. Адрес: 734001, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Бохтар, 37. Телефон: (+992907) 777013. E-mail: Ashurboy@mail.ru

Мирджамолов Мурод Абдурахмонович – ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+99293) 924 0001. E-mail: Mirjamolov-m@bk.ru

В статье оценивается уровень конкурентоспособности предприятий малого и среднего бизнеса на рынке промышленности строительных материалов. Исследуются общие тенденции развития строительной индустрии в Республике Таджикистан и место малых и средних предприятий в этом направлении. Отмечается, что независимо от положительной тенденции роста важнейших видов строительной продукции в Республике Таджикистан в годы независимости уровень развития строительной индустрии по сравнению с возможностями страны является недостаточным. Исходя из этого, авторами предлагается ряд рекомендаций по повышению конкурентоспособности предприятий малого и среднего бизнеса на основе анализа экономического потенциала страны и факторов, способствующих их росту. Сформулированы основные методические и практические рекомендации, направленные на повышение роли малого и среднего бизнеса в обеспечении устойчивого развития экономики страны.

Ключевые слова: конкуренция и конкурентоспособность, Всемирная торговая организация, открытая экономика, малые и средние предприятия, промышленность строительных материалов, инвестиции.

БАҲОДИҲИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ БИЗНЕСИ ХУРДУ МИЁНА ДАР БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ САНОАТИ СОХТМОН

Солехзода Ашурбой Абдувохид – н.и.и., дотсент, муовини якуми вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сурога: 734001, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Бохтар 37. Телефон: 907777013. E-mail: Ashurboy@mail.ru

Мирҷамолов Мурод Абдурахмонович – ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон (+99293) 924 0001. E-mail: Mirjamolov-m@bk.ru

Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллифони рақобатпазирӣ корхонаҳои хурду миёна дар бозори маҳсулоти саноати сохтмонӣ баҳодиҳӣ ва таҳлил карда шудааст. Тамоюли умумии рушди саноати сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳогузори карда шуда, муаллифони кӯшиши кардаанд, ки мавқеи корхонаҳои хурду миёнаро дар ин самт арзёбӣ намоянд.

Қайд карда мешавад, ки новобаста аз тамоюли мусбии рушди шаклҳои муҳими маҳсулоти сохтмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи рушди индустрияи сохтмонӣ кофӣ нест. Аз ин рӯ, аз ҷониби муаллифони як қатор тавсияҳо барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ корхонаҳои хурду миёна дар асоси таҳлили иқтисодии кишвар ва омилҳои рушди саноати сохтмон пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: рақобат ва рақобатпазирӣ, Созмони умумиҷаҳонии савдо, иқтисодиёти кушод, корхонаҳои хурд ва миёна, маҳсулоти саноати сохтмон, сармоягузорӣ.

COMPETITIVENESS EVALUATION OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN THE INDUSTRY OF CONSTRUCTION MATERIALS

Solehzoda Ashurboy Abduvohid – candidate of economics sciences, associate professor, First Deputy Minister Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan. Address: 734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bokhtar str. 37. Phone: (+992907) 777013. E-mail: Ashurboy@mail.ru.

Mirjamolov Murod Abdurakhmonovich – assistant of the Department of Management, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str. 64/14. Phone: (+99293) 924 0001. E-mail: Mirjamolov-m@bk.ru

The article assesses the level of competitiveness of small and medium-sized businesses in the building materials industry market. The general trends in the development of the construction industry in the Republic of Tajikistan and the place of small and medium enterprises in this direction are investigated. It is noted that regardless of the positive growth trend of the most important types of construction products in the Republic of Tajikistan in the years of independence, the level of development of the construction industry in comparison with the country's capabilities is insufficient. On this basis, the authors propose a number of recommendations for improving the competitiveness of small and medium-sized enterprises based on an analysis of the economic potential of the country and factors contributing to their growth. The basic methodological and practical recommendations aimed at enhancing the role of small and medium-sized businesses in ensuring the sustainable development of the country's economy are formulated. The article emphasizes that, based on a retrospective analysis of the construction materials market, there is a high increase in the production of certain goods. The article also notes that despite the development of small and medium-sized businesses in the construction materials market, they are not growing as fast as expected, since there are still no legislative guarantees of the immutability and long-term policy on small businesses.

Keywords: competition and competitiveness, world trade organization, open economy, small and medium enterprises, building materials industry, investment.

Малые и средние предприятия Республики Таджикистан, являясь важным участником отечественного рынка, наряду с развитием и расширением производственной деятельности за годы независимости сталкиваются с вопросами сохранения своей конкурентоспособности. Это связано с расширением степени открытости экономики Республики Таджикистан в процессе и после вступления страны во Всемирную торговую организацию.

Актуальность данного вопроса сохраняется и для предприятий в области промышленности строительных материалов, которые за последние 10 лет демонстрируют прогрессивное развитие. По мере появления новых участников рынка с более конкурентоспособными товарами и инновационными технологиями развивается конкуренция между ними. Повышение степени открытости экономики Таджикистана требует от предприятий этой отрасли, особенно малых и средних, принятия дополнительных стратегических мер повышения конкурентоспособности, поскольку новые игроки рынка в значительной степени действуют более эффективно и отличаются большими финансовыми и иными экономическими ресурсами. С интеграцией экономики Республики Таджикистан в мировое хозяйство открываются рынки, в том числе и рынок строительных материалов. Доступ иностранного капитала, передовых технологий и опыта управления в дальнейшем окажет глубокое социально-экономическое влияние на строительный рынок, что открывает новые возможности и вызовы в направлении развития малого и среднего предпринимательства в этой сфере. В условиях формирующегося рынка страны, где имеются большие ниши, существует огромная перспектива для развития малого и среднего предпринимательства.

Развитие строительной отрасли в Республике Таджикистан происходит на фоне достижения высокого экономического роста в стране и улучшения уровня жизни населения, а также повышения их спроса на продукцию отрасли. В Республике

Таджикистан за период независимости достигнуты значительные успехи в сфере развития малого и среднего предпринимательства в строительстве. За последние 10 лет темпы экономического роста в Республике Таджикистан составил в среднем около 7,0%, что значительно больше, чем во многих других развивающихся странах. Объем ВВП в 2017 году составил 61,1 миллиард сомони и в расчете на душу населения равен 6913,5 сомони, что на 9,97% больше, чем в 2016 г. (таблица. 1).

Только за последние 20 лет населению страны было выделено свыше 135 тысяч гектаров земли под приусадебный участок более 1 миллионам семей. Это позволило расширять села за счет таких земель, и за 2010-2017гг. введено в действие более 8677,6 тыс квадратных метров жилых домов, из которых 80,5% осуществлено за счет населения. Причем, в региональном разрезе на Горно-Бадахшанскую автономную область (ГБАО) приходится 3,3% от общей площади введенных жилых домов в стране, на Согдийскую область - 32,6%, Хатлонскую область - 30,2%, город Душанбе – 15,6% и районы республиканского подчинения (РРП) – 17,8%. На первый взгляд, кажется большая неравномерность социально-экономического развития регионов по их доле в общем объеме введенных жилых домов в стране. Однако, если рассмотреть этот показатель в расчете на одного жителя региона, то ситуация выглядит следующим образом: ГБАО - 1,3 квадратных метров на одного жителя, Согдийская область – 1,1, Хатлонская область - 0,82, город Душанбе – 1,6 и РРП – 0,74. В целом разница не такая уж большая, хотя имеются расхождения в региональном масштабе, которые и показывают некоторую разницу в социально-экономическом развитии этих регионов.

Расчеты, приведенные выше, также и подтверждают сдвиги в строительной отрасли, так как ежегодное строительство жилых домов, в основном за счет населения, повышает спрос на строительные материалы.

Кроме того, развитие строительной отрасли сможет улучшать материальную базу всего производственного потенциала страны и развивать производственную инфраструктуру регионов Таджикистана. От эффективности функционирования регионального строительного комплекса во многом зависят темпы экономического развития в стране, роста конкурентоспособности промышленности и других секторов экономики страны.

Таблица 1. - Динамика изменения макроэкономических показателей развития Республики Таджикистан

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП, млн. сомони	30071,1	36163,1	40525,5	45606,6	48401,6	54471,1	61093,6
Темп роста к предыдущему году, %	107,4	107,5	107,4	106,7	106,0	106,9	107,1
на душу населения, сомони	3898,1	4579,2	5019,1	5523,7	5727,0	6299,6	6913,5
в % к предыдущему году	-	117,5	109,6	110,1	103,7	110,0	109,74

Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан //

Статистический сборник. - Душанбе, АПСПРТ, 2017. - С. 197.

Развитие строительной отрасли регионов страны определяет состояние экономики страны, эффективность социальной сферы страны и доступность жилья для населения. Кроме того, состояние строительной отрасли страны является важным показателем оценки макроэкономической ситуации в регионе, предпринимательского потенциала страны и перспективных сфер для инвестирования.

В структуре промышленности Республики Таджикистан важное место занимает продукция строительной промышленности. В 2017 доля обрабатывающей промышленности в общей структуре промышленности страны составила 58,8%. Доля

важнейших видов продукции строительной отрасли в общей структуре промышленности страны 34,9%, что свидетельствует о значимости данной отрасли в экономике страны. В 2017 г. из общего объема производства промышленности строительных материалов в Республике Таджикистан 5,8% приходилось на производство древесной продукции, 7,8% - резиновых и пластмассовых изделий, 10,4% - прочих неметаллических минеральных продуктов и 10,9% на металлургию (таблица 2).

Таблица 2. - Доля продукции строительной промышленности в структуре промышленности Республики Таджикистан в 2017 году

Отрасли промышленности	
Вся промышленность	100
Добывающая промышленность	22,6
Обрабатывающая промышленность	58,8
в том числе:	
-обработка древесины и производство изделий из дерева	5,8
-производство резиновых и пластмассовых изделий	7,8
-производство прочих неметаллических минеральных продуктов	10,4
-металлургическое производство и производство готовых металлических изделий	10,9

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, АПСРТ, 2017. - С.256.

Одним из положительных тенденций развития промышленности строительных материалов в последнее время является высокий темп роста производства цемента как важнейшего вида строительной продукции в регионе. Согласно данным статистики в 2017г. объем производства цемента в стране составил 3122 тыс. тонн, что на 56% больше по сравнению с 2016 годом и в 12 раз больше по сравнению с 2012 годом. Это связано с восстановлением имеющихся и созданием новых производственных мощностей в стране в сфере производства цемента. Если с одной стороны рост производства цемента в стране способствует росту производства готовых строительных товаров, такие как сборные железобетонные конструкции, стеновые материалы и строительный кирпич, то с другой - росту строительства жилых домов и производственной инфраструктуры.

Объем производства сборных железобетонных конструкций и изделий в 2017 г. составил 56,2 тыс. м³ и вырос по сравнению с 2000 г. на 43,7 тыс. м³. Объем производства асбестоцементных листов (шифер) в этот период достиг 0,3 млн. усл. плиток и снизился по сравнению с 2000 г. на 3 млн. усл. плиток (таблица. 3).

Независимо от положительной тенденции роста важнейших видов строительной продукции в Республике Таджикистан в годы независимости уровень развития строительной индустрии по сравнению с возможностями страны является недостаточным. Республика Таджикистан как горная страна имеет благоприятный климат для развития промышленности строительной продукции. Но из-за нехватки инвестиционных ресурсов, современной техники и технологии, квалифицированных кадров, а также устаревания используемого производственного оборудования, ресурсный потенциал промышленности строительных материалов используется в недостаточном уровне.

Исследование уровня использования производственных мощностей предприятий строительной отрасли показывает, что среди строительных предприятий максимальное использование производственных мощностей приходится на производство цемента, что составляет 69,7% в 2017 году.

Таблица 3. - Динамика производства основных видов строительных материалов в Республике Таджикистан

Наименование продукции	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2017 в % к 1995
Цемент, тыс. тонн.	78,1	54,8	253,1	288,2	1150	1418	2001	3122	3897,4
Сборные железобетонные конструкции и изделия	53,0	12,5	20,8	37,9	46,7	61,4	50,3	56,2	106,0
Стеновые материалы, млн. шт. усл. кирпича	71,7	29,9	45,9	70,9	92,5	113,1	116,0	116,2	162,2
В том числе строительный кирпич млн. шт. усл. кирпича	71,4	29,9	45,9	70,9	92,5	113,1	116,0	116,3	162,9
асбестоцементные листы (шифер), млн. усл. Плиток	6,1	2,3	2,3	0,3	-	11,0	0,1	0,3	4,91

Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан// Статистический сборник. - Душанбе: АПСПРТ, 2017. - С.284.

В других предприятиях строительной отрасли использование производственных мощностей составляет ниже 50%, что в условиях высокой конкуренции не способствует созданию высокой добавленной стоимости, покрывающие производственные издержки. Анализ, проведенный учеными страны, показал, что в последние годы уровень использования производственных мощностей предприятия строительных материалов в среднем растет на 25% [1, с. 211]. В производстве некоторых видов строительной продукции динамика использования производственных мощностей составляет ниже 10%. Например, для производства сборных железобетонных конструкций этот показатель составляет 6,9,% (таблица 4).

В таких условиях, на наш взгляд, для повышения уровня использования имеющихся производственных мощностей в стране необходимо проводить регулярный мониторинг деятельности предприятий производящие строительные материалы и выявить причины, по которым эти предприятия не работают на полную мощность. Кроме того, очень важно принимать меры по модификации производственного оборудования строительной продукции с учетом происходящих технологических изменений и повышения требований потребителей строительной продукции относительно качественных характеристик продукции.

Таблица 4. - Динамика использования производственных мощностей промышленных предприятий в сфере строительной индустрии, %

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 в % к 2011
Цемент	39,0	15,8	13,8	94,9	18,0	39,0	59,7	153,08
Сборные железобетонные конструкции	9,8	27,1	7,6	11,3	29,9	34,2	6,9	70,41
Стеновые материалы	28,7	16,7	57,0	59,1	57,3	12,1	44,5	155,05

Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан// Статистический сборник. - Душанбе, АПСПРТ, 2017. - С.275.

В 2018 г. в стране функционировали 4455 малых предприятий, выручка, от реализации произведенной продукции которой составило 4351,8 млн. сомони. Число малых предприятий в Республике Таджикистан по сравнению с 2014 г. снизился на 355 единиц, или на 7,4%. В 2017 г. средняя численность работающих в малых

предприятиях составил 18,9 тыс. человек и снизился по сравнению с 2014 г. на 8,6 тыс. человек. Число малых предприятий в сфере строительства в 2017 г. составляет 495 единиц или 11,1% от общего числа зарегистрированных малых предприятий. В последние 5 лет число малых предприятий в сфере строительства снизился на 13 единиц. Среднесписочная численность работающих в данном секторе составило 1932 человек. В последние годы, как и в других отраслях, где функционируют малые предприятия, для малых предприятий в сфере строительства наметилась понижающая тенденция по числу зарегистрированных предприятий, выручке от реализации произведенной продукции работ и услуг и численности персонала.

Таблица 5. - Основные показатели деятельности малых предприятий, имеющих статус юридического лица по видам экономической деятельности

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018
Число малых предприятий	4810	5394	5176	4919	4455
Среднесписочная численность работающих, тыс.	27,5	30,2	28,43	21,4	18,9
Выручка от реализованной продукции (работ, услуг)тыс. сомони	4271,1	5501,6	6170916,5	3793,1	4351,8
Фонд заработной платы, млн. сомони	318,5	329,1	32911,0	216,5	218,9
В сфере строительства					
Число малых предприятий	506	586	585	567	495
среднесписочная численность работающих	3696	4124	3976	2347	1932
Выручка от реализованной продукции (работ, услуг) тыс. сомони	680764,9	1098944,2	1147572,3	581484,6	579078,5
Фонд заработной платы, млн. сомони	63638,5	92753,9	98412,5	50694,0	43260,7

Составлено по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан// Статистический сборник. - Душанбе, АПСПРТ, 2017. - С.275.

Необходимо иметь ввиду, что малые и средние формы предприятий в сфере строительства, имеют определенные преимущества, которые выражаются в следующем.

Во-первых, малое и среднее предпринимательство (МСП) несут существенный вклад в развитие строительной отрасли и являются основной движущей силой рыночной экономики. По сравнению с другими строительными предприятиями МСП невелики по размеру и численности работников. Однако гибкий механизм их функционирования и незначительный объем стартового капитала позволил им быстро реагировать на изменения рыночного спроса.

Во-вторых, МСП в сфере строительства способствует задачам для создания рабочих мест и обеспечивает значительное количество сельского и городского населения рабочими местами. Республика Таджикистан как развивающаяся страна со значительными трудовыми ресурсами, всегда находится под большим давлением в связи с высоким спросом на рабочие места. В ходе своего экономического развития страна столкнулась с такими проблемами как нехватка финансовых ресурсов и снижения эффективности производства потерей рабочих мест. Малые и средние предприятия в сфере строительства сыграют важную роль в решение такого вопроса.

Таким образом, они могут предоставить или создать больше рабочих мест, чем крупные предприятия.

В третьих, МСП в сфере строительства являются основной силой, способствующей реструктуризации промышленности страны и оживлению рынка строительных материалов. Подавляющее большинство МСП, чтобы выжить и развиваться, должны максимально использовать свой потенциал, активно участвуя в конкуренции на рынке и борясь с крупными предприятиями за долю рынка. Конкурентный характер МСП позволил им сыграть позитивную роль в стимулировании роста внутреннего рынка многих стран.

В четвертых, МСП являются важной опорой для развития предпринимательства и профессиональных предпринимателей. Рыночное давление на МСП приведет к повышению их конкурентоспособности посредством поиска наиболее эффективных форм выживания и развития, с учетом их эгоистического и конкурентного характеров, чтобы не оказаться проигравшими. Именно рыночное давление привело к появлению талантливых предпринимателей, к развитию инноваций.

В пятых, несмотря на развитие малого и среднего предпринимательства в стране, количественные и качественные показатели развития малого бизнеса в сфере строительства пока не играют существенную роль на рынке как предполагалось. В условиях глобализации мировой экономики либерализация национальных рынков обеспечивая новые условия для развития среднего и крупного предпринимательства, создает новые проблемы и сложности для функционирования субъектов малого предпринимательства. Это связано, прежде всего, с тем, что субъекты малого предпринимательства не будут способны конкурировать за свою долю на рынке с крупными фирмами, что создает кризисные ситуации. В этих условиях для Республики Таджикистан необходима всемерная поддержка МСП во всех сферах, в том числе и в производстве строительных материалов.

Таким образом, для более конкретной оценки деятельности малых и средних предприятий в сфере промышленности строительных материалов необходимо провести исследование рынка с учетом применения других методов, кроме статистического анализа и наблюдения. В региональном масштабе необходимо рассмотреть степень удовлетворения спроса населения и строительных фирм на строительные материалы со стороны субъектов малого и среднего предпринимательства, их объем производства и долю импорта и другие показатели, которые способствуют проведению детальной оценки состояния рынка. Это актуально, тем более, когда в сельских местностях страны за последние годы активно идет ход строительства различных объектов социального, инфраструктурного и производственного назначения.

Литература

1. Абдуллоев У. Х. Предпосылки кластеризации регионального строительного комплекса Таджикистана/ У. Х. Абдуллоев //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2016.-№ 2/8 (215). - С.211-115.
2. Абдуллоев У. Х. Строительный комплекс в экономическом пространстве региона: эволюция понятий, определение и содержание/ У.Х. Абдуллоев //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. - № 2/8 (181). - С.81-84.
3. Карпов А.Л. Конкурентоспособность: тактика и стратегия предприятия / А.Л. Карпов. - Иркутск: ОмГУ. - 2013. - 180 с.
4. Кравченко О.В. Проблемы управления конкурентоспособностью предприятия / О.В. Кравченко. - Саратов: Поволж. межрегион. учеб. центр, 2014. -194 с.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2017. - 480с.

УДК: 33. 336

ТАКМИЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Шарифов Зариф Раҳмонович – д.и.и., профессор, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити ДАТ ба номи Ш. Шохтемур. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 151. Тел.: 905-00-44-00

Талбаков Самандар Абдуҷалилович – омӯзгори кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити ДАТ ба номи Ш. Шохтемур. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 151. Тел.: 909-66-66-93

Дар мақолаи илмӣ ба таҳқиқи масъалаҳои нақши баҳисобгирии муҳосибӣ ва технологияи иттилоотӣ дар рушди устувори иқтисодиёти миллӣ, серталаб будани касби муҳосибӣ дар бозори меҳнат, рушди илмии техника ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти кишвар, таркиби баҳисобгирии муҳосибӣ ва зарурати ҷудо шудани он ба низоми баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ, тағйироти навтари назариявӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ диққати зарурӣ дода шудааст. Ҳамчунин, самтҳои автоматикунони низоми баҳисобгирӣ, зарурати мукамалгардонии донишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва сабабҳои зиёд шудани талаботи кордихандагон ба муҳосибон мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, муҳосиб, баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, баҳисобгирии молиявӣ, рақамикунонӣ, барномаҳои муҳосибӣ, технологияҳои фазой, технологияҳои иттилоотӣ, иқтисодиёти миллӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Шарифов Зариф Раҳмонович – д.э.н., профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и аудита ТАУ имени Ш. Шохтемура. Адрес: РТ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 151. Тел.: 905-00-44-00.

Талбаков Самандар Абдуҷалилович – ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита ТАУ имени Ш. Шохтемура. Адрес: РТ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 151. Тел.: 909-66-66-93.

В научной статье рассматривается вопрос значений, роли и влияния цифровой экономики не формирование и развитие бухгалтерского учета. Кроме того, вопросы методов системы сбора, хранения и обработки информации социально-экономических процессов в условиях цифровизации экономики. В связи с этим, предъявляются новые требования и к бухгалтерскому учету. Его преобразование поможет сохранить его актуальность в конкуренции с новыми мультифункциональными цифровыми информационными системами, и влияние на ход реформы в системе бухгалтерского учета.

Ключевые слова: цифровая экономика, бухгалтер, бухгалтерский учет, управленческий учет, финансовый учет, цифровизация, бухгалтерская программа, облачные технологии, информационные технологии, национальная экономика.

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING SYSTEMS IN TERMS OF THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

Sharifov Zarif Rakhmonovich – Doctor of Economics, Professor, head of the department of accounting and auditing TAU named after Sh. Shohtemur, city Dushanbe, avenue Rudaki, tel.: 905-00-44-00.

Talbakov Samandar Abduchalilovich – assistant of the department of accounting and auditing TAU named after Sh. Shohtemur, sity Dushanbe, avenue Rudaki, tel.: 909-66-66-93

The researching article deals with the question of values, role and felting the digital economy is not formation and development of accounting rate, also the methods problems of system of collection storage and processing information of socio – economic systems in the digital economy condition. In the regard, of shown the new requirements for accounting rate. Its reforming can be storage its actually in competitive by the new multifunctional digital systems and its influence to the reforming of accounting rate system.

Keywords: digital economy, accounting, management accounting, financial accounting, digitalization, accounting software, cloud technology, information technology, national technology.

Рушди иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон яке аз самтҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал дар асоси «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030» сабт ёфтааст. Хуччати мазкур аз се марҳилаи навбатӣ то соли 2040 иборат буда, самтҳои асосии сиёсати давлатро оид ба ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ барои иҷрои афзалиятҳои миллий ва ширкати рақобатпазир дар экосистемаи умумиҷаҳонии иқтисодӣ муайян мекунанд.

Рақамикунонӣ тамоми низоми таъмини иттилоотии равандҳои иҷтимоиву иқтисодиро дар бар мегирад. Бояд қайд кард, ки дар низоми мазкур нақши муҳимро баҳисобгирии муҳосибӣ бо вазифаҳои худ: ҷамъоварӣ, коркард ва пешниҳоди иттилооти ахбороти иқтисодӣ дар бораи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ мебозад. Дарки нақш ва ҷойи баҳисобгирӣ дар иқтисодиёти рақамӣ аҳамияти хеле муҳим пайдо кардааст. Аз ин рӯ, зарурати гузаронидани таҳқиқот оид ба тағйирёбии асосҳои мундариҷавӣ, усулӣ ва ҷиҳатҳои концептуалии баҳисобгирии муҳосибӣ таҳти таъсири имкониятҳои рақамикунонии технологӣ ба миён омадааст.

Бояд ёдовар шуд, ки яке аз омилҳои муҳими таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллиро ҷорӣ намудани технологияҳои нав дар соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, ба қори муҳосибӣ таваҷҷуҳ бештар гардида, раванди технологияҳои иттилоотӣ торафт бевосита ба касби муҳосибӣ алоқаманд мегарданд. Маълум аст, ки касби муҳосибӣ муддати зиёд яке аз касбҳои серталаб дар бозори меҳнат мебошад ва он дар ҷанд соли охир тағйироти ҷиддиро паси сар кард. Зеро гузариш ба иқтисоди бозорӣ ба рушди технологияҳои нав таъсири мусбати ҳудро расонд, ки дар қори муҳосибӣ низ мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт.

Ба ҳамагон маълум аст, ки рушди техника вақтҳои охир ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа таъсир кард ва аз ин шубҳаҳои иқтисодии (муҳосибӣ) корхонаву ташкилотҳо низ дар қанор намонданд. Рушди илмию техникӣ (РИТ) ба пойгоҳи техникӣ таъсири мусбӣ расонид. Аксарияти мутлақи қормандони муҳосибот барои он ки баҳисобгирии муҳосибиро бештар самаранок ба роҳ монанд ва он чизеро, ки номаълум буд, дар лаҳзаи қӯтоҳ доништа гиранд, маълумоти шабақкаи умумиҷаҳониро истифода мебаранд. Инчунин, муҳосибон метавонанд барои шинос шудан бо навоариҳои дахлдор оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ ба шабақкаи умумиҷаҳонии интернет ворид шаванд ва аз навоариҳои соҳа боҳабар шаванд.

Дар солҳои охир масъалаи истифодаи технологияҳои пешқадами иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолият, аз он қумла дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, хеле муҳим гардид. Вобаста ба ин, оид ба дурнамои рушди ихтисоси муҳосиб масъала ба миён меояд: оё ин касб дар бозори меҳнат мунтазам аз байн меравад, ё даври нави рушди соҳаи мазкур шурӯъ шуданист?

Яке аз чузъҳои асосии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ин таркиби иттилоотии ду зернизом мебошад, ки аз баҳисобгирии идоравӣ ва молиявӣ иборат аст. Ҳамчунин, мушоҳида кардан мумкин аст, ки гузариши он аз вазифаи назоратӣ ба иттилоотӣ, ки ба муназзамкунонии нуқтаҳои тағйирёбии ташкилот асос ёфтааст, ба амал омада истодааст. Аз ин рӯ, ташкили хусусиятҳои наватарин, усулҳои ҷамъоварӣ ва коркарди иттилооти иқтисодӣ, ҳамчунин, муттаҳидшавии он бо иттилоот, бо муҳити беруна ва тарафҳои дигари фаъолият зарур аст.

Имрӯз муҳосибро ёфтан душвор аст, ки барномаҳои гуногуни муназзами баҳисобгирӣ ва низомҳои маълумотию ҳукукиро истифода набарад. Зеро онҳо барои бевосита ба роҳ мондани баҳисобгирии амалиётҳои хоҷагӣ кумак мерасонанд ва имконият медиҳанд, ки муҳосиб таҳассуси худро аз ҷойи кор берун нашуда, баланд бардорад. Барои мисол, системаҳои чун «Главбух» (сармуҳосиб) ва «СКБ Контур» имконият медиҳанд ба ивази маблағи муайян таҳассуси худро такмил дода, соҳиби сертификат шаванд. Дар ин маврид ба муҳосибон ва нафароне, ки дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ бештар доништан мехоҳанд, чанд барномаи сатҳи гуногуни мураккабӣ пешниҳод карда мешавад. Ҳамин тавр, дар чунин ҳолат системаҳои ғарбӣ ба муҳосибони амаликор мавҷуданд, ки ба онҳо имконият медиҳанд вақт ва хароҷоти зиёд сарф накарда, малакаи худро оид ба бурдани баҳисобгирӣ баланд бардоранд, дар ин баробар таҷриба ва донишҳои навазанд, ки ҳамаи ин ба сатҳи сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва умуман, фаъолияти корхона таъсири хуб хоҳад расонид.

Имрӯз муҳосиб корманди муқаррарии муассиса нест, ки танҳо баҳисобгирии муҳосибро ба роҳ мемонад. Касби мазкур тайи чанд соли охир аз ҳисоби ба роҳ мондани технологияҳои рақамӣ дар фаъолият ба андозаи назаррас дигаргун гашт. Яъне, он тағйироте, ки мавриди назар қарор додем, танҳо ба ҳуди баҳисобгирӣ не, балки ба касби муҳосибӣ низ дахл дорад.

Аксарияти донишмандони соҳа бар он ақидаанд, ки нишонаҳои асосии тағйирот дар соҳаи наवсозии назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботҳои муҳосибӣ дар шароити иқтисодӣ рақамӣ аз инҳо иборат буда метавонанд:

- васеъшавии инъикоси соҳаи фаъолияти ташкилот дар баҳисобгирӣ;
- баландшавии сифат ва ғарбии баҳисобгирӣ;
- ошкорнамоӣ ва афзоиши шумораи объектҳои нави баҳисобгирӣ;
- таҳияи усулҳои инноватсионии баҳодиҳии объектҳои нави баҳисобгирӣ;
- ташаккули равишҳо барои муттаҳидгардонии шаклҳои гуногуни баҳисобгирӣ;
- истифодаи технологияҳои нисбатан мукаммали ватанӣ ва хориҷаи иттилоотӣ;
- таҳияи ҷанбаҳои назариявӣ, усулӣ ва амалии рушди баҳисобгирии муҳосибӣ.

Таваҷҷуҳи алоҳидаро ба омӯзиши имкониятҳои баҳодиҳии объектҳои нави баҳисобгирӣ бояд равона кард, ки ба сифати онҳо сармояи зеҳнии инсонӣ, пойгоҳи муштарӣ, маҳсулоти инноватсионӣ, ва монанди инҳо баромад меkunанд. Ҳатто ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҷалб намудани маълумоти хусусияти ғайрииқтисодӣ низ ба ҷашм мерасад. Дар амал таҳияҳои нави IT-технология, ба монанди технологияҳои фазой, платформаҳои кушодаи технологӣ, низомҳои электронии маълумотию иттилоотӣ, ташкили таҳия ва пешниҳодҳои ҳисоботҳои молиявии формати ягонаи байналмилалӣ дар шакли электронии XBRL ҷорӣ карда мешаванд. Бешубҳа, ҳамаи ин имконият медиҳад як низоми миллии баҳисобгирии муҳосибие ташкил карда шавад, ки дар он маълумотҳои муайянкунандаи вазъи бизнес-равандҳои дохилии корхона ва муҳити берунӣ он муттаҳид карда мешавад.

Имрӯз муҳосиби тахассусманд натанҳо методологияи баҳисобгирии муҳосибиро бояд донад, балки лозим аст схемаҳои гуногуни андозбандӣ, усулҳои банақшагирии андозӣ, қонунгузориҳои шаҳрвандӣ ва маъмуриро азбар намояд, ҳамчунин, ба сифати муҳосиб дар як ё чанд соҳа (истеҳсолот, сохтмон, савдои яклухту чакана, бизнеси истироҳатӣ, хӯроки умумӣ, бизнеси суғурта ва монанди инҳо) таҷрибаи амалӣ дошта бошад.

Зарур аст, ки муҳосиб як ё чанд барномаҳои махсуси муҳосибиро азхуд карда бошад. Тамоми матолиби муҳосибот имрӯз дар як адад сахтафзори компютер ҷой мегирад, онро бо як ишораи мушак метавон идора намуд.

Имрӯз баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳар як ташкилот ба роҳ монда шудааст ва рӯйхати вазифаҳои муҳосиб одатан аз ҳар як ширкат вобаста аст. Ҳамин тавр, муҳосиб доираи васеи уҳдадорихоро ба зимма дорад, аз он ҷумла ба дӯши ӯ тартибдиҳии ҳуҷҷатнигориҳои ибтидоӣ, назорат аз болои дурустии онҳо, омодагӣ ба коркарди ҳисобу китоб, ҳамчунин, ширкат дар таҳия ва амалисозии чорабиниҳое, ки ба риояи интизоми молиявӣ ва истифодаи сарфакоронаи захираҳо равона шудаанд, меистанд. Ҳамчунин, муҳосиб барои ҳисобу китоби музди меҳнати кормандон, пардохтҳо аз рӯйи шартномаҳои шаҳрвандӣ ва АДШВ, (андози даромади шахсони воқеӣ) бурдани баҳисобгирии андозӣ ва идорӣ ҷавобгар аст; муҳосиб ҳисоботдиҳии андозиро тартиб дода, ба фондҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нозироти андоз месупорад ва пардохтҳои андозиро ба дараҷаи камтарин мерасонад. Ба ғайр аз ин, одатан муҳосиб вазифаҳоро ба анҷом мерасонад, ки ба дастурамали мансабии ӯ дахл надоранд, баъзан бо мақсади сарфакорӣ дар ташкилот кори муҳосибони дигарро ҳам ба дӯши ӯ мегузоранд. Илова ба ин, вай уҳдадор аст, иттилооти зарурии муқоисавӣ ва воқеии муҳосиби истифодабарандагони дохилӣ ва берунӣ ҳисоботҳои муҳосибиро таъмин созад.

Дар назар дошта шудааст, ки вақтҳои наздик имконияти пурра автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андозӣ ба вуҷуд меояд, ки ин муҳосибро аз як қисми намудҳои зикршудаи кор озод менамояд. Аммо лозим меояд, гузаронидани таҳлили вазъи молиявии корхонаро боз ҳуди муҳосиб мустақилона анҷом диҳад. Дар ин ҳолат сифати таҳлил беҳтар шуда, барои анҷоми кор ба ӯ вақти зиёд боқӣ мемонад.

Бояд гуфт, ки дар давоми солҳои охир касби муҳосибӣ ба яке аз касбҳои бозоргир табдил ёфтааст. Ҳоло шумораи муҳосибоне, ки хоҳиши баланд бардоштани сатҳи касбии худро доранд, мунтазам меафзояд. Маҳз чунин аст ояндаи касби мазкур, гузариши муҳосибон аз сатҳи поёнии тахассус ба сатҳи нисбатан баландтар, ки ин тамоюли мусбат дар рушди касб мебошад.

Ҳадафи фаъолияти касбии муҳосиб, ки дар шакли таҳриршудаи стандартҳо омадааст, маҳз он ҷиҳатеро дар бар мегирад, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» мавҷуд аст. Ин ҷо сухан танҳо оид ба танзими баҳисобгирии молиявӣ ва дар бораи ташаккули ҳисоботдиҳии молиявӣ меравад, ки ин ҳоло на ҳамаи вазифаҳои воқеии муҳосиб маҳсуб меёбад. Дар навбати аввал, муҳосиб бояд таҳлилгаре бошад, ки натанҳо сиёсати баҳисобгирӣро ташкил медиҳад ва вазифаҳои нав мегузорад, балки ба таъмини иттилоотии қарорҳои идорӣ оид ба ҳамаи ҷиҳатҳо машғул мешавад. Хуб мебуд, ки маънии мазкурро ба таври зерин: «ташаккулёбии иттилооти муҳосибӣ-назоратӣ ва таркибӣ барои истифодабарандагон ҷиҳати коркарди қарордодҳои иқтисодӣ» ифода намоем.

Дар шароити «иқтисодиёти рақамӣ» ва «иқтисодиёти донишҳо» имкониятҳои муҳосиб ва аудитор васеъ мешаванд, дар баробари ин доираи салоҳиятҳои зарурии мутахассисони мазкур фарох мегардад. Талаботи корфармоён зарурати пурзӯрнамоии тавачҷуҳ ба омодагии муҳосибон барои

ҳалли вазифаҳои саривақтии баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудитро ба вучуд меорад. Барои ин натанҳо ҳамоҳангкунии барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии стандартҳои касбӣ, балки истифодаи дастовардҳои охиринаи илми иқтисодиёт, баландбардории муназзами таҳассус, ҳамчунин, риояи ҳатмии меъёрҳои ахлоқӣ- касбӣ зарур аст.

Имрӯз аллакай технологияҳо, ба монанди блокчейн (пайвасти маълумотҳои молиявӣ), ба вучуд омадаанд, ки заминаи пешрафт дар усулҳои баҳисобгирӣ, аз ҷумла низоми бақайдгирии ҳисобӣ, мебошанд. Корхонаҳо акнун метавонанд қайдҳои транзаксионӣ (созишномавӣ)-ро дар регистрҳои ягона сабт карда, нигоҳ доранд, ки он ҳамчун низоми тақсимшуда ва ба ҳам алоқаманди иттилооти муҳосибӣ пешниҳод мегардад. Сохтаторӣ ғайрест кардани иттилоот тӯфайли низоми тақсимот ва ҳимояи криптографикӣ (хатти рамзӣ) амалан номумкин мегардад. Аз ин рӯ, низоми мазкур номи «қайди себораи баҳисобгирӣ»-ро гирифтааст ва дар ҳолати мазкур оид ба ивази навишти диграфикӣ ба униграфикӣ (масалан, себора) ҳолати сухан гуфтан нест. Танҳо тағйири тарзи қайд ва нигоҳдории базаи маълумоти фаъолияти хоҷагӣ имконпазир аст. Минбаъд чунин система ҳамчун базаи ҳисоботҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ, низоми санҷиши дурустии онҳо, ҳамчунин, муҳити ҳамкориҳои иқтисодии умумиҷаҳонии иттилоотӣ тараққӣ хоҳад кард.

Дар бораи усулҳои баҳисобгирӣ метавон гуфт, ки дар шароити рақамизатии чунин зарурат ба миён омадааст, ки аз ҷанбаҳои беҳаракатӣ ва ноустувор бояд даст кашид. Дар ин маврид зиёдшавии миқдори чунин усулҳо бо назардошти нигоҳдории ҷавҳари методологӣ баҳисобгирӣ зарур мебошад. Ин имконият медиҳад, ки ҳамоҳангии усулҳои истифодашаванда дар мавриди вазифаҳои мавҷудаи баҳисобгирӣ таъмин карда шавад.

Ба сифати мисол баҳисобгирӣ нисбатан серҳаракати идориро овардан мумкин аст. Он натанҳо усулҳои анъанавӣ баҳисобгирӣ истифода мебарад, балки усулҳои истифодашаванда дар фаъолияти соҳаҳои якҷояи идорӣ (банақшагирӣ, пешгӯӣ, таҳлил, моделикунонӣ)-ро ба таври фаъол ҷорӣ менамояд. Бартариҳои асосии истифодаи бисёрвариантии фишангҳо дар баҳисобгирӣ идорӣ, ба андешаи мо, аз инҳо иборатанд:

- ❖ баҳогузори мумкин аст равишҳои гуногунро дар бар гирад (имкони истифодаи нархгузориҳои бозорӣ, сармоягузори, суғуртавӣ, балансӣ, барҳамдиҳӣ мавҷуд аст);

- ❖ барои калкулятсиякунонӣ мумкин аст методикаҳои гуногун дар баҳисобгирӣ идоракунонӣ низ истифода шаванд, ки дар муайянкунии арзиши асли барои ҳадафҳои гуногуни баҳисобгирӣ ёрӣ мерасонанд;

- ❖ имкони интиҳоб дар истифода кардан ғайрест истифода набурдани қайдҳои дугона (навишти дутарафа) ва низомҳои ҳисобу китоб;

- ❖ ба таври даврагӣ тартиб додан ва нигоҳдории тавозун (баланс) ва ҳисоботдиҳӣ дар асоси қоидаи сарфакорӣ. Тартибдиҳии тавозуни пешгӯӣ, сегментарӣ бо истифодаи усулҳои гуногун имконпазир мегардад.

Ба рушди қисматҳои асосии таркибии баҳисобгирӣ муҳосибӣ муҳити ташаккулёфтаи иқтисодиёти рақамӣ таъсир мерасонад. Дар байни таҳлилгарони соҳаи баҳисобгирӣ муҳосибӣ дар бораи ба низоми ҳисобҳо ворид сохтани ҳисоби баҳисобгирӣ дурнамоӣ, ҳисобҳои фарқкунанда (дифференсиалӣ), назоратӣ, ҳисоб барои иттилооти ғайримолиявӣ пешниҳодҳо ба вучуд омадаанд.

Ҳамчунин, бояд гуфт, ки имрӯзҳо оид ба имконияти истифодаи низоми қайдҳои алтернативии дугона (навишти дутарафа) баҳсҳо ба миён омадааст. Ғайр аз ин, илова ба усулҳои қайдкунии диграфикӣ ва униграфикӣ низомҳои қайдкуниҳои сегона ва чоргона мавҷуданд. Ҳамчунин, бо таъсири пешрафти технологияҳои коркарди маълумотҳо ва бо сабаби тағйирёбии назарраси

объектҳои баҳисобгирӣ имкони тағйир ёфтани ҷузъҳои дигари усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мавҷуд аст.

Аз ин рӯ, аз рӯйи мантиқ ва мувофиқи мақсад аст, ки базаи усули баҳисобгирӣ, ки ҳам ҷузъҳои усули баҳисобгирӣ ва ҳам намудҳои омехтаи фаъолияти иттилоотиро фаро мегиранд ва ҷавобгӯии маҳсули иттилоотии онро бо вазифаҳои мавҷуда ва нав таъмин месозанд, ҳаматарафа рушд ёбанд. Дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ объекти баҳисобгирӣ низ тағйироти назаррас пайдо мекунад. Далели ин миқдори афзояндаи нишондиҳандаҳои мебошанд, ки натавонанд ҷиҳати иқтисодии бизнес, балки уҳдадорӣҳои иҷтимоӣ, экологӣ, муназзамӣ ва сифати идораи корпоративӣ, мавҷудияти объектҳои ғайримолиявиро чун сармояҳои ташкилӣ, инсонӣ, инноватсионӣ, эътиборӣ, ки барои ташкили арзиш пойгоҳ ба вуҷуд меоранд, нишон медиҳанд.

Ҳамчунин, васеъшавии доираи объектҳои аз ҳисоби бавуҷудии шаклҳои нави гибридӣ ва модификатсияшудаи шакли активҳо, уҳдадорӣҳо ва сармоя таъкид кардан лозим меояд, ки ба онҳо дохил мешаванд: криптовалютаҳо, (дороҳои молиявии рақамӣ) активҳои фаъл, созишномаҳои фаъл, фишангҳои сармоягузориҳои омехта, шаклҳои нави созишҳои молиявӣ, ҷараёнҳои электронии воситаҳо, воҳидҳои виртуалӣ, монетарӣ ва ғайримонетарии арзишҳо ва ғайра. Инъикоси онҳо дар баҳисобгирӣ ташаккули қоидаҳои нави системакунонии тартиботи объектҳои баҳисобгирӣ, ҷудонамоии маҳаки эътироф, намуд ва қоидаҳои инъикоси онҳо дар иттилооти иқтисодиро талаб менамояд.

Дар шароити рақамикунонӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ барои ҳифзи муҳимияти худ бояд ҳамчун ҷузъи низомӣ қабул, коркард ва ирсоли иттилооти иқтисодӣ баромад кунад. Зарур аст, ки ҷой, нақш ва вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар экосистема (муҳити воқеӣ) нишон дода шавад. Вагарна он ба ҳавфи «об шудан» дар низомҳои ҳозиразамони технологӣ ва мултифункционалии рақамии иттилоотӣ рӯбарӯ аст, зеро низомҳои ахирӣ мунтазам рушд меёбанд ва ба таври таҳдидомез доираи фаъолияти ҳудро васеъ менамоянд.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки сохтори дохилии баҳисобгирии муҳосибӣ низ муҳим ба ҳисоб меравад. Бояд ба он намудҳои нав ва мувофиқи талаб ҷудо карда шаванд. Вобаста ба ин, тамоюли асосӣ бояд аз инҳо иборат бошад: наздикшавии намудҳои мавҷуди баҳисобгирӣ, кӯшиши ҷорӣ намудани шаклҳои нав чун стратегӣ, адаптивӣ (мувофиқкунонӣ), бисёрҳадафа, креативӣ (қобилиятнокӣ), интеллектуалӣ (зеҳнӣ) ва ғайра.

Наздикшавии баҳисобгирӣҳои берунӣ ва дохилӣ барои ба ҳисоботдиҳии корпоративӣ ҳамроҳ намудани иттилоот дар бораи стратегияи рушд ва уҳдадорӣҳои иҷтимоӣ, ташкили арзиши иловаи иқтисодӣ дар доираи бизнес-сегментҳо ва омилҳои ташкили онҳо ва самаранокии низомӣ идора кумак мерасонанд. Ҷояи дахлдори намудҳои хоси баҳисобгирӣ дар мавриди аз тарафи онҳо ташаккул ёфтани низомҳои махсуси иттилоотӣ баррасии алоҳидаро талаб мекунад. Ин низомҳои махсуси иттилоотиро стратегӣ, иҷтимоӣ, актуарӣ, бихевиористӣ (рафторӣ) ва ғайра меноманд. Дар бораи мувофиқи мақсад будани чунин ҷудонамоя бахшҳо мавҷуданд, аммо вобаста ба он тағйироти мазкур ҷой дорад. Ин масъала қобили баррасии алоҳида мебошад.

Яке аз қисматҳои муҳимтарини низоми баҳисобгирии муҳосибӣ таркиби иттилоотии ду зернизом, яъне баҳисобгирӣҳои молиявӣ ва идоравӣ мебошанд. Дар натиҷа, гузариши он аз вазифаи назоратӣ ба иттилоотӣ ба назар мерасад, ки ба ташкили шаклдигаргунии рақамии корхона вобаста аст. Аз ин рӯ, таҳияи нишондиҳандаҳои нав, усулҳои ҷамъоварӣ ва коркарди иттилооти молиявӣ, ҳамчунин, басандагии муттаҳидии он бо иттилооти тарафҳои дигари бизнес ва муҳити атроф зарур ба назар мерасад.

Ба таври алоҳида таҳқиқи имкониятҳои баҳогузорию объектҳои нави баҳисобгириро чудо намудан мумкин аст, ки ба сифати онҳо сармояи зехнии инсон, базаи мизочон, маҳсулоти инноватсионӣ баромад мекунад. Технологияҳои нави иттилоотӣ коркард карда мешаванд, ки ба онҳо технологияҳои фазой (самой), платформаҳои кушоди технологӣ, низомҳои электронии маълумотдиҳию иттилоотӣ, ташкили формати ягонаи байналмилалӣ ва мундариҷаи ҳисоботдиҳии молиявӣ дар шакли электронии XBRL дохил мешаванд. Имкониятҳои мавҷударо бунёди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба вуҷуд меорад, ки дар он нишондиҳандаҳои ифодакунандаи ҳолати бизнес-равандҳои дохилии ташкилот ва муҳити атроф, нишондиҳандаҳои муттаҳидшавии шаклҳои гуногуни баҳисобгирӣ ҷамъоварда шудаанд.

Хулоса, ҳангоми таҳияи усул ва пешниҳодҳои аниқ истифодаи натиҷаҳои назариявӣ зарур мебошад. Амалисозии онҳо дар таҷриба барои рушди самараноки низоми баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат хоҳад кард. Ҳамчунин, зарурати ҷамъбасти таҷрибаи пешбурди баҳисобгирӣ ва кушодани иттилооти иқтисодӣ дар ҳисоботдиҳӣ дар асоси модификатсияи ҷиддӣ дар соҳаи қабул, иваз ва коркарди иттилооти иқтисодӣ ба миён омадааст.

Инчунин, рушди назария ва тақмили таҷрибаи ба роҳ мондани баҳисобгирии муҳосибӣ бо васеъшавии иқтидорҳои иттилоотии фазои мавҷудаи иқтисодӣ, иқтисодиёти рақамӣ алоқаманд мебошад. Дар ин маврид, технологияҳои иттилоотӣ замонавикунонии назаррасро ҳам дар усул ва ҳам дар самтҳои амалии илм дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ талаб менамояд. Вобаста ба ин, шаклдигаргунӣ (трансформатсия)-и баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси талаботи нав марҳалаи зарурӣ дар рушди он ба ҳисоб меравад. Тағйирдиҳӣ ва беҳтарнамоии усули мазкури баҳисобгирӣ барои аз байн нарафтани муҳимияти он дар асри рақамикунонии умумии иқтисодиёти миллий кумак мерасонад.

Адабиёт

1. Будович Ю.И. Цифровизация корпоративного учета / Ю.И. Будович // Человеческий капитал в формате цифровой экономики.- Москва, 2018. - С. 117-125.
2. Варнавский А.В. Перспективы использования технологии распределенных реестров для автоматизации государственного аудита / А.В. Варнавский, А.О. Бурякова // Управленческие науки. – 2018. – №3. – С. 88-107.
3. Говдя В.В. Современные концепции развития бухгалтерского учета: проблемы и перспективы / В.В. Говдя // Научный журнал КУБГАУ. - 2014. - № 99 (05). – С.24-30.
4. Ермилова Ю.А. Аспекты учетно-аналитического обеспечения инновационной деятельности на предприятии / Ю.А. Ермилова // Региональная инновационная экономика: сущность, элементы, проблемы формирования, новые вызовы. - Ульяновск, 2016. - С. 18-21.
5. Ефименков В.И., Бухгалтерский учет как важнейшая информационная система в условиях глобализации / Ю.А. Ермилова, О.А. Воробьева // Экономика региона. - 2006. - № 2. – С.76-82.
6. Карпова Т.П. Направления развития бухгалтерского учета в цифровой экономике / Т.П. Карпова // Известия Санкт-Петербургского Государственного экономического университета. - 2018. - №3 (111). - С. 52-57.
7. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Қарори Ҳукумати ҚТ аз «30» декабри соли 2019. -№642, С. 1.
8. Одинцова Т.М. Модернизация бухгалтерского учета как фактор формирования информационной среды экономики знаний / Т.М. Одинцова // Экономика и управление: теория и практика: сб. тр. - 2016. - Т. 2. - № 2. – С.34-46.
9. Сидорова М.И. Развитие моделей бухгалтерского учёта в условиях современных информационных технологий: автореферат дис. док. экон. наук. / М.И. Сидорова - М., 2013. – 26с.

УДК: 332. 145

ХУДТАЪМИНКУНИИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА: ВАЗЪИ ҲОЗИРА ВА ДУРНАМОИ ПЕШРАФТ

Исайнов Ҳисайн Раҳимович - д.и.и., профессор, декани факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хибони Рӯдакӣ 17. Тел.: 918-40-61-42. E-mail: Rahimovich@mail.ru

Исайнова Манижа Ҳисайновна - ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории факултети иқтисод ва бизнеси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 1111-300-29. Email: isainovam@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои худтаъминкунии озуқаворӣ минтақа ҳамчун самти стратегии рушди иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Диққати асосӣ ба таҳлили вазъи ҳозираи худтаъминкунии озуқаворӣ, тағйирёбии нишондиҳандаҳои рушди таъмини амнияти озуқаворӣ дода шудааст. Таҷрибаи хориҷии худтаъминкунии озуқаворӣ ва истифодаи дастовардҳои онҳо дар мисоли ҷумҳурии мо ва минтақаҳои алоҳидаи он омӯхта шудааст. Фишангҳои иқтисодии танзими давлатии бозори озуқаворӣ ва дурнамои амалисозии самтҳои асосии таъмини беҳатарии озуқаворӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, инчунин, самтҳои асосии худтаъминкунии озуқаворӣ минтақа коркард ва пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: озуқа, бозори озуқаворӣ, минтақа, худтаъминкунии озуқаворӣ, вазъи ҳозира, дурнамо, амнияти озуқаворӣ, самтҳо, таъмини беҳатарии озуқаворӣ минтақа, самтҳои асосии худтаъминкунии озуқаворӣ минтақа.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ САМООБЕСПЕЧЕННОСТЬ РЕГИОНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Исайнов Ҳисайн Раҳимович - д.э.н., профессор, декан факультета экономики и управления, Таджикский национальный университет. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17. Тел.: 918-40-61-42. E-mail: Rahimovich@mail.ru

Исайнова Манижа Ҳисайновна - ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства факультета экономики и бизнеса ТГФЭУ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64. Тел.: 1111-300-29. E-mail: isainovam@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы продовольственной самообеспеченности региона - как стратегическое направление экономического развития Республики Таджикистан. Особое внимание уделено анализу современного состояния продовольственной самообеспеченности и динамике показателей развития обеспечения продовольственной безопасности. Изучены зарубежный опыт продовольственной самообеспеченности и использования передового их опыта в условиях нашей республики и его отдельных регионов. Исследованы экономические рычаги государственного регулирования продовольственного рынка и перспективы реализации основных направлений обеспечения продовольственной безопасности. Разработаны и предложены основные направления продовольственной самообеспеченности региона.

Ключевые слова: продовольствие, продовольственный рынок, регион, продовольственная самообеспеченность, современное состояние, перспективы, продовольственная безопасность, обеспечение продовольственной безопасности региона, основные направления продовольственной самообеспеченности региона.

FOOD SELF-SUFFICIENCY OF THE REGION: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Isaynov Hisain Rakhimovich-Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Economics and Management, Tajik National University, 17 Rudaki Ave., Dushanbe, tel.: 918-40-61-42, E-mail: Rahimovich@mail.ru

Isainova Manizha Hisainovna-Assistant of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Faculty of Economics and Business of the TSFEU, Dushanbe, Nakhimov Street 64, tel: 1111-300-29, E-mail: isainovam@mail.ru

The article deals with the issues of food self-sufficiency of the region as a strategic direction of economic development of the Republic of Tajikistan. Special attention is paid to the analysis of the current state of food self-sufficiency and the dynamics of indicators of the development of food

security. The foreign experience of food self-sufficiency and the use of their best practices in the conditions of our republic and its individual regions are studied. The economic levers of state regulation of the food market and the prospects for the implementation of the main directions of ensuring food security are studied. The main directions of food self-sufficiency of the region are developed and proposed.

Keywords: *food, food market, region, food self-sufficiency, current state, prospects, food security, ensuring food security in the region, the main directions of food self-sufficiency in the region.*

Худтаъминкунии озукавории минтақа, ки як унсури ҷудонашавандаи таъмини бехатарии озукаворӣ ба ҳисоб меравад, нақши беандоза муҳимро дар қатори расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва саноатикунонии босуръат, ки ҳамчун самтҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ муаррифӣ гардидаанд, мебозад. Дар шароити ҳозира масъалаи таъмини бехатарии озукаворӣ, аз ҷумла худтаъминкунии озукаворӣ яке аз масъалаҳои натанҳо локалӣ (миллӣ) ва глобалӣ (байналмилалӣ) ба ҳисоб меравад. Ин масъала дар сатҳи минтақа муҳимият ва ҳозиразамон будани худро аз даст наодоааст ва баръакс, рӯз аз рӯз яке аз масъалаҳои муҳими рушди иқтисоди минтақаҳо ба мисли пештара боқӣ хоҳад монд. Зеро маҳз таъмини рӯзафзояндаи аҳоли бо маводи озукаи худӣ аз рушди иқтисоди минтақаҳо вобастагӣ дорад. Бо махсусгардонии рушди минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ, ки ҳамчун ноҳияҳои иқтисодӣ муайян шудаанд, тақия намуда, метавон бо истехсол ва таъмини озукаи алоҳида, ки ба шароитҳои табиӣ иқлимӣ вобастагӣ доранд, натанҳо худтаъминкунии озукаи ватаниро ба роҳ мондан мумкин аст, балки рушди минтақаҳо ҳамчун комплекс (кластер)-и ҷудонашавандаи сиёсати аграрӣ иқтисодӣ дар оянда боз ҳам тараққӣ хоҳад дод.

Маҳз рӯзмарра ва ҳалталаб будани масъалаи мазкурро ба назари эътибор гирифта, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатиашон (аз 26.01.2021 с.) қайд намуданд, ки бо дарназардошти вазъи мураккаби ҷаҳони имрӯза мо минбаъд низ бояд тарзе қору ғаъолият намоем, ки ба ҳар гуна мушкilotи эҳтимолӣ омода бошем ва нагузорем, ки мардумамон аз норасоии маводи ғизоӣ танқисӣ ва муҳтоҷӣ кашанд. Аз ин ҷост, ки бо мақсади дастгирии давлатии кишоварзони мамлакат ва таъмини фаровонии бозори истеъмоли Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки тамоми кишоварзони мамлакат барои як сол, яъне соли 2021 аз пардохти андози ягонаи замин озод карда шаванд [1].

Сарфи назар аз он ки дар ҷаҳони муосир масъалаҳои худтаъминкунии озукаворӣ хусусияти ҷаҳонӣ пайдо кардаанд, истехсол ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи минтақавӣ ба як системаи мураккаб табдил меёбад. Ин маънои онро дорад, ки омили минтақавӣ дар таъмини амнияти озукавории кишвар нақши ғавқулода муҳимро иҷро менамояд.

Як нуктаро низ бояд қайд намоем, ки дар марҳилаи кунунӣ, масъалаи худтаъминкунии озукаворӣ аҳамияти миллий касб мекунад ва дар бисёр давлатҳо натанҳо масъалаи иқтисодиёи иҷтимоӣ ҳисобида мешавад, балки ба яке аз мавзӯҳои сиёсии минтақа ва кишварҳои алоҳида табдил ёфта истодааст. Ин масъала дар шароити таъсири ногувори пандемия (COVID-19) боз ба масъалаи яқумдараҷа табдил ёфта истодааст, ки дар шароити камчинии маводи озуқа ва душвор гардидани дастрасии озукаворӣ бо сабаби ворид нагардидани баъзе маҳсулоти озуқа талаботи аҳоли ба маҳсулоти хӯроквориро қонеъ гардонанд. Ҳамзамон, мураккаб гардидани худтаъминкунии озукаворӣ дар минтақа натанҳо бо афзоиши бемайлоии хароҷоти истехсолӣ, балки бо раванди беназорати нархгузорӣ ба маҳсулот, рушд накардани инфрасохтори бозори кишоварзӣ низ шарҳ дода мешавад. Гузашта аз ин, бартариҳои сохторҳои миёнарав дар бозори озукаворӣ, амали як қатор омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ, пеш аз ҳама, бо хусусиятҳои минтақавии

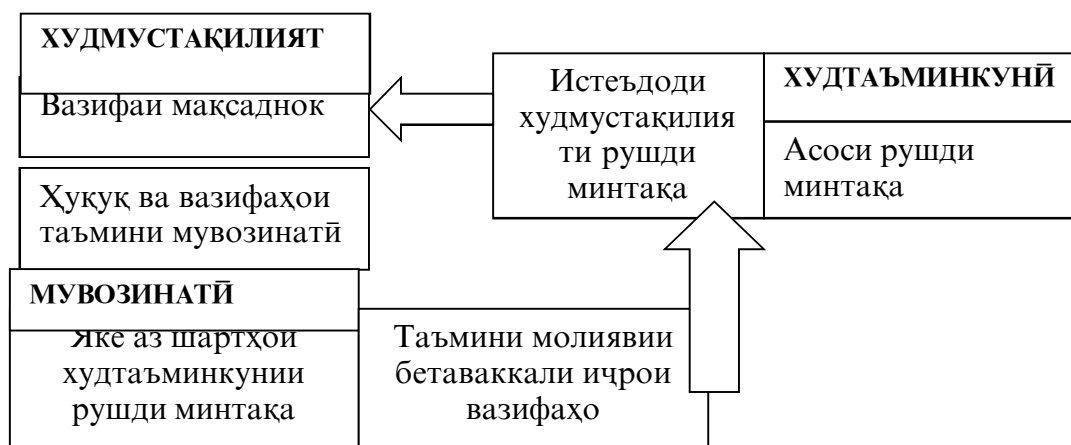
истехсолоти кишоварзӣ, инчунин, ба таъмини устувори аҳолии минтақаҳо бо озукаторӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Сарфи назар аз мушкилоти давраи гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, робитаҳои байниминтақавии озукаторӣ натавонанд табиати худро ҳамчун зарурати объективӣ гум накарданд, балки аҳамияти худро дар худтаъминкунии озукатории ҳар як минтақа нигоҳ доштанд. Рушди онҳо ба истифодаи оқилонаи захираҳои минтақавӣ бо сабаби ба роҳ мондани робитаҳои истеҳсолӣ, коркард, захира, нигоҳдорӣ ва то ба истеъмолкунандаи ниҳой расонидани маҳсулоти озукаторӣ, ки дар соҳаҳои гуногуни комплекси агросаноатӣ истеҳсол мешаванд, мусоидат мекунад. Канда шудани робитаҳои қаблан барқароршудаи системаи истеҳсолот ва механизми аз нав тақсим кардани маҳсулоти тайёро вайрон карда, ба бад шудани таъмини озукаторӣ ҳам дар минтақаҳои алоҳида ва ҳам дар маҷмӯъ, мусоидат менамояд. Дар асоси ин, омӯзиши ҷанбаҳои минтақавии худтаъминкунии озукаторӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи омӯзиши муаммои таъмини амнияти озукатории кишвар ҳисобида мешавад.

Таҳти мафҳуми «худтаъминкунӣ»-и минтақа, пеш аз ҳама, маҳорати бо таври мустақилона тараққӣ додани воситаҳои буҷетӣ, инфрасохторӣ, таъминоти кадрӣ ва воситаҳои молиявии худӣ фаҳмида мешавад. «Худтаъминкунии озукаторӣ» дар сатҳи минтақа бошад, пеш аз ҳама, қонеъ намудани талаботи аҳолии минтақа дар натиҷаи истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои заминӣ кишоварзидошта, воситаҳои буҷетӣ, инфрасохторӣ, таъминоти кадрӣ ва воситаҳои молиявии минтақа фаҳмида мешавад [2, с. 3].

Дар радиои мафҳуми худтаъминкунии озукаторӣ дар адабиёти даврӣ мафҳуми «мувозинатии озукаторӣ» истифода мешавад, ки, пеш аз ҳама, ҳаҷми хароҷоти пешбинишудаи буҷети минтақа ва истифодаи самаранок ва мақсадноки воситаҳои буҷетӣ, захираҳои дарихтиёрбуда бо мақсади дар сатҳи кофӣ (мувозинатӣ) нигоҳ доштан ва самтҳои истифодаи оқилонаи захираҳои озукаторӣ фаҳмида мешавад [4].

Ҳамзамон, дар қатори мафҳумҳои дар боло овардашуда мафҳуми «худмустақилият» истифода мешавад, ки пеш аз ҳама, ҳуқуқ доштан ва вазифаи таъмини мувозинатии қонеъ намудани талаботи аҳолии минтақа бо озукаторӣ дар асоси истифодаи худии захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, молиявӣ ва дигар иқтидорҳои иқтисодӣ-табиӣ равона карда шудааст. Ҳамин тавр, дар расм алоқамандии худтаъминкунӣ бо мафҳумҳои мувозинатӣ ва худмустақилиятӣ оварда шудааст [расми 1].

Расми 1. - Алоқамандии худтаъминкунӣ бо дигар категорияҳои иқтисодӣ

Сарчашма: коркарди муаллифон.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ нишондиҳандаҳои гуногун, аз қабилӣ ваъ, тамоюл ва тағйирёбии таъмини бехатарии озуқавориро арзёбӣ менамоянд. Аз ин ҷост, ки зимни интиҳоби нишондиҳандаҳои мазкур роҳҳои умумии муайянсозии таъмини бехатарии озуқаворӣ истифода бурда мешавад. Роҳҳои умумӣ барои муайян сохтани таъмини бехатарии озуқаворӣ ва омӯзиши он ки ба ҳар як шахси алоҳида дар дилхоҳ ҷойи истиқомат бо дарназардошти даромадҳои худ хос аст, истифода мешаванд [7].

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти озуқа дар шароити ҳозира талаботи меъёри ҳурукии истеъмолиро қонё карда наметавонад. Он якчанд сабабҳои ҳудро дошта, миёни онҳо метавон ҳолатҳои зеринро ҷудо намуд:

- васеъ гардидани талаботи истеъмоли дар ҷумҳурӣ бо сабаби зиёд шудани номгӯ (ассортимент)-и озуқа. Мувофиқи нишондиҳандаҳои ташкилоти ФАО ин рақам то соли 2015 метавонад қариб ба 3000 ккал/одам дар як рӯз расад (дар шароити ҳозира ин нишондиҳанда 2409 ккал/одамро дар як рӯз ташкил медиҳад);

- афзоиши шумораи аҳоли дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла аҳолии деҳот, ки аз рӯйи ин нишондиҳанда ҷумҳурии мо дар миқёси мамлакатҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ) ҷойи аввалро мегирад. Бояд қайд намуд, ки аҳолии ҷумҳурӣ тайи 24 соли охир (дар солҳои 1996-2020) ба миқдори 3,5 млн. зиёд гардидааст (яъне аз 6,1 млн. то 9,6 млн.) ва мувофиқи баъзе аз нишондиҳандаҳои тахминӣ агар шумораи аҳоли ҳамин тавр афзоиш ёбад, он гоҳ метавонад то соли 2025 ба зиёда аз 12 млн. расад;

- маҳдуд будани захираҳои замин, баҳусус, заминҳои кишоварзӣ. Мувофиқи нишондиҳандаҳо имрӯз ба ҳар сари аҳоли 0,10 га заминҳои кишт ва 0,06 га заминҳои обӣ рост меояд, ки ин нишондиҳанда дар миқёси давлатҳои Осиёи Марказӣ яке аз нишондиҳандаҳои нисбатан камтарин ба ҳисоб меравад;

- баланд гардидани сатҳи талабот ба воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣ бо сабаби нисбатан қафомонии истеҳсолоти ватанӣ, баҳусус, корхонаҳои истеҳсолии коркардабароии маҳсулоти кишоварзӣ, яъне агросаноатӣ аз талаботи ҳозираи аҳоли;

- нокифоя будани усулҳои танзими давлатии бозори озуқаворӣ, ки бартараф намудани онҳо метавонад муаммоҳои бо маводи озуқаи худӣ таъмин намудани аҳолиро то қадре ҳал намояд [5].

Нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991-2018 ба чунин тарз оварда шудааст [ҷадв. 1].

Ҷадвали 1. - Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар давраи 1991-2018)

Номгӯи маҳсулот	Солҳо						2018/1991	
	1991	2000	2015	2016	2017	2018	кг. +,-	%
Ғалла, кг	54,3	89,8	168,6	166,1	163,8	143,5	89,2	2,6 баробар
Картошка, кг	32,3	49,5	107,5	103,9	88,6	106,9	74,6	3,3 баробар
Сабзавот, кг	112,1	57,9	201,9	202,2	210,4	234,8	122,7	2,1 баробар
Полезӣ	31,2	15,6	64,1	68,7	71,4	71,1	39,9	2,3 баробар
Мева ва бугтамева, кг	31,6	27,7	36,2	42,1	45,8	49,6	18,0	156,9
Ангур, кг	21,6	18,0	24,7	24,8	25,8	26,7	5,1	123,6
Гӯшт (бо вазни зинда), кг	26,9	4,8	13,2	27,0	28,2	29,0	2,1	107,8
Шир, литр	104,9	50,6	107,6	106,2	107,5	108,9	4,0	103,8
Тухм - дона	81,1	3,8	43,3	39,0	38,6	49,9	- 31,2	61,5

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агенти омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, - 2019. - С. 297.

Нишондиҳандаҳои ҷадвал аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар соли 2018 дар муқоиса нисбат ба соли 1991 дар маҷмӯъ, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли ба ҷашм мерасад. Бахусус, зиёдшавии истеҳсоли ғалла, картошка ва сабзавоту мевагиҳо мушоҳида мегардад, ки афзоиши ин нишондиҳандаҳо аз 2 то 3 маротиба ба ҷашм мерасад. Аз он ҷумла, зиёдшавии истеҳсоли гӯшт дар дахсолаҳои охир мушоҳида мегардад, ки ба афзоиши ин нишондиҳанда истеҳсоли гӯшти мурғ ва зиёдшавии саршумори чорвои хурд дар ҷумхурии мусоидат намудааст (бо дарназардошти ба қор андохтан ва тараққӣ додани қорхонаҳои мурғпарварӣ ва зиёд намудани саршумори чорвои хурд дар бисёре аз манотиқи ҷумхурии). Новобаста аз муваффақиятҳои бадастомада, дар шароити ҳозира барои амалисозии ин чорабинӣ суҳан рондан хеле барвақт аст, зеро меъёри воқеии пешниҳодшудаи истеъмолии маҳсулоти озуқа ба ҳар сари аҳоли қонеъ карда намешавад. Барои ба ин гуфтаҳо боварӣ ҳосил намудан нишондиҳандаҳои воқеии истеъмоли маҳсулоти асосии хӯроквориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз назар мегузаронем [ҷадв. 2].

Ҷадвали 2. - Истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли бо килограмм дар як моҳ)

Номгӯи маҳсулоти асосии озуқа	Солҳо			
	2018 с.	2019 с.	2019/2018	
			бо рақам	бо фоиз
Маҳсулоти ғалладона (ба ҳисоби орд)	13,8	13,2	- 0,6	- 95,6
Картошка	3,8	3,5	- 0,3	-92,1
Сабзавоту полизӣ	7,4	7,2	- 0,2	- 97,3
Меваҷоту буттамева	3,2	2,7	- 0,5	- 84,4
Қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ	1,4	1,3	- 0,1	- 92,8
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	1,2	1,1	- 0,1	- 91,6
Шир ва маҳсулоти ширӣ	5,1	5,3	0,2	103,9
Тухм (дона)	7,0	8,0	1,0	114,3
Равғани растанӣ	1,5	1,4	-0,1	- 93,3
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	0,04	0,04	0	100

Сарчашма: Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. №1-2020. - Душанбе: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2020. - С. 21.

Таҳлил ва тамоюли нишондиҳандаҳои ҷадвал аз он гувоҳӣ медиҳад, ки тағйирёбии нишондиҳандаҳои воқеии истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ ба ҷашм мерасад. Масалан, истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ, аз он ҷумла маҳсулоти нонӣ, картошка, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, равғани растанӣ, тухм ва қанду шакар тамоюли рӯ ба пастравӣ доранд. Танҳо нишондиҳандаҳои истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ, аз қабилӣ шир, маҳсулоти ширӣ ва тухм дар соли 2019 дар муқоиса нисбат ба соли 2018 каме ҳам бошад, рӯ ба афзоиш дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи молҳои озуқаворӣ дар ҳаҷми умумии содирот дар моҳҳои январ-мартӣ солҳои 2019-2020 мутобиқан 3,1 ва 2,8 фоизро ташкил кардааст. Дар воридот таносуби онҳо хеле зиёд буда, мутобиқан, 25 ва 30,8 фоизро ташкил дод. Молҳои асосии воридшаванда аз инҳо иборатанд: гандум ва орд, ки таносуби бештарро ташкил медиҳанд, қанду шакар, равғани растанӣ маҳсулот аз орд (макарон, угро, макарони қўчқорак, нон, кулчаҳои қандин ва ғайра). Дар давраи ҳисоботӣ воридоти молҳои озуқаворӣ 10,3 фоиз кам шудааст, аз он ҷумла воридоти гандум 34,1 фоиз ва равғани растанӣ 11,7 фоиз, сабзавоти консервашуда, қайлаҳои помидор 62,5 фоиз кам шудааст. Зимнан, дар ин давра воридоти картошка 5,7 баробар, воридоти сабзавот 2,9 баробар, воридоти тухм 2,0 баробар, орд 51,0 фоиз, макарон, угро, макарони

кӯчқорак 25,7 фоиз, чой 37,5 фоиз, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ 2,0 баробар, мевачот ва бехмеваҳо 24,8 фоиз, шарбату меваю сабзавот 3,5 баробар, шир ва маҳсулоти ширӣ 11,8 фоиз зиёд шудааст [2].

Мавҷудияти маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳоли ба воситаи тавозун (баланси) озуқаворӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар тавозун (баланси) озуқаворӣ ҳар кадом маҳсулоти асосии озуқа аз ҷиҳати мавҷудияти умумии ҳуди маҳсулот ва истеъмоли он дар давраи муайян нишон дода мешавад, ки маъмулан як солро дар бар мегирад. Мавҷудияти умумии физикӣ ҳуди маҳсулот маҷмӯи захираи он дар оғози давра, истеҳсол ва воридоти маҳсулоти зикршуда дар ҳамон давра мебошад. Истеъмоли умумӣ аз истеъмоли озуқа, хӯроки чорво, тухмӣ, талафот содирот ва захираи охири давра иборат мебошад. Ба ҳар кадом давра мавҷудият ва истеъмоли ҳар кадом мол бояд мувофиқат кунад.

Дар мавриди мавҷуд будани тарози (баланси) озуқаворӣ барои якчанд сол, аз рӯи он тамоюли тағйироти мавҷудияти умумӣ, воридот, содирот, инчунин, барои истеъмоли аҳоли ва барои хӯроки чорво мавҷуд будани озуқавориро мушоҳида кардан мумкин аст. Агар мавҷудияти умумии захираи озуқаворӣ барои истеъмол ба шумораи аҳоли тақсим карда шавад, дар он сурат нишондиҳандаи муҳим ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли барои як сол мавҷуд будани озуқаворӣ ҳосил мешавад.

Дар солҳои охир як қисм олимони ҳалли таъмини бехатарии озуқавориро бо муаммои экологӣ ва ҳифзи муҳити зист алоқаманд медонанд. Имрӯзҳо тезтунд гардидани харобшавии заминҳои аҳамияти кишоварзидошта, (аз қабилӣ ба эрозия дучор шудани заминҳои обӣ, шӯршавии заминҳо, биёбоншавӣ ва ғ.) ба ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ, сатҳи ҳосилхезии хок ва дар ниҳояти қор ба кам гардидани маҳсулоти кишоварзии озуқа таъсири манфии ҳудро мерасонад. Аз рӯи баъзе аз нишондиҳандаҳо имрӯз дар ҷумҳурии мо зиёда аз 200 ҳазор гектар заминҳо ба эрозияи обӣ дучор шуда, 120 ҳазор гектар дар ҳолати шӯршавӣ қарор дошта, дар масоҳати зиёда аз 150 ҳазор гектар заминҳои аҳамияти кишоварзидошта баландшавии обҳои зеризаминӣ ба ҷашм мерасад. Ба ҳисоби миёнаи мутахассисон, аз ҳар як гектар заминҳои ба харобшавӣ (деградатсия) дучоронида, ба ҳисоби миёна аз 10 то 30 сентнер ҳосили маҳсулоти кишоварзӣ талаф меёбад, ки ба соҳаи кишоварзии мамлакат миллионҳо сомони зарари молиявӣ мерасонад. Ҳамаи ин муаммоҳо ба пастравии ҳосили умумии зироатҳои кишоварзӣ ва мураккаб гардидани таъмини озуқаи ҳудии мамлакат оварда расонида, боиси воридоти маҳсулоти аз нуктаи назари ирсӣ дигаргуншуда (ГМП) мегарданд.

Мувофиқи баъзе аз сарчашмаҳои илмӣ, соли 1982 олимони ширкати амрикоии Монстант (Monsanto) аввалин шуда аз нуктаи назари ирсӣ ҳуҷайраҳои растаниҳоро дигаргун намуданд. Якумин растани аз нуктаи назари ирсӣ дигаргуншуда ин помидор “Flavr Savr” буд, ки ба тағйир додани ирсият мутобик ва устувор шуд. Ин намуди помидор асосан аз тарафи ширкати калифорнии Калген (Calgene) ихтироъ гардида, баъдтар ба ширкати Monsanto фурухта шуд. Ҳамин тавр, аз соли 1996 сар карда, тичоратикунонии растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда оғоз гардида, айни замон ин намуди растаниҳо дар масоҳати қариб 200 ҳазор гектар кишт ва парвариш карда мешаванд. Ҳаҷми нисбатан васеи майдонҳои ба ин намуди растаниҳо бандбуда, асосан дар ИМА (50% масоҳати ҷаҳонӣ), дар давлатҳои Аргентина, Бразилия, Канада ва Парагвай (қариб 90% масоҳати заминҳои кишт) ба таври васеъ паҳн гардидааст [8].

Ширкатҳое, ки бевосита ба истеҳсоли тухмии растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда алоқаманд мебошанд, натавонанд ба растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда машғуланд, балки дар шароити ҳозира якчанд корпоратсияҳои трансмиллии бозори тухмиро танзим менамоянд. Умуман, даҳ ширкати калон

57%-и бозорро назорат мекунамд. Чортои он - Monsanto, DuPontPioneer, Syngenta ва Bayer мебошанд, ки ба ҳиссаи онҳо 41% бозори тухмӣ рост меояд. Баъди ташкил шудани ширкатҳои калонтарин, ки ба истеҳсоли тухмӣ сару кор доранд, ба мисоли Dekalb Genetics ва Seminis, инчунин, истеҳсолкунандаи калонтарини тухмии пахта - Delta and Pine Land Company, ширкати амрикоии Monsanto, ки пешвои асосии ҷаҳонӣ дар истеҳсоли растаниҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда (86% ҳамаи ҷунин растаниҳо бевосита ба ширкати Monsanto алоқаманд аст) ва калонтарин ширкати тухмибарорӣ ба ҳисоб меравад, рушди бозори тухмии ин намуди маҳсулот бемайлони таъмин гардида истодааст [6, с. 7].

Ҳамин тавр, рақаму далелҳои дар боло овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар сарчашмаҳои иқтисодӣ самтҳои гуногуни худтаъминкунии озуқавориро пешниҳод менамоянд, ки миёни онҳо ҳолатҳои зеринро метавон ҷудо намуд:

- баланд бардоштани маҳсулнокии замин ва ҳосилнокии зироатҳои обӣ, афзун намудани ҳаҷми истеҳсол ва зиёд кардани майдони кишти маҳсулоте, ки талаботи аҳолиро бо маводи озуқа таъмин менамоянд;

- аз худ намудани заминҳои барои обёрӣ мувофиқ ва дар дахсолаҳои наздик ба масоҳати зиёда аз 1 млн. га расонидани заминҳои обӣ (ҳозир ин рақам 762,4 ҳазор гектарро ташкил медиҳад) дар натиҷаи ба истифода додани неругоҳҳои обии барқии сохташудаю банақшагирифташуда, ҷорӣ кардани намудҳои обмонии мошинӣ ва ғ.

- самаранок истифода бурдани захираҳои замин ва роҳ надодан бо мақсадҳои ғайрикишоварзӣ истифода бурдани захираҳои замини аҳамияти кишоварзидошта;

- сари вақт пешгирӣ намудани ҷараёнҳои харобшавии захираҳои замин (эрозия, шӯршавӣ, ботлоқшавӣ дар натиҷаи баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ) бо роҳи гузаронидани ҳар гуна ҷорабиниҳои комплекси мелиоративӣ (ба мисоли ҷорабиниҳои гидротехникӣ, агротехникӣ, зиддиэрозионӣ, экологӣ ва ғ.);

- захира намудани маҳсулот дар давраи мавсим ва ташкил намудани нуқтаҳои махсуси фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ. Ин амалиёт метавонад бо воситаи ташкилоти «Тоҷикматлубот» сураат гирад;

- ба кор андохтан ва тараққӣ додани корхонаҳои комплекси агросанотӣ (КАС) дар ноҳияҳо ва минтақаҳои дурдасти ҷумҳурӣ ба хотири талаф наёфтани маҳсулоти кишоварзӣ ва то ба истеъмолкунанда расонидани он.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ як қатор қарорҳо ва муносибатҳои бозътимодно оид ба худтаъминкунии озуқаворӣ кор карда баромадааст. Аз қабилӣ ҷорӣ кардани имтиёз оид ба андозбандии ҷаболияти соҳибкорӣ, муҳофизати истеҳсолкунандагони ватанӣ (сиёсати протекционистӣ), танзим намудани муносибатҳо, иҷозатдиҳии воридоти тамоми маҳсулоти истеъмолии хӯрокае, ки имконияти истеҳсоли онҳо дар ҷумҳурӣ маҳдуд буда, ё тамоман вуҷуд надорад ва инчунин, ба воситаи маҳсулоти истеъмолие, ки истеҳсоли онҳо дар ҷумҳурӣ самаранок аст.

Ҳамин тавр, далелу рақамҳои дар боло овардашударо таҳлил намуда, ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки танҳо дар ҳолати амалисозии самтҳо ва ҳалли комплекси ҷорабиниҳои зикршуда қадре ҳам бошад, истеҳсоли маҳсулоти асосии хӯрока рӯ ба афзоиш ёфта, худтаъминкунии озуқавории минтақа ва дар маҷмӯъ, дар кишвар ҳалли ҳамаҷонибаи ҳудро меёбад. Ҳалли пурраи ҷорабиниҳои номбаршуда имконият медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулоти озуқавории воридотивазкунандаро тараққӣ дода, коркард ва истеҳсоли онҳоро бо истифода аз маҳсулоти худӣ дар дохили кишвар ба роҳ монем ва ба ин васила, ҷумҳурии аграриро ба ҷумҳурии саноатӣю аграрӣ табдил диҳем. Инчунин, дар шароити ҳозира ҳалли худтаъминкунии озуқаворӣ ҳамчун низоми муҳими пешбурди

зиндагӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳалли вазифаҳо дар соҳаи муҳофизати бехатарии умумииктисодӣ нақши ниҳоят муҳимро мебозад. Бе таъмини озӯкаи худӣ (ватанӣ) дигар омилҳое, ки бехатарии миллиро таъмин месозанд (ба мисли бехатарии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, энергетикӣ ва ғ.) ҳечанд, зеро дар ниҳояти қор сухан сари масъалаи бо маҳсулоти озӯка таъмин намудани аҳоли ва беҳдошти сатҳи зиндагии мардум меравад, ки ин нуқта дар маркази диққати доимии сиёсати давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Адабиёт

1. Алтухов А.И. Национальная Продовольственная безопасность: проблемы и пути решения /А.И. Алтухов. - М.: ФГУП «ВО Минсельхоза России», 2006. – 12 с.
2. Тагоев Б.Д. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан): автореферат диссертации на соискание уч. степ. к.э.н /Б.Д. Тагоев - Душанбе, 2013. - С. 24.
3. Бехатарии озӯкаворӣ ва камбизоатӣ. - №1 - 2020. - Душанбе: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2020. - 52 с.
4. Дьяченко О.В. Глобализация и продовольственная безопасность России./О.В. Дьяченко //Глобализация и аграрная экономика России: тенденции, возможные стратегии и риски. - М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова: «Энциклопедия российских деревень», 2011. - С. 13-14.
5. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди милли. Китоби дарсӣ /Ҳ.Р. Исайнов - Душанбе: Ирфон, 2018. – 648 с.
6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси милли ва маҷлиси намояндагон аз 26 январи соли 2021. //Садои мардум аз 28 январи соли 2021. - С.2-3.
7. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире. - Рим: ФАО, 2020. – 133 с.
8. Лестер Р. Экоэкономика: Как создать берегающую планету/ Р. Лестер // Вступ. Сл. В.И.Данилова-Данильяна: Издательство «Весь мир», 2003.- 303 с.
9. Ag-Incentives, 2020. Nominal rate of protection. См.: Ag-Incentives [онлайн]. Washington, DC. [По состоянию на 26 апреля 2020 года]. <http://ag-incentives.org/indica-tor/no-minal-rate-protection>
10. Jayne, T., Yeboah, F.K. & Henry, C. 2018. The future of work in African agriculture: trends and drivers of change. ILO Research Department Working Paper 25. Geneva, Switzerland, ILO.

УДК: 339.2

ТАШАККУЛИ ФАЗОИ МЕЗОИҚТИСОДИ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ МИНТАҚАҲОИ КИШВАР ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Сафаров Баҳром Гулматович - н.и.у., дотсент, муовини ректор оид ба илми Доносигоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. E-mail: bahrom.1975@list.ru. Телефон: (+992) 985 000 515.

Мақолаи мазкур ба таҳлили назариявӣ ва методологии механизми ҳамгироии минтақаҳои кишвар ба ҷараёни ҷаҳонишавӣ равона гардидааст. Муаллиф дар мақола қайд намудааст, ки минтақа, ки дар доираи иқтисодиёти неоклассикӣ, бинобар сабаби мавқеи мобайни доштани дар сатҳи микро ва макро ба таври кофӣ ва амиқ омӯхта намешуд ва дар шароити авҷгирии ҷараёни ҷаҳонишавӣ он мавқеи муҳимро таъкил намуда, дар натиҷаи ҳамгироии мезосатҳи иқтисодӣ ба фазои истеҳсоли тичоратӣ табдил ёфта, нуқтаи инкишофи ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисодии кишварро таъкил менамояд. Махсусан, ҳамгироии минтақаҳои фаросарҳадӣ, ки дар шакли кластерҳои фаросарҳадӣ зӯҳур меёбанд, самарани хуби синергетиро ба вуҷуд оварда, имконияти истифодаи самараноки захираҳои яқранга ва яқтаркибаи иқтисодиро дар заминаи татбиқи рушди инноватсия ва технология таъмин месозад. Ин шакли таъкили истеҳсолот асоси

рақобатпазирии муштаракӣ минтақа ва кишварҳо гашта, ҷолибияти фазои истеҳсолиро тичоратиро дар фазои муайяни иқтисодиёти ҷаҳон ба вуҷуд меорад, ки он дар навбати худ ба тақсими баробарии қувваҳои истеҳсолкунанда ва гузариши аз ҷаҳони якҷутба ба бисёрҷутба дар арсаи геоиқтисодӣ заминаи мусоидро фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ, минтақа, мезоиқтисод, мезосатҳи ҳамгирӣ, фаросарҳадӣ, минтақаҳои Аврупо, минтақаи баҳри Балтика, самарои ҳамгирӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЗОЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ СТРАНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Сафаров Баҳром Гулматович - кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 918 000 515. E-mail: bahrom_1975@list.ru.

Данная статья посвящена теоретико-методологическому анализу механизма интеграции регионов страны в процесс глобализации. Отмечается, что регион, который не был достаточно глубоко изучен в рамках неоклассической экономики из-за своего промежуточного положения между микро- и макроуровней, в контексте глобализации играет важную роль. Интегрируя на уровне мезоэкономики, регионы сформируют производственное пространство и станут локомотивом развития глобализации экономического роста страны и ее регионов. Особенно интеграция регионов в форме трансграничных кластеров дает синергетический эффект и позволит эффективно использовать однородные и однотипные экономические ресурсы в контексте использования инноваций и технологий. Эта форма организации производства является основой организации и достижений совместной конкурентоспособности региона и стран, создавая привлекательность производственного и торгового пространства в определенной сфере мировой экономики, что, в свою очередь, создает благоприятную основу для равновесного распределения производительных сил, и перехода от однополярности к многополярности мира на геоэкономической арене.

Ключевые слова: глобализация, региональная экономическая интеграция, регион, мезоэкономика, мезоуровневая интеграция, трансграничный регион, еврорегионы, регион Балтийского моря, эффективность интеграции.

FORMATION OF MESOECONOMIC SPACE AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF THE COUNTRY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Safarov Bahrom Gulmatovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str/ 64/14. Tel: 985000515, bahrom_1975@list.ru

This article is devoted to the theoretical and methodological analysis of the mechanism of integration of the country's regions into the process of globalization. It is noted that the region, which in the framework of the neoclassical economy, due to its intermediate position between the micro and macro levels, has not been sufficiently studied in depth, and in the context of globalization they play an important role. Integrating at the level of the meso-economy, the regions forms a production space and will become the locomotive for the development of globalization, and of the economic growth of the country and its regions. Especially, the integration of regions in the form of cross-border clusters gives a synergistic effect and makes it possible to effectively use homogeneous and similar economic resources in the context of the use of innovations and technologies. This form of organization of production is the basis for the organization and achievements of the joint competitiveness of the region and countries, creating the attractiveness of the production and trading space in a certain area of the world economy, which, in turn, creates a favorable basis for the equilibrium distribution of productive forces, and the transition from unipolarity to multipolarity of the world in the geo-economics arena.

Key words: globalization, regional economic integration, region, mesoeconomics, meso-level integration, cross-border region, Euro regions, Baltic Sea region, integration efficiency.

Чаҳонишавӣ ҳамчун падидаи иқтисодиёти муосир тамоил ва равандҳои гуногун ва серпахлӯро дар иқтисодиёти ҷаҳон ва иқтисодиёти кишварҳои алоҳида ба вучуд меоварад. Дар ин раванд, натиҷаҳои иқтисодию иҷтимоӣ баробар нагашта, аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар шароити номусоиди рушд қарор мегиранд. Кишварҳои Ғарб дивиденти калонро аз рушди инноватсия ва технологияи муосири истеҳсоли-иттилоотӣ ба даст оварда, баръакс миллиардҳо одамон дар ҷомеаҳои анъанавии аграрӣ дар минтақаҳои Осиё ва Африқо ҳанӯз ҳам зиндагии қашшоқона ба сар мебаранд. Мавқеи мобайниро давлатҳои саноатӣ ва саноатӣ-кишоварзии Америкаи Лотинӣ ва Осиё ишғол менамоянд. Фарқияти даромад байни «Шимоли бой» ва «Ҷануби қашшоқ» афзунтар гашта, шумораи «Миллиарди тиллоӣ» дар ҳамаи шумораҳои бокӣ монда, зиёда аз 3 млрд. аҳоли ба сафи «Ҷануби қашшоқ» зам гардиданд. Натиҷаи чунин зиддиятҳои ҷаҳонишавиро олимони коршиносон асосан дар дуруст дарк накардани ҷузъиёти ҷаҳонишавӣ қайд намуда, изҳор медоранд, ки ҷаҳонишавӣ ба ҳама кишварҳо ва субъектҳои иқтисодӣ имконияти баробарии рушдро таъмин намояд ҳам, вале онро қарорат намедихад. Муаммои асосии нобаробарии рушд дар интиҳоби нодурусти сиёсати иқтисодӣ, ташаккули заминаҳои институтсионалӣ ва сохтори иқтисоди миллии кишварҳои қафмонда аст, ки бо тамоилҳо ва ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ мутобиқ нагашта, аз сарчашма ва имконоти бартариятҳои дар доираи ҷаҳонишавӣ ба даст меомада истифода намеkunанд. Сиёсати иқтисодии мутаваззин ва ислоҳоти муваффақ ба ҚМЧ имкон дод, ки дар солҳои 1978-1989 бо истифода аз самари ҷаҳонишавӣ шумораи камбизоатонро аз 250 миллион ба 34 миллион нафар оварда расонида, дар Ҳиндустону Ветнам сатҳи камбизоатӣ ду маротиба коҳиш ёбад [5, с. 148]. Вале кишварҳои Африқо ва Америкаи лотинӣ ва қисме аз кишварҳои Осиё дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳанӯз ҳам таъминкунандаи ашёи ҳама бозори ҷаҳонӣ буда, дар онҳо рушди иқтисодӣ ноустувор, даромади пасти аҳоли, сармоягузориҳои нокифоя ба фондҳои асосию гардон, сохтори яктаркибаи содиротӣ ва сатҳи коррупсия баланд мебошад. Ин гуногунтаркибии рушди иқтисодӣ зарурати омӯзиши ҳодисаҳои объективӣ субъективиро дар доираи донишҳои муосири иқтисодӣ талаб намуда, самти дурусти интиҳоби модели гузариш ба ҷараёни ҷаҳонишавиро бо назардошти тағйироти таркибӣ ва системавӣ тақозо менамояд.

Кишварҳои рӯ ба инкишоф зарур аст, ки гузариш аз ҷомеаи саноатӣ ба ҷомеаи иттилоотӣ, аз рушди технологияҳо ба рушди технологияҳои пешрафтаи инноватсионӣ, аз иқтисодиёти пӯшида ба иқтисоди кушод, аз вазифаҳои кӯтоҳмуддати банақшагирӣ ва барномавӣ ба гузоштани ҳадафҳои дарозмуддати стратегӣ, аз тамоюлҳои мутамарказикунонӣ ба ғайримарказикунонӣ, аз идоракунии иерархӣ ба ташкили шабакавии фазои иқтисодӣ, аз интиҳоби алтернативӣ ба гуногунии интиҳоб, аз маблағгузориҳои соҳаҳои реалӣ ба сармояи инсонӣ, аз муносибатҳои дучониба ба муносибатҳои бисёрҷониба, аз ҳамгирии иқтисодии дусатҳа (микро ва макро) ба сесатҳаҳо (микро, макро ва мезо) ба роҳ монанд.

Дар ин замина, барои ташаккул ва мукамалгардонии масъалаҳои механизму усулҳои ташкилию иқтисодӣ самтҳои нави таҳқиқоти илмӣ иқтисодӣ ба миён омада, баъзе аз назария, концепсия ва методологияи мавҷуда мафҳум ва фаҳмишу амалқарди навро касб менамоянд. Махсусан, ҳамгирии минтақавӣ иқтисодӣ, ки ҷаҳони бисёрқутбаро ташкил намуда, имкониятҳои рушдро байни кишварҳои ҷаҳон баробар месозад ва дар шароити ҷаҳонишавӣ яке аз самтҳои асосии механизм ва омилҳои инкишофи кишварҳои рӯ ба инкишоф ба шумор рафта, воситаи асосии татбиқи имкониятҳои истеҳсолию тиҷоратӣ ва таъминкунандаи ҳифзи манфиатҳои миллии онҳо мебошад, таҳқиқоти муосир ва замонавӣ илмиро талаб менамояд.

Мафҳуми «ҳамгирии иқтисодӣ» гарчанде дар адабиёти иқтисодии кишварҳои пасошӯравӣ нава ҳам бошад, вале он дар шакли «минтақагарой» истифода мегафт. Дар таҳқиқоти илмӣ ва сиёсати давлатҳои Ғарб «ҳамгирии иқтисодӣ» ҳамчун мафҳуми сиёсӣ иқтисодӣ таърихи тӯлонӣ дошта, вобаста ба он назарияҳои зиёде коркард гардида, истифодаи амалии онҳо натиҷаҳои назарраси иқтисодиро ба кишварҳои аъзои ҳамгиро таъмин намудааст. Дар амал ҳарду мафҳум қариб як маъно ва як моҳиятро, яъне наздикшавӣ, баҳамӣ ва якҷояшавиро дар бар гирифта, танҳо барои нигоҳ доштани мавқеи муқобилдоштаи ҷаҳони дукутба (ИМА ва ИЧШС), аз байн бурдани ғояҳои «ғарбпарастӣ» ва шикасти назарияи неолибералистӣ ортодоксияи бозорӣ дар адабиёти олимони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мафҳуми «ҳамгирии иқтисодӣ» истифода намешуд. «Барои иқтисодчиёни дигар минтақаҳои ҷаҳон, аз ҷумла Осиёи Шарқӣ бошад, сабаби асосии истифода нагаштани ин мафҳум аз он иборат буд, ки ин кишварҳо истилоҳи баъдичангии Ғарбро, ки бисёре аз кишварҳои минтақа мустамликаӣ кишварҳои Ғарб буданд, дар ёд доштанд ва наметавонд боз истиқлолашон аз даст рафта, ҳукумате аз болои ҳукумати миллиашон ташкил карда шавад, яъне аз ҳаёти мустамликавии гузашташон доимо онҳоро барои ҳамгироӣ монета эҷод менамуд» [5, с. 156].

Пас аз «хотимаи таърих», ки олими амрикоӣ Ф. Фукуяма бо шикасти «девори Берлин» соли 1989 мансуб медонад, ҷаҳони дукутба барҳам хӯрда, ҷараёни ҷаҳоншавӣ ба вучуд омад ва мафҳумҳои нава, аз ҷумла «ҳамгирии иқтисодӣ» озодона дар адабиёти иқтисодӣ аз охири асри XIX аввалҳои асри XX истифода гашта, назария ва модели консепсияҳои мавҷудаи илмӣ дар сиёсати ҳамгироӣ васеъ истифода ва татбиқ гаштанд.

Бояд қайд намуд, ки назарияҳои ҳамгирии иқтисодӣ асосан дар Ғарб пайдо шуда, дар он ҷо бештар инкишоф ёфтааст. Модели намунавӣ ҳамгирии иқтисодӣ дар ҷаҳон Иттиҳоди Аврупо буда, ғояҳои асосии назария ва консепсияҳои имрӯза бештар дар натиҷаи таҳлили муқосисавӣ бо ин модел коркард мешаванд. Ин аст, ки бисёре аз консепсия ва назарию моделҳои коркардашуда дар сатҳи болоӣ, бо муқоиса ба модели мазкур ба анҷом расида, сарҳади омӯзиш ва таҳқиқи ҳамгирии иқтисодиро маҳдуд сохта, натиҷаҳои ҷашмдоштро таъмин намесозад. Ҳол он ки «ҳамгирии иқтисодӣ ҳамчун катализатори инкишофи иқтисод ва сиёсати хоҷагии ҷаҳонӣ доимо дар инкишоф ва гузариш аз як модел ба модели дигар қарор дорад» [8, с. 18.]. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ҳамгирии иқтисодӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва раванди мушаккили иқтисодиёти байналхалқӣ таҳлили чуқури назариявӣ методологӣ ва амалиро бо назардошти инкишофи тамоил ва қонуниятҳои нава, ки дар заминаи ҷаҳоншавӣ ба вучуд омадаанд, бурда шавад. Яке аз чунин қонуниятҳои инкишофи хоҷагии ҷаҳонӣ «авҷгирии кушодагии иқтисодиёти миллий»-и кишварҳои ҷаҳон мебошад, ки он дар заминаи рушди технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ пурқувват гардида, дар он назарияҳои маконӣ рушд такмил ёфта, назарияи фазоӣ васеъ гашта, он ба назарияҳои ҳамгирии иқтисодӣ мафҳум ва моҳияти навро ворид намуд. Зеро дар доираи назарияҳои мавҷудаи ҳамгирии иқтисодӣ ва умуман, иқтисоди ҷаҳонӣ, ки асосан таҳқиқот дар доираи назарияи рушди маконӣ бурда мешуд, таҳлилҳо танҳо дар сатҳи микро ва макроиқтисод гузаронида мешуду халос. Бо назардошти шиддатгирии ҷараёни рӯ овардан ба иқтисодиёти кушод, ҳамчун қонуниятҳои ҷаҳоншавӣ, дар баробари озодии фаъолияти иқтисодии хориҷии субъектҳои микро ва макроиқтисодӣ, инчунин минтақаҳои кишварҳои алоҳида низ ба ин раванд фаро гирифта шудаанд, ки он таҳлили минтақавӣ дар сатҳи нисбатан баландтар, яъне иқтисодиёти фазоӣ ба роҳ мемонад. Дар навабати худ,

ин ҷараён зарурати таҳлили мезоиктисод ва дар ин замина, инкишофи мезосатҳи ҳамгириро ба миён меорад.

Мезоиктисодиёт ҳамчун самти мустақили назариявӣ дар солҳои 1960-1970 оғоз гардида, баъд аз бӯҳрони солҳои 2008-ум хеле авҷ гирифт. Сабаби асосии авҷ гирифтани ин равияи мустақил дар он буд, ки бӯҳрони молиявии соли 2008-ум нишон дод, ки тавсияҳои, ки барои идора кардани бозорҳо, ки асоси онҳоро талабот ва пешниҳод, нарх ва рақобат ташкил менамояд ва фарзияи механизми идораи ҳама бозорҳо яхела мебошанд, барои ҳама бозорҳо самараи яхела надода, ҳатто барои бозорҳои молҳои яхела натиҷаҳо ягона набуданд. Ба ғайр аз ин, таҷрибаи кишварҳо нишон дод, ки на ҳама рафтори агентҳои иқтисодии сатҳи микро метавонад якранг қабул карда шуда, дар сатҳи макро муттаҳид карда шуда, онҳо ҳамчун яклухт таҳлилу баррасӣ ва вобаста ба рушду инкишофи онҳо қарорҳои дуруст қабул карда шаванд. Яъне, сатҳи мобайнӣ - мезоиктисод зарур аст, ки дар муқоиса бо микроиктисод, ки асосан рафтори объектҳои - корхонаҳо, ташкилотҳо ва хоҷагии хонаводагиро дар алоҳидагӣ меомӯзад, инчунин макроиктисод, ки мавзӯи таҳлили он асосан ба ҷараён ва тамоили рушди ММД, сатҳи нарх, шуғл, сармоягузориҳо равона гардидааст, предмети омӯзиши мезоиктисод гурӯҳи корхонаҳо ва ташкилотҳо мебошанд, ки рафтори гурӯҳиро ташкил менамоянд. Рафтори иқтисодии ин гуна объектҳо новобаста дар дохили як бахш ё соҳа мавҷуд буданашон, бо хусусиятҳои истехсолию ташкилӣ ва ғайра аз дигар объектҳои дар ин самт фаъолияткунанда фарқ доранд. «Ба ин гуна объектҳо гурӯҳҳои молиявӣ-саноатӣ, гурӯҳҳои молиявӣ-тиҷоратӣ, корхонаҳои, ки дар як шаҳр ё ноҳия ҷой доранд, истехсолкунандагоне, ки дар ягон бозор мавқеи хоса доранд, сохторҳои шабакавии корхонаҳои, ки байни ҳамдигар муносибатҳои зичи молиявӣ иқтисодӣ доранд, ширкатҳои калони ҳамгирии амудӣ-уфуқидошта ва ғайра дохил мешаванд» [6, с. 128].

Олими рус Р. Клейнер иқтисоди миллиро бо усули низомӣ таҳқиқ намуда, қайд менамояд, ки хоҷагии милли аз микро, макро ва мезоиктисод иборат мебошад ва «ба таркиби мезоиктисодиёт ҳудудҳои ташаккулёфтаи иқтисодӣ (шаҳру ноҳияҳо, минтақаҳо), соҳаҳо ва зерсохторҳои соҳавӣ ва комплексҳои байнисоҳавӣ дохил мешаванд. Дар ин низомҳо, новобаста аз гуногунӣ ягонагии умумӣ мавҷуд аст, ки он аз як тараф, корхонаи фардӣ ва аз тарафи дигар, аз хоҷагии милли дар умум фарқ мекунад» [2, с. 65]. Ба ақидаи муҳаққиқи дигари рус А.И. Ковалев объекти мезоиктисод ин «Гурӯҳҳои молиявӣ-иқтисодӣ (ГМИ) ва Ҷамъиятҳои саҳомии шакли кушода (ҶСШК) мебошанд. Хусусияти фарқкунандаи Гурӯҳҳои молиявӣ-иқтисодиро аз хоҷагии алоҳида дар он аст, ки ин сохтор дар заминаи моликиятдории муштарак ба роҳ монда шудааст.... ГМИ маҷмӯи ҳамкориҳои корхонаҳои гуногунро дар бар мегирад, ба монанди корхонаҳои саноатӣ, ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ, корхонаҳои тиҷоратӣ ва муассисаҳои илмӣ таҳқиқотӣ» [3, с. 21].

Д.О. Қандиёрова бошад, мезоиктисодро ҳамчун механизми мобайнии хоҷагии милли арзёбӣ намуда, ба сифати объекти мезосатҳи ҳамгироӣ дар доираи ҳамгириҳои минтақавӣ иқтисодӣ кластерҳои агросаноатиро мансуб дониста, қайд менамояд, ки «барои самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ давлатҳои АвруОсиё мезосатҳи ҳамгироӣ зарур аст... муносибатҳои ҳамгироие, ки дар низомии кластери агросаноатӣ ба вучуд меоянд, муносибатҳои стихиявӣ бозориро ташкил накарда, он дар асоси амалкарди қонуни банақшагирӣ - банақшагирии ташкилӣ фаъолият менамоянд» [1, с.91]. Яъне, ин низомии иқтисодӣ низомии маҷмӯӣ буда, дар он ҳам низомии иқтисоди бозорӣ ва ҳам низомии иқтисоди банақшагирӣ фаъолият менамояд, ки он аз гуногунтаркибии сохтори истехсолӣ ва ташаккули гуногуншаклии муносибатҳои иқтисодӣ шаҳодат медиҳад. Ташаккули ГМИ ё кластерҳо ҶСШК майдони

фаъолияти иқтисоди бозориро маҳдуд накарда, баръакс онро то андозае ба танзим медарорад, ки дар он субъектҳои ҳамгиро байни худ дар асоси баробарҳуқуқӣ ва хоҳиши тарафайн фаъолиятро дар асоси шартнома ба роҳ мемонанд. Яъне, муносибатҳои шартномавӣ, ки равияи иқтисодӣи институтсионалӣ онро талқин менамояд, сарҳади иқтисоди неоклассикии бозориро васеъ менамояд.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса намуд, ки дар сатҳи назария таҳқиқоти мезаиқтисод дар натиҷаи инкишофи назарияи неоклассикӣ, иқтисоди сиёсӣ, иқтисоди минтақавӣ, ҳамгироии иқтисодӣ ва таҳлили системавӣ ба вучуд омада, дар доираи назарияи институтсионализм ва назарияи эволютсионизм заминаҳои мустаҳками илмӣ худро пайдо менамоянд. Яъне, институтсионализатсия кардани рафтори гурӯҳи объектҳо ва «пахн» кардани натиҷаи мусбати он ба дигар гурӯҳи корхонаҳо «вайронкунадаи созанда»-и Шумпетерро мемонад, ки онро назарияи эволютсия (тахаввулот) асоснок менамояд. Яъне, рафтори самараноки гурӯҳи объектҳои якранг ва як маром дар доираи соҳа ва ё минтақа метавонад барои дигар корхонаҳои соҳа ё минтақа намуна гардад ва дар натиҷаи дастгирии ин гурӯҳи созанда ва самаранок маҷмааи соҳа ва ё минтақа рушд намояд.

Чӣ хеле ки аз таҳлилҳои назариявӣ бармеояд, дар баробари соҳа, зерсохторҳои соҳа ва ғайра объекти омӯзиши мезоиктисод ин минтақаҳои иқтисодии кишвар ба шумор мераванд, ки маҳз ҳамин самти омӯзиш объекти таҳқиқоти мо қарор мегирад.

Умуман, тавре дар боло қайд гардида буд, ҳодисаҳои иқтисодӣ дар сатҳи микро ва макро таҳлил гардида, мавқеи муайяни омӯзиши илмӣ минтақа маҳдуд буд. Азбаски минтақа мавқеи мобайнии микро ва макроро ташкил менамояд, он дар доираи равияи неоклассикӣ омӯхта намешуд ва онро имрӯз мезоиктисод меомӯзад. Яъне, минтақа ҳамчун сохтори алоҳидаи низомсоз дар доираи иқтисоди миллӣ бо хусусиятҳои махсуси иқтисодию иҷтимоӣ ҳамчун майдонро мемонад, ки дар он гурӯҳи корхонаҳо, фирмаю ташкилотҳо фаъолият намуда, рафтори муайянеро ташкил мекунанд, ки дар натиҷаи он фазои иқтисодӣ ба вучуд меояд. Рафтори муайян дар ин ҳолат дар натиҷаи махсусияти муҳити ташкилию иқтисодии минтақа ё минтақаҳои ба ҳам монанд, наздик ва яктаркиба ба вучуд омада, фазои алоҳидаеро ташкил медиҳанд, ки он на танҳо дар сатҳи иқтисоди миллӣ, балки ҳамчун сохтори истехсолию тиҷоратии иқтисоди байналхалқӣ низ фаъолият намуда, иштирокчиҳои бевоситаи муносибатҳои ҷаҳонишавӣ мебошанд. Чунин фазоҳои иқтисодӣ дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ, ки моҳиятан иқтисодӣи бесарҳад, беканорро ифода мекунад, ҳамчун қувваи пешбарандаи иқтисодӣи ҷаҳонии муосир гашта, рақобатро дар бозори ҷаҳонии молу ҳадамот бештар менамоянд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки чунин фазоҳои иқтисодӣ бештар дар натиҷаи мезосатҳи ҳамгирӣ дар доираи ҳамгироии иқтисодӣ, ки дар речаи махсуси иқтисодию тиҷоратӣ ташкил карда мешаванд, ба вучуд омада, он ҳамчун тамоили нави ташаққули рақобатпазирӣ минтақа ва давлатҳо ба шумор мераванд.

Дар адабиёти иқтисодӣ аксар вақт ҳангоми омӯзиши равиши минтақавӣ-фазоии мезоиктисод концепсияи кластер истифода мегардад. Зеро кластер ҳамчун механизми рушди минтақа фазоеро мемонад, ки дар он гурӯҳи корхонаҳо дар якҷоягӣ амал менамоянд ва рафтори муайянеро ташкил мекунанд, ки аз дигар корхонаҳои берун аз ҳудуди кластер фаъолияткунанда бо ҷузъиёти махсуси наздикии географӣ ва таркибӣ соҳаҳои ба ҳам наздик ва механизми идоракунии фарқ мекунанд. Азбаски кластерҳо дар назарияи иқтисоди минтақавӣ мавқеи алоҳидаи низомии самараноки ташкилию иқтисодии истехсолотиро доро мебошанд, маҳз гуногунии онҳо метавонанд ҷузъиёти махсуси таркибии

микросатҳи иқтисодиро дар рафтори инноватсионии гурӯҳи корхонаҳои кластер ба вуҷуд оранд, ки дар натиҷаи эволютсия он ба дигар корхонаҳо паҳн гашта, дар сатҳи макроиқтисод ба тартиб ва қоидаи муайян институтсионализатсия карда шаванд. Аз ин бармеояд, ки мезосатҳи ҳамгирии иқтисодӣ дар доираи ҳамгирии минтақавӣ иқтисодӣ, ки дар шакли кластерҳои минтақавӣ ё байналхалқӣ зухур меёбанд, бо мутобиқсозии манфиатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии давлатҳо, минтақаҳо, бизнеси ба инноватсия нигаронидашуда ва истеъмолагарон ҷолибияти муҳити ғайрииқтисодиро дар фазои муайян ба вуҷуд оварда, асоси рақобатпазирии байналхалқии минтақа ва давлат мегардад. «Намунаи олии таъсиси чунин шакли фазои мезоҳамгироиро метавон дар таҷрибаи кластерҳои минтақаҳои фаросарҳадии Аврупо¹ мушоҳида намуд, ки вобаста ба махсусияти заминаҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва иқтисодию иҷтимоии минтақаҳо ҳар яки онҳо дорои модели махсус буда, асоси пешрафту тараққиёти ҷаҳонишавиро ташкил менамоянд» [10, с. 473]. Дар 9 кластери фаросарҳадии Аврупо мезоҳамгирӣ асоси рушди минтақаҳои ҳамгирошуда гардида, рақобатпазирии тамоми минтақаҳои Аврупоро дар асоси татбиқи самараи синергетикӣ ва рушди инноватсия ташкил менамоянд (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Кластерҳои фаросарҳадӣ дар Иттиҳоди Аврупо

№	Кластерҳо	Давлатҳои аъзои кластер
1	Кластери индустрияи зехнӣ	Австрия, Белгия, Германия, Франция
2	Кластери истеҳсоли шиша	Қисмати шимолии Австрия, Бавария, Германия ва Чехия (Богемия)
3	Кластери саноатӣ	Германия, Нидерландия (ш. Твенте)
4	Кластери истеҳсоли комплексҳои металлургӣ, пластикӣ-технологӣ ва биотиббӣ	Германия ва Нидерландия (шаҳри Венло)
5	Кластери автомобилӣ	Испания, Португалия
6	Кластери «Водии Доммел»	Белгия, Нидерландия
7	Кластери «Био водӣ»	Қисмати шимолӣ-ғарбии Швейцария, ҷануби Баден (Германия) ва Элзас (Франсия) бо марказҳо дар Базел, Фрайбург ва Молузе
8	Кластери «Водии Медисон»	Дания, Шветсия
9	Кластери биотехнологӣ ва инноватсионӣ	Германия, Белгия

Сарчашма: коркарди муаллиф.

Аз нигоҳи назарияи гетеродоксионии иқтисодӣ чунин кластерҳо низоми бисёрсамта ва бисёртаркибаро ташкил менамоянд, ки дар дохили он алоқамандии амудӣ ва уфуқӣ ба вуҷуд омада, усули ташкилию идоракунӣ махсуси ҳамгироиро тақозо менамояд. Дар ин маврид, омилҳои рақобатпазирии кластерҳои дар заминаи минтақаҳои фаросарҳадӣ ба вуҷуд омада, на танҳо аз ҷор шароити маъмулии М. Портер ба вуҷуд меоянд [7, с. 96], балки он бо «самараи ҳамгирӣ», ки дар натиҷаи кӯшиши давлатҳо барои татбиқи модели ҳамгирии таъмини рушди «рақобатпазирии якҷоя» ба вуҷуд меояд, васеъ мегардад. Дар ин маврид, «рақобатпазирии якҷоя» ҳолати ташкили рақобатест, ки он дар асоси истифодаи якҷояи имкониятҳои мавҷудаи якхелаи захираҳои табиӣ ва иқтисодии минтақаҳои наздисарҳадӣ ва ё фаросарҳадии кишварҳои аъзои ҳамгирии иқтисодӣ ба вуҷуд омада, онҳоро мезоминтақа меноманд ва

¹ Зери мафҳуми минтақаҳои фаросарҳадӣ минтақаҳои давлатҳои ҳамсоя фаҳмида мешаванд, ки дар сатҳи мақомоти маҳаллии идоракунӣ бо якдигар ҳамкорӣ намуда, онҳо дорои ягон хусусияти хоси умумӣ мебошанд. Дар муқоиса бо он дар адабиёти иқтисодӣ минтақаҳои фаромиллӣ низ истифода мегардад, ки зери ин мафҳум ҳамгирии якҷанд давлатҳо, ки бо якдигар ҳамгиро шуда, дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун як сохтори ташкилии хосияти умумидошта фаҳмида мешавад.

махз онҳо асоси ташкили «самараи ҳамгироӣ» мегарданд. Бояд дар ин ҳолат ба он диққат дод, ки аксар вақт минтақаҳои наздисарҳадӣ, ки захираҳои ягонаи иқтисодӣ ва имкониятҳои якхелаи истеҳсолию хизматрасониро доро мебошанд, на ҳама вақт аз «самараи ҳамгироӣ» ба таври васеъ истифода мебаранд. Аксар вақт ба захираҳои якхелаи рушд нигоҳ накарда, минтақаҳои наздисарҳадӣ моли алоҳидаро дар бозори беруна танҳо бароварда, ҳамчун рақибон байни худ баромад мекунанд, ки онҳоро наметавон мезминтақаҳои фаросарҳадӣ номид. Масалан, «бандарҳои Наздибалтик, Шимолу ғарби Россия ва вилояти Калининград дар хизматрасонии фаъолияти транзитии байналхалқии Россия байни худ рақобат менамоянд. Калинингради Россия ва минтақаи Клайпеди Литва бошад, дар коркард, бандубасти борҳои Белоруссия байни худ рақибанд. Барои бисёре аз макроминтақа ва макроминтақаҳои туристии қадимаи Фаронса ва Италия то минтақаҳои муосири таъсисдодашудаи Каталонии Фаронса барои ҷалби сайёҳон аз Испания ва Коста-Бравою Коста-Дорадо рақобати байни якдигар хос мебошад. Ҳамин хел рақобатро байни худ минтақаҳои Полша, Литва ва минтақаҳои назди обии Ҷанубу шарқи Россия дар фаъолияти хизматрасонии нақлиёти обӣ ва сайёҳӣ доранд» [4, с. 120]. Ба ақидаи мо, мезоминтақаҳои фаросарҳадӣ минтақаҳое мебошанд, ки дар онҳо ҳамгироӣ дар сатҳи мезоиктисодӣ ба вучуд омада, фазои истеҳсолию тиҷоратиро ташкил менамоянд, ки ба онҳо метавон минтақаи баҳри Балтикаро мансуб донист. Дар ин минтақа тамоми минтақаҳои давлатҳое, ки ба ин баҳр роҳи баромад доранд, ҳамгиро шуда, фазои истеҳсолию тиҷоратиро ташкил намудаанд, ки он рушди минтақаҳои аз марказ дури (периферия) Россияро таъмин намуда, барои минтақаҳои Полша ва Литва бошад, минтақаҳои Россия дар баробари истифодаи захираҳои бойи иқтисодӣ, инчунин бозори васеи фурӯши молу ҳадамот мебошанд. Аз таҳлили илмӣ ақидаҳои олимони хориҷ ва Россия бармеояд, ки мезосатҳи ҳамгироии минтақаҳо дар доираи ҳамгироии иқтисодӣ на танҳо барои минтақаҳои наздисарҳадӣ хос аст, балки он байни минтақаҳое ба вучуд омаданаш имкон дорад, ки агар дар онҳо ягон омил ва воситаи алоқаманди ташаккули фазои иқтисодӣ мавҷуд бошад. Ба фикри мо, ба ин гуна омил ва воситаи пайвастандани метавонанд лоиҳаҳои муштаракӣ инфрасохтори байникишварҳо дар самти ташкили долонҳои нақлиётию коммуникатсионӣ низ дохил гарданд, ки маҳз дар ҷаҳорҷубаи ин долонҳо метавонад фазои иқтисодӣ ташкил ёбад. Зеро дар муқоиса бо назарияи Хекшер-Олин назарияи муосири тиҷоратии ҷозибавӣ Я. Тинберген асоси муносибатҳои тиҷоратиро истеҳсолиро дар ҳароҷоти боркашонӣ дида, назарияи иқтисодиёти шабакавӣ ё концепсияи кластерҳои инноватсионӣ дастрасию мубодилаи бемаҳдуди иттилоотиро ҳамчун асоси рушд арзёбӣ менамоянд. Тибқи таҳлилҳо, тиҷорати байналхалқӣ байниҳамдигарии чунин минтақаҳои мезоҳамгиро дар Созмони Африқои Ҷанубӣ, ки дар заминаи 5 долони минтақавӣ нақлиётӣ ба вучуд омадааст, дар 15 соли охир 4,4 маротиба афзудааст [9, с. 48]. Ташаббуси «Як камарбанд - Як роҳ»-и Ҷумҳурии Мардумии Чин низ дар доираи концепсияи мазкур ба роҳ монда шуда, ҚМЧ кӯшиш намуда истодааст, ки ҳамгироии иқтисодии кишвар ва минтақаҳояшро ба ҷараёни ҷаҳонишавӣ дар асоси ташаккули фазои иқтисодӣ дар заминаи инкишофи долонҳои нақлиётӣ ва минбаъд онро ба долонҳои иқтисодӣ табдил додан ба роҳ монад. Чунин тарзи ҷаҳонишавӣ дар оянда ба минтақаҳои кишварҳои дар сарҳади ин долони нақлиётӣ ҷойдошта, муаммои фарқияти минтақаи наздисарҳадӣ набудани минтақаҳоро аз байн бурда, дар ҷараёни ҷаҳонишавӣ имкониятҳои баробарро барои ҳамаи минтақаҳо муҳаё месозад.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ минтақаҳои кишвар метавонанд дар натиҷаи ҳамгироӣ бо дигар минтақаҳои

кишварҳои ҳамсоя фазои мезоиктисодиро ташкил намуда, бо ин роҳ рақобатпазирии иқтисодиро таъмин намуда, «норасоии ҷаҳонишавӣ»-ро таъмин намуда, рушди минтақаро ба вучуд орад ва нуқтаи рушди кишвар гарданд.

Адабиёт

1. Кандиёрова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология, практика/Д.О.Кандиёрова. – Душанбе: Ирфон.- 2006.- 179 с.
2. Клейнер Г. Б. Мезоэкономика переходного периода: рынки, отрасли, предприятия /Г.Б. Клейнер // Российский экономический журнал. - 2002. - № 11–12. - С. 63–68.
3. Ковалев А.И. Мезоэкономика: отрасль или регион/ А.И. Ковалев//Вестник КГУ. - 2011. - № 4.
4. Корнеев В.С. Международные транснациональные и трансграничные регионы: признаки, особенности, иерархия /В.С. Корнеев//Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия естественные и медицинские науки. -2010. - №1. - С. 201.
5. Мегатренды: Основные траектории эволюции мирового порядка в XXI веке: учебник / под ред. Т.А. Шаклейной, А.А. Байкова.. -2-е изд.. - М: Издательство «Аспект Пресс», 2017. - 448 с.
6. Мезоэкономика: состояние и перспективы: монография / под. ред. В.И. Маевского, С.Г. Кирдиной-Чэндлер, М.А. Дерябиной. ISBN 978-5-9940-0642-9. ИЭ РАН. – М.: 2018. - 314 с.
7. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран. /П. Портер. - М. - 1993.- 128 с.
8. Рекорд С. Мезоэкономический синтез концепций кластерного развития и международной экономической интеграции. Автореферат на соис. д.э.н. /Рекорд С. - Санкт-Петербург, 2013.- 44 с.
9. Сафаров Б. Г. Мезоуровневая интеграция как результат самодвижения открытости экономики регионов страны/ Б.Г. Сафаров // Финансово-экономический вестник, 2020. - №4 (24). - С. 43-49.
10. Синяускас Н.А. Кластеризация трансграничной интеграции мезоэкономического пространства/ Н.А Синяускас//Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К.Л. Хетагурова. - 2013. - №4. - С. 470-476.

УДК: 336.79.(075.8)

ТАҲЛИЛИ ИҚТИСОДИ-ОМОРИИ ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛДИҲАНДАИ ҚАРЗҲОИ БОНКӢ

Ҷурабоев Фафурҷон Ҷурабоевич - д.и.у., профессори кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 48/5.

Иматҷоев Зинатшо Хизматҷоевич - н.и.у., дотсент, мудири кафедраи оморӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 988-25-65-81.

Дар замони муосир яке аз сарчашмаҳои рушди иқтисодиёт ва умуман, муносибатҳои истеҳсолию хоҷагидорӣ таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ ба ҳисоб меравад. Таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ ҳамчун ҷузъи муҳими бонкдорӣю молиявии кишвар баромад намуда, фишанги асосии ташаккул ва инкишофи бахшҳои хоҷагии халқ ва барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад. Дар баробари ин, аз ҷониби олимони ва мутахассисони соҳаи иқтисодиёт тадқиқоти ҷузъӣ ҳамчун муаммои мубрами давра хеле афзудааст. Дар мақолаи мазкур, аз тарафи муаллифони бо мақсади амиқ ошкор намудани ҳамаҷоамандии байни нишондиҳандаҳои алоҳида ва муайян кардани дараҷаи таъсиррасонии онҳо ба сатҳ ва тавсифи ҳолати кунунии қарзҳои бонкӣ модели иқтисодӣ-оморӣ истифода ғайтааст. Дарвоқеъ, муаллифони дар таҳқиқоти худ собит сохтаанд, ки вазъи кунунии сифати сандуқи қарзӣ ҳамчун омилӣ ҷудогона буда, коэффитсиенти мукамалгардонии базаи захираҳои бонкӣ, ва инчунин, коэффитсиенти молишавии боварӣ ба низоми бонкӣ аз нигоҳи илми оморӣ иқтисодӣ баҳогуздорӣ ғайтааст.

Калидвожаҳо: қарзи бонкӣ, рушди иқтисодиёт, захираҳои бонкӣ, модели иқтисодӣ-оморӣ, сандуқи қарзӣ, коэффитсиенти молишавии боварӣ ба низоми бонкӣ, низоми бонкӣ.

ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ КРЕДИТОВ

Джурабаев Гафурджон Джурабаевич - д.э.н., профессор кафедры государственного и местного управления Института туризма, сервиса и предпринимательства Таджикистана, Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Борбад, 48/5.

Иматчоев Зинатишо Хизматчоевич - к.э.н., доцент заведующий кафедрой статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 988-25-65-81

В современном мире одним из источников экономического развития и в целом производственных и экономических отношений выступает обеспечение экономики банковскими кредитами. Обеспечение экономики банковскими кредитами является важной составляющей банковско-финансового сектора страны и ключевым рычагом формирования и развития секторов экономики и социально-экономических программ. Следовательно, проводимые исследования ученых и специалистов в области экономики значительно возросли как актуальная проблема времени. В данной статье авторы используют экономико-статистическую модель с целью выявления взаимосвязи между отдельными показателями и определения степени их влияния на уровень и характеристики текущего состояния банковских кредитов. В ходе исследования выявлено, что кредитный портфель выступает как отдельный фактор, коэффициенты улучшения банковской резервной базы и доверия к банковской системе оцениваются с использованием экономико-статистической модели.

Ключевые слова: банковский кредит, экономическое развитие, банковские ресурсы, экономико-статистическая модель, ссудный портфель, коэффициент доверия в банковской системе, банковская система.

ECONOMIC AND STATISTICAL ANALYSIS OF FORMATION FACTORS OF BANK LOANS

Dzhurabaev Gafurdzhon Dzhurabaevich, - Doctor of Economics, Professor of the Department of State and Local Governance Institute of Service and Entrepreneurship of Tajikistan, Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Street 48/5.

Imatchoev Zinatsho Khizmatchoevich - Candidate of Economic Sciences, Dotsent - Head of the Department of Statistics of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Tel: 988-25-65-81

In the modern world, one of the sources of economic development and production and economic relations in general is the provision of the economy with bank loans. Providing the economy with bank loans is an important component of the country's banking and financial sector and a key lever for the formation and development of economic sectors and socio-economic programs. Consequently, the research carried out by scientists and specialists in the field of economics has significantly increased as an urgent problem of the time.

In this article, the authors use an economic and statistical model in order to identify the relationship between individual indicators and determine the degree of their influence on the level and characteristics of the current state of bank loans. In the course of the study, it was revealed that the loan portfolio is also assessed as a separate factor, the coefficients of improving the banking reserve base, and confidence in the banking system with the used economic statistics model.

Key words: Bank loan, economic development, banking resources, economic - statistical model, loan portfolio, confidence coefficient in the banking system, banking system.

Яке аз масъалаҳои мубрами рӯз дар давраи ҳасос, яъне пандемия (COVID-19) ин ташаққули таҳлили омории раванди пешниҳоди қарзҳо барои рушди иқтисодиёт мебошад, ки аҳамияти калони амалӣ дошта, бинобар ин, зарур

дониста мешавад, ки онро бо назардошти маҷмӯи нишондиҳандаҳо, на танҳо сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ, инчунин, ба он таъсиррасонандаҳои омилҳоро инъикос менамояд, бояд амалӣ намуд.

Аз ин лиҳоз, бо мақсади амиқ ошкор намудани ҳамалоқамандии байни нишондиҳандаҳои алоҳида ва муайян кардани дараҷаи таъсиррасонии онҳо ба сатҳ ва тавсифи ҳолати кунунии қарзҳои бонкӣ модели иқтисодӣ-оморӣ пешниҳод карда мешавад. Андешаи Елисеева қобили қабул аст, ки “Модели мазкур, ба сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ таъсир расонидани чунин омилҳо, яъне ҷанбаҳои калидӣ, ба монанди сатҳи сифати сандуқи қарзӣ, дараҷаи мукаммал гардонидани пояи (базаи) захираҳои бонкӣ ва сатҳи моилшавии субъектҳои хоҷагӣ ба пасандозҳо (амонатҳо) инъикос менамояд” [5, с. 17-24].

Мувофиқи ақидаи олим-иқтисодчии рус Елисеева ва Крастин модели иқтисодӣ-омории таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ бо назардошти параметрҳои дар боло дарҷгардида ба таври зерин нишон дода мешавад: [11, с. 24-28].

$$\frac{K}{\text{ММД}} = \frac{K}{S} * \frac{S}{D} * \frac{D}{\text{ММД}} \ddot{\epsilon}$$

$$K_T = K_c * K_b * K_d$$

дар ин ҷо:

ММД - маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналӣ;

k - ҳаҷми қарзҳои пешниҳодшуда ба иқтисодиёт бо пули миллий ва асъори хориҷӣ;

S - андозаи қарзҳои пардохтшуда;

D - ҳаҷми ҷалби пасандозҳо (амонатҳо);

$\frac{k}{\text{ММД}}$ - таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ бо пули миллий ва асъор;

$\frac{K}{S}$ - таносубии андозаи қарзҳои додашуда ва ҳаҷми қарзҳои пардохташуда ба иқтисодиёт бо пули миллий ва асъори хориҷӣ;

$\frac{S}{D}$ - таносубии андозаи қарзҳои пардохтшуда ва ҳаҷми ҷалби пасандозҳо (амонатҳо);

$\frac{D}{\text{ММД}}$ - таносубии ҳаҷми ҷалби пасандозҳо (амонатҳо) ва маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналӣ.

K_T - коэффитсиенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ;

K_c - коэффитсиенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ;

K_b - коэффитсиенти мукаммалгардонии базаи захираҳои бонкӣ;

K_m - коэффитсиенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ.

Бояд қайд намуд, ки дар модели пешниҳодгардида ба сифати тағйирёбандаи вобаста, таносуби андозаи (ҳаҷми) қарзҳои пешниҳодгардида ё додашудаи бонкҳо бо пули миллий ва асъор ва андозаи маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналиро қабул менамояд. Таносуби мазкур, коэффитсиенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ (K_T) буда, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_T = \frac{k}{\text{ММД}}$$

Вобаста ба чунин ҳолати пастравии коэффитсиенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ зарурат ба миён меояд, ки маҷмӯи омилҳое, ки ба тағйирёбии коэффитсиенти мазкур таъсир мерасонанд, муайян карда шавад. Аз ин лиҳоз, тағйирёбандаҳои новобаста, ки ба сифати омилҳо баромад намуда, ба коэффитсиенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ (K_T) таъсир мерасонанд, нишондиҳандаҳои зерин пешниҳод кардан бо маврид аст:

1. Коэффитсиенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ (K_c), ки ҳамчун таносубии андозаи қарзҳои пешниҳодшуда (k) ва ҳаҷми қарзҳои пардохташуда (S) ба иқтисодиёт бо пули миллий ва асъори хориҷӣ муайян карда шуда, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_c = \frac{k}{S}.$$

Мазмуни иқтисодиёи оморӣ нишондиҳандаи мазкур дар он ифода меёбад, ки ба ҳисоби миёна ба ҳар 1 воҳиди қарзи пардохтшуда чанд воҳид қарзи пешниҳодшуда бо пули миллий ва асъори хориҷӣ рост меояд. Дар ҳолати афзудани коэффитсиенти мазкур (K_T) - беҳтаршавӣ ва баръакс, дар ҳолати пастшавӣ - коҳишёбии сифати сандуқи қарзӣ ба назар мерасад.

2. Коэффитсиенти мукамалгардонии базаи захираҳои бонкӣ (K_B), ки ҳамчун таносубии андозаи қарзҳои пардохташуда (S) ва ҳаҷми ҷалби пасандозҳо (амонатҳо) (D) ҳисоб карда мешавад, яъне:

$$K_B = \frac{S}{D}.$$

Тибқи мазмуни иқтисодӣ-оморӣ худ, коэффитсиенти мазкур андозаи қарзҳои пардохташуда – ҳаҷми қарзҳои асосӣ ва ғоизҳои ҳисобкардашударо ба ҳисоби 1 сомонӣ пасандозҳо (амонат) ҷалбгардида андозагирӣ менамояд.

3. Коэффитсиенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (K_M), ки ҳамчун таносуби ҳаҷми пасандозҳо (амонатҳо) ва маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналӣ муайян карда мешавад. Коэффитсиенти мазкур бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_M = \frac{S}{D}.$$

Нишондиҳандаи моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ моилнокии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ба амонат ва пасандозгузорӣ, инчунин, миқдори захираҳои худӣ ва ғайринокии корҳои бонкҳоро дар бозори қарзии дохилӣ андозагирӣ менамояд.

Ҳамин тавр, бо назардошти се омили аҳамияти амалидошта - коэффитсиенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ (K_T), коэффитсиенти мукамалгардонии базаи захираҳои бонкӣ (K_B) ва коэффитсиенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (K_M), ки модели иқтисодӣ-оморӣ сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ пешниҳод гардидааст, бо ёрии он имконият оварда мешавад характери ҳамалоқамандии байни омилҳои асосӣ ошкор карда шуда, ҳамзамон баҳои миқдории таъсири онҳо ба нишондиҳандаи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ дар фосилаи вақтии таҳлилшаванда дода шавад.

Ҷадвали 1. - Ҳисоби таъсири омилҳои алоҳида ба нишондиҳандаи сатҳи таъмини иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2019

Нишондиҳанда	Солҳо									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1. Сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ бо пули миллий ва асъор, %	19,2784	7,0027	15,1056	16,1056	18,5142	15,2050	8,0291	8,2432	6,7493	9,4377
2. Суръатафзоиши сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ нисбат ба соли базавӣ (2010), банди ғоиз - ҳамагӣ	-	-2,2757	-4,0832	-3,1728	-0,7642	-4,0734	-11,2493	-11,0352	-12,5291	-12,6423

аз ҷумла, аз ҳисоби омилҳо:										
2.1 коэффитсиенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ (КТ)	-	0,9727	-0,8364	4,0915	0,9280	-2,1211	-7,6845	-6,0217	-3,5102	-2,221
2.2 коэффитсиенти мукамалгардонии базаи захираҳои бонкӣ (Кс)	-	-3,1716	-1,7413	-4,8240	-1,5892	-1,4973	-2,5875	-4,1344	-8,0758	-5,743
2.3 коэффитсиенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (КМ).	-	-0,0768	-1,5055	-2,4519	-0,1030	-0,4550	-0,9773	-0,8791	-0,9431	-0,9875

Сарчашма: Аз ҷониби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ: ноябр 2014 / 11 (232) с. 12, 59.; август 2019 (285) с. 10, 32 таҳия ва ҳисоб карда шудааст.

Тавре ки аз маълумотҳои овардашудаи ҷадвали боло намоён аст, сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ бо дар давоми давраи тадқиқоти 2011-2019 барои аксарияти нишондиҳандаҳо, ки дар таҳлил истифода бурда шуданд, ҳислати тезтағйирёбандагӣ хос буд, ки дар натиҷа, мушкилиҳоро дар гузаронидани омили таҳлилӣ ва муқоисапазирии натиҷаҳои бадастоварда ба вуҷуд овард. Хусусан, дар се соли охир қиёсҳои коэффитсиентҳои дар боло номбаршуда ба суръатафзоиши коэффитсиенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ таъсири манфӣ расониданд.

Таҳлили аналитикӣ вобастагии сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ аз омилҳои таъсиррасон - коэффитсиенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ (Кс), коэффитсиенти мукамалгардонии базаи захираҳои бонкӣ (Кб) ва коэффитсиенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (Км) андозагирӣ карда шавад.

Ҷадвали 2. - Вобастагии сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ аз омилҳои таъсиррасон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2001-2019

№ Р/Т	Гурӯҳҳои аз сатҳи таъмини иқтисоди	ММД, миллион сомонӣ	Ҳаҷми қарзҳои додашуда, ҳазор	Ҳаҷми қарзҳои пардохтшуда,	Ҳаҷми ҷалби пасандозҳо	Ҳисоби нишондиҳандаҳои омилӣ, %		
						K/S	S/D	D/MMD
A	B	1	2	3	4	5=2:3	6=3:4	7=4:1
1.	8,0 – 12,5	115564,7	9409616	13195016	258688	71,3	5,1	223,8
2.	12,5 – 17,0	164984,0	25113136	22803671	358963,6	110,1	6,4	212,0
3.	17,0 – 21,5	132086,7	24347151	20782753	321411	117,1	6,5	243,3
4.	21,5 – 26,0	12804,4	3329458	2101141	36669,8	158,4	5,7	286,4
	Ҳамагӣ ва ба ҳисоби миёна	425439,8	62199361	58882581	975732,4	105,6	6,0	229,3

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ: август 2017 / 8 (145) с. 12, 26, 35.; ноябр 2014 / 11 (232) с.12, 36, 59.; апрел, август 2019 (285) с. 10, 31, 47 таҳия ва ҳисоб карда шудааст.

Натиҷаи гурӯҳбандӣ вуҷуд доштани ҳамвобастагии сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо қарзҳо аз таносубии андозаи қарзҳои додашуда ва ҳаҷми қарзҳои пардохташуда ба иқтисодиёт бо пули миллий ва асъори хориҷӣ, таносубии андозаи қарзҳои пардохтшуда ва ҳаҷми пасандозҳо (амонатҳо) ва таносубии

ҳаҷми пасандозҳо (амонатҳо) ва маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналиро нишон медиҳад.

Дар баробари зиёдшавии сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ афзоиши таносубии андозаи қарзҳои додашуда ва ҳаҷми қарзҳои пардохташуда ба иқтисодиёт бо пули миллий ва асъори хориҷӣ мушоҳида мегардад. Инчунин, бо зиёдшавии дар се гурӯҳи аввали сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо қарзҳо афзоиши таносубии андозаи қарзҳои пардохташуда ва ҳаҷми пасандозҳо (амонатҳо) ҷой дорад, вале дар гурӯҳи чорум тамоюли коҳишёбии таносуби мазкур ба назар мерасад. Вобастагии зиёдшавии сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ аз таносубии ҳаҷми пасандозҳо (амонатҳо) ва маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналӣ, бо истисноии гурӯҳи дуюм зич мебошад.

Андозагирии алоқаи зичии байни нишондиҳандаҳое, ки ба сифати омилҳо баромад менамоянд, бо ёрии коэффитсиенти конкордатсия (коэффитсиенти коррелятсияи рангаи маҷмӯӣ), ки аз ҷониби М. Кендэл ва Б. Смит пешниҳод шудаанд, андозагирӣ карда мешавад.

Ҷадвали 3. - Ҳисоби нишондиҳандаҳои омилҳо барои муайян кардани коэффитсиенти конкордатсия*

№	K/S (X ₁)	S/D (X ₂)	D/mmd (X ₃)	Рангаи омил (R _{ij})			Сумма и ранга $\sum_1^m R_{ij}$	Квадрати суммаи ранга $(\sum_1^m R_{ij})^2$	Квадрати тамоили сумма аз бузургии миёнаи онҳо $[\sum_1^m R_{ij} - T]^2$
				R _{1j}	R _{2j}	R _{3j}			
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	71,3	5,1	223,8	1	1	2	4	16	12,25
2	110,1	6,4	212,0	2	3	1	6	36	2,25
3	117,1	6,5	243,3	3	4	3	10	100	6,25
4	158,4	5,7	286,4	4	2	4	10	100	6,25
Σ	-	-	-	-	-	-	30	252	S = 27

Ҷадвал дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2 таҳия ва ҳисоб карда шудааст.

Ба воситаи R_{ij} рангаи i-и омили аз j-и воҳидро ишора карда, ҳар як омил ба ранга дароварда мешавад, баъдан суммаи рангаҳоро дар ҳар як сатр ва ҷамъбасти онҳоро дар сутуни 7 муайян менамоям. Бояд қайд кард, ки ҳисоби S бо ду роҳ иҷро карда мешавад: аз рӯи ҷамъбасти сутуни 7 ва 8 ё 7 ва 9-и ҷадвали 3.

Тарзи 1. Суммаи рангаҳоро аз рӯи сатрҳо (сутуни 7) муайян карда, ҳар яке аз онҳоро ба квадрат бардошта ҷамъ менамоям. (сутуни 8). Дар тадқиқоти мазкур сумма баробари 252 мебошад, яъне:

$$\sum_1^n (\sum_1^m R_{ij})^2 = 252$$

Баъдан ҷамъи сутуни 7-ро ба квадрат бардошта $(\sum_1^n \sum_1^m R_{ij})^2$ ба n тақсим карда мешавад. Ин қисмро аз ҷамъи сутуни 8 тарҳ менамоям:

$$S = \sum_1^n [\sum_1^m R_{ij}]^2 - [\sum_1^n \sum_1^m R_{ij}]^2 : n = 252 - 30^2 : 4 = 27.$$

Тарзи 2. Ҷамъи сутуни 7-ро ба n тақсим карда, бузургии миёнаи суммаи рангаро меёбем. Вайро бо рамзи T ишора карда, чунин ҳосил менамоям:

$T = \sum_1^n \sum_1^m R_{ij} : n = 30 : 4 = 7,5$. Баъдан S-ро ҳамчун суммаи квадрати тамоили суммаи рангаҳои ҳар сатр аз бузургии миёнаи онҳо муайян карда мешавад:

$S = \sum_1^n [\sum_1^m Rij - T]^2 = (4 - 7,5)^2 + (6 - 7,5)^2 + (10 - 7,5)^2 = 27$. Ҳисоби мазкур дар сутуни 9 нишон дода шудааст. Чамъи он суммаи ҷусташавандаи S мебошад. Бо ҳардуи тарзҳои нишондодашуда S -ро ҳисоб карда, қимати онро дар формула гузошта мешавад, ки ниҳоят коэффитсиенти конкордатсия ёфт мешавад, яъне:

$$W = \frac{12S}{m^2(n^3-n)} = \frac{12S}{3^2(4^3-4)} = 0,6.$$

Мавриди зикр аст, ки коэффитсиенти конкордатсия (W) метавонад аз 0 то 1 қабул намояд. Қимати ҳосилшудаи $W = 0,6$ доир ба ҳамалоқамандии зичи се нишондиҳандаи муонашаванда шаҳодат медиҳад [12, с. 85-89].

Бо вучуди ин, тасдиқоти мазкур таҳриф ҳисобида нашавад, қимати қатъии ҳосилшуда санҷида мешавад. Биноан, қатъинокии коэффитсиенти конкордатсия тибқи критерияи X^2 санҷида мешавад. Критерияи X^2 бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$X^2 = \frac{12S}{mn(n-1)}.$$

Қимати ҳақиқии X^2 тибқи ҷадвал, мувофиқи қабулшудаи сатҳи қимати α (алфа) (0,5 ё 0,01) миқдори дараҷаи озод $\vartheta = n - 1$.

Агар $X^2_{\text{факт}} > X^2_{\text{табл}}$ бошад, он гоҳ W - қатъинок мебошад. Дар тадқиқоти мазкур $X^2 = 9$ аст, яъне:

$$X^2 = \frac{12 \times 27}{3 \times 4 (4-1)} = 9.$$

$X^2_{\text{табл}} = 7,81$ ($\alpha = 0,05$ ва $\vartheta = 4 - 1 = 3$). Ҳамин тавр, $X^2_{\text{факт}} > X^2_{\text{табл}}$ мебошад, он гоҳ дар сатҳи қиматнокии $\alpha = 0,05$ мумкин аст эътироф намуд, ки коэффитсиенти конкордатсия (W) қатъинок мебошад.

Ҳамин тавр, натиҷаи тадқиқоти анҷомгардида аз пешниҳод гардонидани чунин ҳолатҳои муҳим асоснок карда мешавад:

- модели иқтисодӣ-омории сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ дар назардошти таъсири се омили асосии калидӣ, ки бо истифодаи усули коэффитсиентӣ таҳия гардидааст, пешниҳод карда шудааст;
- омили якум, ки ба сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ таъсир мерасонад, коэффитсиенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ мебошад. Дар давраи таҳлилшавандаи солҳои 2010-2019 динамикаи коэффитсиенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ тамоюли пастравиро дошта, боиси коҳишёбии сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ мегардад;
- омили дуюм, ки ба сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ таъсир мерасонад, ин коэффитсиенти мукамалгардонии базаи захираҳои бонкӣ буда, дар солҳои 2010-2019 ба ҳисоби миёна солоне ба андозаи 8,6 фоиз коҳиш ёфтааст. Тамоюли пастшавии коэффитсиенти мазкур, бечунучаро ба коҳишёбии суръатафзоиши таъмини иқтисодиёт бо қарзи бонкӣ мусоидат намудааст.
- омили сеюм - коэффитсиенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ мебошад, дар солҳои 2010-2019 рӯй ба коҳиш ниҳодааст. Дар ҳамин давраи таҳлилӣ суръатпастшавии миёнасолоне коэффитсиенти мазкур, андозаи 1,7 фоизро ташкил намуда, ба монанди ду коэффитсиент - омилҳои пешина ба коҳишёбии динамикаи суръат пастшавии таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ муассир гаштааст;
- ҳамалоқамандии зичи се нишондиҳандаи дар боло дарҷгардида, ки бо ёрии коэффитсиенти конкордатсия андозагирӣ карда шудааст, андозаи 0,6-ро ташкил медиҳад, яъне: $W = 0,6$;
- агарчӣ дар модели иқтисодӣ-омории таҳиягардида, вобастагии коэффитсиенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ (K_T) аз коэффитсиенти

ҳолати сифати сандуқи қарзӣ (К_С), коэффитсиенти мукамалгардони базаи захираҳои бонкӣ (К_Б) ва коэффитсиенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (К_М) инъикос гардида бошад ҳам, самти муҳим ин андозагирии оморӣ таъсири индикаторҳои шартҳои қарзӣ ба рушди иқтисодиёти миллӣ мебошад, ки нисбати онҳо таҳлили амикро тақозо менамояд.

Адабиёт

1. Алексеева Л. М. Условия банковского кредитования в Калининградской области /Л. М. Алексеева // Вестник Северо – Запада. - 2011. - №4. - С.21-28.
2. Алиев Б.Х. Деньги, кредит, банки: учебное пособие /Б. Х. Алиев, С. К. Идрисова, Д. А.Рабданова. – М: Инфра – М–М, 2018. – 288с.
3. Богородская Н. А. Статистика финансов: учебное пособие. Изд. 2-е перераб. и доп. / Н.А. Богородская. - М.: ООО Фирма “Благовест – В”, 2005. – 248с.
4. Боско О. В. Совершенствование методики расчета индексов условий банковского кредитования. – / О. В.Боско, Т. В. Ким //Финансовые исследования, 2014 - №3 (44). – С. 13–16.
5. Елисеева И. И. Общая теория статистики: учебное пособие / И. И. Елисеева, М. М. Юзбашев. – М.: ИНФРА – М, 1998. – 236с.
6. Ефимов И.Р. Общая теория статистики: учебное пособие / И. Р. Ефимов, Е. В. Петова, В. Н. Румянцев. – М.: ИНФРА – М, 2001. – 524с.
7. Зарипов Э. Ш. Назарияи умумии омор: васоити таълимӣ / Э. Ш. Зарипов, Д. А. Саидова. - Душанбе, 2006. – 132с.
8. Иванов В. Анализ финансового состояния банка: факторы, определяющие качество / В. Иванов//Банковское дело в Москве. - 2000. - №9. - С.231-240.
9. Карамзина А. С. Мировой опыт анализа и мониторинга условий банковского кредитования /А.С. Карамзина//Банковский бизнес. - 2011. - №3. - С.21-28.
10. Ключников М. В. Коммерческие банки: экономико-статистический анализ/М.В. Ключников, Р.А. Шмойлова. - М.: МаркетДС, 2004. – 254с.
- 11.Крастин О. П. Экономические и математические методы в статистике/ О. П. Крастин// Вестник статистики. – 1984. -№2. - С.14-21.
12. Холов Р.Ш. Таҳлили сохтори таъсири омилҳо ба сатҳ ва динамикаи монетизатсияи иқтисодиёт/ Р.Ш. Холов //Паёми молия ва иқтисод (мачаллаи илмӣ). – Душанбе. – 2020. - №1(9). - С.138-144.

УДК: 330 44

МУАММОҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВИИ МИНТАҚАҲО ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ

Маъдиев Саъдихоҷа - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.:+992 (93) 436 90 95. E-mail: Sadikhoja.m@mail.ru

Азиззода Далер – докторант (PhD), ихтисоси 6D050900, молия дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: +992 (98) 5112626

Дар мақола моҳият ва мавқеи молияи минтақавӣ мавриди омӯзиши қарор гирифта, хусусиятҳои молияи минтақа, фарқияти байни молияи минтақа ва иқтисоди молиявии минтақа нишон дода шудааст. Муаллифон кӯшиши ба харҷ додаанд, ки ба муаммоҳои баландбардории самаранокии молиявии минтақавӣ аз мавқеи буҷети минтақа муносибат намоянд. Ҷиҳате муҳим шуморида мешавад, ки заминаҳои молиявӣ ва арзёбӣ намудани иқтисоди иқтисоди тамоми субъектҳои хоҷагидории минтақаҳои алоҳида ва ҷараёнгирии онҳо аз саривақтӣ ва бо пуррагӣ мушоҳида намудани онҳо ва таҳлили эътимодноқ вобастагии зич дорад. Ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии воқеан инъикос ёфтани ҳолат ва вазъи рушди молияи сатҳи минтақавӣ ва миллӣ, ҳаҷм ва таркиби дороиҳо, муфидгардони онҳо танҳо дар асоси ташаққули ахбороти амиқ ва таҳлили муайян, инчунин, тибқи талаботҳои замони муосир таъсисёфта хислати идорашиаванда гирифта метавонанд.

Мундариҷа, функсия, сарчашмаҳои ташаққули захираҳои молиявӣ ва самтҳои истифодабарии онҳо бо ғайриқардорӣ ғайриқардорӣ субъектҳои хоҷагидорӣ минтақаҳо шарҳ дода шуда, барои пешгирӣ намудани норасоии буҷети минтақа пешниҳодҳои муфид манзур гардидааст.

Калидвожаҳо: ташаққули захираҳои молиявӣ минтақа, арзёбии иқтисодии минтақа, заминаҳои молиявӣ, иқтисодии минтақа, рушди молияи минтақа, ҳаҷм ва таркиби дороиҳо, ташаққули ахбороти амик, сарчашмаҳои захираҳои молиявӣ, буҷети минтақавӣ, пешгирӣ норасоии буҷети маҳал.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕЗЕРВОВ РЕГИОНА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Маъдиев Саъидходжа - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Тел.:(+992 93)934 36 90 95. E-mail:Sadikhoja.m@mail.ru.

Азиззода Далер - докторант (Ph.D) по специальности 6D050900 – финансы, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес:734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Тел.: +992 (98)5112626.

В статье рассматриваются сущность и роль финансов региона, их особенности и отличительные черты между ними и финансовым потенциалом региона. Авторы стремились к рассмотрению повышения эффективности финансов региона с позиции формирования регионального бюджета. Основной акцент сделан на финансовые предпосылки и оценки экономического потенциала хозяйствующих субъектов отдельных регионов. Своевременность и полнота осуществления наблюдений и применение комплексного подхода к анализу этих процессов рассматриваются как определяющие. Реальное отражение состояния и развития региональных и общегосударственных финансов, объем и структура активов, оптимизации данных показателей возможны только на основе формирования конкретных и аналитических информации и в соответствии с требованиями современного времени, что придает данному процессу управляемый характер. Эта проблема связана с широким изучением взаимосвязи между экономическими показателями с точки зрения корреляционного и регрессионного анализа.

Содержание, функции, основные источники формирования финансовых резервов и их использование оцениваются с позиции активизации деятельности хозяйствующих субъектов в регионе. Предложены оценки тенденции развития в его формировании и исполнении регионального бюджета.

Ключевые слова: формирование финансовых резервов региона, оценка экономического потенциала региона, финансовые предпосылки, финансовые резервы региона, объем и структура, формирование прозрачной информации, источники финансовых резервов, региональный бюджет, предотвращение недостатков местного бюджета.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL PROBLEMS OF FORMATION OF FINANCIAL RESERVES OF THE REGION IN THE CONDITIONS OF THE MARKET ECONOMY

Madiev Sadikhoja - associate professor, head of accounting department Tajik State Financial and Economic University, 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14 (+992 93) 934 36 90 95, E-mail: Sadikhoja.m@mail.ru

Azizzoda Daler - PhD doctoral student in the specialty (Ph.D) 6D050900 - Finance Tajik State Financial and Economic University 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str. 64/14 +992 (98) 5112626

The article examines the essence and role of the region's finance and its features, the distinctive features between the region's finance and the region's financial potential. The authors strove to consider increasing the efficiency of the region's finances from the perspective of the formation of the regional budget. The main emphasis is placed on financial prerequisites and assessments of the economic potential of economic entities of individual regions. Timeliness and completeness of the implementation of observations and the implementation of an integrated approach

to the analysis of these processes are considered as decisive. Theoretical and practical aspects, the real reflection of the state and development of regional and national finance, the volume and structure of assets, optimization of these indicators can be considered possible only on the basis of the formation of specific and analytical information and in accordance with the requirements of modern times, which makes this process manageable. research. This problem is associated with a wide study of the relationship between economic indicators in terms of correlation and regression analysis.

The content, functions, main sources of the formation of financial reserves and the main directions of their use are assessed from the standpoint of enhancing the activities of economic entities in the region. Assessments of the development trend to prevent shortages of the regional budget are proposed

Key words: *formation of the region's financial reserves, assessment of the region's economic potential, financial preconditions for the region's financial reserves; volume and structure, formation of transparent information, sources of financial reserves, regional budget, prevention of local budget deficiencies.*

Муносибати масъулони, мушоҳидаи амиқи таҳлилӣ ва муайян намудани роҳҳои ҳалли муаммоҳои ҷойдошта шартӣ муҳимтарини сиёсати иҷтимоию иқтисодии кишвар бобати рушди минтақаҳо ва ташаккулёбии захираҳои молиявии онҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ ба шумор меравад. Дар ин раванд сафарбар намудани имкониятҳои дохилии тараққиёти иқтисодии босуръати кишвар яке аз масъалаи пойгоҳӣ дар татбиқи стратегияҳои рушд ва ҷараёнгирии ҷиҳатҳои миқдорӣ ва сифатии иқтисоди минтақаҳо ва дар маҷмӯъ иқтисоди миллӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат, иқтисодиёти бо иттилооти баҳисобгирию таҳлилӣ асосёфта ҳамчун муҳимтарин воситаи таъминкунандаи устувории молиявии соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ баромад мекунад. Дар ин замина, ҳалли мушкилиҳои идоравии таъсисбӣ ва истифодаи захираҳои молиявӣ дар татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар аз рӯи алоқамандии сатҳи гуногуни иқтисодӣ мебошад. Барои тамоми соҳаҳои иқтисодиёти кишварамон аз аввал то охир арзёбии ташаккул ёфтани захираҳои молиявӣ ва самаранок истифодабарии онҳо ҳолати муайянкунанда мебошад. “Самаранок тақсим намудани захираҳо барои муфид тараққӣ додани иқтисодиёт ҳаётан муҳим мебошад. Ин, ҳамзамон, барои таъмини имкониятҳо бобати муваффақ гардидан ба дараҷаи баланди қонёгардонии талаботҳои фардӣ мебошад” [1, с. 11]. Яъне заминаҳои молиявӣ ва арзбӣ намудани иқтидори иқтисодии тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ минтақаҳои алоҳида ва ҷараёнгирии онҳо барои тамоми марзу буми кишвар муҳим буда, аз амалиётҳои эътимодноки омӯзишию таҳлилӣ вобастагии зич дорад. Ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии воқеан инъикос ёфтани ҳолат ва вазъи рушди молияи сатҳи минтақавӣ ва миллӣ, ҳаҷм ва таркиби дороиҳо, муфидгардонии онҳо танҳо дар асоси ташаккулёбии ахбороти амиқ ва таҳлили муайян, тибқи талаботҳои замони муосир таъсис ёфта, ҳислати идорашаванда гирифта метавонанд.

Кулли ҳодиса ва зухуротҳои баамалояндаи соҳаҳои гуногуни фаъолияти иқтисоди бозорӣ аз пешниҳод намудани натиҷаҳои молиявӣ ва дастовардҳои миллӣ бо назардошти истехсол ва қоркарди маҳсулоти ватанӣ вобастагӣ пайдо карда истодааст. Хусусияти кишвар бо имкониятҳои аграрии худ заминаи муҳими ташаккул ёфтани захираҳои молиявии минтақаҳо мебошад. Бинобар ҳамин, қорводорӣ ё растанипарварӣ, фарогирии онҳо бо намуди мувофиқи хизматрасонӣ дар шакли анъанавӣ ва ё қорабиниҳои омавӣ ҳамаи ин дар маҷмӯъ шароити ташаккул ёфтани имкониятҳои молиявӣ ва ҳамзамон объекти махсуси баҳисобгирӣ ва таҳлили авҷгирии муносибатҳои бозорӣ ба шумор мераванд. Ҳамаи онҳо бояд фарогири аниқи усулҳои иқтисодии бақайдгирӣ ва муҳосибот ва зиёда аз ин тибқи талаботҳои ҷараёнгирии стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ бошанд. Дастоварди мушаххаси гузариш ба муносибатҳои бозорӣ дар ҳамаи маврид боиси ифтихор аз тамаддуни миллати мо мегарданд, ки

агар молу маводи истеҳсол ва пешниҳодшаванда натиҷаи мушаххаси раванди шаклҳои муқоисашаванда ва шафоф, муқовиматпазир муаррифӣ гарданд. Таъсис ва ҳаракати онҳо бо ченакҳои муайян аз рӯи таъинот дар вақт ва макон ба қайд гирифта шуда, тибқи қоидаҳои баҳодиҳию таснифбандиҳо бо пуррагӣ ва саривақтӣ аз рӯи тартиби муайян бо ҳисоб ва назорат аз ҷониби шахсони масъул ва салоҳиятнокии касбӣ фарогир бошанд. Маҳз ҳамин гуна таври ҷамъовариӣ маълумотҳои молиявӣ ба ҳуҷҷаткунонӣ асосёфта имконияти нигоҳ доштан ва пайваст намудани баҳисобгирию таҳлил ва тарзи назорати аудиторӣ ҳолат ва вазъияти молиявӣ субъектҳои хоҷагидору хизматрасонро бо тарзи нави идоравӣ ва муҳити инфрасохтори насли ҳозира ва оянда дар бар гирифта метавонад. Яъне тамоми дигар ҳодиса ва зухуротҳои дар ҷомеа баамалоянда, алалхусус ҷараёнгирии раванди ташаккулёбии захираҳои молиявӣ минтақаҳои кишвар, бояд пайваста аз усул ва воситаҳои замони муосир, инчунин, истифодаи амиқи шаклҳои мушоҳидавӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит пурра фарогир бошанд. Бо ин фишангҳои идоравӣ аломатҳои хоҷагидорӣ авҷгирии рушди минтақаҳо дар маҷмӯъ иқтисоди кушод мавқеъ пайдо менамояд. Бисёрҷониба ташаккул ёфтани муносибатҳои дохилию байналмилалӣ, ҳамчун омили иловагӣ вусъатгирии модели индустриявӣ инноватсионӣ идоракунии иқтисоди минтақаҳо ва тақвияти инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат баромад мекунад. Чунки бо асоснокии илмӣ назариявӣ ташаккулёбии захираҳои молиявӣ минтақаҳо, иқтидори зиёди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва экологии ноҳиявӣ барои рушди бозор дарёфт ва сафарбар карда мешаванд.

Дар шароити муосир назария ва амалияи арзёбии комплекси рушди минтақаҳо, таҳлил ва тафрикаи иҷтимоӣ иқтисодии онҳо дар робита ба ҷиҳатҳои молиявӣ буҷетӣ бо пуррагӣ омӯхта нашудааст. Ҳамаи ин дар ниҳояти кор мутобиқшавӣ минтақаҳоро ба талаботҳои бозорӣ каме заиф мегардонад. Алалхусус, бобати ташаккулёбии захираҳои молиявӣ ва самаранок идоракунии рушди иқтисоди иҷтимоӣ минтақаҳо аз тариқи истифодабарии фишангҳои молияи минтақавӣ. Молияи минтақа ин ҷузъи таркибии иқтисодиёти он ва ҳамзамон заминаи истеҳсоли иқтисодӣ ва захиравӣ рушди буҷети молиявӣ мебошад. Яъне ҳамчун фишанги пешбарӣ сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии минтақа ба шумор рафта, барои мусоидат намудани рушди минтақа, беҳтар намудани дараҷаи шуғл, ҷалби сармоя ва дар ин замина вусъат додани ҳалли иҷтимоӣ табақаҳои осебпазир таъсирбахш баромад карда метавонад. Мавқеи назариявӣ ва амалии ташаккули захираҳои молиявӣ аз дида баромадани тафовути байни молияи минтақа ва иқтидори молиявӣ минтақа вобаста мебошад.

Иқтидори молиявӣ мантиқан аз рӯи мазмун ва мундариҷаи худ ибораи васеътар мебошад. Моҳиятан ин маҷмӯи тамоми дороиҳо буда, бо назардошти баҳодиҳии арзишӣ ва ҳаракати онҳо ҳамчун заминаи муҳими ташаккулёбии воситаҳои молиявӣ баромад мекунад. Бо таври умум, ин фондҳои асосӣ, захираҳои табиӣ ва дигар намуд элементҳои моддӣ, ки дар ҳудуди марзии ин ё он минтақа ҷойгир мебошанд.

Тибқи нишондиҳандаи кӯтоҳмуддати рушди иқтисодиёт дар соли 2019 маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ 68691,4 млн. сомонӣ ҳиссаи он бошад, дар ҳаҷми умумии ММД 88,8% - ро ташкил медиҳад [9, с. 207]. Бинобар ҳамин, дар ин самт иқтидори молиявӣ субъектҳои хоҷагидори тамоми шаклҳои моликият дар робита ба ташаккулёбии даромадҳои пулии аҳоли ва захираҳои ҷалбшаванда чун омилҳои хело таъсирбахши ташаккули захираҳои молиявӣ минтақаҳо баромад карда метавонанд. Молияи минтақа бошад, ин ҳамчун қисми иқтидори молиявӣ буда, воқеан дар шакли мучассамгардидаи моддӣ ва бевоситаи ҷараёни бозтавлиди истеҳсолоти сатҳи минтақа ифода меёбад.

Ҳамин тавр, омӯзиш ва ҷалби имкониятҳои дохилӣ дар ташаккули захираҳои молиявии кишвар ва таъмини рушди устувор роҳи муфид ва таъсирбахш ҳисобида мешавад. Дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба масъалаи сафарбар намудани имкониятҳои ватанӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир гардидааст: «Дар шароити зудтағйирёбанда ва вазъи шиддатноки ҷаҳони муосир, мо бояд қабл аз ҳама, ба иқтидору имкониятҳои дохилии кишвар таъя карда, барои рушди устувори иқтисодӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва ҳимояи саломатии шаҳрвандон боз ҳам бештар талош намоем» [7, с. 2].

Аз ин ҷо, тақвияти омӯзиши ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ёфтани захираҳои молиявӣ яке аз восита ва тарзи муҳими идоракунии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар шароити бозори муосир мебошад. Ин имконияти таҳлили арзёбӣ намудани рушди минтақахоро ба амал оварда, дар ин замина омӯзиши ҷараёнгирии миқдор ва сифати ҳодиса, зухуротҳои рушди мушоҳидаҳои молиявӣ ва низоми хизматрасониҳо аз тариқи самаранокгардонии фаъолияти субъектҳои истеҳсолию хизматрасонӣ барои сатҳи гуногуни иқтисодӣ – молиявӣ мебошад. Дар навбати худ ҳамаи воситаҳои сафарбар намудани имкониятҳои захиравии дохили кишвар вобаста аз талаботҳои бозорӣ маҳз аз минтақаҳо вобастагӣ пайдо мекунад. Яъне бо пайдо шудани имкониятҳои истифодаи самаранокӣ имконияту захираҳои мавҷуда дар доираи иҷрои вазифаҳои мушаххаси барномавӣ аз ҳисоби ба кор андохтани иқтидорҳои нав ва фаъол гардонидани иқтидорҳои амалкунанда, таъмини афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва ҳалли проблемаҳои рӯзмарраи аҳоли ба амал омада, ин, албата, аз тамсилаҳои мантиқии ҳалли масъалаҳои ҷойдошта вобастагӣ мегирад. Бинобар ин, бо дарназардошти омӯзиш ва таҳқиқи имкониятҳои ҷойдошта заминаҳои ташаккули захираҳои молияи минтақавӣ метавонад ҳамчун рамзи воқеии ҷараёнгирии татбиқи ҳадафҳои стратегӣ ва ҳалли масъалаҳои мушаххас дар минтақаҳои алоҳида баромад намояд:

Итхсм = Зм*Им, ки дар ин ҷо:

Итхсм – имкониятҳои татбиқи ҳадафҳои стратегӣ дар минтақа;

Зм – захираҳои молиявӣ;

Им – иқтидори молиявии минтақавӣ.

Мантиқи мазкур аз назари мо, барои дар оянда асоснок намудани қонуниятҳои ташаккул ёфтани захираҳои молиявӣ аҳамияти концептуалӣ дорад. Айни ҳол қайд кардан бамаврид аст, ки ташаккул ёфтани захираҳои молиявӣ, пеш аз ҳама, ин арзёбии мантиқии имкониятҳои дохилии маблағгузорӣ мебошад. Дар ин замина, барои таъмини самаранокии захираҳо, сарфи хароҷотҳои таъмини рушди минтақа ба эътибор гирифтани таъсири умумии омилҳои муфиди минтақавӣ зич алоқаманд мебошанд. Беҳтар гардонидани вазъи молиявӣ, тағйирдиҳии дараҷа ва сатҳи зиндагии мардум аз вусъатдиҳии модели индустриявӣ инноватсионии иқтисоди миллӣ дар алоқамандии зич бо ҳалли вазифаҳои мушаххаси минтақавӣ вобастагӣ дорад. Дар ин самт ба неруи иттилоотӣ ва фишанги таъсирбахш табдил додани ташаккулёбии захираҳои молиявӣ иқтидори хело хуби идоравӣ дорад. Дар робита ба ин таҳлил ва ҳулосабарориҳо, ҳалли масъалаҳои ҷорию стратегиро аз рӯи баҳодиҳии аудиторӣ ва дарёфти роҳҳои инноватсионӣ таъсирбахш мегардонад. Ҳамаи воситаи сафарбар намудани омилҳои тақвияти захираи молиявии дохили кишвар аз минтақаҳо вобастагии зич дорад. Бинобар ҳамин, ба эътибор гирифтани фишангҳои иқтисодӣ, алалҳусус баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун функцияи идоракунии равандҳои хоҷагидорӣ дар минтақаҳо, аз мунтазам пайгирӣ намудани талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва рушди равияи назариявии ташаккул ёфтани захираҳои молиявӣ бармеояд. Хусусан дар

шароити пеш гирифтани муносибатҳои бозорӣ, ки дарёфт ва сафарбар намудани имкониятҳои дохилӣ аз ҳисоби иқтидорҳои ҷойдоштаи моддии минтақаҳо барои ташаққул додани захираҳои молиявӣ ва беҳтар гардонидани вазъи молиявии бучети минтақаҳо аз рӯи талаботҳои ҷорӣ зарур гардидааст. Бо таври комплексӣ сафарбар намудани ҷунин захираҳои молиявӣ дар таъмини мувозинат ва муқовимат бо ҳамагуна бухронҳо ва ҳалли зиддиятҳои муносибатҳои рушди устувори иқтисоди миллӣ заминаи устувор шуда метавонад.

Адабиёт

1. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: пер. с англ., гл. ред. серии. Я.В.Соколов / Дж. К. Ван Хорн - М.:Финансы и статистика, - 2003.- 800 с.
2. Грей С., Финансовый учет: глобальный подход. / С. Грей, Б. Нидлз. - М.:Волтерс Клувер, Русский, 2006. - 594с.
3. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет: учебн. пособие для вузов. Пер. с англ. под ред. Н.Н.Эриашвили; 3-е изд. перераб. и доп. / К. Друри.-М.:Аудит, ЮНИТИ, 1998. - 783с.
4. Колесникова Н.А. Финансовый и имущественный потенциал региона: опыт регионального менеджмента / Н.А.Колесникова.- М.:Финансы и статистика, 2000. - 198 с.
5. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: учебник./ Н.П. Кондраков. - М:ИНФРА-М, 2007. - 592с.
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маҷлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636. - Душанбе, 2016. – 104 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2021.//Мароми пойтахт, 27 январи соли 2021, - № 4(640).
8. Солехзода А.А. Формирование национальной силы государства в стратегических документах обеспечения экономической безопасности Таджикистана. /А.А. Солехзода, Д.Б. Кабилов. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук,- 2019. - №3. - Часть 2. - С.5-9.
9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020 с.

УДК: 336 76

ВОБАСТАГИИ ҚУРБИ РАСМИИ ПУЛИ МИЛЛӢ - СОМОНӢ АЗ ФАЪОЛИЯТИ БОЗОРИ ДОХИЛИИ АСЪОР

Ҷӯраев Беҳзод Маширафович – н.и.и., дотсент, сардори Шуъбаи танзими асъори Бонки миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 38/1. Телефон: 93 505 59 62. Email: bjuraev@nbt.tj, ju.behzod@mail.ru

Дар мақола масъалаи фаъолияти бозори дохилии асъор ва нақши он дар муқаррар намудани қурби пули миллӣ нисбат ба асъори хориҷӣ мавриди назар қарор дода шудааст. Вазъи кунунии бозори дохилии асъор таҳлил карда шуда, муайян гардидааст, ки ҳиссаи асосии бозори дохилии асъор ба бозори дохилибонкии асъор рост меояд. Тартиби муқаррар намудани қурби расмӣ пули миллӣ нисбат ба асъори хориҷӣ муфассал баён шудааст. Ҳамзамон, омилҳои ба қобилияти харидории қурби пули миллӣ таъсиррасон қайд гардидаанд, ки ин таъйирёбии қурби пули миллии давлатҳои асосии шарикони савдо, қошқирёбии ҳаҷми интиқолҳо аз хориҷи кишвар, боқӣ мондани бақияи манфии тавозуни савдои кишвар ва ғайра мебошад. Ба масъалаҳои таваррум ва омилҳои ба он таъсиррасон тавачҷуҳи хоса зоҳир карда шудааст. Дар интиҳо як қатор пешниҳодҳо роҷеъ ба дурнамои бозори дохилии асъор оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: асъор, бозори дохилии асъор, таваррум, қурби расмӣ пули миллӣ-сомонӣ, шарикони асосии савдо, интиқоли маблағ, ҳадафҳои таваррум.

ЗАВИСИМОСТЬ ОФИЦИАЛЬНОГО КУРСА НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ – СОМОНИ - ОТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВНУТРЕННЕГО ВАЛЮТНОГО РЫНКА

Джуроев Бехзод Маишрафович – кандидат экономических наук, доцент, начальник отдела валютного регулирования Национального банка Таджикистана. Телефон: 93 505 59 62. E-mail: bjuraev@nbt.tj, ju.behzod@mail.ru

В статье рассматриваются проблемы, касающиеся деятельности внутреннего валютного рынка и его влияния на определение официального курса национальной валюты. Проанализировано современное состояние валютного рынка, было выявлено, что основная доля сделок по купле-продаже иностранной валюты на внутреннем валютном рынке приходится на внутрибанковский сегмент. Тщательно раскрыт порядок определения официального курса национальной валюты к иностранным валютам. Одновременно выявлены основные факторы, влияющие на покупательную способность национальной валюты, в том числе: волатильность курса валюты государств – основных торговых партнеров, снижение объема денежных переводов из-за рубежа, отрицательное сальдо платёжного баланса и т.д. Особое внимание уделено проблеме инфляции и факторов, влияющих на неё. В конце статьи предложены пути совершенствования внутреннего валютного рынка.

Ключевые слова: валюта, внутренний валютный рынок, инфляция, официальный курс национальной валюты - сомони, основные торговые партнеры, денежные переводы, инфляционное таргетирование.

DEPENDENCE OF THE OFFICIAL RATE OF THE NATIONAL CURRENCY – SOMONI ON THE ACTIVITY OF THE DOMESTIC CURRENCY MARKET

Juraev Behzod Mashrafovich - PhD in economic sciences, Head of foreign currency regulation division, National bank of Tajikistan, Tel. mobile: 992 93 505 59 62, E-mail: bjuraev@nbt.tj, ju.behzod@mail.ru

The article deals with the problems concerning the activity of the domestic foreign exchange market and its influence on the determination of the official exchange rate of the national currency. The current situation of the domestic foreign exchange market has been analyzed in detail and it has been determined that the main share of the domestic foreign exchange market falls on the intra-bank foreign exchange market. The procedure for setting the official exchange rate of the national currency against foreign currency is described in detail. At the same time, it was noted that the factors affecting the purchasing power of the national currency are fluctuations in the national currencies of major trading partners, a decrease in remittances, the remaining negative balance of trade and so on. At the same time, the issue of inflation and the factors influencing it are also analyzed, and in the end, proposals on the prospects of the domestic foreign exchange market are noted.

Keywords: currency, domestic foreign exchange market, inflation, official exchange rate, “floating regulated” regime, main trading partners, inflation targeting.

Чумхурии Тоҷикистон як ҷузъи ҷудонашавандаи раванди ҷаҳонишавӣ буда, тамоми ҷолишҳои иқтисодӣ, вазъи геополитикӣ ва тамоюли тағйирёбии бозорҳои ҷаҳонӣ ба вазъи иқтисодиёти он таъсири бевоситаи ҳудро мерасонад. Паҳншавии пандемияи коронавирус (COVID-19) дар сар то сари ҷаҳон, ҷорӣ намудани таҳримҳо муқобили шарикони асосии савдои Чумхурии Тоҷикистон (Федератсияи Россия, Чумхурии мардумии Чин), муборизаҳои геополитикӣ байни давлатҳои абарқудрат (ИМА ва Чумхурии мардумии Чин), бозистии рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ шаҳодати ин гуфтаҳо. Дар ин гуна шароит сиёсати асҷорӣ ҳамчун фишанги муҳими мусоидаткунанда ба рушди иқтисодӣ ва таъминкунандаи суботи молиявӣ асҷории Чумхурии Тоҷикистон баромад менамояд.

Ҳамзамон, бозори дохилии асҷор яке аз бахшҳои асосии иқтисодиёт буда, суботи молиявӣ ва амнияти иқтисодии давлат аз он вобастагии зич дорад. Аз ин лиҳоз, Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун танзимгар аз болои фаъолияти ин

бозор мониторинги доимиро ҷиҳати дарёфт ва пешгирӣ намудани таҳдидҳои воқеӣ ба иқтисодиёт ва бахши молиявӣ амалӣ мегардонад.

Бозори дохилии асёр дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз се қисмати асосӣ иборат мебошад, аз ҷумла:

- ✓ бозори байнибонкии асёр;
- ✓ бозори дохилибонкии асёр;
- ✓ бозори асёри нақдина.

Қисмати бозори байнибонкии асёр тамоми хариду фурӯши асёр байни ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва Бонки миллии Тоҷикистон, инчунин, байни ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ ва ташкилотҳои қарзии хориҷиро дар бар мегирад. Боиси қайд аст, ки ҳангоми муайян намудани қурби расмӣ пули милли - сомонӣ нисбат ба асёри хориҷӣ маълумотҳо оид ба ҳаҷми хариду фурӯши асёр байни ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ ва ташкилотҳои қарзии хориҷӣ ба инобат гирифта намешаванд.

Бозори дохилибонкии асёр тамоми амалиёт ва аҳдҳои хариду фурӯш байни ташкилоти қарзии молиявӣ ва муштариёни онро дар бар мегирад. Аз он ҷумла, маблағҳое, ки ташкилотҳои қарзии молиявӣ бар ивази асёри хориҷии ба корти бонкии муштарӣ воридшуда пули милли - сомонӣ медиҳанд, дар ин қисмати бозор ба қайд гирифта мешаванд.

Ба қисмати бозори асёри нақдина бошад, тамоми маблағҳои ба таври нақдӣ байни ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва муштариён тавассути ҳазинаҳои амалиётҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ, воҳидҳои сохтории онҳо ва марказҳои хизматрасонии бонкӣ хариду фурӯхташаванда дохил карда мешаванд.

Боиси қайд аст, ки дар даҳсолаи охир ҳаҷми амалиётҳо дар бозори дохилии асёр тамоюли афзоишёбиро касб намудааст, ки ин аз рушди воқеии иқтисодиёт, афзоиши ҳаҷми савдои хориҷӣ ва зиёд шудани талабот ба асёри хориҷӣ шаҳодат медиҳад.

Дар солҳои 2015-2020 ҳаҷми амалиётҳо дар бозори байнибонкии асёр рӯй ба афзоиш дошта, дар бозори нақдинаи асёр бошад, баръакс тамоюли коҳишёбиро дорад. Дар бозори дохилии асёр ҳиссаи асосӣ ба бозори дохилибонкии асёр рост омада, он дар соли 2020, 83%-ро ташкил намудааст. Ҳиссаи бозори байнибонкии асёр 8,8% ва ҳиссаи бозори асёри нақдинаи асёр ҳамагӣ 8%-ро ташкил намудааст [4, с. 89]. Сабаби асосии зиёд будани ҳиссаи бозори дохилибонкии асёр дар бозори дохилии асёр дар он аст, ки ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ бештар кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки талаботи муштариёни худро ба асёри хориҷӣ сари вақт қонеъ намоянд ва пас аз пурра қонеъ гардонидани талаботҳои муштариёни худ, агар аз меъёри муқарраргардидаи мавқеи асёрӣ дар ихтиёри ташкилоти қарзии молиявӣ асёри хориҷӣ боқӣ монад, онро ба бозори байнибонкии асёр ба фурӯш мебароранд.

Ҳиссаи бозори асёри нақдина бошад, дар бозори дохилии асёр тамоман кам буда, ҳамагӣ дар соли 2020, 8%-ро ташкил додааст. Мувофиқи таҳлили солҳои 2015-2018 ҳиссаи ин бозор дар бозори дохилии асёр аз 15% то 20%-ро ташкил медод. Аз ин лиҳоз, Бонки миллии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2020 ба ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ Дастури №07.6-1545/5305-ро ирсол намуда, онҳоро вазифадор намудааст, ки ҳаррӯз на камтар аз 20% воситаҳои асёрии дарихтиёрдошташонро ба таври нақдӣ тавассути сарбонк ва филиалу марказҳои хизматрасонии бонкӣ дар тамоми манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба талаботи муштариён ҷиҳати анҷом додани амалиёти мубодилавӣ ба фурӯш бароранд [3, с. 1]. Ин иқдом имкон медиҳад, ки болоравии қурби асёри

нақдина дар бозори беруназбонкии асъор (бозори ғайрирасмий асъор ва ё бозори “сиёҳ”-и асъор) пешгирӣ карда шавад.

Дар ҳолати таҳлил намудани таркиби бозори дохилии асъор вобаста ба ҳиссаи гардиши асъор мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳиссаи асосиро дар он доллари ИМА ташкил менамояд.

Ҷадвали 1. - Бозори дохилии асъор ва ҳиссаи гардиши асъорҳои хориҷӣ дар он дар соли 2020

	Бозори байнибонкии асъор			Бозори дохилибонкии асъор			Бозори нақдинаи асъор			Ҷамағӣ
	Доллар и ИМА	Рубл и русӣ	Евро	Доллар и ИМА	Рубл и русӣ	Евро	Доллар и ИМА	Рубл и русӣ	Евро	Бо долл. ИМА
Маблағи гардиш (млн. доллар и ИМА*)	311,9	1 456	0,5	2 914	664,5	206,5	285	47,7	3,9	5 890
Ҳиссаи гардиш и асъор дар ҳаҷми умумӣ (бо %)	5,3	24,7	0,008	49,5	11,3	3,5	4,8	0,8	0,07	100

*Асъори хориҷӣ ба доллари ИМА ифода карда шудаанд.

Манбаъ: Маълумотҳои фаврии Бонки миллии Тоҷикистон

Дар соли 2020 ҳаҷми амалиёт дар бозори дохилии асъор дар маҷмӯъ 5,9 млрд. доллари ИМА-ро ташкил намудааст, ки аз он 59,4%-ро доллари ИМА, 36,3%-ро рубли русӣ ва 3,5%-ро евро ташкил медиҳад. Ҳиссаи дигар асъори хориҷӣ дар бозори дохилии асъор ҳамагӣ 0,08%-ро ташкил медиҳад.

Мутобиқи “Дурномаи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2020 ва давраи миёнамуҳлат” дар давоми соли 2020 Бонки миллии Тоҷикистон сиёсати қурбии ба реҷаи “шиноқунандаи танзимшаванда” асосёфта татбиқ кардааст [5, с. 22]. Тибқи реҷаи мазкур қурби пули миллии дар асоси таносуби талабот ва пешниҳоди асъори хориҷӣ дар бозори дохилӣ муқаррар гардида, Бонки миллии Тоҷикистон метавонад дар ҳолатҳои аз эътидол зиёд тағйир ёфтани қурб ба вазъи бозор даҳлат намояд. Яъне, аз фаъолияти бозори дохилии асъор бевосита тағйирёбии қурби расмӣ асъор вобаста мебошад. Тибқи талаботи Дастурамали №228 “Дар бораи тартиби муайян ва эълон кардани қурби расмӣ пули миллии нисбат ба асъори хориҷӣ” қурби расмӣ пули миллии-сомонӣ нисбат ба асъори хориҷӣ, алалхуссус нисбат ба доллари ИМА, дар асоси қурбҳои миёнавазнии қарордодҳои хариду фурӯши ин асъор бо сомонӣ, ки то соати 16:00-и ҳамин рӯз дар бозори байнибонкӣ ва дохилибонкии асъор баста шудаанд, ҳисоб карда мешаванд. Чӣ тавре ки мебинем, ҳангоми ҳисоби қурби расмӣ пули миллии нисбат ба асъори хориҷӣ танҳо маълумотҳои бозори байнибонкӣ ва дохилибонкии асъор ба инбат гирифта мешаванд [2, с. 3]. Тибқи тартиби муқарраргардида ҳангоми муқаррар

намудани қурби расмӣи пули миллий - сомонӣ нисбат ба асъори хориҷӣ ҳаҷми амалиётҳо дар бозори асъори нақдина ба инобат гирифта намешаванд.

Қурби расмӣи пули миллий нисбат ба асъори хориҷӣ бо мақсади баҳисобгирӣ ва инъикоси маблағҳои асъорӣ бо сомонӣ дар тавозуни муҳосибиӣ субъектҳои хоҷагидорӣ, ба сомонӣ бозгардонидани маблағи пардохтҳои ҳатмӣи давлатие, ки бо асъори хориҷӣ ифода ёфтаанд, ҳисобу таҳлили нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ва натиҷаҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ истифода мешавад. Яъне, қурби расмӣи пули миллий нисбат ба асъори хориҷӣ қурби харид ва ё фурӯш набуда, Бонки миллии Тоҷикистон ва ё ташкilotҳои қарзии фурӯшанд.

Ҳангоми таҳлил намудани маълумотҳои оморӣи солҳои 2013-2020 маълум мегардад, ки дар ин муддат қурби пули миллии давлатҳое, ки бо онҳо мо савдои тиҷоратӣ бештар дорем (шарикони асосии савдо) мунтазам нисбат ба доллари ИМА коҳиш ёфта истодааст.

Ҷадвали 2. - Тағйироти қурби асъори миллии давлатҳо нисбат ба доллари ИМА дар солҳои 2013-2020

Асъори хориҷӣ	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	дар давра
Сомонӣ	-0,2	-11,2	-31,7	-10,8	-12,0	-6,9	-2,7	-16,6	-92,1
Евро	-4,4	-11,1	-9,4	3,3	-10,0	4,6	2,0	9,3	-15,7
Рубли Федератсияи Россия	-7,8	-72,3	-29,6	16,8	5,0	-20,6	10,9	-19,3	-116,9
Рубли Беларус	-11,0	-24,6	-56,5	-5,5	-6,2	-9,5	2,6	-21,9	-132,6
Тангаи Қазоқистон	-2,1	18,7	-86,5	2,0	2,3	-15,6	0,8	-10,0	-127,8
Сомӣ Қирғизистон	-3,9	-19,6	-28,9	8,8	9,1	-1,3	0,3	-18,7	-54,2
Сӯми Ўзбекистон	-10,9	-10,0	-16,0	-15,0	-151,3	-2,7	-14,1	-10,1	-230,1
Манати Озарбойҷон	-0,1	-0,2	-98,8	-12,4	5,7	0,2	0,0	-0,2	-105,8
Гривнаи Украина	-2,5	-97,2	-51,0	-10,3	-6,2	1,4	14,4	-19,8	-171,2
Юани Чин	2,9	-5,7	-4,7	-7,1	5,1	-5,8	-3,2	6,0	-12,5
Лираи Туркия	-28,5	8,2	-20,8	21,7	-0,4	-40,0	-12,8	-25,0	-114,0

Манбаъ: Сомонаҳои расмӣи бонкҳои марказии Федератсияи Россия, Ҷумҳурии мардумӣи Чин, ҷумҳуриҳои Туркия, Беларус, Қазоқистон, Ўзбекистон, Қазоқистон, Озарбойҷон, Украина ва Ҷумҳурии Қирғизистон.

Таҳлилҳои ҷадвали 2 шаҳодат аз он медиҳанд, ки дар солҳои 2013-2020 қурби рубли Федератсияи Россия -116,9%, рубли Беларус -132,6%, тангаи Қазоқистон -127,8%, сӯми Ўзбекистон -230% ва лираи туркӣ -114% нисбат ба доллари ИМА коҳиш ёфтаанд. Дар ин давра қурби пули миллии мо нисбатан муътадил буда, ҳамагӣ нисбат ба доллари ИМА -92% коҳиш ёфтааст.

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур далолат бар он мекунад, ки бевосита танзими сатҳи таваррум дар ҷумҳурии мо бештар аз вазъи иқтисодӣ ва муътадили қурби пули миллии давлатҳои шарикони асосии савдо нисбат ба асъори хориҷӣ вобаста мебошад. Яъне, дар асоси коҳишҳои қурби пули миллии шарикони асосии савдо, бевосита арзиши молҳои содиркунандаи онҳо ба ҷумҳурии мо боло меравад ва ин боиси баландтар шудани нархи молҳои воридотӣ барои истеъмолкунандагони ватанӣ мегардад. Пас сатҳи таваррум дар

Тоҷикистон то як андоза аз муътадилии қурби пули миллии шарикони асосии савдо вобаста мебошад.

Мақсади асосии Бонки миллии Тоҷикистон ин нигохдории сатҳи нархҳо дар давраи дарозмуҳлат ба ҳисоб меравад [1, с. 6]. Аз ин рӯ, Бонки миллии Тоҷикистон диққати аввалиндараҷаро ба нигохдории сатҳи таваррум медиҳад. Чунин тарзи рафтор мантикист, чунки аҳоли дар мадди аввал ба масъалаи муътадилии нархи молҳо ва болоравии сатҳи даромадашон диққати хоса зоҳир намуда, сипас ба қурби пули миллии нисбат ба асъори хориҷӣ аҳамият медиҳанд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки тағйирёбии нархи молҳо бо сатҳи таваррум вобастагии мустақим доранд. Таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои хоси худро дорад. Пеш аз ҳама, дар номгӯии маҳсулотҳои сабади истеъмоли ҳиссаи баланд доштани молҳои воридотӣ. Дар сабади истеъмолии кишвар шумораи бештари молу маҳсулот воридотӣ буда, (65,6 фоиз дар соли 2020), тағйирёбии нархи онҳо аз вазъи сиёсӣ иқтисодии давлатҳои шарикони асосии савдо ва қурби асъори онҳо, инчунин, аз вазъи бозорҳои ҷаҳонии молу маҳсулот вобастагии зич дорад.

Омилҳои, ки ба болоравии сатҳи таваррум дар дохили кишвар бештар таъсир мерасонанд, хусусияти ғайримонетарӣ дошта, асосан аз ҳисоби тақонҳои берунӣ – қурби асъори шарикони асосии савдо, болоравии нархҳои ҷаҳонии озуқаворӣ ва сӯзишворӣ ба вуқӯъ меояд.

Дар соли 2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи таваррум 9,4%-ро ташкил намудааст, ки ин то ҳол вобаста ба таъсири тақонҳои беруна иқтисодӣ ва молиявӣ ноустувор боқӣ мемонад. Инчунин, вобаста ба хусусияти воридотӣ доштани иқтисодиёт батанзимдарории қурби асъор дар механизми сиёсати пулию қарзӣ ҳоло ҳам аҳамияти зиёд дорад [7, с. 3].

Сабаби асосии коҳишёбии қурби пули миллии нисбат ба асъори хориҷӣ дар бозори дохилии асъор ин фарқи зиёди байни воридоту содироти мол ва хизматрасониҳои байналмилалӣ мебошад. Табиист, ки дар ҳолати зиёд будани воридоти молу маҳсулот нисбат ба содироти он асъори хориҷӣ барои пардохти фарқи он равона мегардад ва камчини асъори хориҷӣ (алалхуссус доллари ИМА) дар бозори дохилӣ ба вуҷуд меояд, ки ин боиси болоравии талабот ба он гашта, ба коҳишёбии қурби пули миллии сабабгор мегардад.

Дар соли 2020 қурби расмӣ сомонӣ нисбат ба доллари ИМА 16,6 фоиз, яъне аз 9,6910 сомонӣ нисбат ба як доллари ИМА дар аввали сол то 11,3000 сомонӣ нисбат ба доллари ИМА дар интиҳои сол коҳиш ёфтааст.

Коҳишёбии қурби сомонӣ нисбат ба асъори хориҷӣ дар соли 2020 чун солҳои қаблӣ, пеш аз ҳама, ба таъсири омилҳои фундаменталӣ, институтсионалӣ, сохтории иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири омилҳои мавсимӣ ба таносуби талаботу пешниҳоди асъори хориҷӣ вобастагӣ дорад.

Яке аз сабабҳои асосии дар соли 2020 баланд шудани қурби доллари ИМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зиёд шудани талабот ба он, ин идома ёфтани тавозуни манфии савдои кишвар, коҳишёбии воридшавии ҳаҷми интиқолҳои пулӣ ба ҷумҳурӣ ва сармояи хориҷӣ ба кишвар ва вобаста ба ин кам шудани пешниҳоди асъори хориҷӣ дар бозори дохилӣ ба ҳисоб меравад.

Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади коҳиш додани фишорҳои қурбӣ, таъсири хавфҳои аъсории ҷойдошта ва таъмини риояи меъёри фарқияти то ба 2 фоизаи байни қурби расмӣ ва қурби бозории ғайрибонкӣ дар соли 2020 ду маротиба тасхеҳи (коррекция) якдафъаинаи қурби расмӣ доллари ИМА-ро анҷом додааст. Бори аввал дар санаи 20 марти соли 2020 ба андозаи 5% ва бори дуюм 4 ноябри соли 2020 ба андозаи то ба 9,3 фоиз анҷом дод.

Омилҳои асосии ба қурби пули милли нисбат ба асъори хориҷа таъсиррасон инҳоянд:

1. Коҳишҳои қурби рубли русӣ нисбат ба доллари ИМА;
2. Боқӣ мондани бақияи манфии тавозуни савдои кишвар;
3. Пастшавии қурби асъори миллии шарикони асосии тиҷоратӣ;
4. Коҳиш ёфтани ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ.

Дар навбати худ устувор шудани қурби пули милли нисбат ба асъори хориҷӣ, агар аз як тараф фишорҳои таваррумиро коҳиш диҳад, аз тарафи дигар боиси устувор гардидани қурби самаранокӣ воқеии пули милли ва паст шудани арзиши молҳои содиротӣ мегардад, ки дар натиҷа рақобатпазирии молҳои ватанӣ нисбат ба молҳои хориҷӣ коҳиш дода, ҳаҷми содиротро кам мегардонад.

Эътироф бояд кард, ки аксарият дар мавриди шарҳи сабабҳои коҳишҳои қурби пули милли ва камчин шудани асъори хориҷӣ ба фолбинӣ машғуланд ва сабабҳои асли — таъсири омилҳои мавсимӣ, зиёдшавии бақияи манфии тавозуни савдои ҷумҳурӣ (зиёд будани ҳаҷми воридот аз содирот), коҳишҳои аз эътидол берунӣ қурби рубли русӣ, баландшавии қурби доллари ИМА нисбат ба асъори милли вобаста ба сиёсати низоми захиравии федералии ИМА, ноустувории вазъи геосиёсии иқтисодӣ дар ҷаҳон ва таъсири он ба иқтисодиёт ва асъори миллии кишварҳои шарикони асосии тиҷоратиро нодида мегиранд. Таҳлилҳои густурда нишон дода истодаанд, ки сиёсати пулию асъории давлат аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ҳадафгирона пайгирӣ шуда истодааст ва то андозае нисбат ба дигар давлатҳои шарикони асосии савдо он дар сатҳи муътадил қарор дорад.

Дар оянда низ Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун танзимгар бо мақсади таъмини суботи бозори дохилии асъор, тағйирҳои муътадили қурби пули милли, пешгирии муомилоти ғайрирасмӣ асъор ва бо дарназардошти иҷроии мақсаду вазифаҳои сиёсати пулию қарзӣ ва аъории давлат бояд тадбирҳои зеринро истифода намояд:

✓ танзими ҳаҷми пули дармуомилотбуда бо истифода аз имконияти амалиётҳо дар бозори озод ва аъорӣ, аз ҷумла фурӯши қоғазҳои қиматнок, ҷалби маблағҳои озоди ташкилотҳои қарзӣ ба амонатҳои шабонарӯзӣ ва гузаронидани музоядаҳои фурӯши рубли русӣ бар ивази пули миллии нақд;

✓ зиёд кардани ҳаҷм ва дурусту босамар идора кардани захираҳои байналмилалӣ бо истифода аз стратегияи ҷойгиркунии дороиҳо, тавассути хариди филизоти қиматбаҳо ва аъори хориҷӣ, холискории тиллоӣ ғайримонетарӣ ва диверсификатсия кардани сохтори захираҳо;

✓ тасҳеҳи сиёсати қурбӣ тавассути таҳлили амиқи вазъи бозорҳои дохилию беруна, таносуби талабот ва пешниҳоди аъори хориҷӣ, равандҳои тағйирҳои қурб, мушаххас ва мураттаб кардани тартиби азнавбаҳоидиҳои аъори хориҷӣ;

✓ анҷом додани даҳлатҳои аъорӣ дар ҳолати аз эътидол берун лапиш хӯрдани қурби пули милли, бинобар тағйир ёфтани таносуби талабот ва пешниҳоди аъори хориҷӣ дар бозори дохилӣ;

✓ идомаи таҷдиди назар ва ба талаботҳои муосир мутобиқ намудани санадҳои қонунгузорӣ, меъёрии ҳуқуқӣ, дастуру супориш ва тавсияҳои методӣ оид ба сиёсати қурби аъор, танзим ва назорати аъор.

Бо мақсади коҳиш додани таъсири манфии омилҳои берунӣ низоми бонкӣ гузаронидани ислохоти муваффақ, пеш аз ҳама, дар механизми таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва аъорӣ, ҷорӣ намудани воситаҳои нави танзиму идоракунии ба шароити иқтисоди ҷаҳон мутобиқаткунандаро тақозо дорад. Ноил шудан ба ҳадафи муқарраршудаи сатҳи нархҳо дар бозори дохилӣ,

нигохдории муътадилии қурби пули милли нисбат ба асъори хориҷӣ нақшаи муфассали татбиқи тадбирҳои сиёсати пулию қарзӣ ва асъорӣ, инчунин, истифодаи фишангҳои таъсирбахш ҷиҳати нигохдории муътадилии қурби пули миллиро талаб менамояд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” 28 июни соли 2011, 64с.
2. Дастурамали №228 “Дар бораи тартиби муайян ва эълон кардани қурби расмӣ пули милли нисбат ба асъори хориҷӣ” 15 ноябри соли 2017, 5с.
3. Дастури БМТ №07.6-1545/5305 аз 21 декабри соли 2020, 8с.
4. Бюллетени омили бонкӣ декабри соли 2020 (305), 148с. [манбаи электронӣ]: URL: <http://intranet.nbt.tj/upload/iblock/d45/> (санаи мурочиат: 5.02.2021)
5. Дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2020 ва давраи миёнамуҳлат, [манбаи электронӣ]. URL: <http://intranet.nbt.tj/upload/iblock/369/> (санаи мурочиат: 8.02.2021)
6. Раҳимов Р.К. Назарияи иқтисодӣ. Конспекти лексияҳо / Раҳимов Р.К. – Душанбе: Равшанфикр, 2020. – 604с.
7. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, [манбаи электронӣ]. URL: http://intranet.nbt.tj/tj/monetary_policy/strategiya.php (санаи мурочиат: 10.02.2021с.).
8. Султанов З.С. Валютный рынок и валютное регулирование: учебник / З.С. Султанов – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. - 250с.
9. Ҷӯраев Б.М. Вазъи муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография / Ҷӯраев Б.М., Шарипов Б.М. – Душанбе: Эр-граф, 2015с. – 158 с.
10. Ҷӯраев Б.М. Фаъолияти бонкӣ: китоби дарсӣ/ Ҷӯраев Б.М. – Душанбе: Эр-граф, 2014. - 432с.

УДК: 327.58.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В РАМКАХ ШОС

Содиқов Метархон Сокибекович - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента., Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 935-08-40-76. E-mail: metar76@mail.ru.

Шарипов Садриддин Бадридинович - ассистент кафедры мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 918-48-07-78. E-mail: s_sadriddin91@mail.ru

В статье рассматриваются особенности становления торгово-экономических отношений Республики Таджикистан с государствами-членами Шанхайской организации сотрудничества. На основе анализа динамики макроэкономических показателей стран-участниц Шанхайской организации сотрудничества показана эффективность деятельности этих стран, определены дальнейшее сотрудничество и развитие региона.

Особое внимание уделено торгово-экономическим отношениям между государствами-членами ШОС, развитию региональной безопасности, взаимовыгодному сотрудничеству и борьбе с современными угрозами и вызовами, а также путям совершенствования взаимодействия внутри организации. Было отмечено, что экономическое сотрудничество в рамках Шанхайской организации сотрудничества как важнейший фактор развития интеграционных процессов может сыграть особую роль в развитии взаимовыгодного сотрудничества между странами Центральной Азии, включая Республику Таджикистан.

Республика Таджикистан, как один из членов-учредителей Шанхайской организации сотрудничества, может эффективно использовать имеющиеся возможности не только для собственной выгоды, но и для формирования интеграционных процессов в регионе в рамках программ организации.

Также в рамках Шанхайской организации сотрудничества Республика Таджикистан может реализовать свои стратегические цели и создать благоприятный инвестиционный климат в стране, развитие интеграционных процессов, внедрение современных технологий и реализацию инновационных программ.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, торгово-экономические отношения, торговля, экономическая интеграция, международное сотрудничество, глобализация, экономический потенциал, перспективы развития, иностранные инвестиции, интеграционные процессы, международные экономические отношения, международное разделение труда, региональная экономика.

МАХСУСИЯТҲОИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИЮ ТИҶОРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДОИРАИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Содиқов Метархон Соқибекович - н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Шарипов Садриддин Бадридирович - ассистенти кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. E-mail: s_sadriddin91@mail.ru. Телефон: (+992) 918-48-07-78

Дар мақола махсусияти ташиаккулёбии муносибатҳои иқтисодиву тиҷорати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай баррасӣ мегардад. Дар асоси таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишварҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай самарабахшии фаъолияти ин кишварҳо нишон дода шуда, ҳамкориҳои минбаъда ва рушди минтақа муайян карда шудаанд.

Диққати махсус ба муносибатҳои иқтисодиву тиҷорати давлатҳои СХШ, рушди беҳатарии минтақавӣ, ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва мубориза бо хатару таҳдидҳои замони муосир ва инчунин, ба роҳҳои тақмили ҳамкориҳо дар доираи созмон дода мешавад. Қайд гардидааст, ки ҳамгироии иқтисодӣ дар доираи робитаи Созмони ҳамкории Шанхай ҳамчун омил муҳимтарини рушди равандҳои ҳамгирӣ метавонад дар рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманди кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши махсусро иҷро намояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз давлатҳои таъсисдиҳандаи Созмони ҳамкории Шанхай метавонад дар доираи барномаҳои созмон имкониятҳои мавҷудаи ҳеҷро на фақат барои ғолидаи ҳеҷ, балки барои ташиаккулёбии ҷараёнҳои ҳамгирӣ дар минтақа самарабахш истифода барад.

Инчунин, дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ҳадафҳои стратегӣ ҳеҷро татбиқ намуда, дар қаламрави кишвар таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ, рушди ҷараёнҳои ҳамгирӣ, воридоти технологияҳои муосир ва татбиқи барномаҳои инноватсионӣ амалӣ намояд.

Калидвожаҳо: Созмони ҳамкории Шанхай, муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратӣ, гардиши мол, ҳамгироии иқтисодӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҷаҳонишавӣ, иқтисодии иқтисодӣ, дурнамои рушд, сармоягузориҳои хориҷӣ, равандҳои ҳамгирӣ, муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, тақсимои байналхалқии меҳнат ва иқтисодиёти минтақавӣ.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS OF THE RT IN THE FRAMEWORK OF THE SCO

Sodikov Metarkhon Sokibekovich - Tajik state finance and economics university, candidate of economic sciences, associate professor. Address: 734067, Republic of Tadjikistan, Dushanbe, street Nakhimova, 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Telephone: (+992) 935-08-40-76.

Sharipov Sadrididdin Badridinovich - Assistant of the Department of World Economy and International Trade of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. E-mail: s_sadriddin91@mail.ru Phone: (+992) 918-48-07-78

The article examines the features of the formation of trade and economic relations between the Republic of Tajikistan and the member states of the Shanghai Cooperation Organization. Based on the analysis of the dynamics of macroeconomic indicators of the member countries of the Shanghai

Cooperation Organization, the effectiveness of the activities of these countries is shown, further cooperation and development of the region are determined.

Particular attention is paid to trade and economic relations between the SCO member states, the development of regional security, mutually beneficial cooperation and the fight against modern threats and challenges, as well as ways to improve interaction within the organization. It was noted that economic cooperation within the framework of the Shanghai Cooperation Organization as an important factor in the development of integration processes can play a special role in the development of mutually beneficial cooperation between the countries of Central Asia, including the Republic of Tajikistan.

The Republic of Tajikistan, as one of the founding members of the Shanghai Cooperation Organization, can effectively use the available opportunities not only for its own benefit, but also for the formation of integration processes in the region within the framework of the organization's programs.

Also, within the framework of the Shanghai Cooperation Organization, the Republic of Tajikistan can realize its strategic goals and create a favorable investment climate in the country, the development of integration processes, the introduction of modern technologies and the implementation of innovative programs.

Key words: *Shanghai Cooperation Organization, trade and economic relations, trade, economic integration, international cooperation, globalization, economic potential, development prospects, foreign investment, integration processes, international economic relations, international division of labor and regional economy.*

Экономическое сотрудничество для Республики Таджикистан со странами ШОС на современном этапе считается одним из приоритетных направлений внешней экономической политики государства и необходимым условием интегрированности в мировую экономику. Таджикистан относится к категории аграрно-индустриальных стран. Согласно докладу Агентства по статистике при президенте Республики Таджикистан структура ВВП на начало 2018 года выглядит следующим образом: преобладающими секторами в республике являются торговля — 21,9 %, промышленность — 18,5 %, транспорт, связь — 14,2 %, налоги — 13,5 % и сельское хозяйство -18,70%[9].

Таджикистан обладает крупными месторождениями серебра, драгоценных камней, золота, угля, полиметаллическими рудами, алюминиевыми рудами, а также большими запасами урана. (По данным некоторых специалистов он составляет 16% мировых запасов). Кроме того, Таджикистан обладает крупным потенциалом гидроэнергетики, залежами минеральных ресурсов, а также огромным туристическим потенциалом. Территория Таджикистана составляет 143 тысяч кв. км. Республика обладает интересными туристическими объектами и привлекает большое внимание к себе. В области гидроэнергетики также Республика Таджикистан обладает огромным потенциалом, общий объем которого оценивается в 527 млрд. кВт. часов. По некоторым данным по выработке электроэнергии страна занимает восьмое место в мире, а среди стран СНГ уступает только России.

Как известно, Республика Таджикистан граничит с Узбекистаном на западе, с Киргизией граничит на севере, а на востоке с Афганистаном и Китаем. Все эти страны являются членами ШОС, и для Республики Таджикистан этот факт становится стимулирующим фактором развития торгово-экономических отношений с соседними странами в рамках программ ШОС. Вдобавок протяженность ШОС после вступления в нее Индии и Пакистана стала более широкой, что стало характерной чертой этой организации. Еще одной отличительной чертой организации является различие в отраслевой структуре хозяйственной деятельности. Отметим, что некоторые страны члены ШОС по уровню экономики и финансово-инвестиционному потенциалу отличаются от других государств. Например, Таджикистан и Киргизия являются аграрными странами.

По данному вопросу отметим, что в Республике Таджикистан сегодня в системе мер по обеспечению перехода экономики страны к индустриально-инновационному

типу развития, предусмотренного национальной Стратегией развития на период до 2030 г. важное место отводится именно индустриализации страны.

Индустриальный сценарий развития, предусмотренный в Стратегии национального развития до 2030 года, предполагает успешную реализацию действующих или уже начатых энергетических и инфраструктурных проектов, рациональное использование земельно-водных, энергетических и других ресурсов, а также восстановление существующих и ввод в действие новых производственных мощностей в промышленности и сельском хозяйстве [5, с.19]. В этом течении уже сделаны конкретные шаги и в скором времени на основе реализации потенциальных возможностей страна может перейти в промышленно-аграрное направление.

Что касается других развивающихся стран членов ШОС, как Россия и Китай, то они относятся к числу индустриальных стран. Соответственно, страны имеют свою специализацию в международном разделении труда и дополняют друг друга, в основном на межотраслевом уровне, что с одной стороны определяет условия для сотрудничества в сфере кооперации, с другой неизбежно приводит к трудностям в создании конкурентной среды и единого таможенного пространства [3, с.71]. Как известно, в основном интеграционные группировки достигают именно благодаря взаимовыгодному сотрудничеству наилучшие результаты хозяйственной деятельности в регионе.

В условиях усиления открытости экономики Республики Таджикистан, становится необходимым усилить взаимодействие со всеми странами мира, в том числе с соседними странами. Отрадно, что экономика Таджикистана в последние годы набирает темпы развития благодаря политике открытых дверей и удачной интегрированности в мировую экономику. Участие Республики Таджикистан в различных региональных международных процессах как неотъемлемая часть мирового сообщества способствует развитию торгово-экономических отношений и участию в реализации крупных инвестиционных проектов как на пространстве ШОС, так и за ее пределами. Не секрет, что для крупных государств-членов ШОС Центральная Азия, в частности Республика Таджикистан, имеет особое значение.

По оценкам экспертов, входящие в нее страны располагают 16,3% мировой территории, почти 50% численности населения, 25% разведанных запасов природных ресурсов, 10% мирового промышленного потенциала. Развитие данного региона и вклад инвестиций в него являются выгодными для стремительно развивающегося Китая [8, с.81]. Поэтому изучение практики интеграционных процессов многих регионов мира позволяет сделать общие заключения, имеющие значение для формирования единого рынка в регионе, что даст возможность на среднесрочной перспективе обеспечить свободное движение товаров, услуг и рабочую силу.

Как показывает исследование, внешнеторговый оборот со странами СНГ в 2019 году составил 2521,1 млн. долларов и по отношению к 2009 году увеличивался в 1,5 раза. Следует отметить, что страны СНГ являются основными стратегическими партнерами Республики Таджикистан и, исходя из этого, данный показатель со странами СНГ наблюдается больше всех. Внешнеторговый оборот с другими странами за аналогичный период вырос на 2002,6 млн. долларов США, что составляет 105,6 %.

Как известно, в структуре экспорта особое место занимают энергетические и сырьевые товары. В основном из Таджикистана экспортируются такие товары, как хлопковое волокно, недрагоценные металлы, электроэнергия и продукты сельского хозяйства. В структуре импорта особое место занимают глинозем, зерно, крупы, мука, а также транспортные средства и оборудование.

В географическом направлении экспорта и импорта товаров наблюдается преимущество в экспорте товаров стран дальнего зарубежья, а в импорте государств – участников СНГ. Во внешнеторговом обороте доля стран СНГ составила 52,7%, стран дальнего зарубежья - 47,3% [4, с.3]. Из стран ШОС торговыми партнерами являются

Россия, Китай, Казахстан, Узбекистан, Пакистан и Кыргызстан. Как известно, кроме Индии все другие страны члены ШОС являются стратегически важными партнерами Таджикистана. Вступление Индии в состав ШОС стимулирует развитие торгово-экономических отношений с Республикой Таджикистан и в будущей перспективе Индия может стать стратегическим партнером по политико-экономическим вопросам.

Отметим, что с момента образования организации страны-члены ШОС поддерживали принцип взаимовыгодного сотрудничества на основе добрососедства, на протяжении уже многих лет и экономическое сотрудничество стало одной из особых направлений деятельности этой организации. Для развития экономического сотрудничества ШОС как формат экономического взаимодействия государств создала такие механизмы, способствующие развитию экономической интеграции и мировой экономики в целом. Изучая потенциал ШОС, можно с уверенностью утверждать, что в скором времени организация как возрастающее интеграционное объединение может стать одним из локомотивов мирового хозяйства. Кроме того, на территории ШОС сосредоточена значительная часть неосвоенных природных ресурсов, имеются большие человеческие ресурсы, создана современная инфраструктура, способствующая ускорению развития в условиях глобализации.

Знакомство с современной экономической литературой показывает, что существует множество факторов, определяющих развитие интеграционных процессов на современном этапе. К важнейшим факторам, которые воздействуют на развитие интеграционных процессов в частности для развития ШОС могут быть отнесены:

- наличие природных ресурсов стран Центральной Азии;
- взаимовыгодное сотрудничество стран-членов ШОС;
- обеспечение политической и военной безопасности на территории ШОС;
- взаимодополняемость хозяйственной деятельности стран организации;
- финансовый и инвестиционный потенциал, в первую очередь, Индии, Китая и России;
- часть неосвоенных природных ресурсов;
- динамичное и устойчивое развитие стран членов ШОС и т.д.

К неблагоприятным или тормозящим факторам могут быть отнесены:

- разный уровень социально-экономического положения стран ШОС;
- участие некоторых стран членов ШОС в других международных организациях;
- разные позиции крупных стран по поводу использования финансовых и природных ресурсов;
- рассматривание организации крупным участником ШОС в противовес с западными странами;
- различия в территории, демографии и географическом расположении и т.д.

В условиях быстро меняющейся геоэкономической и геополитической обстановки, несмотря на трудности и неудачи, сотрудничество между странами объединения развивается и набирает темпы экономического роста, что доказывает эффективность регионального сотрудничества ШОС. Страны Центральной Азии, в частности Таджикистан могут в рамках деятельности ШОС использовать финансовый и инвестиционный потенциал Китая и России для реализации крупных инвестиционных проектов.

С другой стороны, две великие державы также благодаря взаимовыгодному сотрудничеству и прогрессивному развитию ШОС, могут получить доступ не только к неосвоенным природным ресурсам, а также получить возможность реализовать многосторонние проекты со странами Центральной Азии. Поэтому экономическое взаимодействие стран-членов ШОС обеспечивает не только экономический рост отдельным странам, но и способствует развитию организации в целом как подсистемы международной экономической интеграции.

По объемам ВВП, внешнеторгового оборота и привлеченных иностранных инвестиций экономики, входящих в ШОС государств, характеризуются поступательным, динамичным и устойчивым развитием. Более того, примечательно, что динамика этих показателей на порядок превышает общемировые значения [2, с.106].

Таблица 1. - Внешнеторговый оборот Республики Таджикистан со странами ШОС и другими регионами мира за 2010-2019 гг., (млн. долларов США)

Страны Годы	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	в % к 2009
Страны СНГ	1724,1	2016,9	2311,4	2093,0	2405,7	2045,4	1968,0	2086,9	2348,3	2521,1	1,4р
Страны Европы	348,7	381,1	462,3	604,8	922,1	567,7	295,2	463,4	319,8	479,1	137,4
Страны Азии	1581,5	1813,8	1984,8	1981,6	1783,6	1642,8	1607,5	1344,9	1470,5	1436,5	90,8
Страны Америки	167,2	231,9	374,8	306,0	162,2	70,1	54,8	75,3	82,6	85,3	51
Страны Африки	2,9	10,0	2,5	1,4	1,0	0,1	3,6	1,2	0,9	1,06	36,5
Австралия и Океания	27,1	9,6	2,3	2,0	0,1	0,1	0,8	1,2	2,2	0,54	1,1
Страны ШОС	2116,1	2321,5	2691,3	2638	3024,5	2727,9	2771,6	2606,7	2944,6	3168,9	1,5р

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. 2010-2019 гг. стр.337-340.

Как видно из таблицы, около половины внешнеторгового оборота страны приходится именно на страны ШОС. Наиболее благоприятные валовые условия внешней торговли Республики Таджикистан наблюдаются именно со странами ШОС. На втором месте по этому показателю занимают страны СНГ, с которыми торговый оборот в 2019 году составил 2521,1 млн. долларов США, что по отношению к 2010 году увеличился почти в полтора раза. Со странами Азии также наблюдается благоприятный рост торгового оборота. Отметим, что сегодня Республика Таджикистан как неотъемлемая часть мирового хозяйства, занимает особое место в регионе и является надежным партнером многих международных субъектов, сотрудничая с более 140 государствами, что способствует развитию и реализации многосторонних соглашений не только со странами ШОС, но и с другими крупными международными организациями. Поэтому торгово-экономическое сотрудничество со странами Центральной Азии в рамках деятельности ШОС ускоряет не только экономический рост региона, а также сближает народы стран Центральной Азии.

Исследование показывает, что интеграционные процессы стран Центральной Азии находятся на начальном этапе развития и далеки еще от завершения. Однако, наличие природных ресурсов, территориальное расположение и менталитет народов свидетельствует о высокой степени интегрированности в мировую экономику. Из экономической теории и хозяйственной практики следует, что основной причиной, которая мешает развитию мирохозяйственных связей, является дезинтеграция и слабое региональное сотрудничество. Важно отметить, что слабое региональное сотрудничество также увеличивает транспортные расходы, усугубляет межхозяйственные отношения и тем самым препятствует выходу на мировые рынки для реализации товаров. Поэтому интеграционные процессы и развитие торгово-

экономических отношений для Республики Таджикистан рассматриваются, как важнейшие механизмы хозяйственной деятельности в дальнейшей перспективе и главным вектором развития.

По мнению профессора Л.Х. Саидмуродова: «ни одна страна мира сегодня не в состоянии эффективно произвести такое количество товаров и услуг, которые бы полностью удовлетворяли потребности ее населения». Экономическая интеграция как важнейшая тенденция развития современных международных экономических отношений способствует развитию торговых отношений и увеличивает внешнеторговые обороты стран объединения, в частности на пространстве ШОС.

Поэтому возникает объективная основа международного обмена товарами и услугами, производственного и технологического сотрудничества стран независимо от уровня экономического развития и характера общественного строя. Обмен товарами с одной стороны и кооперация хозяйственных связей между странами с другой, выступая диалектическим единством, являются условием развития мирового хозяйства, а материальной основой его выступает – международное разделение труда [7, с.148].

Исходя из того, что конечной целью интеграции как движущей силы развития международных экономических отношений следует признать совместное использование и развитие конкурентных преимуществ государств содружества для обеспечения их устойчивого развития и социально-экономической безопасности при вхождении в мировой рынок, при экономической заинтересованности национальных предприятий и компаний [6, с.393].

Стабильный внешнеторговый оборот может стать одним из важнейших и стимулирующих факторов развития экономики и движущей силой межхозяйственных отношений - это, во-первых. Во-вторых, участие Республики Таджикистан в процессе интеграции, в частности участие в ШОС, рассматривается как выгодное условие развития торгово-экономических отношений. Как показывают данные, в последние годы надежным торговым партнером Республики Таджикистан выступают страны ШОС. В целом, объем внешнеторгового оборота Республики Таджикистан со странами ШОС в 2019 году 3168,9 млн. долларов США. Это говорит о том, что торгово-экономические отношения со странами ШОС приобретают благоприятные тенденции.

Из Республики Таджикистан в основном экспортировались такие товары как электроэнергия, алюминий, пищевые продукты, хлопок, минеральные продукты, сухофрукты, продукты растительного происхождения, драгоценные металлы, текстильные изделия и т.д. Из других стран в Республику Таджикистан в основном ввозились такие продукты как растительного происхождения, пищевые продукты, продукции промышленности, текстильные изделия, мука, глинозем, нефтепродукты и т.д. Экспорт со странами ШОС благодаря развитию интеграционных процессов и укрепление межхозяйственных систем приобретает благоприятную тенденцию и все более становится стимулирующим фактором обеспечения экономического роста.

Как становится очевидным, важнейшим условием для развития интеграционных процессов в условиях глобализации кроме других факторов также является торгово-экономическое сотрудничество, способствующее социально-экономическому развитию и решению актуальных региональных проблем. Отметим, что для развития экономических отношений со странами ШОС также способствовало то, что страны Центральной Азии являлись частью единой страны и имели тесные экономические связи и в течении многих лет осуществляли свою хозяйственную деятельность под одним экономическим пространством. Между тем обусловленные возникновением различных вызовов и угроз и наличии экономических, социальных проблем не

способствовали должным образом развитию производственных отношений и экспорта.

Поэтому Основатель мира и единства, Лидер Нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем очередном послании Маджлиси Оли отметил, что Правительству Таджикистана необходимо наладить выгодное сотрудничество с приграничными странами для расширения экспортных и транзитных возможностей страны, транзитных перевозок товаров и продукции и создания зеленых коридоров. А Министерством иностранных дел, экономического развития и торговли, Агентству по экспорту было поручено активизировать свою деятельность для представления за рубежом продукции, производимых в Таджикистане [1]. ШОС как международная региональная интеграция для нахождения рынков сбыта и торговых партнеров играет особенную роль и может поспособствовать в поддержании экономической безопасности.

В условиях открытости национальной экономической системы при исследовании процессов интеграции научный интерес для республики вызывает анализ тенденции развития сотрудничества со странами ШОС с той точки зрения, что эти страны как стратегически важные партнеры в развитии экономики занимают важное место.

Следовательно, в условиях ограниченности внутренних сбережений в стране товарооборот между Таджикистаном и странами-членами ШОС имеет благоприятную тенденцию.

Исследование показывает, что товарооборот со странами ШОС в целом составил 3148,84 млн. долларов США. В структуре товарооборота РТ первое место занимает Россия, второе - Казахстан, третье - Китай и так далее идут другие страны ШОС. Как мы отметили выше, товарооборот с Узбекистаном увеличивается и в 2019 году составил 342 млн. долларов США. Отметим, что доли Узбекистана и России в 2011 году в товарообороте составляли соответственно 25,0% и 4,9%. Сегодня с другими странами ШОС, в частности с Узбекистаном, наблюдается значительное повышение товарооборота. По данным Агентства по статистике при Президенте РТ в экспорте преобладают сырьевые и энергетические товары – это драгоценные металлы, хлопковое волокно, руды и концентраты, электроэнергия и продукты растительного происхождения (овощи, фрукты). В импорте преобладают продукция химического производства (глинозем), продукция растительного происхождения непроизводные (зерно, мука, крупы), машины, оборудование и транспортные средства [4, с.3].

Применительно к предмету нашего исследования, отметим, что в системе мер по обеспечению перехода экономики страны к индустриально-аграрному типу развития, необходимо диверсифицировать производственные отношения. Стимулирующие меры по организации импортозамещающего производства дали возможность за счет отечественного производства обеспечить население основными продовольственными товарами, домашней утварью и стройматериалами, и таким образом за три последние годы снизить на 3 миллиарда сомони или 31 процент объем импорта пищевой продукции из за рубежа. В текущем году из 20 видов товаров и продукции, ориентированных на экспорт, обеспечено увеличение производства 15 наименований [1].

Таким образом, цель интеграционных процессов состоит в объединении различных сфер хозяйственной деятельности стран региона, и создании единого пространства для свободного продвижения товаров, услуг и рабочей силы. ШОС как организация нового регионального типа, ориентированная на широкое международное сотрудничество для Республики Таджикистан открывает новые перспективные направления в сфере экономической безопасности. Для Республики Таджикистан в условиях усиления открытости экономики, становится необходимым

усилить взаимодействие с ШОС как крупнейшая региональная организация в Евразии.

Литература

1. Алимов Р.К. Шанхайская организация сотрудничества: становление, развитие, перспективы: монография / Р.К.Алимов. - Москва, 2017. - 106 с.
2. Быков А.И. Экономическое сотрудничество в рамках ШОС: основные направления и перспективы развития: дисс. кан. экон. наук. /А.И. Быков. - Москва, 2010. – 71 с.
3. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. // Стат. сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2018. – С.3.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2016.- С.19.
5. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.12.2018.- 12:21, город Душанбе.
6. Рыбалкина В.Е. Международные экономические отношения. /Под редакцией профессора В.Е.Рыбалкина. - Москва, 2009. - 393 с.
7. Саидмуродов Л.Х. Теоретические вопросы развития малой открытой экономики в условиях переходного периода: дис. док. экон. наук. 08.00.01. /Л.Х. Саидмуродов. - Душанбе, 2005. - 148 с.
8. Тараканова Т.С. Россия и Китай в Шанхайской организации сотрудничества: проблемы политико-экономического взаимодействия: дисс. канд. полит. наук. 23.00.04. /Т.С. Тараканова. - Санкт-Петербург, 2016. - С. 81
- 9.URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/Таджикистан>. (дата обращения 30.01.2019).

УДК: 330.15

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РАВАНДИ ИДОРАКУНИИ ТАЪМИНОТИ ЗАХИРАВИИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Садриддинов Манучехр Исмолиддинович - н.и.у., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 918565620, e-mail: sadrman_s@mail.ru.

Маҳмадшарифова Гуландом Маҳмадзарифовна - унвонҷӯи кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 988497110, e-mail: Gulandom-2020@mail.ru.

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии раванди идоракунии таъминоти захиравии рушди иқтисоди миллӣ ва сатҳи минтақавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар мақола қайд карда мешавад, ки раванди идоракунии таъминоти захиравии рушди иқтисоди миллӣ, махсусан, иқтисоди минтақавӣ аз мавҷудияти захираҳои иқтисодии мавҷуда, яъне иқтисодии иқтисодӣ вобастагии калон дорад. Омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни назариявӣ ошкор сохт, ки аз дараҷаи самаранокии истифодаи иқтисодии захиравӣ рушди иқтисоди иқтисодии сатҳи иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ вобастагии калон дорад ва равандрои идоракунии таъминоти захиравӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи механизми идоракунии рушди иқтисодии минтақа баромад намуда, аз захираҳои гуногун иборат аст ва сохтори мукаммали рушди иқтисодиро дар сатҳи минтақавӣ нишон медиҳад. Дар баробари ин, имкониятҳои иқтисодӣ ҳам дар шакли иқтисодии истифодашуда ва ё дар ихтиёрдошта дараҷаи таъминнокии захиравии рушди иқтисодиро муайян менамоянд.

Калидвожаҳо: таъминоти захиравӣ, рушди иқтисоди иқтисодӣ, иқтисодии иқтисодӣ, раванди идоракунии иқтисодии миллӣ, иқтисодии минтақа, механизми иқтисодӣ, таъминоти инноватсионӣ, таъминоти сармоягузорӣ, қарорҳои идоракунии.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИЯ РЕСУРСНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Садриддинов Манучехр Исмолиддинович - к.э.н., доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета (ТГФЭУ). Адрес:

734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 918565620, e-mail: sadrman_s@mail.ru.

Махмадшарифова Гуландон Махмадзарифовна - соискатель кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 988497110, e-mail: Gulandom-2020@mail.ru.

В статье исследуются теоретические аспекты процессов управления ресурсного обеспечения экономического развития на национальном и региональном уровнях. В статье отмечается, что процессы управления ресурсным обеспечением экономического развития национальной экономики, особенно региональной экономикой, зависят от наличия экономических ресурсов, то есть от имеющегося экономического потенциала. Изучение различных теоретических взглядов показывает, что от уровня эффективности использования природного потенциала зависит социально-экономическое развитие национальной и региональной экономики и процессы управления ресурсным обеспечением как неотделимая часть механизма экономического развития региона и состоит из отдельных ресурсов и в результате показывает совершенную структуру экономического развития на региональном уровне. Наряду с этим, экономические возможности, как используемые, так и имеющиеся определяют уровень ресурсного обеспечения экономического развития.

Ключевые слова: ресурсное обеспечение, социально-экономическое развитие, экономический потенциал, процессы управления, национальная экономика, региональная экономика, экономический механизм, инновационное обеспечение, инвестиционное обеспечение, принятие решений.

THEORETICAL ASPECTS OF RESOURCE MANAGEMENT PROCESSES FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich - candidate of economic sciences, associate professor of department of finance The Tajik state university of finance and economics (TSUFE). Address: 734067, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nahimova street. E-mail: sadrman_s@mail.ru. Phone: (+992) 918-56-56-20.

Mahmadsharifova Gulandon Mahmazarifovna - Doctor PhD The Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nahimova street. Tel. 988497110, e-mail: Gulandom-2020@mail.ru.

The article examines the theoretical aspects of the processes of managing the resource provision of economic development at the national and regional levels. The article notes that the processes of resource management for the economic development of the national economy, especially the regional economy, depend on the availability of economic resources, that is, on the existing economic potential. The study of the various theoretical views shows that the level of efficiency of use of natural resources depends on the socio-economic development of national and regional economy and management processes resources as an integral part of the economic mechanism of economic development of the region and consists of individual resources and the result shows a perfect structure for economic development at the regional level. At the same time, economic opportunities, both used and available, determine the level of resource provision for economic development.

Keywords: resource provision, socio-economic development, economic potential, management processes, national economy, regional economy, economic mechanism, innovation support, investment support, decision-making.

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ва гузариш ба фаҳмишҳои нави концептуалии идоракунии рушди устувори иқтисодӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ зарурати истифодаи механизмҳои иқтисодии таъминотӣ, аз ҷумла таъминоти захиравӣ, ба миён омадааст. Дар баробари дигар механизмҳои иқтисодӣ таъминоти захиравии рушди иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ барои давлатҳое зарур аст, ки дар онҳо имкониятҳои мутлақи иқтисодӣ мавҷуд буда, аз ҳисоби истифодаи самараноки захираҳои имконпазир рушди устувори иқтисодиро метавон ба даст овард.

Раванди идоракунии таъминоти захиравӣ ва баланд будани дараҷаи самаранокии онро, дар маҷмӯъ, аз дигар қисматҳои раванди идоракунии ҷудо намудан имконнопазир буда, хусусиятҳои ихтилофӣ ва фарқкунандаро низ бояд дар бар гирифта бошад. Аз ин ҷост, ки дараҷаи самаранокии таъминоти захиравии рушди иқтисодӣ дар алоқамандии банақшагирии стратегӣ, ки ҷузъи ҷудонашавандаи раванди идоракунии ба ҳисоб меравад, муайян карда мешавад. Асосан ҳадафи идоракунии таъминоти захиравӣ, махсусан, баландбардории дараҷаи самаранокии он дар доираи банақшагирии стратегии рушди иҷтимоию иқтисодии сатҳи иқтисодии миллий ва минтақавӣ амалӣ карда мешавад. Ин ҷараён бо он алоқаманд аст, ки идоракунии қисмати захиравии иқтисодиёти минтақаҳои алоҳидаи кишвар дар тафовут аз дигар қисматҳо бештар дараҷаи инерсиониро дар худ нишон медиҳад. Сабаби асосии чунин ҳолат дар он зоҳир мегардад, ки дар давраи дарозмуддати рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа захираҳои иқтисодӣ доим дар ҳолати истифода қарор гирифта, ҳангоми таҳияи барномаҳои рушди иқтисодӣ мавҷудият ва ҳолати истифодабарии онҳо қайд карда мешавад.

Бинобар он ки раванди идоракунии таъминоти захиравии иқтисодиёти миллий ва минтақавӣ хусусияти инерсиониро доро аст, ҳангоми амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ ба инобат гирифтани чунин омил, ба мисли вақт аввалиндарича ба ҳисоб меравад. Барои баланд намудани самаранокии дараҷаи таъминоти зарур аст, ки ҳадафҳои гузашташуда натавонанд дар вақти муайян ба даст оварда шаванд, инчунин, муҳимият ва мубрамияти худро ҳангоми ояндабинии вазъи иҷтимоию иқтисодӣ низ нигоҳ доранд.

Дар назарияи идоракунии раванди таъминоти захиравии рушди иқтисодӣ ҷӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ҷӣ ватанӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст ва он вобаста аз усулҳо, принципҳои ташаккулиёбӣ, ҷараёнҳо ва объекти таҳқиқшаванда аз ҳамдигар фарқ менамояд. Дар бештари таҳқиқотҳо дараҷаи таъминоти захиравии рушди иқтисодӣ вобаста аз истифодаи имкониятҳои иқтисодӣ, махсусан, иқтидори захиравӣ вобастагиро нишон медиҳад. Бинобар ин, муайян намудани дараҷаи таъминоти захиравиро аз нуқтаи назари иқтидори захиравӣ таҳлил ва ошкор сохтан зарур аст.

Ба андешаи Е.В. Богомолова, зеро мафҳуми иқтидори захиравӣ маҷмӯи захираҳои дарихтиёрбудаи воҳидҳои иқтисодӣ, аз ҷумла корхонаҳо фаҳмида шуда, ҳангоми истифодаи он имконияти дараҷаи самаранокии фаъолияти иқтисодӣ афзун гардонида мешавад [2, с. 61]. Дар дигар таҳқиқотҳо, махсусан, [9, с. 393] иқтидори захиравиро ҳамчун имкониятҳои муассисаҳои алоҳида оид ба истифодаи захираҳои мавҷуда ва захираҳое, ки бо ин ё он сабаб истифода нагардидаанд, захираҳое, ки дар муҳити берунаи фаъолият мавҷуданд ва он имкониятҳое, ки дар оянда метавонанд амалӣ карда шаванд, дар назар дошта мешавад. Дигар шарҳи мафҳуми болоиро дар таҳқиқоти Л.Ф. Бердникова вохӯрдан мумкин аст, ки тибқи он иқтидори захиравӣ ҳамчун тавсифдиҳанда ва мавҷудияти захираҳои истеҳсолӣ, молиявӣ ва инноватсионӣ фаҳмида мешавад, ки дар оянда метавонанд самаранок амалӣ карда шаванд ва инчунин, барои таъмини бемайлони ғоидаи иқтисодӣ мавриди истифода қарор гиранд [1, с. 202].

Таҳқиқотҳои анҷомдодаи олимони ватанӣ, аз ҷумла Ҳ.У. Умаров ва Ҳ.М. Муҳаббатов нишон медиҳад, ки яке аз муаммоҳои асосии рушди устувори иқтисодии ҳар як давлат ва минтақаҳои дохилии он истифодаи самаранокии иқтидори “биоиқлимӣ” ба ҳисоб рафта, истифодаи захираҳои иқтисодӣ аз дараҷаи самаранокӣ ва таъсири омилҳои гуногуни ғайрииқтисодӣ, аз ҷумла таъсири омилҳои агро ва гидроиқлимӣ вобастагии калон дорад [7, с. 76].

Дар баъзе таҳқиқотҳои олимони ватанӣ иқтидори захиравӣ аз дараҷаи модернизатсияи иқтисодӣ вобаста буда, имкониятҳо ва шароитҳои иқтисодиёти минтақа аз иқтидори захиравӣ-табӣӣ вобастагии зич дорад, ки он ҳамчун имкониятҳои истифоданагардида, дарихтиёрбуда ва дар ояндаи наздик истифодамегардида дида мешавад. Модернизатсияи минтақавӣ вобаста аз имкониятҳои мавҷудаи захираҳои табӣӣ-захиравӣ танҳо дар он асос амалӣ карда мешавад, ки он аз лиҳози иқтисодӣ тавонад мавриди омӯзиш ва дар истеҳсолот ҷорӣ карда шавад. Дар бештари мавридҳо ҳолатҳои вомехӯранд, ки захираҳои мавҷуда дар ин ё он минтақа зиёданд, вале бинобар сабаби баланд будани арзиши аслии он ва таъсири дигар омилҳои ғайринархӣ наметавонанд истифода гарданд [5, с. 98]. Қисмати дигари иқтидори захиравӣ дар арзёбӣ ва муайян намудани мавқеи иқтидори табӣӣ-захиравӣ дар сатҳи минтақавӣ ошкор карда мешавад [6, с. 117].

Дар дигар таҳқиқотҳои олимони ватанӣ ҷанбаҳои фазои (минтақавӣ)-и иқтидори захиравӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, қайд мегардад, ки муайян намудани таъсири микдорӣ ва сифатии омилҳои таъсиррасон дараҷаи самаранокии иқтидори табӣӣ-захиравии минтақаро муайян менамоянд [3, с. 28]. Ба ҳолати истифодабарии иқтидори захиравӣ омилҳои зиёд, аз ҷумла базаи моддию техникӣ, шароитҳои меҳнатӣ, кам будани сармоягузорӣ ва дигар омилҳо таъсир мерасонанд, ки дар натиҷа, дараҷаи самаранокии истифодаи захираҳои иқтисодӣ метавонад муайян карда шавад.

Фикру ақидаҳои олимони хориҷӣ ва ватаниро оид ба ҷанбаҳои назариявии иқтидори захиравӣ ҷамъбаст намуда, метавон ба хулосае омад, ки аз дараҷаи самаранокии истифодаи он рушди иҷтимоию иқтисодии сатҳи иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ аз ҳисоби таъминоти захиравӣ то чӣ андоза самаравӣ иқтисодиро медахад. Дар баробари ин, имкониятҳои иқтисодӣ, чӣ дар шакли иқтидори истифодашуда ва чӣ дарихтиёрдошта, дараҷаи таъминнокии захиравии рушди иқтисодиро муайян менамояд.

Таъминоти захиравии рушди иқтисодӣ ҳамчун ҷараёни мақсадноки танзимнамой, тақсимот, азнавтақсимот ва оқилона истифода намудани захираҳои иқтисодӣ дар назар дошта мешавад, ки ивазнамоии захираҳои иқтисодиро аз як шакл ба шакли дигар ба роҳ монда, зарурати коркард ва амалишавии стратегияи рушди босуботи иҷтимоию иқтисодиро ба миён меорад. Барои он ки муҳити беруна гуногуншакл ва зудивазшаванда мебошад, аз ин лиҳоз, зарур аст, ки дар ин самт, яъне ҳангоми таъмин намудани иқтисодиёт бо захираҳо ва баланд бардоштани дараҷаи таъминнокии он шакл ва усулҳои идоракунии доимо мукамал гардонида шаванд. Дараҷаи таъминоти захиравии рушди босуботи иқтисодӣ хусусиятҳои минтақавиро дар худ инъикос намуда, аз низоми идоракунии вобастагии калон дорад. Чӣ гунае, ки дар таҳқиқотҳои олимони рус қайд мегардад, талаботи асосии низоми идоракунии дар сатҳи минтақавӣ ин самаранокӣ, оқилона будан ва мутобиқатӣ ба ҳисоб меравад [8, с. 232]. Талаботи самаранокӣ ба он асос меёбад, ки даромади бадастомада нисбат ба хароҷотҳои амалишаванда бояд баландтар бошад. Моҳияти талаботи оқилона будан дар он аст, ки иҷроиши шартҳои муайян ба натиҷаҳои ниҳонӣ дарназардошташуда таъсири манфӣ нарасонад. Талаботи мутобиқатӣ бошад, дар қобилияти мунъатифии низоми идоракунии асос ёфта, тағйиротҳои дохила ва берунае, ки ба амал меоянд, ба онҳо ба зудӣ мутобиқ шуда, дараҷаи таъминоти рушди босуботро ба роҳ монад.

Таъминоти захиравӣ ҳамчун қисмати асосии механизми идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа баромад менамояд. Маълум аст, ки механизми

идоракунии ин ё он раванд гуногунпахлӯ буда, дарбаргирандаи самтҳои гуногун, аз ҷумла ҳаракат ва таъсири субъекти идоракунии ба объекти таҳқиқшаванда, алоқамандии раванди идоракунии, алоқамандии раванди идоракунии бо нақшаҳои перспективӣ ва ғайра. Аз инчо бармеояд, ки механизми идоракунии рушди иқтисодии минтақаро метавон ҳамчун маҷмӯи чорабиниҳо оид ба ташкил ва танзими алоқамандии унсурҳои ташаккулёбии минтақа бо мақсади таъмини устувории иқтисодиёт дар давраи ҷорӣ ва оянда дар назар бояд дошт. Аз ин ҷо хулоса бармеояд, ки нақшаи дараҷаи таъминоти захиравии рушди иқтисодиёи иҷтимоии минтақа, пеш аз ҳама, аз мавҷудияти захираҳои иқтисодӣ, усулҳо ва низоми идоракунии рушди иқтисодӣ ва натиҷаҳои бадастомада аз ҳисоби тарҳрезии барномаҳои дарозмуҳлат вобастагӣ дорад (расми 1).

Расми 1. - Нақшаи таъминоти захиравии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа
Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

Аз расм маълум мегардад, ки дараҷаи таъминоти захиравӣ аз мавҷудияти иқтидори иқтисодии минтақа вобастагӣ дошта, ҳангоми самаранок истифода намудани он рушди иқтисодӣ таъмин карда мешавад. Ҳангоми ошкор сохтани чараёни ташаккулёбии низоми идоракунии рушди иқтисодии минтақа зарур аст, ки дараҷаи таъминоти захиравии он ба инобат гирифта шавад. Ин имкон медиҳад, ки вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаро бо дарназардошти иқтидорҳои мавҷуда аз дигар воҳидҳои сохторӣ ва ҳудудӣ ҷудо намоем ва дар

натиҷа, ошкор бояд сохт, ки барои рушди иқтисодии минтақа кадом захираҳо метавонанд аввалиндараҷа ва дуюмдараҷа арзёбӣ карда шаванд. Дар ин гуна нақшаҳо мавқеи асосиро раванди қабули қарорҳои идоракунӣ ташкил медиҳанд, ки он ҳангоми арзёбии фаъолияти иқтисодӣ ва ошкор сохтани дараҷаи таъминоти захиравӣ бароварда мешавад. Шарт ва зарур аст, ки қабули қарорҳои идоракунӣ дар ҳолатҳои набудани номуайяни ва сатҳи пасти таваккали бавучудода бароварда шаванд. Танҳо дар ин гуна ҳолатҳо номутаносубии фаъолияти иқтисодии минтақаҳои алоҳида ошкор ва бартараф карда мешаванд.

Барои ҳалли масъалаҳои ташаккул ва рушди низоми идоракунӣ таъминоти захиравии рушди иҷтимоӣ иқтисодии иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он пешниҳод карда мешавад, ки пайдархамӣ (алгоритм)-и он таҳия карда шавад. Унсурҳои таркибии алгоритми мазкур иборатанд аз:

- Ошкор сохтани муаммоҳои таъминоти захиравии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои алоҳида;
- Арзёбии мубрамаи будани масъалаи таҳқиқгардида ва дар амал истифода намудани он;
- Муайян намудани омилҳои таъсиррасон ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ;
- Таҳлили сохтори низоми идоракунӣ таъминоти захиравӣ, ки метавонанд ҷараёни гирдгардиши маҳсулоти тавлидгардидаро, ки аз ҳисоби истифодаи захираҳои иқтисодӣ истехсол шудаанд, суръат бахшанд;
- Арзёбии сатҳи азхудкунӣ ва таъсири унсурҳои таркибӣ ба ҳолати истифодаи захираҳои иқтисодӣ ва дараҷаи таъминоти он;
- Таҳия намудани сценарияҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои алоҳида аз ҳисоби дараҷаи таъминотӣ ва омилҳои инноватсионӣ;
- Муайян намудани ҳудудҳои натиҷанокӣ, самаранокӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти тавлидгардида аз ҳисоби истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодӣ;
- Иваз ва мукамал намудани низоми идоракунӣ таъминоти захиравӣ дар сатҳи минтақавӣ;
- Арзёбии натиҷаҳои бадастомада;
- Мониторинги фаъолияти иқтисодӣ, ҳангоми истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодӣ ва дараҷаи таъминоти он.

Алгоритми пешниҳоднамудаи мазкур имконият медиҳад, ки яке аз муаммоҳои асосии низоми идоракунӣ таъминоти захиравӣ - “интиҳоб” ошкор карда шавад. Ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ зарур аст, ки аз ҳисоби таҳлили вазъи истифодаи захираҳои иқтисодӣ ва нишондиҳандаи асосии муайянкунандаи дараҷаи таъминотӣ интиҳоби самт ва роҳҳои беҳтарсозӣ ба роҳ монда шаванд. Дар баробари ин, интиҳоби самт ва дараҷаи таъминотӣ аз ҳисоби нишондиҳандаҳои арзёбии он муайян менамояд, ки миёни низоми идоракунӣ амалкунанда ва таҳиягардида фосолаи муайяни вақт зарур аст ва ҳолати низоми нави идоракунӣ дараҷаи таъминоти захиравӣ аз ҳисоби нақшаҳои таҳиягардида мукамал карда мешавад (расми 2).

Бояд қайд намуд, ки омилҳои таъсиррасон ба дараҷаи таъминоти захиравии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои алоҳида зиёданд ва имконияти таҳлил ва муайян намудани дараҷаи таъсири онҳо имконнопазир аст ва дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки ду самти асосии мукамалгардонии дараҷаи таъминоти захиравии рушди иқтисодиро аз ҳамдигар ҷудо намуд.

Расми 2. - Низоми идоракунии таъминоти захиравӣ аз ҳисоби омилҳои иқтисодии таъсиррасон

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

Самти аввал бевосита бо азнавтасимоти захираҳо, аз ҷумла иқтисодӣ, меҳнатӣ, кадрӣ, иттилоотӣ ва ғайра алоқамандии зич дошта, дараҷаи самаранокии истифодаи захираҳои иқтисодӣ ва таъминоти онро инъикос менамояд. Захираҳои иқтисодие, ки мавриди истифода қарор мегиранд, дар мадди аввал бояд тақсим ва сипас азнавтасим карда шаванд. Самти дуюми дараҷаи таъминоти захиравӣ бошад, баландбардории самаранокии истифодаи захираҳоро аз ҳисоби омилҳои гуногун нишон медиҳад, ки миёни онҳо метавон ҷудо намуд: беҳтаргардонии вазъи истифодаи фондҳои сафарбаргардида; азнавтасимоти иқтисодии мавҷуда; мукамалгардонии самтҳои афзалиятноки рушд аз ҳисоби афзоиши миқдорӣ ва сифатии қувваи корӣ; истифодаи васеи технологияҳои захирагунҷоишӣ; истифодаи оқилонаи технологияҳои иттилоотӣ-идоракунии ва ғ.

Қисмати муҳими таъминоти захиравии рушди иқтисодии минтақаҳои алоҳида ин мавҷудияти захираҳои инноватсионӣ бо дарназардошти захираҳои иттилоотӣ маҳсуб меёбад. Дар ин бобат дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» қайд гардидааст, ки бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунони соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани “ҳукумати электронӣ” ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд [4]. Аз ин ҷо бармеояд, ки дараҷаи таъминоти захиравии рушди иқтимоию иқтисодии кишвар бо дарназардошти

рақамикунонии иқтисодиёт ва васеъ истифода намудани захираҳои инноватсионӣ ба роҳ монда шавад.

Ҳамин тариқ, метавон ба хулосае омад, ки таъминоти захиравии рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар ва равандҳои идоракунии он ҷараёни мақсадноки танзимнамоӣ, тақсимотӣ, азнавтақсимотӣ, истифодаи самараноки захираҳои имконпазир ва тағйири захирахоро аз як шакл ба шакли дигар, ки дар маҷмӯъ, онҳо асоси таъминоти барномаҳои таҳиягардидаи сатҳи миллий ва минтақавӣ шуда, баромад менамоянд. Дар баробари ин, таъминоти захиравӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи механизми идоракунии рушди иқтисодии минтақа баромад менамояд, ки аз захираҳои гуногун иборат буда, сохтори мукаммали рушди иқтисодиро дар сатҳи минтақавӣ нишон медиҳад. Ҳангоми ташаккули механизми идоракунии рушди иқтисодӣ зарур аст, ки ба зудӣ ноустувории муҳити беруна, ки таъсири бевоситаи худро ба сатҳи рушди иқтисодии минтақа мерасонад, ба инобат гирифта шавад. Ин гуна ҳолат ба он оварда мерасонад, ки таъсири омилҳои гуногун ҳангоми қабули қарорҳои идоракунии кам гардида, дар натиҷа, рушди устувори иқтисодии минтақа аз ҳисоби таъминоти захиравӣ ба роҳ монда шавад. Инчунин, рақамикунонии рушди иқтисодии минтақа, таъминоти инноватсионӣ, сармоягузорӣ ва инфрасохторӣ имконият медиҳанд, ки захираҳои иқтисодии мавҷуда, яъне иқтидори иқтисодии минтақа самаранок мавриди истифода қарор гирифта, ҳолати истифодабарӣ дуруст арзёбӣ гардида, низоми идоракунии рушди иқтисодии минтақа мукаммал гардонида шавад.

Адабиёт

1. Бердникова Л.Ф. Ресурсный потенциал организации: понятие и структура / Д.Ф. Бердникова // Вектор науки ТГУ. – 2011. - № 1. - С. 202-203.
2. Богомоллова Е.В. Идентификация потенциала конкурентоспособности предпринимательских структур как резерва / У.В. Богомоллова, Т.Н. Толстых // Вестник ТГУ. - 2011. - № 12. - С. 61-65.
3. Обидов Ф. С. Эффективность использования природно-ресурсного потенциала в условиях аридной зоны / Ф. С. Обидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2012. – Т. 2. – №. 2-8. – С. 28-31.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». ш. Душанбе. 26.01.2021 с.
5. Садриддинов М.И. Модернизатсияи иқтисодиёти минтақа дар асоси истифобарии самараноки иқтидори табиӣ-захиравӣ / М.И. Садриддинов, А. Амонзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – №. 3. – С. 98-105.
6. Садриддинов М.И. Оценка значимости природно-ресурсного потенциала регионов Южного Таджикистана/ М.И. Садриддинов, Э. Бегмуродзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе. - 2018. - №1. - С. 117-123.
7. Умаров Х.У. Биоклиматический потенциал Таджикистана: проблемы устойчивости и эффективности в его использования / Х.У. Умаров, Х.М. Мухаббатов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2005. – №. 3. – С. 76-81.
8. Чижова Е.Н. Философия инновационного развития / Е.Н. Чижова // Вестник Белгородского государственного технологического университета. - 2016. - № 4. - С. 232-235.
9. Шатрова А.П. Алгоритм внедрения методики оценки ресурсного потенциала предприятия сферы услуг / А.П. Шатрова // Проблемы современной экономики. - 2009. - № 3. - С. 393-398.

МАСОИЛИ МУҲИМИ ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ ХҲҶРОКИ ОММА ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Тӯйчикулов Зухалҷон Ҷоникулович - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи андоз ва сугуртаи Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе. Тел.: (+992) 935835090

Иброҳимзода Иброҳим Шох- докторанти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Дангара, кӯчаи марказӣ 25. Тел.: (+992) 900222251

Рушди бомароми иқтисодиёти миллӣ ба беҳсозии соҳаи маишӣ низ таъсири мусбӣ расонид. Натиҷаи ин тамоюлро дар низоми зуд ва босифати махсус рушдкунандаи соҳаи хизматрасониҳо мушоҳида намудан мумкин аст. Бозори хизматрасониҳои хӯроки омма дар самти рушди иқтисодиёти зудрушдкунандаи муосир шохаи нав номидан зарур аст. Зеро дар заминаи рушди устувори он имконият фароҳам меояд, ки иқтисодиёти миллӣ бо роҳи мутамарказонии хизматрасониҳои хӯроки омма ба роҳ монда шавад. Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои ташаққули бозори хӯроки омма дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ба таври назариявӣ таҳқиқ карда шудааст. Бояд қайд намуд, ки муаллифон асосҳои назариявии сохтори бозори хизматрасониҳои гуногунро бо назардошти талаботи мавҷуда таҳлил намуда, инчунин, кӯшидаанд, ки асосҳои институтсионалии бозори хӯроки омма бо назардошти хусусиятҳои иқтисоди миллӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ намоянд. Ба ғайр аз ин, муаллифон бозори хизматрасонии хӯроки омма ва хусусиятҳои онро низ таҳлил намудаанд, чунки аҳамияти корхонаҳои хурд дар соҳаи хизматрасонии хӯроки омма хеле калон аст.

Калидвожаҳо: хӯроки омма, бозори хӯроки омма, бозори хизматрасониҳои хӯроки омма, назарияи институтсионалӣ, баҳиши хизматрасонӣ, тиҷорати хурд, корхонаҳои маҳсулоти хӯроки омма, бозори хизматрасониҳо, гизои аҳоли, мактаби неоконсерваторҳо.

ПРОБЛЕМЫ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Тӯйчикулов Зухалҷон Ҷоникулович – кандидат экономических наук, доцент заведующий кафедрой налогообложения и страхования Таджикского государственного коммерческого университета. Тел.: (+992) 935835090

Иброҳимзода Иброҳим Шох – докторант PhD Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: РТ, Дангаринский район, ул. Макрази, 25. Тел.: (+992) 900222251.

Устойчивый рост национальной экономики также положительно повлиял на повышение уровня жизни населения. Следовательно, эффект от данной тенденции проявляется в быстром и качественном развитии сектора услуг. Рынок услуг общественного питания следует назвать новой отраслью в развитии современной экономики. Потому что на основе его устойчивого развития можно развивать экономику страны за счет централизации услуг общественного питания. В данной статье исследуются теоретические особенности формирования рынка общественного питания в условиях цифровой экономики. Следует отметить, что авторами были исследованы теоретические основы структуры рынка различных услуг без учета существующих требований. Авторы попытались исследовать институциональную основу продовольственного рынка с учетом специфики национальной экономики Республики Таджикистан. Кроме того, авторы исследовали рынок услуг общественного питания и его характеристики, так как роль малого предпринимательства в сфере услуг общественного питания очень велика.

Ключевые слова: общественное питание, рынок общественного питания, рынок услуг общественного питания, институциональная теория, сфера услуг, малый бизнес, организация общественного питания, рынок услуг, питание населения, неоконсервативная школа.

PROBLEMS THEORETICAL ANALYSIS OF PUBLIC FOOD FORMATION IN THE DIGITAL ECONOMY

Tuychiqulov Zukhaljon Joniqulovich – Candidante of Economic Science, Associate Professor, Head of the Department of Taxation and insurance of the Tajik state Commercial University, phone:(+992) 93 583 50 90

Ibrohimzoda Ibrohim Shoh – PhD Candidante of the Academy of Public Administration under the President of the Tajik Republic of Tajikistan, phone:(+992) 900 22 22 51

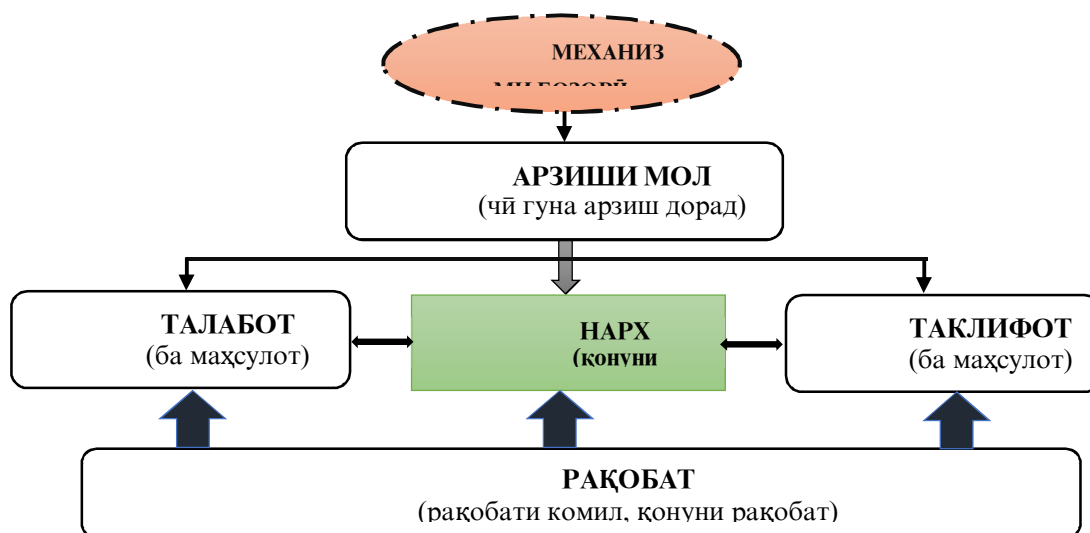
The steady growth of the national economy has also positively influenced the rise in the standard of living of the population. Consequently, the effect of this trend is manifested in the rapid and high-quality development of the service sector. The public catering services market should be called a new industry in the development of the modern economy. Because on the basis of its sustainable development, it is possible to develop the country's economy through the centralization of public catering services. This article examines the theoretical features of the formation of the public catering market in the digital economy. It should be noted that the authors studied the theoretical foundations of the structure of the market for various services without taking into account the existing requirements. The authors tried to investigate the institutional framework of the food market, taking into account the specifics of the national economy of the Republic of Tajikistan. In addition, the authors studied the public catering services market and its characteristics, since the role of small businesses in the public catering services sector is very large.

Keywords: public catering, public catering market, public catering services market, institutional theory, service sector, small business, public catering organization, services market, public catering, neo-conservative school.

Бозори хизматрасониҳои хӯроки оммаро дар самти рушди иқтисодиёти зудрушдкунандаи муосир шоҳаи нав номидан зарур мебошад. Зеро дар заминаи рушди устувори он имконият фароҳам меояд, ки иқтисодиёти миллий бо роҳи мутамарказонии хизматрасониҳои хӯроки омма ба роҳ монда шавад. Барои асоснок гардидани гуфтаҳои боло рӯй меорем ба мафҳумҳои иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасониҳо, соҳаи хизматрасониҳо, намуди фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори хизматрасонии хӯроки омма фаъолияткунанда, инчунин, мавқеъ ва нақши он дар ташаккули низоми иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Гарчанде дар мақолаи мазкур диққати асосӣ ба ташаккули бозори хӯроки омма равона карда шудааст, мо ба ташаккули равандҳои махсуси соҳибкорӣ диққат дода, чунин мешуморем, ки рушди хӯроки омма аз бисёр ҷиҳат ба ташаккули шаклҳои нави соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории истеъмолий, вобаста аст. Таҷрибаи хориҷии пешрафта ва рушдкардаи ташаккули бозори хӯроки омма нишон медиҳад, ки барои ба роҳ мондани фаъолияти самараноки соҳа бояд соҳибкории истеъмолий ба роҳ монда шавад. Зеро беҳбудии ҳаёти маишӣ аҳоли аз бисёр ҷиҳат бо системаи мунтазам рушдкунандаи фаъолияти соҳибкории истеъмолий вобаста аст.

Мувофиқи таҳқиқоти Карл Маркс бозор ин маҷмӯи муносибатҳое мебошад, ки дар он ҷо амалиёти хариду фурӯш байни харидорон ва фурӯшандагон ба роҳ монда мешавад. Агарчи ин мафҳум дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мафҳуми пурра ва ягонаи бозорро муайян насозад ҳам, ба он олимони соҳаи иқтисодиёт диққати махсус зоҳир намудаанд [5, с. 23].

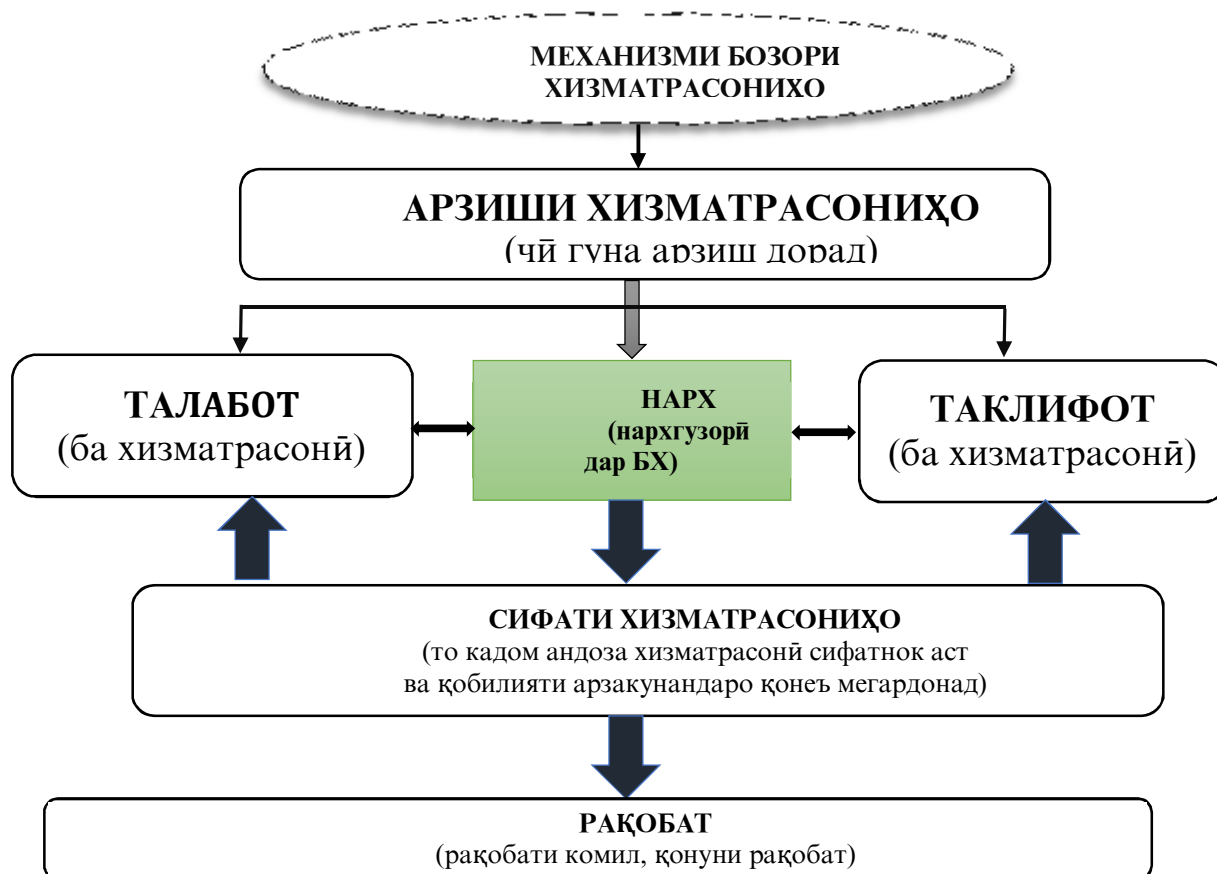
Ба ақидаи мо, дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ин мафҳум фаҳмиши комилан навро гирифт, чунки дар минбаъда бозорро метавон натавон ҷойи хариду фурӯш, балки ҷойи иваз ва пешниҳоди хизматрасониҳо номид. Ҷиҳати дақиқ гардидани фаҳмиши мазкур рӯй меорем ба сохтори низоми бозорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ, ки асоси онро натавон арзиш ва нарх балки талабот ва таклифот, инчунин, рақобати комил ташкил медиҳад, ки ин сохтор дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1.- Механизми бозорӣ ва арзишмуайянноии маҳсулот дар шароити иқтисодиёти бозорӣ

Сарчашма: *Аз ҷониби муаллифон дар асоси*
https://studopedia.su/1_31800_funktsionirovaniya.html *маълум дода шудааст.*

Аз нуқтаи назари мо, низоми бозориро бидуни тақозо ва арза дар бозор тасаввур намудан аз имкон берун аст. Чунки муҳимтарин ва асоситарин воситаи мубодилаи молу хизматрасонӣ тақозо ва арза (пешниҳод) мебошад. Вақте хизматрасонӣ ба боварӣ асос ёфтааст, (хизматрасонии сифатнок) вай зуд дар меҳвари истифодаи умум қарор мегирад ва нақши он дар ташаккули механизми бозорӣ таъсири қомилан мусбат мерасонад.

Расми 2.- Структураи бозори хизматрасониҳо дар шароити иқтисодиёти бозорӣ
Таҳияи муаллифон

А.Монкретен ва Т.Мэн намояндагони мактаби меркантилизм «бозор» - ро ҳамчун сарчашмаи боигарии мамлакат номидаанд. Намояндагони мактаби классикии иқтисодиёти сиёсӣ (Ф.Кенэ, У.Петти, А.Смит, Д.Рикардо ва ғ.) «бозор» - ро майдони озодамалкунанда барои субъектҳои иқтисодӣ ва рақобат номидаанд [8, с. 118].

Иқтисодчии англис Ч.М. Кейнс исбот намудааст, ки бозор муҳаррики асосии иқтисодиёт, омили асосии рушди истеҳсолот, макони тақозо ва арзаии молу маҳсулот мебошад [12, с. 85].

Ба ақидаи мо, барои он ки бозор аҳамияти иқтисодӣ дошта бошад, бояд ҳатман бо роҳи таъсиррасонии давлатӣ (яъне, механизми назорати давлатӣ) фаъолияти он ба таври конкретӣ ба роҳ монда шавад. Агарчи дар шароити иқтисодиёти бозорӣ низоми нархгузорӣ озод аст, бояд давлат онро бо воситаи институтҳои худ назорат ва танзим намояд. Зеро ҳангоми беназорат мондан доираи нарх зуд боло рафта, тавозуни сифран манфӣ ба вучуд меояд.

Намояндагони мактаби иқтисодии институтсионалӣ (Ч.Гэлбрейт, Т. Веблен, У. К. Митчелл) бозорро системаи баҳамоварандаи субъектҳо (институтҳо) соҳаи муомилот ва шаклҳои гуногуни ташкилию хоҷагидорӣ, ки таъмингари муносиботи савдо ва алоқамандии иқтисодию молиявиро байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон ба роҳ мемонанд, пешниҳод намудаанд [9, с. 204].

Намояндаи мактаби неоконсерваторҳо (М. Фридмен) пешниҳод намудааст, ки бозор бояд майдони фарох барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ бошад, давлат набояд ба фаъолияти он таъсир расонад.

Таҳқиқ ва омӯзиши корҳои илмӣ нишон медиҳад, ки бозор ин мафҳуми ягона набуда, низоми муносибатҳои иқтисодӣ оид ба пешбурд ва муомилоти умумии молу маҳсулот байни иштирокчиёни он мебошад. Арза ва тақозо, инчунин, механизми нархгузорӣ элементи асосии бозор буда, шакли алоқаманднамоии он байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон мебошанд.

Муқоисаи назарияҳои гуногуни илмӣ аз нигоҳи муҳаққиқони мактабҳои классикии иқтисодӣ, саромадон ва олимони муосири илми иқтисодиёт нишон медиҳад, ки бозор дорои хусусияти бисёрвазифагӣ буда, мураккабшакл, мафҳуми гуногунҷабҳа ва шакли баҳаморандаи субъектҳои гуногуни иқтисодиёт мебошад [11, с. 12].

Чунин ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки то кунун мафҳуми хизматрасониҳо ва бозори хизматрасониҳои ҳӯроки омма пурра таҳқиқ нашудааст. Аз ин рӯ, дар идомаи таҳқиқоти илмӣ ба пайдоиши мафҳуми хизматрасониҳо ва бозори хизматрасониҳои ҳӯроки омма таваҷҷуҳ менамоем.

Вобаста ба мафҳуми гуногуни бозор диққати асосиро ба омӯзиши хизматрасониҳо равона месозем. Ба ақидаи мо, хизматрасонӣ низ дар навбати худ ба мол ва маҳсулоти махсус ҷудо мешавад.

Аз таҳқиқоти Ф.Котлер бармеояд, ки хизматрасонӣ ин маҷмӯи чорабиниҳо ё шакли фаъолияти мебошад, ки аз як тараф метавонад ба тарафи дигар чизеро пешниҳод намояд ва ё баръакс [3, с. 257].

Асосгузори иқтисодиёти муосир К.Маркс дар китоби ба сармоя бахшидаи худ ба хизматрасонӣ чунин таъриф додааст: “хизматрасонӣ ин намуди фаъолият, меҳнат ё арзиши маҳсулоту хизматрасонӣ мебошад» [2, с. 115].

Р. Малери бошад, ба хизматрасонӣ чунин таъриф додааст: “хизматрасонӣ ин фаъолияти ғайриматериалӣ, ки барои аз байн бурдани хароҷотҳо истифода бурда мешавад» [6].

Ба ақидаи яке аз олимони машҳури соҳаи иқтисодиёт Х.Н. Фақеров хизматрасонӣ мавқеи намоёнро дар фаъолияти иқтисодӣ ишғол намуда, намуди фаъолият ва муайянкунандаи сифати истехсолот мебошад [10, с. 58].

Олимони тоҷик Р.К. Раҷабов, Х.Н. Фақеров, М.Нурмаҳмадов, М.Х. Саидова хизматрасониرو натиҷаи фаъолияти бисёрҷабҳа номида, дастрасӣ ба онро аз рӯи эҳтиёҷот баҳо додаанд [9, с. 88].

Ба ақидаи мо, хизматрасонӣ ин намуди маҳсулот мебошад, ки дар ҳолати муайян ба бозор пешниҳод карда мешавад ва қобилияти қаноатманднамоии эҳтиёҷоти шахс, гурӯҳи алоҳидаи одамон ва корхонаҳо мебошад.

Дар натиҷаи таҳқиқи васеи хизматрасониҳо диққати асосиро ба таҳқиқи соҳаи хизматрасониҳои хӯроки омма равона месозем.

Хӯроки омма яке аз унсурҳои асосии бозори истеъмолӣ ба ҳисоб рафта, ба сифати омили тақондиҳандаҳои истехсолоту маҳсулот ва рушди иқтисодиёт баромад менамояд. Маҳсулоти бозори хӯроки омма маҳсулоти зудтағйирёбандаю дигаршаванда мебошад ва талаб менамояд, ки бозорро ба мизони муайян равона созад. Дар натиҷаи рушди ҷомеаи инсонӣ шаклҳои асосии хӯрокворӣ барои аҳоли, аз он ҷумла дастрасӣ ба хӯроки шахсӣ, ба вучуд омад, ки раванди омодагӣ ба он дар сатҳи шахсӣ ё оилавӣ анҷом дода мешавад.

Ба ақидаи И.С. Фасехзода самтҳои ташаккули низоми таъминоти озуқавории мамлакат ва бозорҳои маҳсулоти гуногун хусусиятҳои худро доро мебошанд [12, с. 95].

Ҳамзамон, нақши муҳимро дар ташкили ғизои аҳоли хӯроки оммавӣ мебозад, ки аз ҷониби муассисаҳои хӯроки омма созмон дода мешавад. Мувофиқи таҳқиқотҳо дар замонҳои гуногун шаклҳои хӯрокворӣ тағйир ёфта, доираи хизматрасониҳо васеъ гардиданд. Рушди хӯрокворӣ натавонанд воситаи ивазшавандаи ҳаёти маишӣ, балки боиси ҳалли мушкilot ва тағйирёбии муносибатҳои иқтисодие, ки дорои хусусияти иҷтимоиву иқтисодианд ба назар мерасад.

Дар натиҷаи рушди ҳаматарафаи иҷтимоию иқтисодии ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин, ба шакли мусбат амалишавии равандҳои он, дигар шудани мақсад ва вазифаҳои субъектҳои хоҷагидорӣ бозори хӯроки омма ба кулلى тағйир ёфт, ки дар навбати худ ба арзёбии фаъолияти маҳсулоти хӯроки омма, болоравии нишондиҳандаҳо ва усулҳои методологию таҳлиلى таъсири аниқ мерасонанд.

Бозори хӯроки омма дар раванди ислоҳоти бозорӣ низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ мебошад. Бозсозии равандҳои иқтисодӣ, таҷдиди инфрасохтори бозори хӯроки омма, муттаҳидсозии ошхона ва тарабхонаҳо, ки ба сифати маҳсулоти хӯроки омма таъсири мусбӣ мерасониданд, боиси зуд ба майдон омадани бозори хӯроки омма гардид.

Хӯроки омма ҳамчун соҳаи иқтисодиёти миллии дорои хусусиятҳои хос мебошад, ки ҷараёни истехсолу мубодиларо васеъ ва иштирокчиёни онро қаноатманд мегардонад.

Таҳқиқи ақидаҳои боло имконияти чунин хулосабарорӣ медиҳад, ки хӯроки омма соҳаи муҳими иқтисодиёти миллии буда, ба ҷараёни истехсолу мубодила таъсир мерасонад, махсусан ба низоми махсуси ташкилдихӣ ва савдою саноат алоқаманд буда, шакли фаъолияти онро босамар мегардонад. Бисёре аз маҳсулотҳое, ки дар истифодаи умум қарор доранд, ба таври анъанавӣ мубодила ва истифода карда мешаванд, гарчанде низоми муносири хӯроки омма бо шиддати баланд пеш меравад. Гузашта аз ин, тарзи фаъолияти бозори хӯроки омма ба низоми нишондиҳандаҳои механизми иқтисодиёти бозорӣ амал

наменамояд, зеро тарзи фаъолияти имрӯзаи он аз низоми анъанавӣ фарқият надорад.

Мувофиқи таҳқиқотҳо хусусияти асосии хӯроки омма дар амал татбиқи намудани истехсолот, мубодилаи маҳсулоту хизматрасонӣ мебошад.

Ба хусусиятҳои асосии бозори хӯрокворӣ бандҳои зерин дохил мешаванд:

- нобаробарии аҳоли барои дастрасӣ ба хӯроки умумӣ;
- ҷой доштани фарқияти молиявӣ байни истифодабарандагони маҳсулоти хӯроки омма;
- ҷой доштани монеаҳо ҷиҳати нигохдории захираҳо вобаста аз мавсим барои омоданамоеи маҳсулоти тайёр;
- бе мақсад истифода гардидани технологияҳо, ки дар ҷараёни маҳсулоту хизматрасонии хӯроки омма истифода мешаванд;
- ягонагии равандҳои истехсолӣ, ташаккул ва дигаргунии хӯроки муштариён;
- ба назар нагирифтани талаботи истифодабарандагони маҳсулоти хӯроки омма;
- татбиқи нагардидани технологияҳои ҳозиразамон ҷиҳати тақвиятбахшии равандҳои алоҳидаи хӯроки омма;
- ба талаботи замон ҷавобгӯ набудани базаи моддию техникии корхонаҳои маҳсулоти хӯроки омма;
- ғайримақсаднок истифода гардидани корхонаҳо, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои хӯроки омма равона карда шудаанд;
- пешниҳоди маҳсулоти пастсифат ва аз ҷиҳати санитарӣ корношоям [12, с. 101].

Дар шаҳру навоҳии вилояти Хатлон иштирокчиёни маҳсулоти хӯроки омма бештар ба зиёднамоии даромад диққат медиҳанд, ки ин боиси кам гардидани муштариёни хӯроки омма ва маҳсулоту хизматрасониҳои он мегардад. Дар ҷойҳое, ки хизматрасонии сифатнок ба роҳ монда шудааст, нархи гарон имконият намедиҳад, ки ҳамагон аз маҳсулоти хӯроки омма истифода намоянд. Иштирокчиёни фаъоли бозори хизматрасонии хӯроки омма соҳибкороне ҳастанд, ки ба омоданамоеи маҳсулоту хизматрасониҳои соҳа машғуланд.

Дар шароити имрӯза доираи хизматрасониҳои бозори хӯроки омма рӯз аз рӯз васеъ шуда истодааст, ки ин боиси пайдоиши шаклҳои нави корхонаҳои дар бозор фаъолияткунанда мегардад. Дар асоси таҳлилҳои анҷомдодашуда, маҳсулоту хизматрасониҳои бозори хӯроки оммаро маҳсулоти пастсифат ва аз ҷиҳати санитарӣ корношоям ташкил медиҳанд. Шароити имрӯзаи бозори хӯроки оммаро рақобатнок ва зудтағйирёбанда унвон карда, чунин қайд намудан зарур аст, ки дар ин рақобати шадид танҳо корхонаҳое фаъолият намуда метавонанд, ки ба талаботи иштирокчиёни он ҷавобгӯӣ бошанд. Чунин қайд намудан зарур аст, ки шароити хуби хизматрасониҳои бозоримод ва дастрасӣ ба маҳсулоту хизматрасониҳои сифтаноки хӯроки омма ба он боис мегардад, ки ҳаёти маишӣ боло равад ва солимии аҳоли таъмин карда шавад. Аз рӯи таҳқиқотҳо соҳмонҳои байналмилалӣ ва ташкилотҳои тандурустӣ, инчунин, институтҳои миллии таҳқиқотҳои ҳаёти маишӣ солимии аҳолиро ба дастрасӣ ба хӯроку маҳсулоти хушсифат маҳсуб донистаанд. Ин раванд ба табдили тағйирот дар бозори маҳсулоти хӯроки омма вобастагии қавӣ дошта, талаб менамояд, ки корхонаҳои маҳсулоту хизматрасонии истифодаи умум бояд амаликунандаи он бошанд. Лекин аз лиҳози иқтисодӣ низ мушкilotҳое ҷой доранд, ки масъалаи марказии ташаккули бозори хӯроки омма мебошанд. Вобаста ба ин дар идомаи таҳқиқоти

илмӣ гурӯҳбандии хизматрасониҳои корхонаҳои дар бозори хӯроки омма фаъолияткунанда пешниҳод мегардад, ки хоси иқтисодиёти рақамӣ мебошанд ва дар ҷадвали 1 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 1.- Гурӯҳбандии хизматрасониҳои корхонаҳои дар бозори хӯроки омма фаъолияткунанда

Нишонаи гурӯҳбандӣ	Номгӯи хизматрасониҳо	Характеристикаи хизматрасониҳо
Вобаста ба вазифаи таъинотидаштаи хизматрасониҳои маҳсулоти хӯроки омма	Пешниҳоди хизматрасонӣ ба истеъмолкунандагони маҳсулоти хӯроки омма	Хизматрасонии хӯроки омма ва реклама
	Хизматрасонии тахвилкунанда	Молиявӣ, тарғиботӣ ва рекламавӣ
	Хизматрасонии корхонаҳои дар соҳаи иқтисодиёт фаъолияткунанда	Ҳавасмандгардонии фурӯшандагон
Вобаста ба муқаддимаи хизматрасониҳои маҳсулоти хӯроки омма	Истеҳсолӣ	Хизматрасонӣ оид ба омодамоии таомҳо
	Тиҷоратӣ	Хизматрасонӣ оид ба маҳсулотҳои истеҳсолию шахсӣ
	Ташаккули хизматрасониҳо	Хизматрасонии пешхизмат ва дигар кормандон
	Ташаккули ҳолати маишӣ	Хизматрасонӣ ҷиҳати ташкили идҳо ва чорабиниҳо
	Иттилоотию машваратӣ	Хизматрасонӣ оид ба таблиғ
Моддаи муқаддимаи хизматрасониҳои маҳсулоти хӯроки омма	Моддӣ	Таҳияи таомҳо, қаннодиҳо ва ба иҷораи муваққатӣ додани зарфҳо
	Ғайримоддӣ (иҷтимоӣ, маданӣ)	Фароҳам овардани хизматрасониҳои маданӣ ба истеъмолкунандагон
Иқтисодӣ	Арзиши нархи маҳсулоти фармоишшаванда	Хизматрасонӣ оид ба ташкили маҳсулот
	Дастрас намудани он бо маблағи алоҳида	Хизматрасонии мултимедӣ
Вобаста ба ҷое, ки хизматрасонӣ пешниҳод карда мешавад	Бе иштироки корхонаи пешниҳодкунандаи хизматрасонӣ	Хизматрасонӣ оид ба ташкили маҳсулот
	Берун аз корхона	Кайтеринг, расонидани маҳсулоти қаннодӣ ба хона ва дигар ҷойҳои зарурӣ
Суръат (муҳлати) пешниҳоди хизматрасонӣ	Дастраснамоии доимӣ	Дурнамои хизматрасонии маҳсулоти хӯроки омма
	Дастраснамоии мавсимӣ	Хизматрасонӣ оид ба дастрасии маҳсулотҳои тобистона, ташнагишикан ва хизматрасониҳо дар маросимҳо ва идҳо
Вобаста ба дараҷаи иштироки истеъмолкунандагон дар раванди дастрасӣ ба хизматрасонӣ	Дараҷаи пасти иштирок; Дараҷаи миёнаи иштирок; Дараҷаи баланди иштирок	Хизматрасонии пешхизмат; Хизматрасонии омехташуда

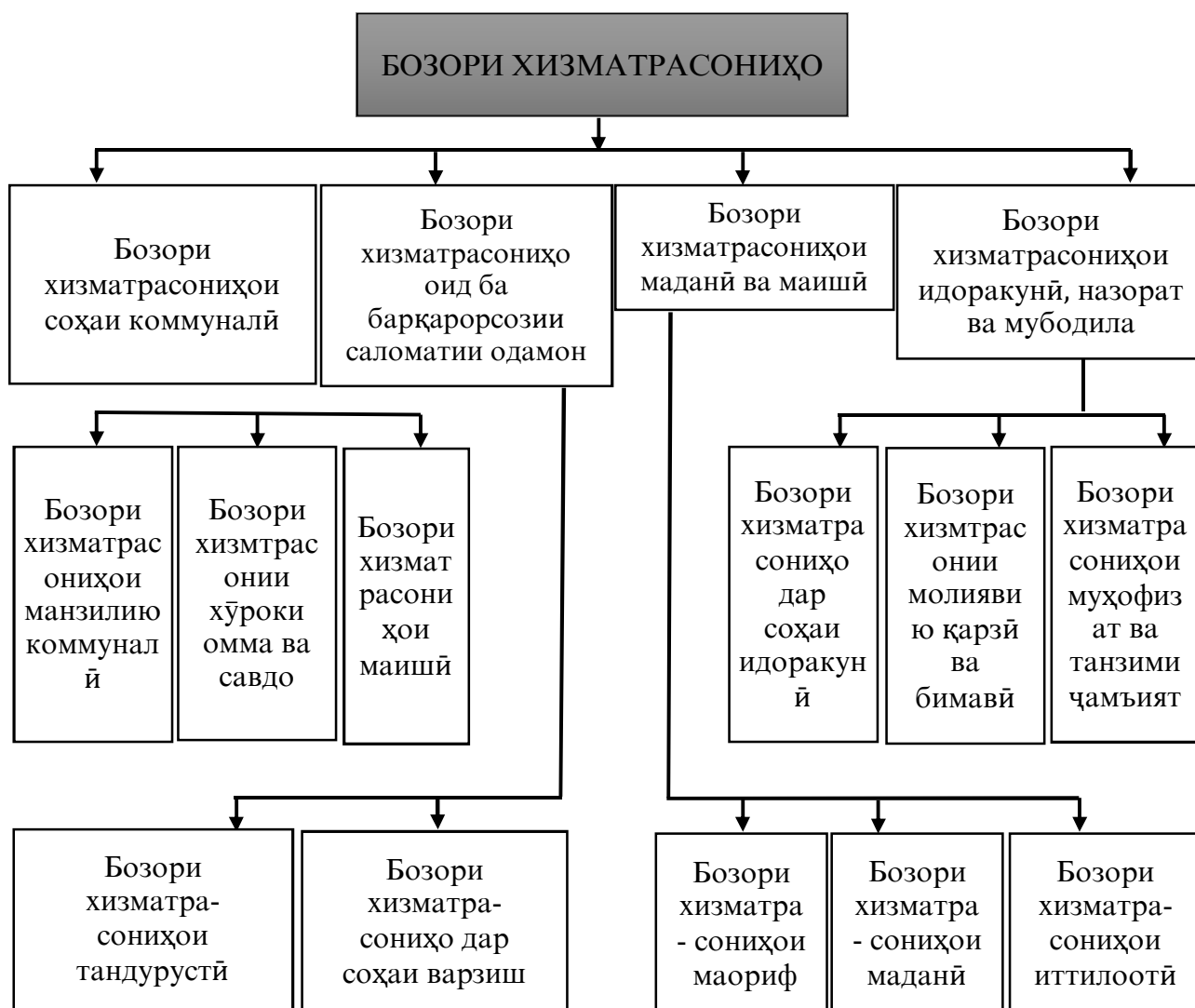
Ҷадвали 2.- Дараҷаи хизматрасониҳои маҳсулоти хӯроки омма

Дараҷаи хизматрасониҳо	Тавсифи хизматрасониҳо	Доираи пешниҳоди маҳсулоти хӯроки омма
Хизматрасониҳои маҳсулоти хӯроки омма	Таъмингари талаботҳои асосӣ, яъне фароҳамоварандаи иқтидори махсус	Хизматрасонии хӯроки омма алоқаманд аст ба талаботи иштирокчиёни он
Хизматрасонии дар амал истифодашаванда	Ин намуди хизматрасоние ба ҳисоб меравад, ки хизматрасониҳои маҳсулоти хӯроки оммаро ба роҳ мемонад	Хизматрасонӣ бо ҷалбнамоии истифодабарандагон ва татбиқи он, аз он ҷумла шакл ва методи хизматрасонӣ; Хизматрасонӣ оид ба омода намоеи хӯроки омма, маросимҳо, расонидан ба истеъмолкунанда новобаста аз мавқеи ҷойгиршавии он
Хизматрасониҳои иловагии маҳсулоти хӯроки омма	Дар раванди амалишавӣ истифода нагардидани маҳсулоти асосӣ; Ин намуди хизматрасонӣ равона карда шудааст ба ҷалбнамоии истифодабарандагони хӯроки омма ва васеъ гардонидани фаъолияти онҳо, ки нуфузи корхонаро боло мебарад ва даромаднокии онро зиёд менамояд	Хизматрасонӣ оид ба ташаккули фароғати аҳоли (хизматрасонии маданӣ, гузаронидани чорабиниҳо ва ғ.)

Бояд қайд намуд, ки дар натиҷаи тағйирёбии рушди иқтисодию иҷтимоӣ ҳаёти ҷамъиятӣ низ тағйир ёфт, ки ин ба пайдоиши мафҳумҳои гуногуни бозори хӯроки омма асос гузошт. Таҳқиқи чуқури корҳои илмӣ дар ин самт анҷомдодашуда шаҳодат медиҳанд, ки хӯроки омма соҳаи муҳими иқтисодиёт буда, воситаи баамалорандаи неъматҳои моддӣ ва шакли нави фаъолияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Бозори хӯроки омма яке аз сохторҳои калидии соҳаи хизматрасониҳо ба ҳисоб рафта, рушди бомароми он ба ташаккули системаи сифатан нави соҳаи хизматрасониҳо оварда мерасонад.

Дар таҳқиқот мавқеъ ва нақши бозори хӯроки омма ба таври чуқур таҳқиқ гардидааст ва мо чунин натиҷагирӣ намудем, ки бозори хизматрасонии хӯроки омма ба самти мусбат ҳаракат намуда, дар оянда самараи баланди иқтисодӣ медиҳад.

Мавриди зикр аст, ки дар шароити иқтисодиёти рақамӣ бозорҳои гуногуни хизматрасонӣ, ё ин ки соҳаи хизматрасониҳо ба вучуд омаданд. Дар идомаи таҳқиқот мо ба ташаккули бозори хизматрасониҳо рӯй оварда, нақши онро дар пайдоиши бозори хизматрасониҳои хӯроки омма муайян менамоем. Сохтори бозори хизматрасониҳои гуногун дар шароити иқтисодиёти рақамӣ дар расми 3 ба таври зайл нишон дода шудааст.

Расми 3. -Структураи бозорҳои соҳаи хизматрасониҳо дар шароити иқтисодиёти муосир

Сарчашма: Коркарди муаллифони дар асоси Г.А. Тоштаров, Е.М. Григорьева. *Финансовая среда предпринимательства и предпринимательские риски* / Г.А.Тоштаров. - М.: Финансы и статистика -2006. - 255 с.

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мо наметавонем, ки рушди бозори хӯроки омро бе иштироки корхонаҳои хӯроки омма ё соҳибкории истеъмоли арзёбӣ намоём. Корхонаҳои хӯроки омма вобаста ба талаботи шароити кунунӣ рӯз аз рӯз таҷдид мешаванд ва иштирокчиёни асосии он корхонаҳои тиҷоратӣ ва соҳибкорони инфиродие мебошанд, ки фаъолияти истеҳсолию истеъмолии маҳсулоту хизматрасонии бозори хӯроки омро пеш мебаранд. Мавриди қайд аст, ки нақши онҳо дар ташаккули системавии соҳа ниҳоят калон мебошад.

Муҳимтарин вазифаи корхонаҳои маҳсулоти хӯроки омма ин амал намудан дар ҷаҳорҷубаи низоми бозори амалкунанда ва соҳаи хизматрасониҳо мебошад. Васеъ гардонидани доираи фаъолияти онҳо аз ҳама бештар вобаста аст аз системаи ташаккулёфтаи хизматрасониҳо ва таъмини бозор бо маҳсулотҳои хушсифат.

Г.И. Иванова вобаста аз системаҳои зудрушдкунандаи низоми иқтисодӣ иҷтимоӣ фаъолияти корхонаҳои хӯроки омро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудааст:

•корхонаҳои таъминкунандаи маҳсулоту хизматрасониҳо дар сатҳи аҳоли ва муассисаҳои иҷтимоию маданӣ, барқароркунандаи саломатӣ (осоишгоҳҳо, хонаҳои истиродаҳои, беморхонаҳо ва муассисаҳои томактабӣ);

•корхонаҳои таъминкунандаи маҳсулоти хӯроки омма дар сатҳи аҳоли ва ҷойи кори коркунони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ;

•натанҳо корхонаҳои таъминкунандаи маҳсулоти хӯроки омма, балки дигар соҳаҳои ҳаёти маишӣ [1, с. 11].

Ҳукуки фаъолият намудан ба ҳайси корхонаҳои маҳсулоти хӯроки оммаро қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан Кодекси граждани ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян менамояд [7, с. 252].

Дар ҳулоса бояд қайд намуд, ки фаъолияти корхонаҳои маҳсулоти хӯроки омма вобаста аст аз соҳаи хизматрасониҳо. Дар адабиётҳо мо ба мафҳумҳои гуногуни хизматрасониҳои хӯроки омма шинос мешавем.

Ба ақидаи мо, хизматрасонии маҳсулоти хӯроки омма гуфта, истифодаи маҳсулотҳоеро дар назар дорем, ки дар вақт ва ҷойи муайян пешкаш карда шуда, вобаста ба талаботи эҳтиёҷмандон ба ҷойҳои зарурӣ дастрас карда мешавад.

Омӯзиши таҳқиқотҳои олимони ватани хориҷӣ нишон медиҳад, ки хизматрасониҳои хӯроки омма бисёршоха буда, натиҷаи он бояд ба қонунҳои гардонидани талаботи истеъмолкунандагон ва овардани фоида равона шавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори хӯроки омма дар раванди рушди воқеӣ қарор дорад. Раванди ба таври мусбат амалишаваии он аз бисёр ҷиҳат ба корхонаҳои хӯроки омма вобастагӣ дорад.

Адабиёт

1. Иванова Г.И. Использование процессного подхода в системе менеджмента качества: /Г.И. Иванова, Ю.И. Полоцкий // Методы менеджмента качества. - М.: 2001.- № 9.- С.10-15.
2. Карл Маркс Капитал.- Т.1. Москва: Партиздат ЦК ВКП (б), 1936.- 672 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг: Гостеприимство и туризм/ Ф. Котлер, Г. Амстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг, (пер. с англ.) // М.: СПб «Вильямс», 1999. - 438 с.
4. Лукин В.П. Экономическое регулирование рынка кулинарной продукции и услуг: автореф. дис... канд.экон.наук: 08.00.05./ Виктор Петрович Лукин. - Москва. 1997.- 24 с.
5. Маркс К.. Сочинения в 50 том. - 2-е изд. [Текст]/ К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Изд-во Политической литературы, - Т. 24: Капитал. Т.2. - 1961. - 81 с.
6. Миронова Н. В. Дифференцированный подход к маркетингу услуг [электронный ресурс]// www.marketologi.ru/lib. (дата обращения: 10.02.2021).
7. Налоговый Кодекс Республики Таджикистан. - Душанбе: Ирфон, 2012. - 334 с.
8. Пятницкая Н.А. Организация работы общественного питания: учебное пособие/ Н. А. Пятницкая - М.: Экономика, 1990. - 254 с.
9. Раджабов Р.К. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития/ Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов, М.Х. Саидова.- Душанбе: Дониш, 2007. - 544 с.
10. Факеров Х.Н. Потребительский рынок: Проблема регулирования/ Х.Н. Факеров. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 152 с.
11. Факеров Х.Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка /Х.Н.Факеров. - Душанбе: Ирфон. 2002. - 250с.
12. Фасехзода И.С. Нақши идоракунии давлатӣ дар таъмини маҳсулоти озуқавории ватанӣ/ И.С. Фасехзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2020. -№ 1. - С. 95-99.
13. Хурумова Т.К. Совершенствование деятельности предприятий общественного питания: дисс. канд. эконом. наук: 08.00.05// Татьяна Калиновна Хурумова. – Белгород, 2002. - 217 с.

УДК: 33.658

ПРАКТИКА НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Мирзоева Евгения Шуджоатбековна – к.э.н., старший преподаватель кафедры финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)985022224. E-mail: evgeniya-2385@mail.ru

В данной статье авторы исследуют зарубежный опыт налогового стимулирования инновационной деятельности промышленных предприятий. В современных условиях инновационные технологии становятся главным фактором экономического роста. В целом, можно сформулировать вывод о том, что налоговая поддержка инновационных предприятий является одним из наиболее значимых факторов инновационного развития. Данный инструмент регулирования инновационных процессов используется во многих промышленно развитых странах. В ряде стран (Франция, Великобритания, США, Япония, Австралия) применяются налоговые кредиты на проведение исследований и разработок, представляющие собой вычеты из налогооблагаемой базы. Они способствуют росту капиталовложений в научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы путём снижения их реальной стоимости. Таким образом, изучение зарубежного опыта свидетельствует о целесообразности налогового стимулирования инновационной деятельности по различным направлениям (налоговые кредиты на инновационные разработки, налоговые льготы на венчурные инвестиции, налоговое стимулирование экологических инноваций и перехода на экологически чистые технологии и др.) и на всех уровнях власти. Изучение данного опыта имеет также большое значение для привлечения иностранных инвестиций и в целом экономического развития Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *налоговое стимулирование, инновационные разработки, инновационный процесс, инновационная деятельность, промышленные предприятия, инновационно-инвестиционная деятельность, национальная инновационная система, налоговые льготы, налоговый кредит.*

ТАҶРИБАИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ АНДОЗИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ

Мирзоева Евгения Шучоатбековна – н.и.и, муаллими калони кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992)985022224. E-mail: evgeniya-2385@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллифон таҷрибаи хориҷии ҳавасмандгардони андозӣ барои фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатиро омӯхта, таҳлил кардаанд. Дар шароити муосир технологияҳои инноватсионӣ ҳамчун омил асосии рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар маҷмӯъ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳавасмандгардони андозӣ барои корхонаҳои саноатӣ яке аз омилҳои муҳимтарини рушди инноватсионӣ ба шумор меравад. Олотҳои танзими равандҳои инноватсионӣ дар бисёр кишварҳои рушди саноатӣ истифода мешавад. Як қатор кишварҳо (Фаронса, Бритониёи Кабир, ИМА, Ҷопон, Австралия) қарзҳои андозӣ барои таҳқиқот ва коркардҳои татбиқ мекунанд, ки тарҳ аз пойгоҳи андоз мебошанд. Онҳо ба афзоиши рушди сармоягузорӣ ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бо роҳи коҳиш додани арзиши воқеии онҳо мусоидат мекунанд. Ҳамин тариқ, омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ мақсаднокии ҳавасмандгардони андозии фаъолияти инноватсиониро дар самтҳои гуногун (қарзҳои андозӣ барои коркардҳои инноватсионӣ, имтиёзҳои андозӣ барои сармоягузориҳои таваккалӣ, имтиёзҳои андозӣ барои навоариҳои экологӣ ва гузариш ба технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ғ.) нишон медиҳад. Омӯзиши ин таҷриба барои ҷалби сармояи хориҷӣ ва рушди ҳамаҷонибаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: ҳавасмандгардонии андозӣ, коркардҳои инноватсионӣ, раванди инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ, корхонаи саноатӣ, фаъолияти инноватсионӣ-инвеститсионӣ, системаи миллии инноватсионӣ, имтиёзҳои андозӣ, қарзи андозӣ.

PRACTIC OF TAX INCENTIVES INNOVATIVE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN FOREIGN COUNTRIES

Mirzoeva Evgeniya Shujoatbekovna - candidate of economic sciences, Senior Lecturer, Department of Financial Management, Tajik State Financial and Economic University. 734067, Dushanbe, 64/14 Nahimova street . Tel: (+992)985022224; Email: evgeniya-2385@mail.ru

In this article, the authors explore the foreign experience of tax incentives for innovative activities of industrial enterprises. In modern conditions, many countries use innovative activity as the main factor of economic growth. In general, it can be concluded that tax support for innovative enterprises is one of the most significant factors in innovative development. This instrument of regulation of innovation processes is used in many industrialized countries. A number of countries (France, Great Britain, USA, Japan, Australia) apply tax credits for research and development, which are deductions from the tax base. They contribute to the growth of investment in research and development activities by reducing their real value. In addition, they reduce the risk of financial losses in the event that direct costs of creating a new product are stranded due to low sales volume. Thus, the study of foreign experience indicates the advisability of tax incentives for innovation in various areas (tax credits for R&D, tax incentives for venture capital investments, tax incentives for environmental innovation and the transition to environmentally friendly technologies, etc.) and at all levels of government. The study of this experience is also of great importance for attracting foreign investment and the overall economic development of the Republic of Tajikistan.

Keyword: tax incentives, innovation process, innovation activity, industrial enterprises, innovation and investment activity, national innovation system, tax incentives, tax credit.

В современных условиях важным фактором экономического роста в стране является инновационная активность ее хозяйствующих субъектов. В связи с этим, для стимулирования инновационной деятельности промышленных предприятий Республики Таджикистан, необходимо решить комплекс стратегических задач. При этом, важно укрепить инвестиционный капитал предприятий за счет эффективного управления их инновационной деятельностью. Целесообразным также является применение на промышленных предприятиях новых подходов, как к амортизационной политике, так и к системе налогообложения.

Стимулирование активной инновационной деятельности промышленных предприятий Республики Таджикистан, в ближайшей и более отдаленной перспективе, предполагает применение различных мер. Так, например, в «...Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года, в частности, указывается, что объем промышленной продукции в 2016 г. увеличился по сравнению с 2007 годом на 20,3%, а число промышленных предприятий возросло на 29,1%. Производительность труда в отрасли возросла на 26,7%, которая была достигнута, в первую очередь, за счет ввода новых предприятий, оснащенных передовой техникой и технологией. Намечилась тенденция диверсификации отрасли»[9].

«Важно заметить, что из-за технической и технологической отсталости, большинство отечественных предприятий не имеют возможности производить конкурентоспособную продукцию, соответствующую международным стандартам качества. Однако, некоторые из них, которые внедрились новое оборудование и использовали инновационные технологии, с успехом конкурируют не только на внутреннем, но и на международном рынке»[10, с.95].

Решение этих стратегических задач предполагает создание наиболее благоприятных условий для привлечения иностранных инвесторов, таких как

правовая среда, налоговые льготы, таможенные преференции и др. с целью внедрения инновационных технологий на промышленных предприятиях.

Изучение мирового опыта в области показывает, что в экономически развитых странах для поддержки внедрения инновационных технологий на промышленных предприятиях широко используются механизмы налогового стимулирования, которые необходимо исследовать и адаптировать в нашей стране. В системе налоговой и кредитной политики традиционно формируется структура различных льгот и преференций, привлекающих инвестиции в научные разработки и в производство. «...При этом используются следующие инструменты инвестиционного стимулирования, в том числе снижение ставки налога, система специальных амортизационных отчислений, целевой налоговый кредит, целевой инвестиционный кредит, а также налоговые каникулы, то есть полное освобождение от уплаты налога на определенный период»[5, с.432].

На наш взгляд, действенным инструментом для стимулирования развития инновационной деятельности промышленных предприятий, являются амортизационные отчисления. С другой стороны, упрощение и совершенствование амортизационного законодательства, играет ключевую роль для реализации амортизационной политики на промышленных предприятиях.

Промышленные предприятия должны самостоятельно устанавливать нормы амортизации и стоимостной оценки основных фондов, а также обеспечение целевого использования начисляемой амортизации путем ее исключения из себестоимости в случае отвлечения амортизационных средств от решения задачи обновления производства. Необходимо также расширить сферу применения ускоренной амортизации.

Помимо потенциального увеличения финансирования расходов в целях качественного обновления основных фондов и повышения технико-технологического уровня производства, к достоинствам метода ускоренной амортизации относится и возможность компенсации более высоких затрат низкими амортизационными отчислениями.

Проведенное исследование показывает, что одной из причин низкого развития инновационной деятельности промышленных предприятий можно причислить несовершенство отечественной налоговой системы. Одним из существенных её недостатков является несбалансированность распределения налоговой нагрузки. Таким образом, наиболее существенной сферой государственного регулирования инновационно-инвестиционного развития предприятий является налоговое стимулирование инновационных процессов в стране. В настоящее время государственная политика в области стимулирования вложения инвестиций в НИОКР в европейских странах базируется на основных налоговых и финансовых инструментах, осуществляемых в формах финансовой поддержки, грантов, субсидий, льготного налогообложения, освобождения от некоторых налогов, освобождение от уплаты местных налогов, предоставление льготных налоговых кредитов и т.д. [4, с.5].

По мнению ряда экономистов, показатели, характеризующие инвестиционные вложения в НИОКР по сравнению к ВВП, демонстрируют динамику европейских государств в данной сфере. Для проведения активной инновационной политики необходимо создание стабильной и благоприятной институциональной среды на долгосрочную перспективу. Так, например, по данным ЭОСР, Финляндия тратит на НИОКР – 3,1 % от ВВП, Швеция – 3% от ВВП.

Так, например, в Великобритании по выполнению обязательств Правительства по увеличению инновационных разработок в стране и поддержки бизнеса предоставляются льготные налоговые кредиты для проведения исследований и инновационных разработок, которые являются важным инструментом

стимулирования предпринимателей. В 2003 году для малого и среднего бизнеса, занимающегося инновационными разработками, были предоставлены налоговые льготы, и уже «...к 2005 году было получено 17 тысяч заявок на получение льготных налоговых кредитов на сумму 1,5 млрд. фунтов стерлингов. В настоящее время в Великобритании используются 3 типа налоговых льгот на инновационные разработки [8]:

- для малого и среднего бизнеса 175% вычет из налогооблагаемой базы из общих расходов на инновационные разработки, а для крупного бизнеса - 130%;
- для малых некоммерческих компаний возмещаются затраты на инновационные разработки;
- компаниям, разрабатывающим вакцины против инфекционных болезней, предоставляются налоговые льготы на проведение инновационных разработок».

Согласно подсчетам экспертов, налоговые льготы обеспечивают снижение расходов на инновационные разработки для малого и среднего бизнеса на 15,75%, и крупному бизнесу на 8,4%, в то же время некоммерческие компании могут получить компенсации около 25 фунтов стерлингов за каждые 100 фунтов стерлингов, которые были затрачены на проведение инновационных разработок.

Согласно инструкциям Министерства финансов Великобритании, инвестиции в инновационные разработки привлекаются также за счет 100% налоговой скидки в первый год деятельности. Следует отметить, что налоговые кредиты также применяются к затратам на проведение независимых научных исследований, которые финансируются за счет крупных компаний и проводятся научными исследовательскими учреждениями или университетами.

Налоговые льготы и различные преференции стимулируют внедрение инновационных разработок на промышленных предприятиях: «...так, 37% предприятий отметили, что увеличили собственные затраты на инновационные разработки, 90% предприятий указали, что это способствовало возможности сохранения научно-исследовательской базы в Великобритании, 76% предприятий отметили, что это стало причиной развития инновационной деятельности в стране. Налоговые льготы непосредственно привлекают иностранные инвестиции в инновационные разработки, тем самым, увеличивая долю иностранного капитала в инновационной сфере частного сектора» [8, с.160].

Например, в налоговом законодательстве США, налоговые льготы на проведение инновационных разработок, были предоставлены компаниям в размере 20% с налога на прибыль. Эта скидка предоставляется компаниям, занимающимся научными исследованиями, только на территории США, так как налоговое кредитование с целью инновационных разработок американским компаниям за рубежом не предоставляется. Исходя из требований, среднегодовые доходы на инновационные разработки определяются за прошедшие 4 года и учитывают оплату труда работников исследовательской сферы, стоимость сырья и материалов в размере 65% общей суммы выплат по договору с нанятыми работниками вне компании, занятых в исследовательской работе. Следовательно, значительная часть льготных налоговых кредитов в размере 70% выдаётся на выплату трудозатрат в отрасли инновационных разработок [8, с.120].

Япония является пионером в сфере разработки и широкого применения налоговых льгот как действенного механизма стимулирования инновационной активности в промышленных отраслях. Наиболее действенным инструментом стимулирования вложения инвестиций в инновационную деятельность предприятий считаются налоговые преференции и льготы.

Для малых и средних компаний была установлена ставка по налоговому

кредиту в объёме 12% от общего размера инвестиций в инновационную деятельность. Также в качестве стимулирования, способствующего инновационной активности, «...для всех компаний был предоставлен 5% налоговый кредит, который начислялся, если компания расширила собственные исследовательские подразделения. Согласно данным требованиям, при росте объема инвестиций в отчётном году на научные исследования и опытные эксперименты отдельной компании свыше аналогичного показателя за 2 последних года и в случае увеличения по степени расходов среднего показателя за 3 финансовых года, за время которых устанавливались наивысшие вложения в пределах последних 5 лет, корпоративный налог сокращался на сумму, которая эквивалентна 5% достигнутого роста» [8, с.167].

Интересен опыт Австралии в сфере стимулирования инновационно-инвестиционного развития промышленных предприятий, «...где в 2005 году предоставили 175% премию, а также льготное налогообложение инновационной деятельности. Данные меры оказались очень эффективными, так как более 800 предприятий воспользовались предоставленными налоговыми льготами на инновационные разработки, в размере 380 млн. австралийских долларов. Следует отметить, что 175% премия обеспечивает льготы на дополнительные затраты на инновационные разработки сверх производимой продукции за 3 года» [6, с.164]. Тем самым данными льготами воспользовалось большинство начинающих предприятий, с целью финансирования НИОКР, избегая трудности с налоговыми выплатами.

На наш взгляд, можно сделать вывод, что на стимулирование инновационной деятельности предприятий существенно влияет налоговая поддержка. Во многих развитых странах используются инструменты налогообложения, такие как налоговые кредиты на НИОКР, в частности в США, Японии, Франции, Великобритании, Австралии. Как известно, что для привлечения притока иностранных инвестиций в инновационные проекты, большинство зарубежных стран используют так называемые налоговые кредиты, так как они способствуют снижению финансовых рисков, в случае недополучения прибыли в результате выпуска инновационной продукции.

По нашему мнению, исследование зарубежного опыта в части стимулирования развития инновационной деятельности промышленных предприятий, имеет существенное значение для устойчивого развития Республики Таджикистан. Изучение международного опыта показывает целесообразность взаимодействия международного опыта стимулирования инновационных процессов посредством использования различных налоговых инструментов, таких как налоговые льготы на венчурные инвестиции, налоговое поощрение инвестиций в инновации, налоговые кредиты на инновационные разработки и др.

Так как в Республике Таджикистан по сравнению с промышленно развитыми государствами, очень высокий удельный вес основных фондов (сооружений, зданий и т.д.) находятся в пассивном состоянии, отсюда низкий удельный вес активной части фондов (оборудование, машины и т.д.), которые непосредственно используются в производстве.

Поэтому, значение дифференциации налогообложения всего имущества промышленных предприятий характеризуется следующими особенностями. С целью внедрения инновационных технологий в производство для повышения конкурентоспособности промышленных предприятий государство предоставляет налоговые каникулы. Данный механизм необходимо применять на активную долю основных фондов. Пониженные налоговые ставки также применяются к активной доли основных фондов, которые эксплуатируются на производстве. Однако, в отношении имеющихся на балансе предприятий морально и физически изношенных основных средств применяются повышенные налоговые ставки, с целью их активного

списания. Следует сказать, что повышенные налоговые ставки применяются также на имущество предприятия, не участвующего в процессе производства, такие как автомобили, коттеджи и т.д., для того, чтобы ограничить расходование финансовых средств предприятия в непроеизводственную сферу.

Еще одним налоговым стимулом считается налоговый инвестиционный кредит. Необходимо отметить, что низкие налоговые ставки и льготы по прямым иностранным инвестициям, являются одним из факторов для привлечения инвестиций в инновационную деятельность. По мнению А.А. Солахзода «Из всех налоговых льгот для иностранных инвесторов наиболее предпочтительны ускоренная амортизация и налоговый кредит»[1, с.1].

В соответствии с законодательством в области инвестиций для инвесторов предоставляются инвестиционные льготы в следующем виде [3]:

- выдача государственных грантов;
- налоговые льготы;
- таможенные льготы.

В нашей республике применяются ряд налоговых льгот, которые предусмотрены «..в Налоговом кодексе Республики Таджикистан:

- предприятия, у которых объем иностранных инвестиций от 200 до 500 тысяч долларов США, освобождаются в первые два года от налога на прибыль;
- предприятия, у которых объем иностранных инвестиций от 500 тысяч до 2 миллионов долларов США, в первые три года освобождаются от налога на прибыль;
- предприятия, у которых объем иностранных инвестиций от 2 до 5 миллионов долларов США, в первые четыре года освобождаются от налога на прибыль;
- предприятия, у которых объем иностранных инвестиций свыше 5 миллионов долларов США, в первые пять лет освобождаются от налога на прибыль» [9].

Х.К. Джумабоев считает, что «...за последние годы Правительство Республики Таджикистан, большое внимание уделяет созданию благоприятного инвестиционного климата. Так, например, в Налоговом кодексе республики в целях развития отраслей промышленности были предложены льготные режимы. На сегодняшний день в республике функционируют ряд предприятий, которые обладают данными налоговыми льготами. Например, совместное таджикско-французское предприятие «Нутристар Таджикистан» и «Мурги Хилол», освобождены от уплаты НДС, транспортного налога, таможенных пошлин при завозе технологического оборудования»[2, с.70].

Мировой опыт показывает, что для привлечения иностранных инвестиций в отрасли промышленности и стимулирования их инновационной деятельности, осуществляется путём создания свободных экономических зон (СЭЗ). Следует отметить, что в данных зонах существует упрощенная форма государственной регистрации, действуют льготные режимы налогообложения и т.д. В настоящее время в республике функционируют 4 свободных экономических зон:

- 1) СЭЗ «Ишкошим»;
- 2) СЭЗ «Панч» (комплексный тип);
- 3) СЭЗ «Сугд» (промышленно-инновационный тип);
- 4) СЭЗ «Дангара» (производственно-коммерческий тип).

Необходимо отметить, в Республике Таджикистан был принят закон «О свободных экономических зонах», который благоприятствует привлечению внешних и внутренних инвестиций в национальную экономику.

По мнению отечественного ученого С.Дж. Комилова «...повышение эффективности инновационной деятельности может быть достигнуто следующим

образом. Во-первых, путем создания институтов инновационного развития, которые обеспечивают формирование национальных приоритетов инновационного развития и инновационной инфраструктуры, адекватную оценку научно-технологических ресурсов, необходимых для достижения намеченных целей. Во-вторых, укреплением научно-технологического потенциала страны путем активизации инновационной деятельности предприятий и организаций. В-третьих, формированием институциональных основ становления национального рынка инноваций. Данный подход должен стать неотъемлемой частью стратегии перевода национальной экономики на инновационный тип развития. Необходимо адресное и целевое налоговое стимулирование, позволит предприятиям уменьшить налогооблагаемую базу по налогу на прибыль в части расходов на научно-исследовательские и опытно-конструкторские разработки...»[6, с 165].

В результате, после изучения зарубежного опыта, в сфере налогового стимулирования отечественных предприятий отрасли, предлагается использование механизмов льготного налогообложения, успешно функционирующих в развитых странах.

Литература

1. Внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан. - Душанбе: Ирфон, 2006. – 176 с.
2. Джумабоев Х.К. Некоторые аспекты развития налоговой системы Республики Таджикистан и пути её совершенствования/ Х.К.Джумабоев, Г.М.Ашуров, Ф.Т.Шодиев // Материалы международной научно-практической конференции «Государственные инвестиции, налогообложение и их влияние на экономический рост» - Душанбе, ФЭИТ. - 2014. - С.70-77.
3. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях». г.Душанбе. №260 от 15.03. 2016 г.
4. Кабанелс П. Политика в странах ЕС по разработке налоговых стимулов для инновационного предпринимательства / П.Кабанелс //Материалы международной научно-практической конференции «Государственные инвестиции, налогообложение и их влияние на экономический рост». – Душанбе, ФЭИТ. - 2014. – С. 5-12.
5. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. - М.: Финансы и статистика, 1999. - 432с.
6. Комилов С.Дж. Инновационное развитие как фактор активизации интеграционных процессов России и стран Центральной Азии / С.Дж. Комилов // Матер.межд.науч.-практ. конф. «Политические, экономические и гуманитарные аспекты евразийской интеграции». - Душанбе, РТСУ. - 2014. - С.166-170.
7. Налоговое стимулирование инновационных процессов / под ред. Н.И. Ивановой.- М.: ИМЭМО РАН. – 2009.- 160 с.
8. Налоговый кодекс Республики Таджикистан. г. Душанбе, №901 от 17 сентября 2012г.
9. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года.
10. Мирзоева Е.Ш. Модель инновационного развития предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан / Е.Ш. Мирзоева // Финансово-экономический вестник. - 2020. - №2 (22). - С.95- 103.
11. Supporting growth in innovation: enhancing the R & D tax credit, July 2005, 31 p.

УДК: 378.1.145

ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМИ САМАРАНОКИ ИСТИФОДАИ КУМАКИ БЕРУНА

Усмонов Парвиз Нуруллоевич - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзӣ байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 917-09-04-64.

Эшбеков Темурчон Хазратович - ассистент кафедры муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А.Навоӣ 63, ҳуҷраи 20. Тел.: 904-58-67-00, E-mail: estimur@yandex.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ташиқули механизми самараноки истифодаи кумаки беруна мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки масъалаи кумак дар замони муосир зери таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ шадидан қарор дошта, кишварҳои пешрафта барои мубориза бо камбизоатии музмин дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ азми қавӣ нишон дода, афзоиши ҳаҷми кумак, паст намудани ҳаҷми қарзҳои кишварҳои камбизоат ва васеъ намудани имконияти дастрасӣ ба бозорҳои молҳои ин кишварҳоро ба нақша мегиранд. Муаллиф қайд менамояд, ки кумаки беруна метавонад ба рушди иқтисодӣ мусоидат намояд, ба шарте, ки агар маблағҳои ҷудошуда ба ташиқи инфрасохтори истеҳсолӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва назорати қатъии истифодаи онҳо равона карда шавад. Дар баробари ин, муҳим аст, ки кишварӣ қабулкунандаи кумаки беруна мустақилияти сиёсии худро нисбати кишварҳои донор ҳангоми пешбурди сиёсати иқтисодӣ аз даст надиҳад.

Калидвожаҳо: иқтисоди байналмилалӣ, кумаки беруна, рушди иқтисодӣ, паст намудани сатҳи камбизоатӣ, кишварҳои донор, кишварҳои рӯ ба тараққӣ, кишварҳои тараққиқарда, назорати давлатӣ, қурби асъор, таварруми дохилӣ, рақобатпазирии байналмилалӣ, қарзҳои имтиёзнок, бехатарии иқтисодӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, пасандозҳои дохилӣ, кумаки расмӣ, қарзи хориҷӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО МЕХАНИЗМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОМОЩИ

Усмонов Парвиз Нуруллоевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14, тел.: (+992) 917-09-04-64.

Эшбеков Темурджон Хазратович – ассистент кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А.Навои 63 кв.20. Тел.: 904-58-67-00, E-mail: estimur@yandex.ru

В данной статье рассматриваются вопросы формирования эффективного механизма использования внешней помощи. Отмечается, что вопрос помощи сегодня остро стоит на повестке дня мирового сообщества, так как развитые страны проявляют все большую решимость бороться с хронической бедностью в развивающихся странах, планируя увеличить объемы помощи, аннулировать долги бедных стран и расширить доступ на рынках товаров этих стран. Автором отмечается, что внешняя помощь может способствовать экономическому развитию, если выделяемые средства будут направляться на создание производственной инфраструктуры, повышения качества жизни населения при строгом мониторинге за их использованием. Важно при этом, чтобы страна-получатель внешней помощи не потеряла свою политическую автономию перед странами донорами при проведении экономической политики.

Ключевые слова: международная экономика, внешняя помощь, экономический рост, сокращение бедности, страны доноры, развивающиеся страны, развитые страны, государственный контроль, валютный курс, внутренняя инфляция, международная конкурентоспособность, льготные кредиты, экономическая безопасность, иностранные инвестиции, внутренние сбережения, официальная помощь, внешняя задолженность.

FORMATION OF AN EFFECTIVE MECHANISM FOR THE USE OF FOREIGN AID

Usmonov Parviz Nurulloevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14, tel.: (+992) 917-09-04-64.

Eshbekov Temurdzhon Hazratovich – assistant of department of the international finance and credit relations the Tajik State University finance and economic. Address: Dushanbe, A.Navoi str, 63 apt 20. E-mail: estimur@yandex.ru, phone: 904-58-67-00

This article examines the formation of an effective mechanism for the use of foreign aid. It is noted that the issue of aid is now acutely on the agenda of the world community, as developed

countries are showing increasing determination to fight chronic poverty in developing countries, planning to increase aid volumes, cancel debts of poor countries and expand access to the markets of goods of these countries. The author notes that external assistance can contribute to economic development if the allocated funds are directed to the creation of industrial infrastructure, improving the quality of life of the population with strict monitoring of their use. At the same time, it is important that the recipient country of foreign aid does not lose its political autonomy towards donor countries in pursuing economic policy.

Key words: *international economy, external aid, economic growth, poverty reduction, donor countries, developing countries, developed countries, government control, exchange rate, domestic inflation, international competitiveness, soft loans, economic security, foreign investment, domestic savings, official assistance, external debt.*

Дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои молиявӣ масъалаҳои марбут ба кумаки беруна мубрам ба ҳисоб рафта, зеро таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор доранд. Аз ин лиҳоз, сатҳи кишварҳои мутараққӣ дар расонидани кумаки беруна ба давлатҳои рӯ ба инкишоф назаррас буда, ба ин васила дар рушди иқтисодии давлатҳои гирандаи кумак нақши муассир мегузоранд.

Таҷриба дар ин самт нишон медиҳад, ки ҳангоми ба даст овардани кумак кишварҳо бояд қарор диҳанд, ки он воқеан ҳам натиҷа дода, истифодаи он ба ҷораҳои назаррас равона мегардад.

Таҳлили вазъ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон нишон медиҳад, ки масъалаи расонидани кумак ногузир вазифаҳои ба миён меоранд, ки ҳангоми истифодаи онҳо бояд ҳалли худро ёбанд. Ба инҳо дохил мешаванд:

- ҷараёни кумак ба рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ бояд мусоидат кунад;

- ба таври назаррас зиёд намудани ҳаҷми хизматрасониҳои давлатӣ ва сармоягузориҳо ба инфрасохтор, зеро раванди қабули қарор оид ба истифодаи кумак берун аз доираи назорати ҳукумат мемонад;

- ба назар гирифтани эҳтимоли зиёдшавии ҷараёни кумак, ки боиси афзоиши қурби асъор ва таваррум дар кишварҳои қабулкунандаи кумак мегардад, метавонад ба рақобатпазирии байналмилалӣ истехсоли онҳо таъсири манфӣ расонад;

- ҳал намудани масъалаҳои мушкили сиёсати пулию қарзӣ ва фискалӣ дар ҳолати номуайянии самаранокӣ, муҳлат ва таъсири иқтисодии афзоиши ҳаҷми кумакҳо;

- эътирофи он ки кумаки назаррас, ҳатто дар шакли қарзҳои имтиёзнок метавонад дар оянда боиси мушкилоти қарз гардад;

- идоракунии самаранок ҳангоми зиёдшавии дараҷаи вобастагӣ аз кумаки беруна.

Вобаста ба омилҳои дар боло зикргардида, оид ба афзоиши ҳаҷми кумакҳо, ки давлатро барои иҷрои ин масъалаҳо муваззаф менамояд, мавриди омӯзиш қарор дода, нақши кишварҳои донор ва гирандаи кумакро дар ҳалли бомуваффақияти вазифаҳои гузашташуда нишон диҳад. Ҷояи асосӣ ин аст, ки сафарбар намудани захираҳои иловагӣ барои кумак яке аз қадамҳои зарурӣ дар самти ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола мебошад.

Яке аз масъалаҳои муҳим барои ҳам кишварҳои донор ва ҳам дарёфткунандагони кумак, бешубҳа, он аст, ки чӣ гуна кумаки зиёд ба рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ мусоидат намояд?

Дар раванди расонидани кумаки беруна ба Ҷумҳурии Тоҷикистон шарикони рушд, аз ҷумла кишварҳои донор, ташкилотҳои байналмилалӣ дучонибаю бисёрҷониба ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ иштирок менамоянд.

Таdqикотҳои таҷрибавӣ охир, ки дар марказҳои рушди ҷаҳонӣ гузаронида шудаанд, нишон медиҳанд, ки оид ба самаранокӣ кумаки беруна бахогозориҳои гуногуни эконометрикӣ мавҷуданд. Ҳамин тариқ, дар асарҳои олимони хориҷӣ қайд карда шудааст, ки кумак ба рушди суръатноки иқтисодӣ оварда мерасонад ва

дар байни онҳо таносуби мусбӣ мавҷуд аст [5, с.10-15]. Дар тадқиқотҳои онҳо қайд карда шудааст, ки агар чараёни кумакҳое, ки барои мақсадҳои сиёсӣ ва башардӯстона пешбинишударо истисно намоем, пас чунин кумакҳое, ки ба ҳадафҳои иқтисодӣ равона шудаанд, самарави софӣ мусбӣ меоранд. Аммо, қоршиносони ХБА далелҳои эътимодбахши таъсири мусбӣ ё манфии чунин кумакро ба рушди иқтисодӣ намеёбанд. Мувофиқи ақидаҳои пешниҳоднамудаи қоршиносони ХБА чараёни кумак ба афзоиши қурби воқеии асъори кишварҳои қабулқунанда оварда расонда, дар натиҷа рақобатпазирии онҳоро дар бозори беруна суст намуда, тамоюли рушди иқтисодиро қохӣш медиҳад.

Аз нуқтаи назари мо чунин андешаҳои мухталиф ҷиҳати арзёбии кумак бо он алоқаманд аст, ки дар давлатҳои қабулқунандаи кумак афзоиши ҳаҷми хизматрасониҳои давлатӣ мувофиқ бо афзоиши чараёни кумак ба назар намерасад. Ин вазъ бештар дар кишварҳои Африқо мушоҳида мегардад, ки дар он ҷо ҳаҷми кумак баъзан аз 10%-и ММД зиёд аст. Ин маънои онро дорад, ки кишварҳои мададрасон бояд кӯшишҳои худро барои дарёфти истифодаи самтҳои алтернативии кумак равона сохта, тарҳрезии барномаҳои кумакро дар оянда тақвият диҳанд.

Баъзе иқтисодчиён, алалхусус Чеффри Сакс, изҳор медорад, ки танҳо кумаки самарабахш ва мақсаднок ба кишварҳои камбизоат имкон медиҳад, ки аз доираи бадбахтии камбизоатӣ бароянд [11]. Ин гуна таҳияи савол аз фарзияҳои ба истилоҳ давраи самараноки кумаки беруна, ки дар адабиёти иқтисодӣ мавҷуд аст, асос ёфта, мувофиқи он давлатҳои алоҳида, сарфи назар аз ҳаҷми ками кумаки берунаи иқтисодӣ, тавонистанд нишондиҳандаҳои ҳуби рушди иқтисодиро ба даст оранд. Кишварҳои дигар, сарфи назар аз миқдори зиёди кумакҳои хориҷӣ, натавонистанд ин маблағҳоро барои афзоиши ММД-и худ истифода баранд. Тафсири графیکی давраи самаранокии кумак дар расми 1 нишон дода шудааст.

Дар ин ҳолат, саволи асосие, ки дар ин робита ба миён меояд, ин аст: чӣ гуна аз ҷоркунҷаи I ба ҷоряки IV гузаштан мумкин аст? [1, 6]. Ба ақидаи мо, кумаки беруна метавонад ба рушди иқтисодӣ мусоидат намояд, ба шарте, ки маблағҳои ҷудошуда ба ташкили инфрасохтори истеҳсолӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли ва назорати қатъии истифодаи онҳо равона карда шаванд. Дар баробари ин, муҳим аст, ки кишвари қабулқунандаи кумаки беруна мустақилияти сиёсии худро нисбати кишварҳои донор ҳангоми пешбурди сиёсати иқтисодӣ аз даст надиҳанд.

Расми 1. - Давраи самаранокии кумак

Сарчашма: Бобоев М. Тенденции и особенности внешнего финансирования экономического развития Республики Таджикистан: автореферат к.э.н., 2006.- С.6.

Гарчанде ки афзоиши чараёни кумак метавонад боиси афзоиши назаррас дар соҳаи хадамоти ҳаётан муҳими давлатӣ ва сатҳи баланди сармоягузорӣ гардад, аммо он дар назди вазоратҳои соҳавӣ, ки масъули ташаккул додан ва расонидани ин хидматҳо мебошанд, низ мушкilot пеш меорад. Ҳамзамон, тавре ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, вобастагии зиёд аз кумак, алалхусус бо назардошти афзалиятҳои соҳавии донорҳо метавонад ноустувории назаррас ва омилҳои таъсиррасон ба буҷаи кишварро ба вуҷуд орад.

Гап дар сари он аст, ки кумак аз бисёр манбаъҳо - оҷонсҳои СММ ва дигар ташкилотҳои бисёрҷониба, донорҳои дуҷониба ва шумораи зиёди ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ расонида мешавад. Ҳамин тариқ, оид ба андозаи чараёнҳои эҳтимолии кумак, муҳлати уҳдадориҳо ва ҳадафҳои, ки маблағгузорӣ аз онҳо вобаста аст, номуайяний вуҷуд дорад. Аз ин рӯ, кишварҳои гирандаи кумак бо як қатор масъалаҳо, пеш аз ҳама, бо идоракунии буҷаи давлатӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки метавонанд аз кумаки беруна вобастагии калон дошта бошанд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти мухтасар дар бораи ҳаҷми уҳдадориҳои шарикони рушд дар соли 2019, аз ҷумла дар заминаи се гурӯҳи онҳо (ташкилотҳои дуҷониба, бисёрҷониба ва ғайриҳукуматӣ), дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Сохтори кумак ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019

Ташкилотҳои байналмилалӣ	Уҳдадориҳо оид ба созишномаҳои амалкунанда барои аввали сол	Уҳдадориҳои нав дар соли ҳисоботӣ	Уҳдадориҳои пӯшида дар соли ҳисоботӣ	Уҳдадориҳо оид ба созишномаҳои амалкунанда дар охири сол
Дуҷониба	781 927	26 601	97 600	710 928
Бисёрҷониба	593 329	82 264	176 577	499 016
ТҒҲ	39 291	14 290	22 127	31 454
Ҳамагӣ	1 414 547	123 155	296 304	1 241 398

Сарчашма: Тадқиқот оид ба баррасии кумаки беруна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бонки ҷаҳонӣ. 2019. - С. 65.

Дурнамои афзоиши нисбатан назарраси кумак ҳукуматҳои мамлакатҳои қабулкунандаро водор месозад, ки оид ба чӣ гуна зиёд намудани ҳаҷми хизматрасониҳои расонидашуда ва омилҳои номуайяни кумакро ҳангоми қабул намудани он ба назар гиранд. Дар ниҳоят, қисми хароҷоти буҷаи кишвар бояд бо назардошти як қатор омилҳо дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат баррасӣ карда шаванд.

Аз ин рӯ, баъзе саволҳо ба миён меоянд. Оё барномаҳои хароҷотро бо назардошти он ки афзоиши чараёни кумакҳо устувор хоҳанд буд, зиёд намудан мумкин аст, ҳатто агар донорҳо уҳдадор шаванд, ки дар дурнамои дарозмуддат назар ба рушди кутоҳмуддат кумак расонанд? Оё хароҷот барои хизматрасонӣ, ки аз ҷониби кумак маблағгузорӣ шудаанд, боиси даъвоҳои иловагӣ оид ба хароҷот барои хизматҳо ё молҳои мегардад, ки барои онҳо маблағгузориҳои донорҳо дастрас нест? Дар ин ҳолат, бо назардошти имкониятҳои маҳдуди буҷетӣ, ин хароҷот чӣ гуна маблағгузорӣ карда мешавад? Чӣ гуна давлатҳо бояд эҳтимолияти камбудии ояндаи кумаки донорҳоро ба назар гиранд ва буҷаи онҳо то чӣ андоза бояд аз манбаъҳои беруна вобаста бошад? Чунин саволҳо аз он сабаб ба миён меоянд, ки давлате, ки кумаки беруна мегарад, қобилияти ба таври назаррас бартараф намудани хароҷотҳои, ки

метавонанд ба миён оянд, надорад ва имкониятҳои ҷалби қарзҳои бонкҳои дохилӣ дар кишвари гирандаи кумак бо омилҳои макроиқтисодӣ маҳдуданд.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ, ки ба масъалаҳои гирифтани кумакҳои беруна баҳшида шудааст, имконият медиҳад, ки самаранокии ин кумакҳоро, пеш аз ҳама, аз рӯи хароҷот ва ғоидаҳо дар сатҳи макроиқтисодӣ ба низом дарорем (ниг. Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Самаранокии намудҳои гуногуни кумаки беруна

Намудҳои кумаки беруна	Асосноккунӣ, сабаби асосӣ	Ғоидаҳои асосии макроиқтисодӣ	Оқибатҳои эҳтимолии таъсири манфии макроиқтисодӣ
Кумаки лоиҳавӣ	Сармоягузорӣ ва барқарорсозии иқтисодии иқтисодиёт	Маҳсулнокии баланд ва беҳтаршавии нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ	Лоиҳаҳои, ки ягон ғоида намеоранд
Кумаки барномавӣ (дастгирии воридот, паст намудани гаронии қарз)	Истифодаи иқтисодҳои истеҳсолӣ, паст намудани норасоии ашёи хориҷӣ, раҳӣ аз қарз	Ҳаҷми нисбатан баланди истеҳсолот, афзоиши дастрасии молҳо, воридот ва сармояҳо	Осон бо воридотивазшаванда ва аҳамияти самаранок надошта
Кумаки буҷавӣ	Кам кардани касри тақрири буҷаи давлатӣ	Хароҷоти зиёди давлатӣ ҳангоми паст будани сатҳи таваррум	Таҳрифи хароҷоти давлатӣ
Кумаки озуқаворӣ	Амнияти озуқаворӣ, инчунин дастгирии рушди хоҷагии қишлоқ	Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва маҳсулнокии меҳнат	
Ҳамкориҳои техникӣ	Рушди сармояи инсонӣ	Самаранокии баланд	Таҳрифи бозори меҳнат

Сарчашма: Таҳияи муаллифон.

Ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки як қисми муҳими кумак дар шакли дастгирии умумии буҷет ворид намешавад (яъне маблағҳои, ки ҳукумат метавонад ба ягон мақсади дигар харҷ намояд). Ғайр аз кумаки лоиҳавӣ, аксари донорҳо тавассути барномаҳои мушаххаси соҳавӣ (ё ҳатто зерсоҳавӣ) кумак мерасонанд, ки аз ҷониби донорҳо муайян карда мешаванд ва метавонанд аҳамияти назаррасе дошта бошанд, ки ин ба кишварҳои гирандаи кумак имкон намедиҳад, ки онро самаранок идора намоянд.

Аксар нишондиҳандаҳои умумии молиявӣ, ки кумаки берунаро тавсиф менамоянд, ин ҳаҷми уҳдадорӣҳо ва пардохтҳо оид ба лоиҳаҳо (созишномаҳо) мебошанд. Бояд қайд намуд, ки дар доираи як лоиҳа як ё якчанд созишномаҳо, ки байни ташкилотҳои донорӣ, агентҳои иҷрокунанда (амаликунанда) ва гирандагони кумак ба имзо расидаанд, амалӣ карда мешаванд. Ҳамзамон, дар давраи ҳисоботӣ як қисми лоиҳаҳо (созишномаҳо) ба анҷом расида, ба категорияи анҷомёфта дохил мешаванд. Қисми дигари лоиҳаҳо (созишномаҳо) дар марҳилаи ғайри бокӣ монда, татбиқи онҳо дар солҳои минбаъда идома хоҳад ёфт.

Масалан, дар соли 2019-ум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути кумаки беруна 448 лоиҳа амалӣ гардид, ки доираи онҳо 665 созишнома фаро гирифт. Ҳамзамон, давоми соли 2019-ум амалисозии 392 созишнома ба итмом расида, 273 созишнома дар марҳилаи ғайри бокӣ монданд ва амалисозии онҳо дар соли 2020-ум идома ёфтанд (ниг. Ҷадвали 3).

Аз ҷадвали 3 дида мумкин аст, ки ҳаҷми умумии уҳдадорӣҳо аз рӯи ҳамаи созишномаҳо, ки дар давоми соли 2019-ум татбиқ карда шудаанд, зиёда аз 1,5

миллиард долларро ташкил додааст, ки аз он беш аз 1,2 млрд. ё 80,7% ухдадориho тибки созишномаhoи амалкунанда буда, 19,3% бошад, аз рӯи ухдадориhoи созишномаhoи пӯшидаро дар бар мегирад.

Ҷадвали 3. - Ухдадориho ва пардохтхои кумаки беруна

Номгӯи нишондиҳанда	Миқдори созишномаho	Ҳаҷми умумии ухдадориho тибки созишномаho (ҳазор долл. ИМА)	Пардохтхои воқеӣ тибки созишномаho дар 31.12.2019 сол (ҳазор долл. ИМА)	% ухдадориho
Ҳаҷми умумии кумак, аз ҷумла:	665	1 537 702	752 910	48,96
тибки созишномаhoи амалкунанда	273	1 241 398	489 612	39,44
тибки созишномаhoи пӯшида	392	296 304	263 298	88,86

Сарчашма: Тадқиқот оид ба баррасии кумаки беруна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бонки ҷаҳонӣ. - 2019 - С. 67.

Пардохтхо тибки созишномаhoи амалкунанда 39,44%-ро аз ҳаҷми ухдадориho ташкил додааст. Пардохтхо аз рӯи созишномаhoи пӯшида бошад, 88,86%-и ухдадориhoро ташкил дода, аз он гувоҳ медиҳад, ки 11,14% ухдадориho пурра истифода нашудаанд.

Ҳамин тариқ, самаранокии кумаки беруна дар афзоиши ҳосилнокӣ, даромад ва некуаҳволӣ аз он вобаста аст, ки ҳукуматхо захираhoи худро чӣ гуна идора менамоянд. Таҳқиқоти Бонки ҷаҳонӣ ва ХБА одатан ба камбудихо дар низоми идоракунии молияи давлатӣ дар самти буҷетгузорӣ, низоми таснифот, назорати ухдадориho, идоракунии маблағhoи пулӣ, ҳисоботи буҷа, аудит ва танзими он ишора менамоянд [10]. Аз ин рӯ, мақомотхои молиявии кишвари гирандаи кумак бояд буҷетхо ро бо дарки возеҳи муҳлати ухдадориho тартиб дода, иҷро кунанд ва тавонанд тафовути байни ухдадориho ва пардохтхои воқеиро ба танзим дароранд.

Яке аз масъалаhoи мушкеле, ки дар назди кишвархо ҳангоми афзоиши ҷараёни кумак қарор гирифтааст, ин имконияти пайдоиши самаранокии синдроми ҳолландӣ мебошад. Гап дар сари он аст, ки воридшавии асъори хориҷӣ ҳаҷми талаботро ба молхои содиротӣ ва ғайрисодиротӣ зиёд менамояд. Аз ин рӯ, мақомотхои молиявии кишвари гирандаи кумак бояд аз он нигарон бошанд, ки баланд шудани қурби воқеии асъор ба рақобатпазирии байналмилалии соҳаhoи иқтисодиёте, ки ба истехсоли маҳсулоти содиротӣ машғуланд, таъсири манфӣ расонида, дар натиҷаи он манфиатхои эҳтимолие, ки аз тиҷорати байналмилалӣ ва қобилияти ҷалби сармоягузорӣ ба даст меоянд, заиф гардонида, тавассути рушди иқтисодиёт сатҳи камбизоатӣ ва дараҷаи вобастагии мамлакатро аз кумак бартараф менамоянд.

Ба ақидаи мо, мамлакатхо бо сатҳи пасти даромадноқӣ бояд баъзан сатҳи рақобатпазирии худро кам намоёнд. Гап дар сари он аст, ки агар кумаки беруна боиси ноил шудан ба Ҳадафхои Рушди Ҳазорсола ва афзоиши соҳаhoи инфрасохтору захираhoи инсонӣ гардад, пас он дар дарозмуҳлат натавонад сабаби боло бурдани сатҳи некуаҳволӣ, балки дар оянда метавонад боиси ташаккулёбии муҳити иқтисодие шавад, ки ба афзоиши истехсолот ва рақобатпазирӣ мусоидат намоёнд. Аммо чунин стратегия бояд омодагии мамлакати гирандаи кумакро дар муҳлати якҷанд сол аз дараҷаи вобастагӣ аз ҳаҷми зиёди кумакхо тақозо намоёнд. Тавре ки баҳогузориhoи эконометрикӣ нишон медиҳанд, агар мамлакат кӯшиш

намојад, ки дар муҳлати дуру дароз дараҷаи рақобатпазирии худро нигоҳ дорад, пас ин боиси паст шудани самаранокии кумак мегардад.

Ҳамин тариқ, агар таҳдиди синдроми ҳолландӣ вучуд дошта бошад, пас мақомотҳои молиявӣ бояд мавқеи муайяни қурби воқеии асбобро дар дурнамои дароз дар ҳолати афзоиш кам гардидани ҳаҷми кумак муайян намојанд.

Албатта, ин аз хусусиятҳои кишвар, инчунин ба сохтори вучуддоштаи истеҳсолот ва ҷӣ гуна истифода бурдани он барои бартараф намудани монеаҳои эҳтимолии кумакрасонӣ вобаста аст. Аммо, имрӯз зарур аст, ки ба сармоягузорӣ ва афзоиши ҳосилнокии соҳаи молҳои ғайрисодиротӣ диққат диҳем, то омилҳои, ки метавонанд ба қурби воқеии асбоб фишор оранд, пешгирӣ карда шаванд.

Бояд зикр намуд, ки кумаки зиёд метавонад боиси мушкилоти ҷиддӣ гардад. Ҳамин тариқ, дар адабиёти иқтисодӣ дар мавриди кумаки беруна чунин баён шудааст, ки ин раванд боиси суस्त шудани ҳавасмандгардонии сафарбаркунии захираҳои дохилӣ дар кишвари гирандаи кумак гашта, сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ афзалиятҳои худро ба манфиатҳои даркшудаи донорҳо мутобик менамојанд, ки ин ба коҳиши ҳавасмандгардонӣ барои бартараф намудани камбудии дар расонидани хизматҳои самарабахши ҷамъиятӣ мегардад.

Аз ин рӯ, пайдарпайии ислоҳоти институтсионалӣ дар ҷараёни гирифтани кумак нақши ҳалкунандаро мебозад. Барои кам намудани оқибатҳои номатлуби афзоиши кумаки беруна бояд як миқдори муайян сармояи инсонӣ бунёд намуда, монеаҳо дар инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ бартараф карда шаванд. Барои ин корро анҷом додан дақиқтар муайян намудани он зарур аст, ки сиёсати устувори фискалӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ ҷӣ гуна амалӣ мегардад?

Вобаста ба ин ҳолат, тахмин намудан хеле муҳим аст, ки иқтисоди миллӣ дар кадом ҳолат қарор дорад. Мувофиқи ҳисобҳои эконометрикӣ, маблағгузориҳои беруна одатан ҳосилнокии сармояро коҳиш дода, сатҳи коэффитсиенти ғоидаи сармояро зиёд менамојад [9, с.121].

Ба ақидаи мо, имрӯз вақти он расидааст, ки сиёсати муосири иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо кишварҳои саноатии рушдёфта ба гузариш аз татбиқи манфиатҳои иқтисодии экзистенциалӣ (сиёсати зинда мондан), ки дар расонидани кумаки башардӯстона ба кишвар зоҳир мегардад, ба раванди татбиқи манфиатҳои бунёдии иқтисодии хориҷӣ тавассути ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисод ва сармоягузорӣ равона карда шавад.

Мутаассифона, вазъи кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кумаки беруна бояд такмил дода шавад, зеро он ба модели самарабахши сохтори кумаки беруна, ки дар сатҳи байналмилалӣ қабул шудааст, мувофиқат наменамојад. Барои як кишвари дорои иқтисоди гузариш сохтори кумаки беруна бо бартариҳои ҷузъӣ грантӣ қобили қабул мебошад. Айнан ин намуди созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷомеаи донорҳо мавҷуд аст. Ҳамин тариқ, ҳатто дар ҷаласаи гурӯҳи машваратии донорҳо оид ба Тоҷикистон, ки моҳи майи соли 2003-юм дар Душанбе баргузор шуда буд, изҳор карда шуд, ки тақрибан аз се ду ҳиссаи ҳаҷми уҳдадорихи донорҳо дар асоси грант пешниҳод карда шавад.

Адабиёт

1. Бобоев М. Тенденции и особенности внешнего финансирования экономического развития Республики Таджикистан: автореферат к.э.н. / М.Бобоев. - 2006. - 26 с.
2. Кошлаков Г.В. Некоторые оценки инвестиционного климата в Таджикистане. / Г.В.Кошлаков., М.О. Тураева // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе, 2008. - №3. - С. 28-31.
3. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. 2-е издание/ Р.М. Нуреев. - Москва: Изд. НОРМА, 2008. - 159 с.
4. Рахимов Р.К. Соотношение сбережений и инвестиций в экономике Таджикистана. / Р.К.Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2015. - №3. - С. 56-59.

5. Саидмуродов Л.Х. Республика Таджикистан на пути к открытой экономике: очерки институционального анализа./ Л.Х.Саидмуродов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2008. - №2. - С.10-15
 6. Саидмуродов Л.Х. Открытая экономика и прямые иностранные инвестиции / Л.Х.Саидмуродов, М.Сузуки, А.А.Солиев. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 278 с.
 7. Саидмуродов Л.Х. Некоторые аспекты институциональной теории экономического роста. /Л.Х. Саидмуродов // Вестник Института повышения квалификации государственных служащих Республики Таджикистан. 2008. - №4. - С.71-75.
 8. Хасанов М.М. Внешний долг: мировые тенденции и их приложение к экономике Таджикистана. 2-ое изд., дополненное / М.М. Хасанов, Х.Д. Саидходжаев. – Душанбе: НПИЦентр, 2007. - 67с.
 9. Keith Griffin. Foreign Capital, Domestic Savings and Economic Development. Bulletin of the Oxford Institute of Economics and Statistics. - pg.121.
 10. International Monetary Fund. Conurty report 03/5, January 2019/ External sector, international competitiveness and trade developments. World Bank: Data and Statistic – [http://www.worldbank.org/data/\(date](http://www.worldbank.org/data/(date) of the application 22.12.2020)
 11. Jeffrey Sachs, Trade and Exchange Rate Policies in Growth-Oriented Adjustment Programs. Cammbridge.pg.156.
-

УДК: 331.108

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНДЕКСНОГО МЕТОДА В АНАЛИЗЕ СОСТОЯНИЯ КАПИТАЛА ЗДОРОВЬЯ (В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Каримов Махмадхуджа Исроилхуджаев – ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 2232303, 989110021. E-mail: karimi.1985@mail.ru

Кодиров Шодибег Шарифович – к.э.н., доцент, исполнительный директор общественного объединения «Экономика и образование». Телефон: 935027326. E-mail: shodibeg@mail.ru.

В данной статье с помощью индексного метода статистического анализа авторы попытались выделить и представить индекс здоровья среди показателей для определения уровня и качества здоровья населения. В результате авторы подтверждают, что используемые на сегодняшний день индикаторы для оценки экономического воздействия на здоровье не дают желаемого результата. Однако, метод расчета «индекса здоровья» показал прямую связь между здоровьем и рабочим временем, что позволяет напрямую оценить экономический эффект от здоровья.

С учетом использования современных методов анализа и существенной оценки экономической эффективности капитала здоровья будет обеспечена возможность целевого инвестирования в человеческий капитал и повышения конкурентоспособности рабочей силы. Капитал здоровья в условиях семьи, предприятия, региона и государства является важным фактором в процессе производства всех видов экономических и социальных благ и поэтому требует тщательного анализа и оценки. В связи с выявленными проблемами исследовательского процесса в контексте данной статьи рекомендуется ряд предложений и рекомендаций, которые могут обеспечить благоприятную основу для рационального использования человеческого капитала в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: индекс здоровья, капитал здоровья, рабочее время, здоровье, болезнь, общественное здоровье, медицинские услуги, индексный метод.

ИСТИФОДАИ УСУЛИ ИНДЕКСӢ ДАР ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ САРМОЯИ САЛОМАТӢ (ДАР ШАРОИТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН)

Каримов Махмадхӯҷа Исроилхӯҷаевич - ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: karimi.1985@mail.ru. Телефон 2232303, 989110021.

Қодиров Шодибеғ Шарифович - н.и.и., дотсент, роҳбари иҷроияи иттиҳодияи ҷамъиятии "Иқтисод ва маориф". E-mail: shodibeg@mail.ru. Телефон: 935027326

Дар мақолаи мазкур бо истифода аз усули индекси таҳлили омори муаллифон кӯшиши намудаанд, ки байни нишондиҳандаҳои муайянкунии сатҳу сифати саломати аҳоли индекси саломати муайян ва пешниҳод созанд. Муаллифон дар натиҷа тасдиқ меkunанд, ки нишондиҳандаҳои то имрӯз истифодаишаванда онд ба баҳогузори самарои иқтисодии саломатӣ натиҷаи дилхоҳ дода наметавонанд. Аммо, усули ҳисоби индекси саломатӣ вобастагии бевоситаи саломатӣ ва вақти кориро нишон дод, ки самарои иқтисодии саломати баҳогузори кардан мумкин аст.

Бо назардошти истифодаи усулҳои муносири таҳлил ва баҳогузори дурусти самаранокии иқтисодии сармояи саломатӣ имкони сармоягузори мақсад ба сармояи инсонӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ қувваи корӣ таъмин мегардад. Сармояи саломатӣ дар шароити оила, корхона, минтақа ва давлат муҳимтарин омили раванди истеҳсоли ҳама намуди неъматҳои иқтисодӣ ҷиҳимой ба ҳисоб рафта, бо ин муҳимият таҳлил ва баҳогузори дақиқро тақозо мекунад. Вобаста ба мушкилоти муайянишудаи раванди таҳқиқ дар доираи мақолаи мазкур як қатор пешниҳодҳо карда шудаанд, ки ҷиҳати истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид гузошта метавонанд.

Калидвожаҳо: индекси саломатӣ, сармояи саломатӣ, вақти корӣ, тандурустӣ, беморӣ, солимӣ ҷомеа, хизматрасонии тиббӣ, усули индексӣ.

USE OF THE INDEX METHOD IN ANALYSIS OF THE STATE OF HEALTH CAPITAL (IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

Karimov Mahmadyja Isroilhyjaev - assistant of the Department of Management and Marketing of the Tajik National University. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: karimi.1985@mail.ru Telephone 2232303, 989110021.

Kodirov Shodibeg Sharifovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Executive Director of the Public Association "Economy and Education". E-mail: shodibeg@mail.ru. Phone: 935027326.

In this article, using the methods of statistical analysis, the authors tried to isolate and present the health index among the indicators for determining the level and quality of health of the population. As a result, the authors confirm that the indicators used to date to assess the economic impact on health do not give the desired result. However, the method of calculating the "health index" showed a direct relationship between health and working time, which allows a direct assessment of the economic effect of health.

Taking into account the use of modern methods of analysis and a significant assessment of the economic efficiency of health capital, the possibility of targeted investment in human capital and an increase in the competitiveness of the labor force will be provided. Health capital in the context of the family, enterprise, region and state is an important factor in the production of all types of economic and social benefits and therefore requires careful analysis and evaluation. In connection with the identified problems of the research process in the context of this article, a number of proposals and recommendations are recommended that can provide a favorable basis for the rational use of human capital in the Republic of Tajikistan.

Key words: health index, health capital, working hours, health, disease, public health, medical services, index method.

Статистический подход к исследованию здоровья населения предполагает анализ основных показателей здоровья за длительный период и выявление динамики, отражающей тенденции изменения здоровья населения, на основе следующих индикаторов:

- заболеваемость населения по основным классам болезней;
- заболеваемость населения отдельными инфекционными заболеваниями;
- коэффициент детской смертности в возрасте до 5 лет;
- коэффициент младенческой смертности;
- коэффициент смертности взрослого населения;
- коэффициент смертности среди новорождённых;
- смертность населения по отдельным причинам.

Несмотря на все трудности, Правительство Республики Таджикистан, достигло значительных результатов в области развития системы здравоохранения и сохранения здоровья (снижения уровня заболеваемости). В период 2000-2019 годы мы наблюдаем улучшение основных показателей развития здравоохранения и здоровья населения.

Наш анализ показал, что улучшение показателей заболеваемости населения зависит от увеличения таких показателей развития здравоохранения, как:

- количество больничных учреждений;
- численность врачей всех специальностей;
- количество больничных коек;
- мощность амбулаторно-поликлинических учреждений;
- численность среднего медицинского персонала.

Вышеуказанные показатели имеют прямое и непосредственное влияние на улучшение состояния капитала здоровья. Например, наш анализ с использованием корреляционного метода показал, что численность врачей всех специальностей имеет прямое влияние на уровень заболеваемости населения.

Таблица 1. - Корреляционная взаимосвязь между уровнем заболеваемости населения и численность врачей всех специальностей (по всей республике)

Годы	Уровень заболеваемости населения (на 100 000 население)	Численность врачей всех специальностей (тыс. человек)	XY	X ²	Y ²
2013	31,3	16,6	519,58	275,56	979,69
2014	28,3	17,4	492,42	302,76	800,89
2015	18,1	17,8	322,18	316,84	327,61
2016	19,5	18,	351	324	380,25
2017	19,3	18,7	360,91	349,69	372,49
2018	17,7	19,1	338,07	364,81	313,29
2019	17,4	19,2	334,08	368,64	302,76
Сумма	151,6	126,8	2718,24	2302,3	3476,98
Среднее значение	21,6	18,11	388,32	328,9	496,71

Источник: рассчитано авторами

$$R_X = \sqrt{\bar{x}^2 + (\bar{x})^2} = \sqrt{328,9 - (18,11)^2} = \sqrt{0,77} = 0,96$$

$$R_Y = \sqrt{\bar{y}^2 - (\bar{y})^2} = \sqrt{496,71 - (21,66)^2} = \sqrt{27,56} = 5,26$$

$$R = \frac{XY - X \times Y}{R_X \times R_Y} = \frac{388,32 - 18,11 \times 21,66}{0,96 \times 5,26} = - \frac{3,98}{5,05} = -0,79$$

$$R^2 = \sqrt{0,79} = 0,88$$

В вышеуказанном корреляционном анализе в качестве результативного признака (Y) выступает уровень заболеваемости населения, а в качестве факторного (X) - численность врачей всех специальностей. Результаты расчета коэффициента корреляции показали, что между показателями уровня здоровья заболеваемости и численностью врачей всех специальностей существует тесная отрицательная взаимосвязь. Как видно из наших расчетов, коэффициент корреляции равен - 0,79, то есть при увеличении численности врачей всех специальностей уровень заболеваемости населения уменьшается.

Наш анализ показал, что все вышеуказанные показатели развития здравоохранения не имеют прямую корреляционную связь между собой и с уровнем заболеваемости населения (табл. 2).

Таблица 2. - Корреляционная матрица

	Заболеваемость населения по основным классам болезней	Численность врачей всех специальностей	Количество больничных коек	Мощность амбулаторно-поликлинических учреждений	Численность среднего медперсонала
	Y	X1	X2	X3	X4
Y	1.000000	-0.788118	-0.809864	0.273006	-0.850454
X1	-0.856733	1.000000	0.975473	-0.356439	0.991228
X2	-0.809864	0.975473	1.000000	-0.349313	0.994941
X3	-0.273006	-0.356439	-0.349313	1.000000	-0.351189
X4	-0.850454	0.991228	0.994941	-0.351189	1.000000

**Рассчитано авторами на основе данных с использованием компьютерной программы статистических «Пакет EViews»*

При построении корреляционной матрицы были использованы следующие показатели:

Y - (Заболеваемость населения по основным классам болезней);

X1 - (Численность врачей всех специальностей);

X2 - (Число больничных коек);

X3 - (Мощность амбулаторно-поликлинических учреждений);

X4 - (Численность среднего медперсонала).

Из корреляционной матрицы вытекают следующие выводы:

1) между результативным признаком (Y) и факторными признаками X1, X2 и X4 имеется сильная отрицательная корреляция. Коэффициент корреляции между ними составляет соответственно: -0,79, -0,81 и 0,85;

2) между X1, X2 и X4 существует сильная корреляционная связь, коэффициенты корреляции равны 0,97 и 0,99;

3) между всех элементов матрицы (Y, X1, X2, X4) и X3 имеется слабая отрицательная корреляция.

Корреляционный анализ показал, что показатель мощности амбулаторно-поликлинических учреждений не имеет корреляционную связь с другими показателями и сильно не влияет на улучшение показателей заболеваемости.

В экономической теории существует мнение, что показатели развития здравоохранения, таких как число врачей всех специальностей, количество коек, количество медперсонала прямое влияние на самый капитал здоровья не имеют. Например, российские экономисты Н.М. Римашевская и Н.Е. Русанова пишут: «Количество медицинского персонала, больничных коек и внедрение современных технологий лечения влияют не на здоровье, а на его восстановление, и возникает проблема не просто сохранения здоровья на уровне, полученном при рождении, а улучшения его на протяжении, по крайней мере, репродуктивного и трудоспособного возраста» [5, с.3]. С этим невозможно спорить, так как на самом деле, деятельность врачей, медперсонала и использование больничных коек влияют не на здоровья (в прямом смысле слова), а способствуют его восстановлению и улучшению во всех периодах жизни.

На наш взгляд, при анализе состояния капитала здоровья Республики Таджикистан следует учитывать, что «... за последние двадцать лет народ Таджикистана пережил сильные политические социально-экономические потрясения. Развал СССР, последующая гражданская война привели к разрушению всей социально-экономической сферы Таджикистана, что, несомненно, негативно сказалось на состоянии здоровья населения» [7, с.3]. До начала гражданской войны (1992 года) здоровье людей обеспечивалось бесплатной квалифицированной медицинской помощью, постоянным совершенствованием техники безопасности и производственной санитарии. Разрабатывались меры предупреждения и снижения заболеваемости, обеспечения долголетней трудовой жизни граждан. Развал СССР и гражданская война привели к разрушению инфраструктуры системы здравоохранения, оттоку квалифицированных врачей из страны, недофинансировании здравоохранительных учреждений и т.п. Все это привело к резкой вспышке инфекционных заболеваний. В начале независимости «широкое распространение получили такие инфекционные заболевания, как дифтерия, брюшной тиф, дизентерия, малярия, болезни, передаваемые половым путем» [3, с.25].

Таблица 3. - Заболеваемость населения отдельными инфекционными заболеваниями в Республике Таджикистан (1991-2019гг., на 100 000 населения; в единицах) *

	1991	2000	2011	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Острые кишечные инфекции</i>	767,6	1334,0	842	666	665	527	482	478	448
<i>Брюшной тиф и паратифы А, В, С</i>	35,2	72,0	5,3	1	2	1	1	0,3	0,1
<i>Дифтерия</i>	0,1	0,2	-						-
<i>Коклюш</i>	22,8	0,2	0,7	0,1	0,4	0,1	0,4	2,4	0,1
<i>Корь</i>	22,8	3,0	0,1	-	0,004	1	7	0,01	1,1
<i>Малярия впервые диагностированная</i>	5,2	308	1,0	0,1	0,1	0,01	0,03	0,01	0,1
<i>Вирусный гепатит (включая сывороточный)</i>	780,4	159,4	143,7	87	81	127	61	81	84
<i>Ветряная оспа</i>	–	8,3	18,2	15	20	26	27	55	36
<i>Паротит эпидемический</i>	–	6,9	19,0	18	11	20	29	21	26
<i>Менингококковая инфекция</i>	3,8	0,5	0,2	0,2	0,2	0,1	0,05	0,2	0,01
<i>Паразитные болезни</i>	-	180	687,2	555	508	508	462	597	502

*Источник: Статистический ежегодник РТ (официальное издание). Здравоохранение в Республике Таджикистан. Душанбе, 2020.- С. 16.

Из данных таблицы 3 вытекает, что уровень всех видов инфекционных заболеваний после 2000 г. резко снизился и такие заболевания как менингококковая инфекция, малярия, дифтерия, коклюш и брюшной тиф почти исчезли.

Появление и распространение всех видов инфекционных заболеваний были связаны с образом жизни, а также с уровнем социально-экономического развития районов республики. Например, «основными причинами распространения кишечных инфекций являются употребление некачественной питьевой воды и низкий образовательный уровень населения по вопросам здорового образа жизни» [3, с.45].

На фоне улучшения социально-экономической ситуации и снижения уровня инфекционных заболеваний общие показатели здоровья населения начали улучшаться. Если в 2013 г. уровень заболеваемости составлял 31348,4 на 100 тыс. населения, то данный показатель в 2019 г. составил 17365,3 чел. В целом уровень заболеваемости в 2019 г. по сравнению с 2013 г. снизился на 55,4%.

Таблица 4. - Заболеваемость населения по основным классам болезней в Республике Таджикистан (на 100 000 населения)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2013 в %
Всего	31348,4	28300,1	18023,3	19500,7	19324,3	17771,3	17365,3	55,4%
в том числе:								
Болезни эндокринной системы	1104,8	1094,7	619,7	641,2	676,2	671,6	645,9	58,5%
Болезни крови и кроветворных органов	1349,8	1293,6	1105,3	1061,1	1020,8	1002,9	919,1	68,1%
Болезни нервной системы	665,1	625,3	530,8	632	704,9	616,3	615,6	92,6%
Болезни глаза и его придаточного аппарата	862,2	703	683,5	647,7	738,7	668,4	636	73,8%
Болезни уха и сосцевидного отростка	1016	984,7	867,5	928,4	941,3	837,4	865,7	85,2%
Болезни системы кровообращения	1327,4	1167,9	800,7	790,9	874,4	806,7	812,5	61,2%
Болезни органов дыхания	14470,7	10407	4703,1	4874,4	5176,1	4657	4573,6	31,6%
Болезни органов пищеварения	3451,9	3838,3	2352,9	2884,8	3123,6	2937,2	2725,2	78,9%
Болезни мочеполовой системы	1897,4	1810	1566	1771,6	1898,8	1766,8	1729,6	91,2%
Болезни кожи и подкожной клетчатки	1195,5	1291,7	715,4	852,8	914,4	741,6	740	61,9%
Болезни костно-мышечной системы и соединительной ткани	497,9	512,2	553,5	685,1	743,5	703,6	698,7	140,3%
Врожденные аномалии (пороки развития)	38,6	44,3	100,1	114,1	116,2	102,1	106,2	275,1%
Травмы и отравления	1853,9	1737,4	630,8	771,3	720,2	567,4	625	33,7%
Осложнения, беременности, роды и после-родовые периоды	30987	3130,4	3751,2	3912,5	4455,1	1186,4	4518,9	14,6%

*Источник: Статистический ежегодник РТ. Здравоохранение в Республике Таджикистан. Душанбе, 2020. - С.13.

Судя по данным таблицы 4, существует 3 группы болезней:

- 1 группа - болезни, которые в последние годы широко распространяются (врожденные аномалии или пороки развития, болезни костно-мышечной системы);
- 2 группа - болезни, уровень которых снизился по сравнению с 2013 г., но до сих пор занимают доминирующую позицию (болезни нервной системы, болезни мочеполовой системы, болезни органов пищеварения, болезни уха, болезни глаза, болезни крови и кроветворных органов);
- 3 группа - болезни, уровень которых стали незначительными (болезни послеродового осложнения, травмы и отравления, болезни органов дыхания).

Появление, распространение и исчезновение болезней — это объективное явление в развитии общества. За 1991-2019 гг. общий коэффициент смертности населения Таджикистана уменьшился с 6,1 в 1991 г. до 3,6 единиц в 2019 г.

Таблица 5. - Смертность населения по отдельным причинам в Республике Таджикистан на 100 000 населения (2006-2019гг.)

		2006	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Всего умерших		31990	31966	32879	33563	34134	32027	32694	33537
В том числе:	от инфекционных и паразитарных болезней	1154	1204	707	684	755	559	543	390
	от новообразований	2162	2498	2836	2658	2777	2676	2659	3106
	от болезней системы кровообращения	14166	16085	16102	16084	16161	15393	16443	15734
	от болезней органов дыхания	2650	2258	1906	1798	1811	1335	1067	1934
	от болезней органов пищеварения	1945	1470	1314	1478	1474	1416	1441	1343
	от несчастных случаев, убийств, самоубийств и др. внешних воздействий	1599	1653	1380	1340	1351	1108	1084	1450
Смертность населения на 100000 человек населения									
В том числе:	Всего умерших	457,5	440,1	398,2	397,1	394,8	362,4	362,1	363,7
	от инфекционных и паразитарных болезней	16,5	15,9	8,6	8,1	8,7	6,3	6,0	4,2
	от новообразований	30,9	33,0	34,3	31,4	32,1	30,3	29,4	33,7
	от болезней системы кровообращения	202,6	212,4	179,7	190,3	186,9	174,2	182,1	170,6
	от болезней органов дыхания	37,9	29,8	23,1	21,3	20,9	15,1	11,8	20,9
	от болезней органов пищеварения	27,8	19,4	15,9	17,5	17,0	16,0	16,0	14,6
	от несчастных случаев, убийств, самоубийств и др. внешних воздействий	22,9	21,8	16,7	15,8	15,6	12,5	12,0	15,7

*Источник: Статистический ежегодник РТ (официальное издание). Охрана окружающей среды в Республики Таджикистан. Душанбе, 2020.-С.9.

По сравнению с рядом других государств, этот показатель является более удовлетворительным. Например, общий коэффициент смертности в 2016 г. в Казахстане составил 7,4; в Кыргызстане – 5,5 и в Узбекистане – 4,8 единиц. На наш взгляд, оценить отдельные виды болезней надо с точки зрения их влияния на смертность и трудовую способность людей.

Как вытекает из таблицы 5, смертность от новообразований и от болезней системы кровообращения увеличивается. Уровень смертности от болезней органов дыхания снизился, но является значительным по отношению других причин смертности.

Заметный показатель, который указывает на серьезности существующих угроз формирования капитала здоровья, это уровень смертности от болезней системы кровообращения (сердечно-сосудистых заболеваний). По неофициальным данным в Республике Таджикистан ежегодно 2500 человек нуждаются в реваскуляризации миокарда, 4000 – в стентировании коронарных артерий. Лечение и реабилитация этой болезни является самым дорогим и затратным. Выделяемые бюджетные средства являются крайне недостаточными для обеспечения хирургического лечения всех нуждающихся больных.

По мнению профессора С.И. Исламова, именно увеличение смертности населения от болезней системы кровообращения становятся причиной изменения модели смертности в Республике Таджикистан. С.И. Исламов пишет, что «За 1970-2016 гг. наблюдается постепенное формирование современной модели смертности. Если в 1970 г. на первом месте были смертность от болезней органов дыхания (т.е. эндогенная причина), то в 2016 г. на первое место выходит смертность от болезней системы кровообращения, на второе - другие причины, на третье - новообразования. Это является показателем постепенного перехода от эндогенной модели к экзогенной модели смертности» [1, с.121].

На наш взгляд, анализ динамики показателей смертности с учетом таблицы 5 недостаточно для выявления закономерности смертности и факторов, которые вызывают смертность в новых условиях. В этом аспекте мы склонны к мнению таджикских исследователей И. Раджабовой и А. Халиковой, которые пишут: «Пригодные для корректных сопоставлений показатели могут быть получены только в результате построения таблиц смертности по причинам смерти, которые позволяют исчислять такие обобщенные характеристики смертности, как доля лиц в каком-либо поколении, которые умрут от данной причины (вероятность смерти от данной причины), средний возраст смерти от данной причины, влияние устранения смертности от данной причины на продолжительность жизни (сокращение средней продолжительности жизни за счет данной причины). Только использование этих и подобных им показателей таблиц смертности по причинам смерти дает надежный, устраняющий влияние возрастного состава, способ оценки структуры смертности по причинам смерти» [4, с. 42]. Необходимо внести изменения в таблицу смертности для прослеживания динамики таких важных показателей как: средний возраст смерти от отдельных причин, сокращение средней продолжительности жизни за счет разных причин смертности и смертность по поколениям.

В годы независимости Республика Таджикистан достигла необходимых успехов в области младенческой и материнской смертности:

- коэффициент детской смертности в возрасте до 5 лет (на 1000 рожденных живыми) за 2006-2019 гг. изменился в Таджикистане с 53,6 до 31,6, то есть уменьшился на 22 пункта;
- коэффициент младенческой смертности (на 1000 рожденных живыми) за 2006-2019 гг. снизился с 45,5 до 28;

- коэффициент смертности среди новорождённых* (на 1 000 рожденных живыми) за 2006-2019 гг. снизился с 22,5 до 13,5, т.е. уменьшился на 7 пунктов;
- материнская смертность на 100 000 живорождений за 2010-2019 гг. снизился с 86 до 43 случая. Почти 80% случаев материнской смертности регистрируется в сельской местности.

С экономической точки зрения традиционные показатели динамики и параметров здоровья, таких как продолжительности жизни, смертности, рождаемости, инвалидизации населения и т.п. не отражают общего состояния здоровья населения как капитал. Вышеуказанные показатели характеризуют всего лишь различные параметры здоровья, которые могут быть не связаны с экономическими процессами. Исходя из этого, в качестве интегрального индикатора развития капитала здоровья мы предлагаем показатель индекса капитала здоровья.

$$Ик.з. = 100\% - Ив.н. \quad (1)$$

$$Ив.н. = ЧЧДН * 100 / СКРД * КЗЭ \quad (2),$$

где:

- Ик.з. - индекс капитала здоровья;
- Ив.н. - индекс временной нетрудоспособности;
- ЧЧДН - число человеко-дней по временной нетрудоспособности;
- СКРД - среднее количество рабочих дней, установленных законодательством;
- КЗЭ - количество занятых в экономике.

Индекс капитал здоровья имеет прямое отношение к числу человеко-дней по временной нетрудоспособности и потери рабочего времени. Приближение индекса капитала здоровья к 1 означает улучшение уровня здоровья трудоспособного населения и трудовых ресурсов в целом. Для индекса временной нетрудоспособности приближение к единице означает ухудшение ситуации, то есть нетрудоспособности, и потери рабочего времени. Поскольку число человеко-дней по временной нетрудоспособности в 2018 г. увеличился по сравнению с предыдущими годами, поэтому индекс капитала здоровья от 0,93 в 2017 г. изменился до уровня 0,91 в 2018 г.. А в 2018 г. по сравнению с 2012 г. индекс временной нетрудоспособности уменьшился, что свидетельствует об улучшении показателя человеко-дней по временной нетрудоспособности, поэтому в исследуемый период также наблюдается улучшение индекса капитала здоровья (табл. 6).

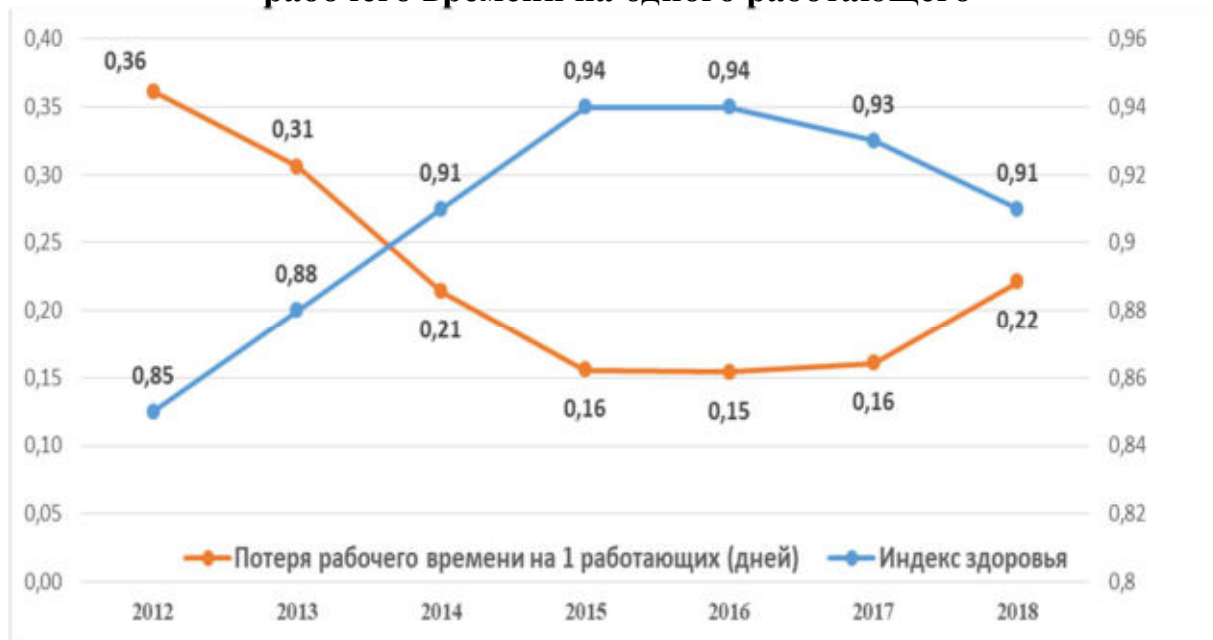
Таблица 6. - Расчет индекса капитала здоровья и его параметры

Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЧЧДН (тыс.)	828	706	497	370	367	387,3	536,3
КЗЭ (тыс. чел.)	2291	2307	2325	2380	2384	2407	2426
СКРД* КЗЭ (тыс.)	565877,00	569829,00	574275,00	587860,00	588848,00	594529,00	599222,00
Ив.н.	0,1463	0,1239	0,0865	0,0629	0,0623	0,0651	0,0895
Ик.з.	0,85	0,88	0,91	0,94	0,94	0,93	0,91
– ЧЧДН - число человеко-дней по временной нетрудоспособности; – КЗЭ - количество занятых в экономике; – СКРД - среднее количество рабочих дней установленных законодательством в экономике; – Ив.н. - индекс временной нетрудоспособности; – Ик.з. - индекс капитал здоровья.							

* Источник: Расчёты авторов на основе данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан – www.stat.tj

Наш анализ показал, что существует прямая взаимосвязь между индексом капитала здоровья и потери рабочего времени. С 2012 до 2016 гг. наблюдается улучшение индекса капитала здоровья и индекса временной нетрудоспособности, после 2016 г. вышеуказанные показатели начали ухудшаться. Эта взаимосвязь показана в диаграмме 1.

Диаграмма 1. - Динамика индекса капитала здоровья и потери рабочего времени на одного работающего

Как видно из диаграммы 1, при улучшении индекса капитала здоровья потеря рабочего времени в экономике уменьшается и, наоборот, уменьшение индекса капитала здоровья сопровождается увеличением потери рабочего времени. Сближение линии индекса здоровья и потери рабочего времени на 1 работающего означает: состояние капитала здоровья ухудшается; экономика теряет много финансовых ресурсов на восстановление рабочей силы, так как теряется большое количество рабочего времени. Снижение уровня индекса капитала здоровья свидетельствует о необходимости потери рабочего времени, увеличении затрат государства, фирм и домохозяйств на охрану здоровья и уменьшении производства товаров и услуг в целом, или: «...недостаточный уровень здоровья негативно отражается на социальную и экономическую активность людей, а также снижает уровень производительности труда и общую удовлетворенность человека своей жизнью» [2, с.165].

Таким образом, традиционные подходы к исследованию социально-экономических аспектов капитала здоровья и выявление тенденции изменения уровня здоровья населения не могут отражать реальную ситуацию с формированием, накоплением и использованием капитала здоровья. Традиционный подход к анализу здоровья населения не позволяет выявить значение здоровья как капитала и его роли в обеспечении экономического роста. Проведенный нами анализ показал, что именно использование индексного подхода позволяет оценить состояние капитала здоровья и определить его роль как фактора экономического роста.

Литература:

1. Ахмадов Р.Р. Основные факторы повышения уровня и качества жизни населения Республики Таджикистан/ Р.Р. Ахмадов, Р.И. Каримов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. - 2018. - №2 (250). - С. 57-62.
2. Исламов С.И. Биосоциальное развитие человека. Демографический и социальный переходы / С.И. Исламов. – Душанбе, 2020.- 235 с.

3. Каримов М.И. Теоретико-методологические основы исследования здоровья нации как социально-экономическая категория / М.И. Каримов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2017.- №7. – С. 163-166.

4. Курбонов А.Ч. Равишҳои назариявии таҳлили саломатӣ дар сохтори сармояи инсонӣ /А.Ч. Курбонов, М.И. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2019. - №10-1. - С. 89-94.

5. Национальная программа формирования здорового образа жизни в Республике Таджикистан на период до 2011-2020 гг. Утверждено: Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 октября 2010 г. - №560. - 49-стр.

6. Раджабова М. Динамика показателей капитала здоровья в Республике Таджикистан // Человеческий капитал современного Таджикистана: коллективная монография/ М. Раджабова А. Холикова // Под ред. док. эк. наук, профессора, член-корр. НАНТ С.И. Исмолова. - Душанбе, 2020. – 260 с.

7. Римащевская Н.М. О новых критериях оценки здоровья населения России: проблемы и подходы/ Н.М. Римащевская, Н.Е. Русанова // Журнал «Общественное здоровье и здравоохранение». URL: <http://voprstat.elpub.ru/>. – С. 85-96.

8. Стратегия Республики Таджикистан по охране здоровья населения в период до 2010 г. Постановление Правительства Республики Таджикистан. - №436.- 2002.

9. Халимова Н. Материалы к обсуждению: Человеческий капитал в ННГ: на примере Республики Таджикистан / Халимова Н. - Душанбе, 2009. – С. 3-8.

УДК: 336.6

САМТҲОИ ДАСТГИРӢ ВА ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ УСТУВОРИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВИИ ХОНАВОДАҲО

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович – муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 919 41 62 26.

Мақола ба масъалаҳои самти дастгирӣ ва танзими давлатии устувори захираҳои молиявии хонаводаҳо бахшида шудааст. Дар шароити муосир, барои таъини ҳақиқатҳои истифодабарии оқилонаи захираҳои молиявии хонаводаҳо бо мақсади таъмини суботи низомии иқтисодӣ милли дар марҳилаи муосирӣ рушди он ворид кардани тағйирот дар танзими давлатӣ ва бозори муносибатҳои молиявии тамоми иштирокчиёни бозор зарур аст. Вобаста ба ин, бояд таваҷҷуҳ дод, ки чораҳои давлатии пешгирии ҳолатҳои бухронӣ бояд танҳо бо зиёд кардани барномаҳои маблағгузори ҳифзи иқтисоди шаҳрвандон маҳдуд нагардид, инчунин, бо андешидани тадбирҳои ҳавасмандгардонии афзоиши даромадҳои аҳоли дар минтақаҳои кишвар ҳамроҳ сурат гирад. Дастгирии давлатӣ ва танзими устувори молиявии хонаводаҳо метавон тавассути омилҳои, ки ба инкишофи захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонавода таъсир мерасонанд ва самтҳои таъсиррасонии давлатӣ ба монанди таъини фонди кафолатӣ, сохтани паркҳои саноатӣ, бунёди фонди лизингӣ дар соҳаи кишоварзӣ нишон дод. Чунки таъини ҳақиқатҳои истифодабарии захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонавода дар ҳамбастагӣ бо субъектҳо ва бозорҳои муҳталифи иқтисодӣ, аз қабилӣ бозори меҳнат, бозори молҳои истеъмолӣ, бозори молиявӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ сурат мегирад. Дар натиҷаи таҳлилҳои илмӣ, ки аз тарафи муаллиф анҷом дода шуданд, хусусиятҳои самтҳои дастгирӣ ва танзими давлатии устувори захираҳои молиявии хонаводаҳо дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода тавзеҳ дода шудаанд.

Муаллиф ҳулоса кардааст, ки самтҳои зерини дастгирӣ ва танзими давлатии устувори захираҳои молиявии хонаводаҳо, аз қабилӣ: таъсирдиҳии фонди кафолатнок; таъини фонди лизингӣ; таъини паркҳои саноатӣ; амалисозии барномаҳои давлатӣ бо принсипи аутсорсинг; истифода бурдани фишангҳои танзими давлатии устувори молиявии хоҷагиҳои хонавода ва баланд бардоштани маърифати молиявӣ барои фароҳам овардани шароити ҳақиқатҳои зиёд кардани сатҳи шугъл ва дар натиҷаи он барои афзоиши даромади дар ихтиёри хонаводаҳобуда имкон медиҳанд.

Калидвожаҳо: хоҷагиҳои хонавода, даромад, хароҷот, захираҳои молиявӣ, давлат, барномаҳои давлатӣ, фонди кафолатнок, лизинг, паркҳои саноатӣ, аутсорсинг, фишангҳои танзими давлатӣ, устувориҳои молиявӣ, маърифати молиявӣ.

НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ И РЕГУЛИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ДОМОХОЗЯЙСТВ

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учёта Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 919416226.

Статья посвящена вопросам поддержки и государственного регулирования устойчивости финансовых ресурсов домашних хозяйств. В современных условиях для формирования и рационального использования финансовых ресурсов домашних хозяйств с целью обеспечения устойчивости национальной экономической системы на текущем этапе ее развития необходимо внести изменения в государственное регулирование и рыночные финансовые отношения всех участников рынка. В этой связи следует отметить, что государственные меры по предотвращению кризисов не должны ограничиваться увеличением финансирования социальной защиты, но и принимать меры по стимулированию доходов населения в регионах страны. Государственную поддержку и регулирование финансовой стабильности домашних хозяйств можно определить через факторы, влияющие на развитие финансовых ресурсов домашних хозяйств и сферы государственного влияния, такие как создание гарантийных фондов, строительство индустриальных парков, создание лизингового фонда в сельском хозяйстве. Потому что формирование и использование финансовых ресурсов домашних хозяйств осуществляется во взаимосвязи с различными хозяйствующими субъектами и рынками, такими как рынок труда, рынок потребительских товаров, финансовый рынок, рынок банковских услуг. В результате проведенного автором научного анализа объяснены характеристики направлений поддержки и государственного регулирования устойчивости финансовых ресурсов на уровне домохозяйств.

Автор приходит к выводу, что следующие направления поддержки и государственного регулирования устойчивости финансовых ресурсов домашних хозяйств, такие как: создание гарантийного фонда; создание лизингового фонда; создание индустриальных парков; реализация государственных программ по принципу аутсорсинга; использование государственных рычагов для улучшения финансовой устойчивости домохозяйств и повышения финансовой грамотности создадут условия для увеличения занятости и, как следствие, увеличения доходов домохозяйств.

Ключевые слова: домохозяйство, доход, расходы, финансовые ресурсы, государство, государственные программы, гарантийный фонд, лизинг, индустриальные парки, аутсорсинг, рычаги государственного регулирования, финансовая устойчивость, финансовая грамотность.

DIRECTIONS OF STATE SUPPORT AND REGULATION OF FINANCIAL RESOURCES OF HOUSEHOLDS

Bobomurodov Bobomurod Elmurodovich - Senior Lecturer, Department of Accounting, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 919416226

The article is devoted to the issues of support and state regulation of the stability of financial resources of households. In modern conditions, for the formation and rational use of financial resources of households in order to ensure the stability of the national economic system at the current stage of its development, it is necessary to make changes in government regulation and market financial relations of all market participants. In this regard, it should be noted that government measures to prevent crises should not be limited to increasing funding for social

protection, but also to take measures to stimulate incomes of the population in the regions of the country. State support and regulation of the financial stability of households can be determined through factors influencing the development of financial resources of households and spheres of state influence, such as the creation of guarantee funds, the construction of industrial parks, the creation of a leasing fund in agriculture. Because the formation and use of financial resources of households is carried out in conjunction with various economic entities and markets, such as the labor market, consumer goods market, financial market, banking services market. As a result of the scientific analysis carried out by the author, the characteristics of the directions of support and state regulation of the stability of financial resources of households at the household level are explained.

The author comes to the conclusion that the following directions of support and state regulation of the stability of financial resources of households, such as: creation of a guarantee fund; creation of a leasing fund; the creation of industrial parks; implementation of government programs on the basis of outsourcing; the use of government leverage to improve the financial stability of households and increase financial literacy will create conditions for increased employment and, as a result, increase in household income.

Key words: household, income, expenses, financial resources, government, government programs, guarantee fund, leasing, industrial parks, outsourcing, government regulation levers, financial stability, financial literacy.

Барои ташаккул ва истифодабарии оқилонаи захираҳои молиявии хонаводаҳо бо мақсади таъмини суботи низоми иқтисодиёти миллий дар марҳилаи муосири рушди он ворид кардани тағйирот дар танзими давлатӣ ва бозори муносибатҳои молиявии тамоми иштирокчиёни бозор зарур аст. Сарфи назар аз он, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешгирии зухуроти бухронӣ пайваста чораҳои муассир меандешад. Мухимтарини онҳо ба коҳиш додани сатҳи шиддатнокӣ дар бозори меҳнати дохилӣ равона гардидаанд. Сатҳи бекорӣ ҳанӯз ҳам баланд боқӣ монда, даромади хоҷагҳои хонавода бо суръати нокифоя рушд меkunанд ва дар сатҳи минтақаҳо ҳанӯз ҳам нобаробарии ҷиддӣ дар ин самт вуҷуд дорад. Бар замми ин, музди меҳнат тамоми хароҷоти хоҷагии хонаводаро напӯшонида, хонавода ҳатто бо доштани ҷойи кори доимии аъзоаш ба гурӯҳи камбизоатон шомил шуда метавонад.

Вобаста ба ин, бояд тазаққур дод, ки чораҳои давлатии пешгирии ҳолатҳои бухронӣ бояд танҳо бо зиёд кардани барномаҳои маблағгузори хифзи иҷтимоии шаҳрвандон маҳдуд нагардида, инчунин, бо андешидани тадбирҳои ҳавасмандгардонии афзоиши даромадҳои аҳоли дар минтақаҳои кишвар ҳамроҳ сураг гирад. Дар ин росто, иқтисодии барномаҳои рушди соҳибкории хурду миёна хеле бузург аст, ба шарти он, ки бо захираҳои молиявии буҷетҳои минтақавию маҳаллӣ таъмин гардида бошад. Ин барномаҳо бояд ба татбиқи шаклҳо ва механизми гуногунранги дастгирии давлатии тичорати хусусӣ, инчунин, то ба ҳадди имконпазир сода кардани раванди дарёфти кумаки молиявӣ равона карда шаванд. Аз ҷумлаи намудҳои дастгирии субъектҳои соҳибкории хурду миёна пешниҳоди воситаҳои асосӣ бо шартҳои лизинг, маблағгузори хурд ҷиҳати ҳалли мушкилиҳои воситаҳои гардон, пешниҳоди кафолат аз ҳисоби фонди кафолатнокро номбар кардан мумкин аст.

Фонди кафолатнок метавонад василаи муҳимми тавсеаи дастрасии хонаводаҳо дар маҳалҳо ба захираҳои қарзӣ ва заминаи захиравии он бояд аз ҳисоби маблағгузори муштарак аз буҷети ҷумҳуриявӣ пурра гардад. Яке аз шаклҳои имконпазирӣ дастгирии соҳибкории хурду миёнаи хонаводаҳо ин ташкили фонди лизингӣ мебошад.

Ҳамин тавр, бунёди чунин фонд ба хонаводаҳо имкон медиҳад, ки таҷҳизоти саноатӣ ва технологӣ, техникаи кишоварзӣ, воситаҳои нақлиётӣ харидорӣ намоянд.

Азбаски зимни ташаккули фонди лизингӣ истифодаи маблағҳои буҷети ҷумҳуриявӣ дар назар гирифта мешавад, муҳлати пешниҳоди қарзи лизингиро дарозтар кардан мумкин аст, ки ин ба тиҷорати хурди хонаводаҳо барои қомати худро рост кардан хеле қулай буда, нисбат ба қарзи бонкӣ сабуктар мебошад.

Барои хонаводаҳои, ки ба соҳибкории хурд машғуланд, дастгирии давлатиро дар шакли пешниҳоди грантҳо барои харидории таҷҳизот ба роҳ мондан мувофиқи мақсад мебошад. Илова бар ин, ташкили фонди кафолатӣ, ки барои дарёфти захираҳои қарзӣ дар ҳолати набудани таъминоти кофии гарав имконият медиҳад, низ намуни хеле муҳимми дастгирии давлатӣ махсус меёбад. Зеро барои соҳибкории хурди хонаводаҳо гирифтани қарз аз бонки тиҷоратӣ бидуни таъминоти гарав ғайриимкон аст. Дар сурати ташкили фонди кафолатӣ бонкҳо метавонанд, ки ҳамчун агентҳои ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо баромад кунанд. Нақшаи ҷойгиркунии маблағҳои фонди кафолатӣ дар байни бонкҳо чунин пешниҳод намудан мумкин аст:

- ҷойгиркунии маблағҳо дар бонкҳо бояд бо фоизи сабтшудаи на зиёда аз 6-8 дарсади солна сурат гирад;

- шартӣ озмун бояд пешниҳоди фоизи камтарини қарзӣ барои субъектҳои соҳибкории хурд гардад ва ташкилоти бонкӣ, ки фоизи пасттарини қарзро пешниҳод мекунад, бояд барандаи озмун эълон ва маблағҳои фонди кафолатӣ дар он ҷойгир карда шаванд.

Инчунин, чораи дигари дастгирии давлатӣ барои устувори захираҳои молиявии хонаводаҳо ин ташкили паркҳои саноатӣ мебошад, ки хонаводаҳои ба соҳибкорӣ машғулбуда метавонанд онҳоро, аз ҷумла, тавассути шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, истифода баранд.

Бо мақсади муносибгардони хароҷот, ки махсусан дар вазъияти бӯҳронии вобаста ба хурӯҷи бемории сироятӣ масъалаи бисёр доғ шудааст, боз ҳам татбиқи барномаҳои дастгирӣ ва инкишоф додан лозим аст, ки бо принсипи аутсорсинг кор мекунанд. Масалан, ширкатҳои бузурги ғайри саноатӣ дар соҳаи истеҳсоли алюминии аввала, семент, масолеҳи сохтмонӣ, саноати химиявӣ ва амсоли онҳо метавонанд, ки истеҳсоли қисмҳои эҳтиётиро барои эҳтиёҷоти рӯзмарраи худ бо тариқи аутсорсинг ба соҳибкорони хурд вогузор намоянд, ки ин иқдом боиси бо ҷойҳои нави корӣ таъмин шудани аъзои хонаводаҳо мегардад.

Ҳамчунин, дар баробари саноат, барои дастгирии хонаводаҳои ба тиҷорати хурд миёна машғулбуда дар соҳаи кишоварзӣ низ андешидани як қатор чораҳо судманд мебошад. Ба мисли соҳаи саноат, дар соҳаи комплекси агросаноатӣ низ барномаҳои мақсадноки дастгирӣ бояд таҳия ва татбиқ шаванд. Яке аз чунин барномаҳо, бунёди фонди лизингӣ мебошад. Маблағҳо аз буҷет барои ба тариқи лизинг ба хонаводаҳои деҳот додан ҷудо карда мешаванд, ҷиҳати: харидории техникаю таҷҳизот барои қоркарди ширу маҳсулоти ғуштӣ; харидории фургонҳои махсуси автомобилӣ барои савдои сайёри маҳсулоти кишоварзӣ; харидории қорвои зотии маҳсулнокиаш баланд; харидории мурғон дар хоҷагиҳои шахсии ёрирасон.

Чунин равиш имкон медиҳад, ки дар минтақаҳои кишвар низоми воқеии бисёрзинагии дастгирӣ ва рушди соҳибкории хонаводаҳо бунёд карда шавад. Дар натиҷаи роҳандозии иқдомҳои мазкур интизор шудан мумкин аст, ки: ҳаҷми пардохтҳои андозӣ ба буҷет якбора афзоиш меёбад; ҷойҳои нави корӣ таъсис меёбанд, музди меҳнат зиёд мегардад ва дар натиҷа, кумакпулиҳои иҷтимоиро аз буҷет камтар кардан имконпазир мешавад; шиддатнокии бозори меҳнат коҳиш меёбад; барои баромадан аз зухуроти бӯҳронӣ ва гузаштан ба марҳилаи рушди устувор шароит муҳайё гардида, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ афзоиш меёбад.

Азбаски рушди соҳибкориҳои хурду миёна ба таври воқеӣ даромадҳои дар ихтиёри хонаводаҳо бударо зиёд мекунад, бояд чораҳои дастгирии молиявии онро аз рӯйи самтҳои зерин тафриқабандӣ кард. Чунончи:

- додани кумақпулиҳо ба субъектҳои соҳибкориҳои хурд дар марҳилаи аввали роҳандозии тиҷорат;
- ҷуброн кардани як қисми меъёри Ҷоизии шартномаҳои қарзӣ;
- ҷуброн кардани як қисми хароҷоти иштирок дар чорабиниҳои намоишгоҳӣ-ярмаркавӣ;
- ҷуброн кардани як қисми хароҷоти субъектҳои соҳибкориҳои хурду миёна дар соҳаи истеҳсолоти саноатӣ машғулбуда вобаста ба татбиқи барномаҳои мухталиф;
- ҷуброн кардани як қисми хароҷоти субъектҳои соҳибкориҳои хурду миёна, ки молхоро (қору хизматрасониҳоро) барои содирот истеҳсол мекунад;
- ҷудо кардани маблағҳо аз буҷети минтақаҳои кишвар барои ҳамчун қарз ба хонаводаҳо пешниҳод кардан, то онҳо иншооти иҷора гирифтаашонро харида гиранд.

Ҳамаи ин иқдомҳо имкон медиҳанд, ки падидаҳои ҷараёнҳои номатлуб дар иқтисодиёт паси сар гардида, ба марҳилаи рушди устувору бемайлони тамоми иқтисоди кишвар ворид шаванд. Ҳамин тавр, чораҳои пешниҳодшуда барои фароҳам овардани шароит ҷиҳати зиёд кардани сатҳи шуғл ва дар натиҷаи он барои афзоиши даромади дар ихтиёри хонаводаҳобуда имкон медиҳанд, ки онҳо дар навбати худ, қисми пасандозии худро зиёд карда, онро ҳамчун манбаи пулҳои ба истилоҳ “дароз” барои бахши воқеии иқтисодиёт пешниҳод кунанд.

Давлат ҳангоми тақсимои даромадҳо барои танзими устувори молиявии хоҷагиҳои хонаводаи фишангҳои зеринро дар ихтиёри худ дорад: муқаррар кардани ҳадди ақали музди меҳнат, танзими мустақими музди меҳнат дар бахши давлатии иқтисодиёт, танзими андозӣ.

Низомии андозии бисёр кишварҳои рушдкардаи олам аз рӯйи принципи андозбандии афзоюндаи даромадҳои аҳоли сохта шудааст, яъне нисбати даромадҳои зиёдтар меъёрҳои баландтари андозбандиро истифода мебаранд. Масалан, дар Канада меъёри нисбат ба андозбандии даромади кишрҳои сарватманди аҳоли татбиқшаванда баланд буда, реҷаи андозбандии шаҳрвандони таъминоташон камтарбуда имтиёзнок мебошад. Тақрибан 60 дарсади маблағи умумии андозҳои мустақими шахсони воқеӣ аз даромади 10 дарсади канадагӣҳо гирифта мешавад, ки ба гурӯҳи шаҳрвандони аз ҳама сарватмандтар шомил мешаванд. Баръакси ин, аз 60 дарсади шаҳрвандоне, ки даромади миёна ва паст мегиранд, ҳамагӣ 10 дарсади андозҳои мустақим ситонида мешавад. Бо назардошти таҷрибаи муваффақи Канада ва дигар давлатҳои пешрафта пешниҳод мекунем, ки ба низомии андозбандии ҷорӣ тасҳеҳоти зерин ворид карда шаванд:

- маблағи ҳадди ақали андозбандинашавандаро, ки як нишондиҳанда барои ҳисобхоро ташкил мекунад, то ба андозаи ҳадди ақали музди меҳнат зиёд кардан лозим аст;
- вақти он расидааст, ки ба марҳилаи ба истилоҳ “андозбандии оилавӣ” гузарем, ки дар бисёр кишварҳои дунё, аз ҷумла дар ИМА, Олмон ва ғайра паҳн гардидааст.

Бояд тазакурр дод, ки айни замон ба сифати объекти андозбандӣ на оила ё хонавода, балки фарди алоҳида (шахси воқеӣ) баромад мекунад ва даромади инфиродии ҳар кадом аъзои хонавода андозбандӣ мегардад. Ҳол он ки бояд барои пешгирии нобаробарии уфуқии гаронии андоз бояд маҷмӯи даромади хонавода

андозбандӣ карда шавад. Илова бар ин, манзараи ҳақиқии тақсимои даромади хоҷагӣҳои хонавода дуруст тасвир карда намешавад. Ин дар ҳолатест, ки аъзои хонаводаҳо одатан даромадҳои худро муттаҳид месозанд ва ба андешаи мо, маҳз даромадҳои муттаҳидгардида аз ҳама дақиқтар сатҳи қобили пардохт будани хонаводаҳоро муайян мекунанд. Андозбандии сарихонаводагии даромадҳо барои баҳисобгирии низоми андозӣ, муайян кардани андозаи ҳуди хонаводаҳо (андозаи нафақаи аҳли аёл, ки мо дар бобҳои қаблӣ гуфта гузаштем) ва барои хеле аниқ инъикос кардани пардохтпазирии хонаводаҳо имкон медиҳад.

Илова ба андозбандии сарихонаводагӣ, татбиқ кардани меъёрҳои тафриқабандишудаи андозбандии даромади хонаводаҳо вобаста аз соҳаи фаъолият, соҳаи касбу кор ва ғайра аҳамияти хеле муҳим дорад. Татбиқи усули тафриқабандии андозбандӣ нисбат ба интиҳоби соҳаи фаъолият аз нуқтаи назари таъмини рақобатпазирии тиҷорати хонаводагӣ низ басо муҳим аст. Аз ин рӯ, пешниҳод мекунем, ки дар раванди ислоҳоти минбаъдаи низоми андозбандӣ даромади на ин ки аъзои алоҳидаи хонаводаҳо, балки маҷмӯи даромади хоҷагии хонавода ба назар гирифта шавад.

Ҳамин тариқ, метавон чунин хулоса баровард, ки дар пасманзари торафт коҳиш ёфтани имкониятҳои давлат, ки аз табиати иқтисоди бозорӣ бармеояд, ҳамаҷониба дилхоҳ фаъолнокии хоҷагӣҳои хонаводаҳоро, ки ба таъмини амнияти моддии худ нигаронида шудааст, дастгирӣ кардан лозим меояд. Ҳамчунин, барои онҳое, ки маблағгузориҳои шахсии худро барои таҳсилоти фарзандон, тақмили ихтисоси худ, ҷиҳати тандурустӣ, хариди манзил, бунёди корхонаҳои хонаводагӣ масраф мекунанд, имтиёзҳои фаровон ва шароити мусоид фароҳам овардан даркор аст. Гуфтан метавон, ки самтгирӣ ба худкифоягии хоҷагӣҳои хонавода дар соҳаи даромад ва истеъмоли яке аз аломатҳои асосии муносибатҳои иқтисодии мутамаддин маҳсуб меёбад.

Бо назардошти ин гуфтаҳо, тадбирҳои таъсиррасонии давлатиро оид ба паси сар кардани бухрони эътимод ба низоми молиявӣ ва бухрони вобаста ба бемории ҳамагирӣ сироятӣ бавучудода маҳз дар соҳаи танзими андозӣ, дастгирии тақозои истеъмоли (чунки хароҷоти истеъмолии хонаводаҳо қисмати муҳимми маҷмӯи маҳсулоти дохилро ташкил мекунанд) ва фароҳам овардани шароити ҷиҳати фаъолияти тиҷорати хурд роҳандозӣ кардан зарур аст.

Бояд гуфт, ки нақши Пешвои миллат дар ташаккули сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ аз ҷумла, соҳибкории аъзои хонаводаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле бузург буда, доир ба ин мавзӯ таҳқиқоти арзишманде аз тарафи олимони ватанӣ анҷом ёфтааст [2]. Илова ба тадбирҳои дар боло номбаршуда, ҷиҳати вусъат бахшидани инфрасохтори деҳот ва бо назардошти зарурати инкишофёбии он, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатииашон ба Маҷлиси Олии мамлакат солҳои 2019-2021-ро “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ” эълон намуданд. Чунки беш аз 73 фоизи аҳолии кишвар - қисми зиёди хоҷагӣҳои хонаводаҳо дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Инчунин, мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 августи соли 2020, №1717 “Дар бораи сайёҳӣ” имтиёзҳо барои субъектҳои хизматрасонӣ дар самти истеҳсоли маҳсулоти сайёҳӣ ҷорӣ карда шудаанд. Амалисозии ин барномаи давлатӣ барои хоҷагӣҳои хонавода ин даромадҳои иловагии пулӣ мебошад, ки барои ғанигардонии захираҳои молиявии онҳо ва инчунин, бозори молиявии давлат сарчашмаи навбатие мебошад.

Дастгирии давлатӣ ва танзими устувории молиявии хонаводаҳоро метавон тавассути омилҳои, ки ба инкишофи захираҳои молиявии хоҷагӣҳои хонавода таъсир мерасонанд ва самтҳои дар боло номбаршудаи таъсиррасонии давлатӣ

нишон дод. Чунки ташаккул ва истифодабарии захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонавода дар ҳамбастагӣ бо субъектҳо ва бозорҳои мухталифи иқтисодӣ, аз қабili бозори меҳнат, бозори молҳои истеъмолӣ, бозори молиявӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ сурат мегирад. Мо ҷонибдори ақидаи профессор Ш. Раҳимзодаем, ки меғӯяд, бозори хизматрасониҳои пулакиро ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишоф додан зарур аст [3, с. 44].

Расми 1. – Самтҳои дастгирӣ ва танзими давлатии устувории молиявии хонаводаҳо ва самараи мавриди интизор

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Дар боло самтҳои дастгирӣ ва танзими давлатии устувории молиявии хоҷагиҳои хонаводаро дар шакли модели нақшавӣ тасвир намуда, ба кадом самараҳо ва натиҷаҳои имконпазир оварда расонидани татбиқи иқдомҳои пешниҳодшударо мушаххасан зикр кардаем (расми 1).

Аз мазмуни расми 1 бармеояд, ки самтҳои дастгирӣ ва танзими давлатии устувории молиявии хонаводаҳо аз се зина ва ҳар як зина аз қисмҳои таркибии ба ҳам алоқаманд иборат мебошад. Зинаи якум оид ба дастгирӣ ва танзими давлатии устувории молиявии хоҷагиҳои хонавода мебошад, ки сиёсати иҷтимоии давлат, сиёсати танзими даромадҳои хоҷагиҳои хонавода, сиёсати буҷетии андозӣ, сатҳи тараққиёти институтҳо ва фишангҳои молиявӣ, низоми амалкунандаи суғуртаи иҷтимоӣ таъминоти нафақаро дар бар дорад. Дар зинаи дуюм бошад, доир ба мазмун ва таркиби захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонавода аз рӯйи намуди даромад, аз рӯйи манбаи ташаккули маблағҳо ва аз рӯйи намуди захираҳо сухан рафта, инчунин, нишондиҳандаҳои захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонавода тафриқабандӣ карда шудааст. Қисми сеюми расм бошад, дар бораи самараҳои дастгирӣ ва танзими давлатии устувории молиявии хонаводаҳо мебошад, ки чунин натиҷабандӣ шудааст: болоравии сатҳи некуаҳволии хонаводаҳо, зиёдшавии субъектҳои соҳибкорӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, зиёдшавии манбаи андозбандӣ ва пайдоиши пулҳои “дароз” дар иқтисодиёт.

Самти дигари дастгирии давлатии захираҳои молиявии хонаводаҳо баланд бардоштани маърифати молиявии онҳо ва бо ҳамин роҳ, таъсири матлуб расонидан ба рафтори пасандозӣ ва истеъмолии хоҷагиҳои хонаводаҳо мебошад. Чӣ тавре ки У.С. Ҳикматов қайд менамояд, масъалаи омӯзиши мушкilotи марбут ба саводнокии молиявии аҳолиро дар кишвари мо нисбатан ба қарибӣ оғоз намудаанд [8, с. 175]. Азбаски устувории бозори молиявии кишвар яке аз рухҳои таъмини рушди босуботи иқтисодиёти ватанӣ мебошад [4, с. 31] ба андешаи мо, ба роҳ мондани истифодаи самаранок оқилонаи захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонавода низ дар ин самт мусоидат хоҳад кард. Ба ақидаи А.А. Бегматов, саводнокии молиявӣ ин доштани сатҳи кофии дониш ва малакаҳо дар соҳаи молия мебошад, ки имкон медиҳад вазъияти бозор дуруст арзёбӣ гардида, қарорҳои оқилона қабул карда шаванд [1, с. 32].

Сарфи назар аз мушкilotи сиёсӣ иҷтимоӣ, Ҳукумати кишвар аз ҳамон оғози расидан ба Истиқлоли давлатӣ корро дар ин самт пурзӯр кардааст, ки ҳадафи ниҳии он баланд бардоштани сатҳи маърифати шаҳрвандон мебошад. Дар Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 вобаста ба ин таҳия ва татбиқи Барномаи давлатии баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли дар назар дошта шудааст [6, с. 73].

Барои баланд бардоштани маърифати молиявии хоҷагиҳои хонавода, ба андешаи мо, маҷмӯи чорабиниҳо ва лоиҳаҳоеро роҳандозӣ кардан зарур аст, ки пеш аз ҳама, дар аъзои хоҷагиҳои хонавода малакаи ҳимояи ҳуқуқҳои худро зимни истифодабарии хизматрасониҳои молиявӣ ташаккул дода, ҳамчун омили ҳаллу фасли мушкilotи иҷтимоӣ баромад кунад. Ба андешаи мо, барои ин кор, иҷро намудани масъалаҳои зерин ба мақсад мувофиқ аст:

– баланд бардоштани сатҳи огоҳии аъзои хоҷагиҳои хонавода доир ба асосҳои низоми молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолияти молияи шахсӣ: доир ба андозбандии шахсони воқеӣ; асосҳои суғуртакунонии нафақа, иҷтимоӣ, тиббӣ;

– ба аъзои хоҷагӣҳои хонавода дуруст муаррифӣ кардани бозорҳои молиявӣ ҳамчун манбаи даромад (дар заминаи истифодаи маводҳои пажӯҳишҳои олимони ватанӣ, ба монанди З. Султонов [7, с. 136] ва дигарон);

– инкишоф додани қобилиятҳои нисбат ба қабули тасмимҳои самараноки молиявӣ, аз ҷумла оид ба идоракунии молияи шахсӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон;

– муқовимат кардан ба паҳншавию густариши нақшаҳои қаллобӣю авомфиребонаи сармоягузориҳои қалбакӣ, пирамидаҳои молиявӣ аз ҳисоби баланд бардоштани маърифати молиявии аъзои хоҷагӣҳои хонавода;

– таблиғи ташвиқи ғояи маърифати молиявӣ дар ҷомеа, бахусус, дар байни аҳолии деҳоти кишвар.

Механизми роҳандозии лоиҳаҳои мазкур як қатор ҷорабиниҳои маърифатӣю равшаннамоиро дар шакли дарсҳои маърифати молиявӣ фаъолияти равшанфикрӣ-публисистӣ; гузаронидани лексияҳо дар мавзӯоти болозикр; ташкили бахшҳои махсус дар доираи конференсияҳои сатҳи гуногун, аз ҷумла дар байни мактаббачагон ва донишҷӯён; татбиқи равиши ба амалия нигаронидашуда дар раванди таълим; ташкили коромӯзӣҳо, таҷрибаомӯзӣҳои таълимӣ ва истеҳсолӣ дар ташкилотҳои соҳавӣ; гузаронидани ҷорабиниҳо дар доираи лоиҳаи умумичумхуриявии баланд бардоштани маърифати молиявӣ; коркарди лоиҳаҳо оид ба беҳтар кардан маърифати молиявии хоҷагӣҳои хонаводаро дар бар мегирад. Оид ба ин масъала, олими ватанӣ Сайисмонов Р. қайд намудааст, ки кафолати иқтисодӣ солим ин баландбардории маърифати молиявии аҳоли мебошад [5, с. 45].

Ҳамзамон, ба андешаи мо, ба ду гурӯҳ ҷудо кардани ҷорабиниҳои мазкур: ноширию маърифатӣ ва ташкилию маърифатӣ самарайи дилхоҳ медиҳад. Гурӯҳи аввал интишори адабиёти (китобҳои дарсӣ, мақолаҳои илмӣю публисистӣ, маҷмӯаи мақолаҳо) махсусро дар бар мегирад, ки ба маърифати молиявии аъзои хоҷагӣҳои хонавода нигаронида шудаанд.

Гурӯҳи дуюми ҷорабиниҳои роҳандозишаванда, ки ташкилию маърифатӣ ном гирифтаанд, ташкили лексияҳо, семинарҳо, машғулиятҳои амалӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои миёнаи махсус ва олии касбиро фаро мегиранд, ки аз тарафи мутахассисони таҷрибаи амалидошта дар соҳаи мушаххаси низомии молиявӣ (бонкдорӣ, суғурта, нафақа ва ҳифзи иҷтимоӣ, сармоягузорӣ, ғимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ) бояд гузаронида шаванд. Нуқтаҳои муҳимтарини мустаҳкамкунии саводнокии молиявии хоҷагӣҳои хонавода инҳоянд (расми 2).

Рохҳои баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявӣ	
Афзоиш додани даромад	
Тағйир додани тарзи тафаккур	
Бештар ба маҳорат ва кордонии худ таъяс кардан	
Истифодаи дурусти вақт	
Пасандоз кардани ҳадди ақал 10 дарсади даромад	
Саховатмандӣ пеша кардан	
Ҳангоми гирифтани қарз боэҳтиёт будан	
Интихоби дурусти шарикон	
Омӯзиши пайваста	

Расми 2. - Роҳҳои баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявии хоҷагиҳои хонавода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Ҳамаи ин усулҳо метавонанд ба хоҷагиҳои хонавода дар баланд бардоштани маърифати молиявӣ кумак расонанд.

Ҳамин тавр, мо маърифати молиявӣ гуфта, қобилияти бақайдгирии ҳамаи воридот ва хароҷоти хонаводаҳо, маҳорати ихтиёрдорӣ кардани захираҳои пулӣ, банақшагирии оянда, интихоби афзори муносиби молиявӣ аз тарафи хоҷагиҳои хонавода, пасандоз кардани онҳо, ҷиҳати ояндаи худро таъмин намудан ва ба вазъияти ногаҳонӣ, аз ҷумла аз даст додани ҷойи кор омода будани онҳоро дар назар дорем.

Барои баланд бардоштани маърифати молиявии хоҷагиҳои хонавода, ба андешаи мо, маҷмӯи чорабиниҳо ва лоиҳаҳоеро роҳандозӣ кардан зарур аст, ки пеш аз ҳама, дар аъзои хоҷагиҳои хонавода малакаи ғимояи ҳуқуқҳои худро зимни истифодабарии хизматрасониҳои молиявӣ ташаккул дода, ҳамчун омили ҳаллу фасли мушкилоти иҷтимоӣ баромад кунад.

Адабиёт

1. Бегматов А.А. Маърифати молиявии аҳоли / А.А. Бегматов, Ш.С Нуров// //Молия ва ҳисобдорӣ.-2018.- №11(146). – С.29-34
2. Раҳимзода Ш. Нақши Пешвои миллат дар ташаккули сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ. - Душанбе: Маводҳои конференсияи «Нақши Пешвои миллат дар ташаккули фазои сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ», 2016 – <http://www.tvt.tj>
3. Раҳимзода Ш. Развитие рынка оказания платных услуг населению в Республике Таджикистан //Вестник ТНУ. Серия экономических наук. – Душанбе: «Сино», 2014. - №2/4 (138) . – С. 43-47.
4. Раҳимзода Ш. Реформирование финансовой системы – необходимое условие развития экономики – Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. - № 2/9(218) – С.88-93.
5. Сайисмонов Р. Повышение уровня финансовой грамотности – залог здорового развития экономики//Бонкдорӣ. Тараққиёт. Ҷаҳонишавӣ. Октябр-Декабр 2018 – С.42-46.

6. Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. <http://mmk.tj/>
7. Султанов, З.С. Роль финансовых рынков в инвестировании экономики Республики Таджикистан. [Текст] / З.С. Султанов, Ф. Самадова.// Вестник Таджикского национального университета.- 2015.- № 2/3 (165). - С.134-137.
8. Хикматов У.С. Необходимость повышения финансовой грамотности населения (теоретический аспект) / У.С. Хикматов, М.Т. Койчуева // Вестник КРСУ. –Бишкек, 2015. -№8. -Том 15. -С.174-178.
-

УДК: 330.35.01.

ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИИ СОҶАҶОИ СANOАТИ ВАТАНӢ

Шамсуддинов Абдулфайозиддин Хайрович, муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода 30. F.snamsuddin@mail.ru тел.: 935767767

Дар мақола таърихи ташаққули саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Дар ин ҷо муаллиф бо назардошти таърихи пайдоиши саноати Тоҷикистон таҳлили ректроспективӣ гузаронида, ба марҳилаҳои ташаққули саноати ватанӣ ишора намудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давраҳои мушкили Инқилобӣ ва Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ нигоҳ накарда, соҳаҳои саноати худро рушд додааст. Боназардошти аҳамияти рушди саноат барои ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ, ки Пешивои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи чоруми миллӣ эълон кардааст, масъалагӯзорӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: таърихи пайдоиши саноат, саноати ватанӣ, таҳлили ретроспективӣ, ҳадафи чоруми миллӣ, соҳаҳои саноат, саноатикунони босуръат.

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Шамсуддинов Абдулфайозиддин Хайрович - старший преподаватель кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-Таджикского (Славянского) университета. Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М.Турсун-заде, 30. Телефон: (+992) 935767767. E-mail: F.snamsuddin@mail.ru

В статье представлена история развития промышленности Республики Таджикистан. Здесь автор, учитывая историю зарождения промышленности в Таджикистане, провел ретроспективный анализ и указал на этапы становления отечественной промышленности. Республика Таджикистан, несмотря на тяжёлые периоды революции и Великой Отечественной войны, развивала свою промышленность. Уточнены задачи и принимая во внимание важность промышленного развития для решения социально-экономических проблем и создания рабочих мест, что вытекает из объявления Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмон ускоренной индустриализацию страны четвертой целью национальной стратегии.

Ключевые слова: история промышленности, отечественная промышленность, ретроспективный анализ, четвертая национальная стратегия, отрасли промышленности, ускоренная индустриализация.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF DOMESTIC INDUSTRY

Shamsuddinov Abdulfayoziddin Khairovich - Senior Lecturer of the Department of Economic Theory and World Economy of the Russian-Tajik (Slavonic) University. Address: 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursun-zade, 30. Phone: (+992) 935767767, E-mail: F.snamsuddin@mail.ru

The article presents the history of the development of industry in the Republic of Tajikistan. Here the author, taking into account the history of the emergence of industry in Tajikistan, conducted a retrospective analysis and pointed out the stages of the formation of the domestic industry. The Republic of Tajikistan, despite the difficult periods of the revolution and

the Great Patriotic War, developed its industry. The tasks were clarified and taking into account the importance of industrial development for solving social and economic problems and creating jobs, which follows from the announcement by the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, the accelerated industrialization of the country as the fourth goal of the national strategy.

Key words: *history of industrial origin, domestic industry, retrospective analysis, the fourth national strategy, industries, accelerated industrialization.*

Бо дарназардошти аҳамияти рушди саноат барои ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 26 декабри соли 2018 дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «саноатикунонии босуръати кишвар»-ро ҳадафи чоруми стратегӣ то соли 2030 эълон карданд, «дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад»[3].

Бо назардошти таърихи пайдоиши саноати Тоҷикистон таҳлили ҳамаҷонибаи ин бахш ба таври ретроспективӣ тавсия дода мешавад.

Дар Тоҷикистон раванди саноатикунонӣ аз ҳамроҳшавии минтақаи муосири Осиёи Марказӣ ба таркиби Империяи Россия дар соли 1866 ва ташкили минтақаи Туркистон дар ин минтақа оғоз меёбад.

Марҳилаи аввал: то соли 1917. Тавре ки котиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон Бобочон Ғафуров дар баромади худ дар Анҷумани IX Кумитаи марказии Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ, ки 5 октябри соли 1952 дар Маскав баргузор шуда буд, қайд карда буд: "Пеш аз Инқилоби Сотсиалистии Октябр [Тоҷикистон-ёддошти муаллиф] мамлакати аз ҳама ақибмондатарини кишоварзии ибтидоӣ буд. Воситаи асосии истеҳсоли деҳқонони тоҷик каланд ва шудгори ҷӯбӣ - омах буд. Ҳосил кам буд, мардум камбизоат буданд, аз гуруснагӣ ва беморӣ мемурианд"[9, с. 246].

Омори мавҷудаи соҳа нишон медиҳад, ки дар соли 1913 дар ҷумҳурӣ танҳо 28 ҳазор тонна ангишт ва 9,7 ҳазор тонна нафт истихроҷ карда шудааст[6, с.284]. Истеҳсоли қувваи барқ, ба монанди истеҳсоли семент ва дигар маҳсулоти саноатӣ тавлид нашуда буд. Дарозии роҳҳои оҳан то соли 1913 аллакай 106 км буд, 130 ҳазор тонна мол содирот шуд ва танҳо 42 ҳазор тонна мол ворид карда шуд[5, с.286]. Дар соли 1913 дар корхонаҳои ҳунармандӣ андаке бештар аз 200 коргари саноатӣ буданд[9, с.247].

Дар маҷмӯъ, дар охири сукути империяи Россия дар қаламрави Тоҷикистони муосир 29 корхона мавҷуд буд, ки онҳо танҳо дар қисми шимолии ҷумҳурӣ мутамарказ буданд ва дар онҳо ҳамагӣ 838 нафар кор мекарданд[8, с.10].

Марҳилаи дувум: 1917-1940. Пас аз барпо шудани ҳокимияти шӯравӣ дар ҷумҳурӣ муқовимат бо шӯришгарони тоҷик оғоз ёфт, ки дар нимаи аввали соли 1920 мағлуб шуданд.

Тоҷикистони шӯравӣ иқтисодиёти хеле ақибмондари мерос гирифт: муносибатҳои истеҳсолии феодалӣ-патриархалӣ бартарӣ доштанд, ки дар онҳо саноат бо ҳунармандӣ муаррифӣ мешуд[8, с.10].

Эҳтимол Тоҷикистон ба категорияи минтақаҳои дохил мешуд, ки барои саноатикунонии зуд мувофиқ набуданд. Соли 1926 барои омӯзиши қувваҳои истеҳсолкунандаи Тоҷикистон экспедитсияи доимӣ ташкил карда шуд ва қариб дарҳол ба ҳулолае омад, ки «мо дар бораи навосии саноат дар Тоҷикистон

сӯҳбат карда наметавонем, зеро ин вучуд надорад. Ин мамлакати кишоварзӣ аст”[1].

Экспедитсия кори назаррасеро анҷом дод ва ниҳоят як қатор роҳнамоеро дар бораи он ки иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар оянда чӣ гуна бояд рушд кунад, таҳия кард. Тавсияҳои асосии ӯ чунин буданд: [4].

- бунёди соҳаи пахтакорӣ, саноати кӯҳӣ ва гидроэнергетикӣ ҳамчун афзалиятҳо;

- бунёди соҳаҳои саноат ва инфрасохтор бо ёрии қувваи корӣ ва маводҳое, ки аз қисмати аврупоии ИҶШС ворид карда мешаванд;

- ҷойгиршавии Тоҷикистон ба якҷанд минтақаҳои иқтисодӣ бо ихтисоси махсуси истеҳсоли;

- зуд барқарорсозӣ ва васеъкунии шабакаи обёрӣ.

Бо назардошти ин ҳолат то солҳои 1940 сиёсати пешгирифтаи Тоҷикистон барои барҳам додани "акибмондагии кӯҳна" татбиқ карда шуд, зеро саноатикунони дар ҳама минтақаҳо дертар оғоз ёфт ва ҳиссаи коргарони саноат назар ба дигар ҷумҳуриҳои ИҶШС хеле кам буд.

Корхонаҳои калони давлатӣ асоси иқтисодиёти ҷумҳурӣ гардиданд (ҷадвал 1).

Ҷадвали 1. - Динамикаи истеҳсолоти саноатӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 1913-1940 (1913 = 1)

Солҳо	Тамоми саноат	Саноати калон ²
1913	1,0	1,0
1928	0,98	8,2
1932	1,4	43,7
1937	5,1	183
1940	8,8	321

Манбаъ: Национальная экономика РСС Таджикистана

Ҳамин тариқ, дар оғози солҳои ҷанг дар Тоҷикистон як корхонаи чарм, заводи механикӣ, нонпазӣ, заводи шир, заводи семент, фабрикаи либос, фабрикаи абрешим, фабрикаи коркарди ҷӯб, заводи мошинсозӣ, заводи полиграфӣ, шароб, пиво ва заводи “Трактородеталь”, Варзобсохтмон, кони ангишти Шӯроб, пахтатозакунӣ, корхонаи коркарди гӯшт ва ғайра сохта, ба истифода дода шуд [6].

Дар кишвар зиёда аз 20 бахши шабакаи корхонаҳои саноатӣ, дар маҷмӯъ 273 корхонаи азими саноатӣ таъсис дода шудааст. Маҷмӯи маҳсулоти саноатии ҷумҳурӣ бо нархҳои 1926/27 аз 37 миллион сӯм дар соли 1913 ба 321 миллион сӯм дар соли 1940 афзуд[6, с. 284]. Дар соли 1940 шумораи миёнаи солони кормандон дар онҳо 31 ҳазор нафарро ташкил медод[5].

Марҳилаи сеюм: 1940-1970. Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ рушди табиӣи кишварро ҳалалдор ва мардуми Тоҷикистонро маҷбур кард, ки тамоми қувва ва воситаҳоро сафарбар намоянд. Дар робита бо талафоти муваққатии як қисмати аврупоии як кишвари азим нақши чунин минтақаҳои шарқии ИҶШС, ба монанди Волга, Урал, Сибири Ғарбӣ, Қазоқистон ва Осиёи Марказӣ зиёд шуд. Дар робита

² Примечание: В 1913 году крупная промышленность включает предприятия с 30 и более работниками. В последующие годы в нее входят заводы, подчиненные общесоюзным и республиканским промышленным министерствам.

ба ин, нақшаҳо барои гузаштан ба иқтисодиёти ин қисматҳои кишвар ба самти ҳарбӣ таҳия карда шуданд[7, с. 71].

Азнавсозии иқтисодиёти миллии Тоҷикистон дар шароити ҷанг дар самтҳои зерин сурат гирифт:

- таҳқиқи номгӯи маҳсулот аз рӯи соҳаи ҷумҳурӣ, тағйир додани технологияи як қатор соҳаҳо бо пурра ӯ қисман кам кардани истеҳсоли маҳсулоти шаҳрвандӣ, ба ҳадди аксар расонидани навъи истеҳсолот мувофиқи эҳтиёҷоти фронт;

- қабул ва дар қаламрави ҷумҳурӣ ҷойгир кардани таҷҳизоти фабрикаву заводҳои эвакуатсионӣ;

- сохтмони маҷбурии иншооти нави саноатӣ;

- омодагии кадрҳои нав барои тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва бахусус саноат;

- истифодаи самараноки системаи нақлиёти ҷумҳурӣ;

- сафарбаркунии захираҳои меҳнатӣ ва моддӣ дар соҳаи кишоварзӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти артиш, рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, аз ҷумла зиёд кардани кишти ғалладона ва зироатҳои техникаӣ[7, с. 71].

Қабул намудан, ҷойгир кардан ва барқарорсозии таҷҳизоти воридшавандаи корхонаҳои саноатии аз минтақаҳои ғарбӣ эвакуатсияшаванда зарур буд ва иншооти истеҳсолӣ, биноҳо, анборҳо ва дигар биноҳо дастрас набуданд.

Бо вуҷуди дастовардҳои бадастомада, ба ҳар ҳол, саноати Тоҷикистон дар он вақт танҳо дар марҳилаи ташаккул қарор дошт ва ба нарасидани коргарони баландихтисос дучор меомад.

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои муҳимтарини рушди саноати Тоҷикистон дар солҳои 1940-1970

	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970
Суръати афзоиши ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ (1913с = 1)	8,8	-	-	-	38	58	87
Суръати афзоиши ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ (бо фоизи соли 1940)	74	-	-	-	430	664	993
Шумораи миёнаи солонаи коргарон ва хизматчиён дар саноат (ҳазор нафар)	31	-	-	-	75	104,5	131
Қувваи барқ (млн.квт-с.)	62,1	72,1	169,5	296,0	1228,4	-	3238
Нафт (ҳаз.т)	29,8	20,0	21,3	17	17	47	181
Ангишт (ҳаз.т)	204	243,6	449	578	854		
Газ (млн куб.м)	2,2	0,8	0,2	-	-	52	388
Семент (ҳаз.т)	-	3	17,2	24,5	134,2	-	-
Нахи пахта (ҳаз.т)	60,9	22,7	71,1	139,4	137,4	-	-

Матоъҳои пахтагин (миллион метр давида)	0,2	3,3	16,6	40,9	51,5	78,7	99,9
Пойафзол (ҳаз.чуфт)	455	256	769	1098	9119	3,6	6,1
Маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ (кишоварзӣ ва чорводорӣ)	-	-		-	-	622	770
Шароби ангур (ҳазор декалитр)	273	-	452	632	1102	-	-
Истехсоли ғӯшт (аз ҷумла маҳсулоти иловагии категорияи I; ҳазор тонна)	7,0	-	9,9	-	28,7	26,7	32,9
Консерваҳо (млн. куттӣ)	13,9	13,3	30,3	37,5	61,3	106,9	172,8
Шумораи СМТ (стансияҳои мошина ва тракторҳо) (адад)	51	-	61	70	-	-	-
Шумораи хоҷагиҳои коллективӣ (картелҳои кишоварзӣ) (ҳазор)	3,1	-	1,3	0,4	-	-	-
Шумораи совхозҳо (ҳазор)	21	-	35	31	39	55	89
Дарозии роҳҳои автомобилӣ (ҳазор км)	13,5	-	13,8	-	14,1	12,3	13,4

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Марҳилаи чорум: 1970 – 1990. Бо вучуди дастовардҳои, ки дар давраи зикршуда ба даст оварда шудаанд, дар аввали солҳои 70-ум аз вазифаҳои афзалиятноки зерин иборат буданд[2]:

- дар байни иншооти сиёсӣ, ки дар рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷумхурии нақши муҳим мебозанд, маъқеи пешсафиро Комплекси истеҳсолии худудии Тоҷикистони Ҷанубӣ (КИХТЧ) ишғол мекард, ки ба онҳо: ГЭС-и Норақ, заводи алюминий ва заводи электрохимиявӣ дохил мешаванд. Аҳамияти ин иншоот аз таъсиси садҳо ҳазор гектар заминҳои обёришаванда барои парвариши пахта, миқдори зиёди қувваи барқӣ арзон ва инчунин маҳсулоти арзишманди саноатӣ иборат буд.

- масъалаҳои бунёди боз як маҷмааи комбинат - корхонаи алюминий низ ҳалли худро ёфта, бо ба кор андохтани агрегатҳо дар НБО-и Норақ алоқаманд карда шуд;

- барои заводи электрохимиявӣ, НБО, роҳҳо, лӯлаи газ аллакай сохта шуда, роҳи оҳан, обтаъминкунӣ, пойгоҳ барои корҳои сохтмонӣ-васлкунӣ сохта шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар оғози солҳои 90-ум саноати Тоҷикистон аз 169 соҳа ва зербахш иборат буд, ки онҳо зиёда аз 2500 навъи маҳсулот истеҳсол мекарданд ва ҳиссаи корхонаҳои вазнини Тоҷикистон дар соли 1970 то 7% ва то соли 1990 то 20% афзоиш ёфт.

Бо боварӣ метавон гуфт, ки солҳои 1970-1990 давраи рушди саноат дар Тоҷикистон буд. Бо назардошти дастовардҳо дар соҳаи саноатикунонии кишвар Созмони Милали Муттаҳид ба инобат гирифтааст, ки дар миёнаи солҳои 80-ум то солҳои 90-ум Тоҷикистон метавонад ба давлати саноатӣ табдил ёбад.

Ҳамин тариқ, таҳлили таърихи ташаккулёбии саноат дар Тоҷикистон ба ҳулосае меорад, ки ҷумхурии аз роҳи классикии саноатикунонӣ нагузаштааст. Пешравиҳои саноатӣ ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ, бешубҳа, хеле муҳим буданд, аммо рушди босуръати соҳаи кишоварзӣ ҷузъи асосии пешрафти онҳо буд. Хусусияти фарқкунанда ва алоқамандии

таҷрибаи онҳо бартариҳои доимии бахши деҳот буд ва бинобар ин, зарурати муҳоҷират аз деҳот рафъ карда шуд.

Адабиёт

1. Ананьев А. Г. Промышленные возможности Таджикской ССР. Народное хозяйство Таджикистана / А.Г. Ананьев. – Душанбе. - Госплан Таджикской ССР, 1926. - 179 с.
2. Выступления Джаббора Расулова в 24-м Съезде ЦК КПСС. Стенографический отчет. 30 марта — 9 апр. 1971 г.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018// Ҷумҳурият – 2018. – 26 декабр.
4. Промышленность СССР (Статистический сборник). - Финансы и статистика. – М., 1988. – 113с.
5. Статистические динамические ряды за 1913-1951 годы. - РГАЭ Ф.1562, Оп.41, Д.65 – С.284-287.
6. История таджикского народа. Том VI. (Новейшая история) - Душанбе: Империял-Групп. - 2011. – 250с.
7. Хоналиев Н. История развития и размещение промышленности Таджикистана в 1924-2005 гг.: автореф. дис. ... д-р экон. наук: 08.00.01. Душанбе, 2009. - С. 10.
8. XIX съезд ВКП(б) / КПСС. 5—14 октября 1952 г. Стенограммы и материалы. С.247.

УДК: 336.713

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Бобоев Нозимжон Мансурович - преподаватель кафедры финансы и налоги ГОУ «Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, мкр. 17, учеб. корпус №2. Тел.: (+992) 92 804 16 16 (м.). E-mail: aspirant-2012@mail.ru

Рахматов Бахтовард Кушиевич - ассистент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 93-155-3686 (м.). E-mail: rbaktovard@bk.ru

В статье рассматриваются вопросы формирования финансовых потоков в экономике Республики Таджикистан. Рассмотрены роль финансовых потоков и их влияние на развитие экономики Республики Таджикистан в условиях индустриализации страны. От эффективности управления финансовыми потоками зависит эффективность достижения экономического роста в стране. Дана оценка объемов и динамики финансовых потоков в экономике. Проведен анализ основных составляющих структуры финансовых потоков, таких как: прямые и портфельные иностранные инвестиции, иностранная помощь, денежные переводы и уровень монетизации экономики. Показаны основные потоки, обеспечивающие процесс формирования финансовых потоков, как обязательное условие.

Ключевые слова: национальная экономика, финансовые потоки в экономике, уровень монетизации экономики, прямые инвестиции, иностранные портфельные инвестиции, экономический рост, обеспечивающие потоки, денежный фонд, финансовые ресурсы, денежные агрегаты.

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИ СЕЛАИ МОЛИЯВӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобоев Нозимжон Мансурович - омӯзгори кафедраи молия ва андози Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

вилояти Сугд, ш. Хучанд, маҳаллаи 17, бинои таълимии №2. Тел.: (+992) 92 804 16 16. E-mail.ru: aspirant-2012@mail.ru

Раҳматов Бахтовард Қушиевич - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992)931553686. E-mail.ru: rbaktovard@bk.ru.

Дар мақола масълаҳои ташаққули селай молиявӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Нақши селай молиявӣ ва таъсири онҳо ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунони кишвар арзёбӣ гардидааст. Аз истифодаи самараноки селай молиявӣ сатҳи рушди иқтисодии кишвар вобастагӣ дорад.

Инчунин, арзёбии ҳаҷм ва динамикаи селай молиявӣ дар иқтисодиёт нишон дода шуда, сохтори асосии селай молиявӣ, ба монанди сармоягузориҳои мустақим ва сандуқи хориҷӣ, кумакҳои молиявии хориҷӣ, интиқоли пул ва сатҳи бо пул таъминкунии иқтисодиёт таҳлил карда шудааст. Ҳамчун шартҳои асосии раванди ташаққули селай молиявӣ, селай таъминкунандаи он нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти миллӣ, селай молиявӣ дар иқтисодиёт, сатҳи бо пул таъминкунии иқтисодиёт, инвестицияҳои мустақим, сармоягузориҳои сандуқи хориҷӣ, рушди иқтисодӣ, селай таъминкунанда, фондҳои пулӣ, захираҳои молиявӣ, унсурҳои пулӣ.

ANALYSIS FINANCIAL STRUCTURE FLOWS IN ECONOMY OF THE REPUBLIC TAJIKISTAN

Boboev Nozimjon Mansurovich, teacher of the Department of Finance and Taxes SEI "Khujand State University named after B. Gafurova » Mkr. 17, textbook. Building №2, 735700, Sughd region, Republic of Tajikistan Tel. : (+992) 92 804 16 16 (m.); E-mail.ru: aspirant-2012@mail.ru

Rakhmatov Bakhtovar Kushievich, assistant of the Accounting Department of the Tajik State University of Finance and Economics. Nakhimov street, 64/14 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 931553686 (m.). E-mail.ru: rbaktovard@bk.ru

The article deals with the formation of financial flows in the economy of the Republic of Tajikistan. The role of financial flows and their impact on the development of the economy of the Republic of Tajikistan in the context of the country's industrialization is considered. The effectiveness of financial flow management depends on the effectiveness of achieving economic growth in the country. The estimation of volumes and dynamics of financial flows in the economy is given. The analysis of the main components of the structure of financial flows, such as direct and portfolio foreign investments, foreign aid, remittances, and the level of monetization of the economy. Shown are the main flows that provide the process of formation of financial flows, as a prerequisite.

Keywords: the national economy, financial flows in the economy, level of monetization of the economy, direct investment, foreign portfolio investment, economic growth, providing flows, monetary funds, financial resources, monetary aggregates.

Развитие основных секторов национальной экономики в основном зависит от уровня и степени обеспеченности всех секторов необходимыми ресурсами, к которым относятся: трудовые, энергетические, транспортные, финансовые и т.п. Особое место среди отмеченных ресурсов занимают финансовые потоки, методы их распределения и степень их концентрации.

В экономике, финансовые потоки играют важную роль при формировании денежных фондов, так как они являются инструментом распределения финансовых ресурсов, которые оказывают значительное влияние на степень обеспеченности различных секторов экономики необходимым капиталом. Это необходимо для расширения производства и повышения экономического потенциала национального

хозяйства в целом. Целенаправленное и своевременное улучшение системы движения и направления финансовых потоков в экономике имеет огромное значение для восстановления и стабилизации состояния секторов экономики нашей республики в контексте перехода на индустриально-аграрный путь развития. От эффективности управления финансовыми потоками зависит эффективность достижения экономического роста в стране.

Финансовые потоки в экономике определяются с использованием ряда параметров: ценность и значимость финансов, доступность и ликвидность финансовых ресурсов, упорядоченность и подконтрольность движения финансовых средств, число и конкурентоспособность источников и потребителей финансовых ресурсов. При изучении финансовых потоков необходимо выбрать степень их детализации, определить факторы влияния внешней и внутренней среды на потоковые процессы, возможности осуществлять управляющие воздействия. В современных условиях усложнения производственных, транспортных и распределительных систем процесс управления финансами дополнительно усложняется. Более актуальными становятся структурирование финансовых потоков, определение их свойств, выявление факторов влияния. Для повышения прозрачности финансовых потоков, как в микро-, так и в макрологистических системах нужно иметь четкое представление о характеристике и структуре финансовых потоков.

По мнению американских и французских ученых [Jean-Louis Combes, Tidiane Kinda и другие] финансовые потоки независимо от уровня развития, стимулируют экономический рост. Увеличение на душу населения финансовых потоков на 10 долларов приводит к увеличению годового экономического роста на 0,08 пункта [10]. Это объясняется тем, что при увеличении финансовых потоков на 10 долларов на душу населения, получим рост покупательной способности населения. Покупательная способность является прямым вектором развития национальной экономики. Рост данного показателя влияет на темпы экономического роста в стране, а низкая покупательная способность населения приводит к сдерживанию развития секторов экономики в целом.

Как показывают макроэкономические показатели, экономический рост в Республике Таджикистан на 2020 год составляет 4,5%. Ежегодно этот показатель составлял 7%, однако с учетом влияния факторов пандемии COVID-19 и снижение денежных переводов мигрантов, темпы экономического роста снизились на 2,5 процентов.

Кроме того, на объем финансовых потоков в экономике влияет денежная масса. Принято определить денежную массу в экономике путем анализа денежных агрегатов.

Таблица 1. -Денежные агрегаты (млн.сомони)

Денежные агрегаты	Годы				
	2015	2016	2017	2018	2019
M0	4 591	7 588	10 950	12 196	15 332
M1	5 403	8 728	12 258	13 495	16 697
M2	6 535	10 238	13 982	15 387	18 937

Источник: Банковский статистический бюллетень НБТ, 2018. С.18-19

Банковский статистический бюллетень НБТ, 2019. С.18

В период 2015-2019г.г. денежные агрегаты в экономике в совокупности выросли: M0-233%, M1-209% и M2 на 189%. Увеличение денежной массы в первую очередь должно влиять на развитие экономики. Как один из главных составляющего структуры финансового потоков экономики умеренный рост денежных агрегатов играет значительную роль в развитии национальной экономики. Одним из основных причин увеличения денежных агрегатов является рост их структуры. Это, в конечном

итоге, должно влиять на эффективное формирование финансовых потоков и их динамику.

Другой фактор, влияющий на структуру финансовых потоков в экономике, является уровень монетизации экономики. Этот термин обозначает обеспечение экономики деньгами. По состоянию на 31 декабря 2019 года данный показатель в экономике страны составил 28,6%, увеличившись по сравнению с началом года на 1,1 процентов. В 2019 году скорость обращения денег (ВВП к денежной массе в национальной валюте) составила 4,1 процентного пункта. Мультипликатор широкого показателя денежной массы (М4) в связи с увеличением соотношения М4 к резервным деньгам, то есть спроса к денежному предложению, составил 1,2 и остался без изменений по сравнению с началом года [5].

Для получения более детальной информации об уровне монетизации экономики проводится расчет коэффициента монетизации. Коэффициент монетизации показывает насколько обеспечена деньгами экономика. Для расчета данного показателя общепринято использовать номинальный объем ВВП и денежный агрегат М₂ на конец года. В таблице 1 приводится расчет коэффициента монетизации экономики.

Таблица 2. - Уровень монетизации экономики Республики Таджикистан

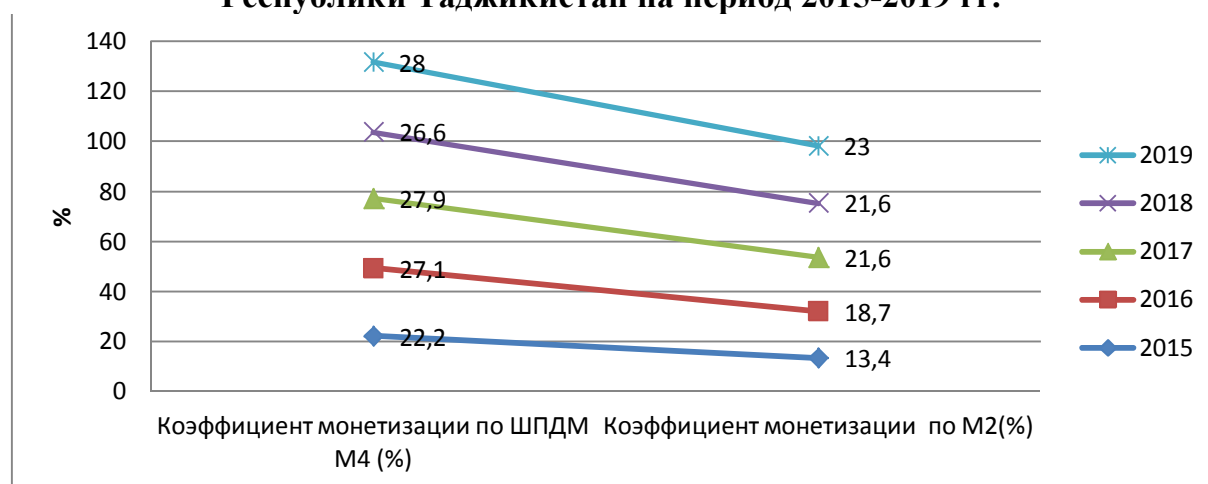
Показатель	2015	2016	2017	2018	2019*	2020*
Расчет по М2						
Объем ВВП, млрд. сом.	48408,7	54479,1	64434,3	71059,2	78	82,5
М2 млрд. сом (конец года)	6 535	10 238	13 982	15 387	18 937	-
Коэффициент монетизации (%)	13,4	18,7	21,6	21,6	23	-
Расчет по ШПДМ (М4)						
Коэффициент монетизации (%)	22,2	27,1	27,9	26,6	28	-

Источник: расчеты автора на основе данных Агентства по статистике при Президенте РТ.

*-предварительные данные (из послания Президента).

На основе данных таблицы 1, произведен расчет годового прироста агрегата М2, и результаты расчета коэффициента монетизации экономики республики сведены в диаграмме 1.

Диаграмма 1. - Коэффициент монетизации экономики Республики Таджикистан на период 2015-2019 гг.

Источник: расчеты автора на основе данных табл.2.

Анализ данных показывают, что при увеличении массы денег в экономике, уровень его монетизации в 2015г. составляет на 13,4%. А также в 2016 году названный показатель составлял 18,7%. Однако, результат в 2017-2018 гг. отрицательный, а рост монетизации не наблюдается. Так как, в 2018 году

наблюдается рост ВВП. Рост ВВП должен влиять на уровень монетизации. К сожалению, в 2018 году, в республике эти показатели не имеют связи между собой. В 2019 году уровень монетизации составлял 23%, что имеет рост. Между тем 23% показывает о низкой монетизации экономики Республики Таджикистан.

Как отмечает, отечественный исследователь «Низкий уровень монетизации национальной экономики оказывает прямое воздействие на кредитование банками отраслей народного хозяйства. Динамика банковских кредитов к объему ВВП в 2018 году составлял 5,7%, что показывает анализируемый показатель все еще остается на достаточном низком уровне» [1].

Такая пропорция показывает, что участие финансовой системы страны, в том числе банковской, в социально-экономическом развитии находится на низком уровне. Это напрямую влияет на структуру и объем финансовых потоков в экономике, и их эффективное использование. Согласно теории монетаризма, количество денег в обращении является определяющим фактором развития экономики. Все таки, окончательным результатом является то, что у нас пока идет процесс демонетизации экономики. Принято, что уровень монетизации экономики должен быть выше 50%. Низкий уровень монетизации экономики влияет на деловую активность хозяйствующих субъектов экономики, и на их финансовый результат.

В связи с изменением внутренних и внешнеэкономических условий и воздействием потенциальных рисков на экономику страны, в 2019 году ставка рефинансирования постепенно была снижена с 14,75 до 12,25% годовых (2,5 процентных пунктов). В настоящее время ставка рефинансирования составляет 10,75%. Ставка рефинансирования и уровень монетизации экономики взаимосвязаны. Это говорит о том, что при снижении ключевой ставки, возможности кредитования банка расширяется, и это влияет на объем финансовых потоков, и на уровень монетизации в экономике. Например, снижение ставки рефинансирования на 1,5 процентных пунктов, объем монетизации увеличивается на 1,5 процентного пункта. И, тем самым увеличивается деловая активность национальной экономики, и имеем рост ВВП и объем финансовых потоков в экономике.

Для формирования и эффективного функционирования финансовых потоков в экономике необходимы следующие составляющие: информационные, материальные, энергетические, трудовые, транспортные, сервисные и инновационные потоки. В процессе формирования финансового потока важное значение имеют его составляющие, т.е. обеспечивающие потоки. Это объясняется тем, что при формировании финансовых потоков в экономике, например, информационный поток, обеспечивают процесс формирования финансового потока с необходимыми информациями. Остальные потоки таким же методом обеспечивают формирование финансового потока с необходимыми ресурсами. Ими могут быть: персонал, транспорт, различные сервисные услуги и другие.

С использованием логистического анализа, в работе [4] проведен комплексный анализ процесса формирования финансового потока. И получены структура затрат данного процесса.

$$F_{q0} = (F_{02} + M_F + I_F + E_F + T_F + W_F + U_F) \quad (1)$$

В выражении (1) имеется некоторая неопределенность в понимании реальной сущности суммирования, т.к. слагаемые имеют разнокачественное содержание составляющих потока (материальная составляющая, информационная, финансовая и т.д.). Понять смысл данного выражения можно, если перейти в плоскость издержек т.е. выражение (1) есть суммарные затраты (структура затрат) при формировании финансового потока.

При этом:

F_{02} – определенный объем финансовых средств (за некоторый период времени); I_F – затраты, связанные с информационным обеспечением ФП; M_F – затраты, связанные с материально-техническим обеспечением ФП; E_F – затраты, связанные с энергетическим обеспечением финансового потока; T_F – затраты, связанные с транспортным обеспечением финансового потока; W_F – затраты, связанные с обеспечением трудовыми ресурсами ФП; U_F – затраты, связанные с сервисным обслуживанием ФП; F_{q0} – общие затраты на формирование финансового потока.

Финансовые потоки в экономике консолидируют прямые и портфельные иностранные инвестиции, иностранную помощь, денежные переводы и другие потоки, то есть в совокупности они составляют структуру финансового потока. С целью получения и оценки эффективности функционирования финансовых потоков в экономику Республики Таджикистан, проводим анализ динамики структуры финансового потока.

В первую очередь выделяются инвестирования национальной экономики. В качестве стимулирующего роста экономики нужны инвестиции.

Инвестиции в основном направлены на восстановление и обновление основных фондов системы наших предприятий, что обеспечивает стабильность общественного воспроизводства. Также инвестиции влияют на степень увеличения капитала предприятия, что в целом сказывается на благосостоянии населения, создание новых рабочих мест. До сих пор у нас наблюдается недостаточность капитала. Данное высказывание объясняется тем, что у нас высокий потенциал рабочей силы. Однако, для обеспечения рабочей силой с капиталом у нас серьезные проблемы, поэтому наблюдается массовый отток рабочих в другие страны. Общеизвестно, что иностранные инвестиции делятся на прямые и портфельные.

Таблица 3. - Объем прямых и портфельных иностранных инвестиций в экономике Республики Таджикистан

Инвестиции	Годы				
	2015	2016	2017	2018	2019
Прямые инвестиции	454 012,3	206 523,0	63 102,9	249 150,6	189 597,1
Годовой прирост (%)	-	-54	-69,5	294,8	-23,9
Портфельные инвестиции	57,3	36,4	500,0	183,7	731,2
Годовой прирост (%)	-	-36,12	12,73	-63,26	397

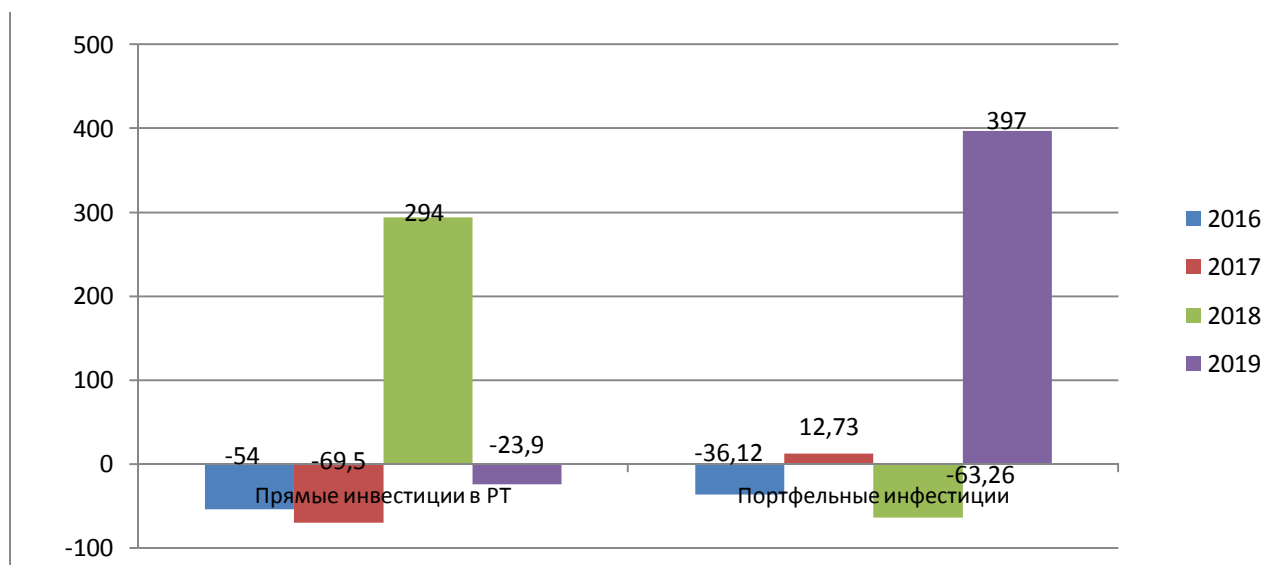
Источник: Составлено на основе «Основные показатели платежного баланса Республики Таджикистан по 2015-2019 гг.»

Динамика прямых и портфельных инвестиций в экономике Республики Таджикистан за последнее 5 лет представлена в диаграмме 2.

Совокупный объем инвестиции влияет на все отрасли народного хозяйства, на степени увеличения валового внутреннего продукта и на развитие производительных сил секторов национальной экономики. Динамика прямых и портфельных инвестиций в экономике Республики Таджикистан показывает пассивное участие их в экономике. Так как, в 2016 году совокупный объем инвестиции в национальную экономику снизился на 90,12%. Тенденция прямых инвестиций в 2017 году снизилась на 69,5%, а у портфельных увеличение на 12,73%. В 2018 году наблюдается резкое увеличение прямых инвестиции, что составляет 294,8%. В последнее годы динамика прямых инвестиции снизилось 23,9%, а портфельные увеличились на 397%.

Анализ показывает, что в 2018 году в национальную экономику страны привлечены прямые инвестиции в размере 249,1 млн. сом., что по отношению к 2017 году почти в 4 раза больше, а объем портфельных в 2019 году 3,9 раза больше, чем предыдущем году.

Диаграмма 2. - Прирост прямых и портфельных инвестиций

Источник: расчеты автора на основе данных табл.3.

Таким образом, можно сказать, тенденция развития и функционирования финансовых потоков в экономику республики с учетом прямых и портфельных инвестиций малоэффективно. Так как, объем инвестирования недостаточно для организации массового выпуска финансового потока для реализации поставленных целей экономики, например на индустриализации страны. Для индустриализации страны необходимо привлечь большие объемы внешнего и внутреннего инвестиций.

Второй параметр, который показывает объем и тенденции развития финансовых потоков в экономике, являются денежные переводы из других стран в республику. Отвечая на вопрос «что такое денежные переводы в страну» можно ответить, что это результат экспортируемой рабочей силы в другие страны.

Как известно, наши мигранты уезжают и работают в России. И, с учетом этого, будем анализировать денежные переводы наших трудовых мигрантов, работающих в России за последние годы, с целью их оценки, и влияния на степени финансовых потоков в экономике.

Уместно отметить, что основной источник сбережений населения Республики Таджикистан составляют денежные переводы трудовых мигрантов. Как известно, такие переводы в эквиваленте в долларах США, составляли: 2013 г. – 4,13 млрд. долл. США; 2014 г. – 3,83 млрд. долл. США; 2015 г. – 1,28 млрд. долл. США; 2016 г. – 2,00 млрд. долл. США; 2017 г. – 2,54 млрд. долл. США; 2018-2,6 млрд. долл. США; 2019-2,576 млрд. долл. США [3].

В период 2013-2019гг. объем денежных переводов составляет 18,88 млрд. долл. США, что является важным источником внешнего финансирования национальной экономики. Особое их влияние на экономику наблюдается с 2013 года, так как объем составил 4,13 млрд. долл. США. В 2013 году почти развивались все секторы экономики. Улучшился уровень платежеспособности населения и их качество жизни.

В совокупности денежные переводы мигрантов влияют на уровень доходности граждан, способствуют формированию у граждан денежных сбережений и приобретение активов, и тем самым, на снижение бедности в стране.

Почти ежегодно свыше 30% структуру ВВП составляют денежные переводы мигрантов, что обогащают и реформируют системы формирования и роста финансовых потоков в экономику.

Следующий определяющий фактор, который влияет на структуру финансового потока в экономике, это официальная помощь иностранных государств нашей республике.

Хиршман назвал потоки помощи, как «социальный накладной капитал», так как часто их направляют на расходы человеческого капитала и инфраструктуры. Расходы на такие области за счет помощи объясняется тем, что эти финансирования необходимы для процесса разработки инфраструктуры и их эффект проявляется в долгосрочной перспективе за счет реформирования и расширения производственных мощностей общества.

Особенно, когда эффект помощи распространяется на переменные социального благосостояния населения, т.е. борьба с бедностью, предоставление базового медицинского обслуживания и начального образования. В таблице 4 комплексно представлены информации иностранной помощи, предоставленной Республике Таджикистан.

Таблица 4. - Иностранная помощь в период 2013-2018 гг.

Период	Стран-доноры, и их доля (%)	Объём помощи (млн.\$ США)	Помощи	
			(тыс.тонн.)	Годовой прирост (в %)
2013	Всего 46 стран: из них США-60%, Китай-4,2%, Нидерланды-3,4%, другие-32,4%,	87,4	17,2	-18,21
2014	Всего 42 страны: из них США-56,5%, Китай-5,8%, Нидерланды-9,4%, другие-28,9%,	57,8	11,7	-34,88
2015	Всего 42 страны: из них Германия-20,19%, Китай-13,1%, Россия-10,9%, другие-55,81%,	44,8	22,9	95,72
2016	Всего 55 стран: из них Сербия-8,2%, Китай-24%, Россия-25,9%, другие-41,9%,	55,8	17,6	-23,14
2017	Всего 58 стран: из них Сербия-11,74%, Китай-32,29%, Россия-18,6%, другие-37,37%,	73,6	26,3	49,43
2018	Всего 62 страны: из них Индия-13,6%, Китай-10,2%, Россия-14,3%, другие-61,9%,	48,8	28,4	7,98
Всего:		368,2	124,1	

Источник: Составлено на основе данных газеты Asia-Plus

На основе данных таблицы 4, рассчитан годовой прирост иностранной помощи в период 2013-2018 (см. на диаг. 3. ниже).

Анализ дигараммы позволяет сделать вывод, что в 2014 по отношению к 2013 году помощи сократились на 33,8%, а данный показатель 2015 также сократился на 22%. В период 2016-2017 гг. помощи увеличились на 56,4%. В 2018 году помощь сократилась на 33,6% по отношению к 2017 году. В 2019 году Республика Таджикистан в рамках своей деятельности получила 55 млн. долл. США.

Диаграмма 3. - Прирост иностранной помощи на период 2013-2018 гг.

Источник: расчеты автора на основе данных табл.4.

В январе-ноябре 2020 года от стран-доноров республика получила помощь на 45 млн. долл. США. Как отмечает Таможенная служба при правительстве Республики Таджикистан, помощи были получены весом 19 тон из 60 стран мира. Основная доля помощи приходится на Китай, что составляет 40% от всей помощи, т.е. на сумму 20 млн. долл. США. Главными донорами республики в период 2015-2020 гг. являются: Российская Федерация, Китайская Народная Республика и Федеральная республика Германии.

Влияние иностранной помощи на рост экономики и на структуру финансовых потоков рассматривается в зарубежной литературе на достаточном уровне. По мнению одних из зарубежных исследователей (Бернсайнд) иностранная официальная помощь влияет на экономику и имеет отличный положительный экономический эффект для стран с низким доходом. Следовательно, эффективность помощи рассматривается при условии поступления ресурсов в наиболее эффективные системы управления финансов государства.

Это означает, что целенаправленное их распределение только между населением и регионами страны с низкими доходам, станет локомотивом будущего развития общества и национальной экономики в целом. Если при их распределении не учитывать принцип целенаправленности, то экономика недополучит того запланированного эффекта.

Таким образом, анализ структуры финансовых потоков в национальной экономике позволяет нам сделать следующие выводы:

1. Анализ показывает, что для эффективного функционирования финансовых потоков в экономике, и в экономических системах необходимы следующие обеспечивающие потоки: материальные, информационные, энергетические, транспортные потоки, потоки трудовых ресурсов, сервисные и инновационные потоки. Если один из обеспечивающих потоков не участвует в процессе формирования и дальнейшего функционирования финансовых потоков, то процесс развивается только во времени, а движения финансовых ресурсов не наблюдается в пространстве экономики, что снижает их эффективность в экономике. Кроме того,

обеспечивающие потоки дают структуру совокупных издержек при формировании финансовых потоков.

2. Результат анализа данных диаграммы 2 показывает, что прямые инвестиции в 2016, 2017 и 2019 годы сократились, а их умеренный рост наблюдается только в 2019 году. В период 2015-2018 гг. также портфельные инвестиции в совокупности сократились на 112,11%. Конечно, их уменьшение влияет на функционирование финансовых потоков в различных областях экономики. Так как инвестиции являются основными источниками внешнего финансирования национальной экономики и занимают определяющую роль в структуре финансовых потоков в экономику.

3. Год за годом умеренными темпами растёт уровень монетизации национальной экономики. Например, в 2019 г. по предварительным данным этот показатель составляет 23%. Но, это низкий показатель для нашей экономики, что в конечном итоге влияет на объём финансовых потоков в различных областях экономики.

4. Другой показатель структуры финансовых потоков в экономике, как было выше отмечено, являются денежные переводы трудовых мигрантов, что напрямую влияют на уровень жизни и благосостояние населения. Данный показатель через покупательскую способность населения влияет на объём и динамику финансовых потоков, циркулирующих в экономике.

5. Из всего выше указанного, можно рекомендовать, что структура финансовых потоков в экономику Таджикистана до сих пор не сформирована как единая и комплексная система, чтобы стала катализатором в развитии экономики на индустриализации страны. Поэтому необходимо эффективное реформирование структуры национальной экономики и развивать финансовую систему Республики Таджикистан. Это напрямую влияет на структуру, объём и динамику финансовых потоков в экономику.

Литература

1. Алиджонов Дж.А. Денежно-кредитные механизмы стимулирования импортозамещающего экономического роста в Республике Таджикистан Дж.А. Алиджонов//Экономический журнал. - М. - 2016. - №3 (43). - С.12-29.
2. Бобоев Н.М. Анализ структуры совокупных издержек при формировании финансовых потоков коммерческого банка \ Н.М. Бобоев // Вестник Томского государственного педагогического университета. - 2014. – № 8 (149). – С. 141-147
3. Бобоев Н.М. Асосҳои мудирияти раванди ташкил ва таъдیلی селайи молиявӣ дар бонкҳои тижоратӣ /Н.М. Бобоев // Номаи донишгоҳи давлати Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров. – Хучанд. - 2018 – №3(46). - С.101-106.
4. Коваленко Л.В. Анализ структуры и особенностей формирования потоков полезных ресурсов в экономических (логистических) системах: монография / Л.В. Коваленко, Н.Г. Филонов, С.К. Дашинская / Под общей ред. Н.Г. Филонова. – Томск: Издательство ТГПУ, 2011–252 с.
5. Монетарный обзор НБТ [электронный ресурс], режим доступа: https://nbt.tj/ru/monetary_policy/shahri-tav/monetary_survey.php (дата обращения: 15.02.2021г.)
6. Первова О.Ю. Теоретические аспекты управления финансовыми потоками организации /О.Ю. Первова//Российское предпринимательство. - 2013. - №13 (235). - С.111-118.
7. Раҳимзода Ш. Муомилоти пули ва қарз /Ш.Раҳимзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2018. - 516 с.
8. Сайт Национального банка Таджикистана. Режим доступа. URL: <http://www.nbtj.org> (дата обращения: 15.03.2019г.)
9. Шарипов Б. Роль денежных переводов мигрантов в обеспечении макроэкономической стабильности Республики Таджикистан /Б. Шарипов // Центральная Азия и Кавказ. - 2014. - Том 17. - №4. - С. 103-117.
10. Jean-Louis Combes, Tidiane Kinda, Rasmané Ouedraogo, Patrick Plane Financial Flows and Economic Growth in Developing Countries [электронный ресурс], режим доступа: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264999318307648> (дата обращения: 10.02.2021г.)

УДК: 338.46 (575.3)

СИСТЕМАҲОИ СANOАТИИ МИНТАҚАВӢ: МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА САМТҲОИ РУШД

Нуруллоева Мадинабону Мавлоновна - муаллими калони кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 933750550

Давлатов Бахтиёр Саидмуминович - ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 988262613

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои рушди соҳаи саноат ва нақши он дар амалисозии сиёсати пешгирӣфтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, саноатикунони босуръат ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ баррасӣ шудааст. Баланд гардидани мавқеъ ва аҳамияти соҳаи саноат ва рушди иқтисодӣ кишвар нишон медиҳад, ки низоми муносири саноатӣ натавон бахшҳои хусусии истеҳсоли, корхонаҳои саноатӣ, балки якҷанд ҷузъҳои инфрасохториро, ки имрӯз заминаи рушди инноватсионии системаи саноатиро таъкил медиҳанд, дар бар мегирад. Дар мақола маълумоти омӯӣ оид ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба зерсоҳаҳо (маъдантозакунӣ, энергетика, хӯрокворӣ ва ғайра) ва минтақаҳо, инчунин, ҳиссаи саноат дар таркиби маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар солҳои охир оварда шудаанд. Ҳамчунин, дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва самтҳои рушди системаи саноатии минтақаӣ баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: соҳаи саноат, рушди иқтисодӣ, корхонаҳои истеҳсоли, минтақаҳои иқтисодӣ, инфрасохтор, стратегияи миллӣ, рушди инноватсионӣ.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРОМЫШЛЕННЫЕ СИСТЕМЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ В НАПРАВЛЕНИИ РАЗВИТИЯ

Нуруллоева Мадинабону Мавлоновна – старший преподаватель кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 933750550

Давлатов Бахтиёр Саидмуминович - ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 988262613

В данной статье рассмотрены вопросы развития промышленной отрасли как одной из ведущих отраслей народного хозяйства и ее роли в реализации политики, проводимой Основателем мира и национального единства, Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан уважаемым Эмомали Рахмоном - ускоренная индустриализация как четвертая национальная цель. Повышение положения и важность промышленности и экономического развития страны показывает, что современная индустриальная система включает не только частный сектор, промышленные предприятия, но и ряд инфраструктурных компонентов, которые сегодня составляют основу инновационного развития индустриальной системы. В статье приведены статистические данные об объемах промышленного производства в Республике Таджикистан в зависимости от подсекторов (очистка руды, энергетика, пищевая промышленность и др.) и регионов, а также удельный вес промышленности в ВВП за последние годы. Так же рассмотрены теоретические вопросы и направления развития региональной индустриальной системы.

Ключевые слова: промышленность, экономическое развитие, производственные предприятия, экономические регионы, инфраструктура, национальная стратегия, инновационное развитие.

REGIONAL INDUSTRIAL SYSTEMS: THEORETICAL ISSUES AND DIRECTION OF THE DEVELOPMENT

Nurubloeva Madinabonu Mavlonovna - senior Lecturer of the Department of Economics of Entrepreneurship and Entrepreneurship, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov street. Phone.933750550

Davlatov Bahtior Saidmuminovich - assistant of the Department of Economics of Entrepreneurship and Entrepreneurship, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov street. Phone.988262613

This article discusses the development of the industrial sector as one of the leading sectors of the national economy and its role in the implementation of the policy pursued by the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan respected Emomali Rahmon - accelerated industrialization as the fourth national goal. The rise in the position and importance of the industry and economic development of the country shows that the modern industrial system includes not only the private sector, industrial enterprises, but also a number of infrastructural components that today form the basis of the innovative development of the industrial system. The article provides statistical data on the volume of industrial production in the Republic of Tajikistan depending on the subsectors (ore refining, energy, food processing, etc.) and regions, as well as the share of industry in GDP in recent years. Theoretical issues and directions of development of the regional industrial system are also considered.

Key words: industry, economic development, manufacturing enterprises, economic regions, infrastructure, national strategy, innovative development.

Доир ба саноатикунони мамлакат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ қайд намуданд, ки бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи қоруми миллӣ эълон карда шаванд [6].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ исбот намудааст, ки таъмини устувори рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии давлату миллат аз хусусият ва сифати рушди корхонаҳои саноатӣ, ки дар ҳудуди онҳо фаъолият менамоянд, вобаста аст. Бинобар ин, дар стратегияи рушди ояндаи Тоҷикистон саноатикунони мамлакат ва дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат ташкил намудани минтақаҳои саноатӣ пешбинӣ гардидааст.

Қайд кардан зарур аст, ки солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои нави муносибат ва алоқаҳои муштарак дар заминаи ҳамгироии байнисоҳавӣ ва соҳавии корхонаҳо роҳандозӣ гардида, раванди ташкили шаклҳои низомии рушди саноат ба ҷашм мерасад ва заминаҳои шаклҳои нави муносибатҳои якҷоя ва ҳамгироии субъектҳои ҷараёни инноватсионӣ ташаккул ёфта истодаанд. Ин асоснокӣ ба рушди шаклҳои ҳамгироии субъектҳои системаи саноатӣ таъсири қалон расонид. Баланд гардидани мавқеъ, аҳамияти саноат ва рушди иқтисодиёти кишвар нишон медиҳад, ки низомии муносири саноатӣ натавон бахшҳои хусусии истеҳсоли ва корхонаҳои саноатӣ, балки якҷанд ҷузъҳои инфрасохториро, ки имрӯз заминаи рушди инноватсионии системаи саноатиро ташкил медиҳанд, дар бар мегирад.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум соҳаи саноат нақши назаррас дорад. Маҳз дар ҳамин замина ҷиҳати инкишофи устувори минбаъдаи кишвар дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ, яъне саноатикунони босуръат ҳадафи қоруми миллӣ эълон гардидааст.

Ҷиҳати саноатикунони босуръати кишвар гурӯҳҳои қории салоҳиятнок таъсис ёфта, дар асоси таҳлили ҳамаҷарафаи соҳаи саноат, (аз ҷумла стратегия, консепсия ва барномаҳо) лоиҳаи барномаи нав омода гардид, ки бо вазорату

идораҳо мувофиқа ва барои баррасӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст. Дар он самаранокӣ, татбиқи босифати барномаю лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ба 22 дарсад расондани ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар то соли 2030 аз ҷумлаи вазифаҳои асосӣ муайян гардидаанд.

Стратегияи миллии рушди ҷумҳурӣ тақозо менамояд, ки инкишофи саноати имрӯзаи Тоҷикистон ба хусусияти ҷаҳонишавии иқтисодиёти ҷаҳонӣ мувофиқ гардонда шавад. Барои муваффақ шудан ба ин ҳадаф ҳаллу фасли чанд масъала, аз ҷумла аз байн бурдани нақши корхонаҳо ҳамчун истеҳсолкунандаи ашёи хому нимтайёр, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти тайёри содиротию воридотивазкунанда, ғаёлгардонии раванди навсозии техникӣ ва технологияи истеҳсолот, вусъати корҳои таҳқиқотӣ, таъсиси корхонаҳои нав, истифодаи беҳтари манбаъҳои ашёи хоми маъданӣ дар заминаи инкишофи соҳаи геологӣ ва зиёд намудани иқтидорҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ зарур аст.

Дар сохтори саноат ба гурӯҳи истеҳсолоти коркарди нахи пахта, пилла, пӯст, пашм, истеҳсоли пойафзол, коркарди маъдан, металлҳои ранга ва киматбаҳо, сангҳои ороишӣ, тавлиди маҳсулоти тайёри алюминӣ, хӯрокворӣ, нуриҳои маъданӣ, воситаҳои кимиёвии рӯзгор, маводи бастабандии замонавӣ, зарфу ғунҷоишҳо, энергетика, хӯрокворӣ, сохтмон, мошинсозӣ, саноати сабук, пахтатозакунӣ ва табъу нашр дар маҷмӯъ ба истеҳсоли маҳсулоти ниҳой бартарият дода мешавад.

Ҷадали 1. - Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018- 2019

Нишондиҳандаҳо ва солҳо Соҳаҳои саноат	Истеҳсоли маҳсулот (млн. сомонӣ)		Суръати афзоиш (%)	Фарқият (+;-) (млн. сомонӣ)	Ҳисса бо %	Суръати афзоиш с. 2019 нисбат ба с. 2018
	2019	2018			2019	
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	27 586,6	23 777, 2	113,6	3 809,4	100,0	111,8
Аз он ҷумла:						
Маъдантозакуни	6 963, 6	5 917, 6	117,7	1 046,0	25,2	107,5
Энергетика	6 805,9	5 692,2	119,6	1 113,7	24,7	122,5
Хӯрокворӣ	5 373 ,4	4 , 9	109,2	451,5	19,5	113,9
Сохтмон	2 753 ,7	2 408,3	114,3	345, 4	10,0	111,0
Мошинсозӣ	2 029,4	1 566 ,2	129,6	463, 1	7,4	128,9
Сабук	1 387,0	1 121,9	123,6	265, 1	5,0	111,8
Пахтатозакунӣ	1 511, 0	1 474,9	102,5	36, 1	5,5	101,4
Табъу нашр	259,8	238, 3	109,0	21, 4	0,9	170,1
Ангишт	327,9	287, 1	114,2	40,7	1,2	111,9
Нафт ва газ	175,1	148, 8	117,6	26, 2	0,6	124,2

Таҳияи муаллифони дар асоси: Маълумотҳои ҷаласаи Ҳайати мушовараи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон (14 январи соли 2019) ш. Душанбе.

Маълумотҳои дар ҷадвали 1 овардашуда нишон медиҳанд, ки ҳиссаи соҳаҳои саноати маъдантозакуни, саноати энергетика ва саноати хӯрокворӣ дар маҷмӯи маҳсулоти ҳамаи соҳаҳои саноат истеҳсолкарда зиёдтар аст ва ин бесабаб нест. Ду соҳаи аввал, саноати маъдантозакуни ва саноати энергетика,

махсусан гидроэнергетика яке аз соҳаҳои афзалиятноки саноат маҳсуб ёфта, имкониятҳои фаровони рушдро доро мебошанд ва дар инкишофи минбаъдаи иқтисодии мамлакат нақши хеле бузургро мебозанд. Дар ин қатор ҳиссаи саноати хӯрокворӣ низ нисбатан баланд мебошад, зеро нақши соҳаи мазкур дар таъмини амнияти озуқавории мамлакат хеле муҳим аст.

Амалӣ намудани як қатор чорабиниҳои ба рушди соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ раवонагардида дар солҳои охир натиҷаҳои назаррас дод, ки аз ҷадвали 1 мушоҳида карда мешавад. Чунончи, дар ду соли охир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар ҳамаи соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ 13,6% афзудааст ва суръати афзоиши нишондиҳандаи мазкур нисбат ба солҳои 2017-2018 1,8% зиёдтар аст. Албатта, дар байни соҳаҳои саноат саноати мошинсозӣ яке аз соҳаҳои калидӣ маҳсуб ёфта, дар рушди дигар соҳаҳои саноат ва, инчунин, иқтисодӣ нақши ҳалкунанда мебозад ва аз сатҳи суръати рушди ин соҳа сатҳи суръати инкишофи дигар соҳаҳои иқтисодӣ вобастагии зиёд доранд. Боиси қаноатмандист, ки дар тӯли солҳои таҳлилӣ суръати афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи мошинсозӣ нисбат ба дигар соҳаҳои саноати мамлакат ба таври назаррас баландтар буда, тамоюли болоравиро соҳиб буд. Масалан, агар суръати афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи мошинсозӣ дар солҳои 2017-2018 28,9% бошад, дар солҳои 2018-2019 ин нишондиҳанда 29,6%-ро ташкил меод.

Дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатии мамлакат (ҷадвали. 2) ҳиссаи вилояти Суғд нисбат ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ хеле баланд мебошад (46,7%). Тибқи ин нишондиҳанда мавқеи дуюмро вилояти Хатлон ишғол менамояд (30,8%). Аммо суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои номбурда (мутобиқан 12,9 ва 13,2%) баробари суръати афзоиши миёна (13,6%) мебошад. Вазни қиёсии НТҚ ва шаҳри Душанбе дар ҳаҷми умумиҷумҳуриявии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, гарчанде паст бошад ҳам (мутобиқан 11,8 ва 9,8%), аммо суръати афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот нисбат ба дигар минтақаҳо баландтар (мутобиқан 41,1 ва 21,2%) мебошад, ки ин ҳолат натиҷаи татбиқи сиёсати давлатии кам кардан ва минбаъд барҳам додани сатҳи нобаробари рушди саноатии байни минтақаҳо мебошад.

Минтақаи иқтисодӣ комплекси ҳудудию истеҳсоли аст, ки дар асоси масоҳати калон ба вуҷуд омада, аз қисматҳои дигари кишвар бо махсусгардондашудани хоҷагии халқ, мавқеи ба худ хоси иқтисодию ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва меҳнатӣ фарқ мекунад. Минтақаи иқтисодӣ бо қисматҳои дигари кишвар тавассути тақсими ҷамъиятии меҳнат алоқаи ногустастанӣ дорад.

Ҷадвали 2.- Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018- 2019

Нишондиҳандаҳо ва солҳо Минтақаҳо	Истеҳсоли маҳсулот (млн. сомонӣ)		Суръати афзоиш (фоиз)	Фарқият (+;-)	Ҳисса бо %
	2019	2018			
Ҷумҳурӣ - ҳамагӣ	27 586,6	23 777,2	113,6	3 809,4	100,0
Аз он ҷумла:					
Вилояти Суғд	12 888,4	11 184,1	112,9	1 704,3	46,7
Вилояти Хатлон	8 507,2	7 360,7	113,2	1 146,5	30,8
НТҚ	2 787,4	1 935,1	141,1	852,3	11,8
Шаҳри Душанбе	2 711,3	2 191,3	121,2	519,9	9,8
ВМКБ	237,9	213,2	109,3	24,7	0,9

Таҳияи муаллифон дар асоси: Маълумотҳои ҷаласаи Ҳайати мушовараи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон (14 январӣ соли 2019) ш. Душанбе.

Дар баробари тадбирҳои андешида, дар ин самт ҷиҳати рушди соҳа соли 2019 бо Қарори Ҳукумати кишвар се барномаи соҳавӣ, аз ҷумла Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018 - 2022 ва Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 - 2025 тасдиқ гардидааст. Дар назар аст, ки бо амалисозии барномаҳои мазкур зиёда аз 5000 ҷойи кории нав таъсис дода шавад.

Ҷадвали 3.- Ҳиссаи саноат дар таркиби маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар солҳои 2010-2019 (бо %)

Солҳо	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Нишондиҳандаҳо										
Ҳиссаи саноат дар ММД	12,6	14,5	13,7	12,6	12,1	13,3	15,7	17,0	17,3	17,4

Сарчашма: Мониторинг ва арзёбии “Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025” [манбаи электронӣ] http://sanoat.tj/?page_id=6337 (санаи мувоҷиат 08.04.2020).

Саноатикунории мамлакат, гарчанде танҳо солҳои охир аз тарафи роҳбари кишварамон расман эълон карда шуда буд, аммо ин раванд дар Тоҷикистон аз солҳои пешин оғоз гардидааст (ҷадвали 3). Ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар соли 2019 истехсолшуда нисбат ба соли 2015, 4,1% ва соли 2010, 4,8 % зиёд гардидааст. Агар оид ба боз ҳам баландтар гардонидани суръати афзоиши истехсоли маҳсулоти саноатӣ, махсусан дар соҳаҳои таназзулфто ва афзалиятнок, чораҳои мушаххас ва судманд андешида шаванд, умед аст, ки вазифаи дарпешгузаштаи Роҳбари давлат оид ба табдил додани сохтори иқтисодии мамлакат аз кишвари агро-саноатӣ ба кишвари саноатӣ-аграрӣ ҳарчӣ зудтар иҷро карда шавад.

Дар соли 2019 ҷиҳати таъмини иҷрои ҳадафи чоруми миллӣ саноатикунории босуръати кишвар 219 корхонаю коргоҳҳои нави саноатӣ бо таъсиси 3 ҳазор ҷойи нави корӣ ба истифода дода шуд. Дар ин давра аз 249 намуд муҳимтарин маҳсулоти саноатии дар кишвар истехсолшаванда афзоиши ҳаҷми истехсоли 159 намуд нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта зиёд гардида, 27 номгӯи молҳое, ки дар ҳамин давраи соли гузашта истехсол нагардида буданд, истехсолшон ба роҳ монда шуд. Корхонаҳои навбунёд асосан рағани растанӣ, қанди сафед, ҳасиб, мебел, пахтаи тиббӣ, маҳсулоти трикотажӣ, каннодӣ, шустушӯӣ, фулузӣ, собун, лӯлаҳои пластикӣ, дару тирезаҳои алюминӣ, доруворӣ, халтаҳои полипропеленӣ ва масолеҳи сохтмонӣ истехсол менамоянд.

Бо вучуди ин ҳама муваффақиятҳои дар боло зикргардида, баъзе мушкилотҳое дар соҳаи саноати кишварамон ба назар мерасанд, ки барои рушду инкишофи соҳа монеа эҷод месозанд, ба монанди:

- норасоии маблағҳои гардишии корхонаҳо ва ғоизи нисбатан баланди қарзҳои бонкӣ;
- боқӣ мондани ақибмонии техникӣ ва технологӣ, дараҷаи баланди фарсудашавии моддию маънавии таҷҳизоти саноатӣю кишоварзӣ;
- сатҳи нокифояи рушд, рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи саноати коркард;
- норасоии мутахассисони баландихтисос, ба монанди менеҷерони сатҳи болоӣ ва дараҷаи миёна;

- сатҳи нокифояи ҳамкориҳои дохилисоҳавӣ, байнисоҳавию байниминтақавӣ ва ҳамгирӣ, рушд наёфтани муносибатҳои кластерӣ.

Дар доираи амалинамоии тадбирҳо дар самти расидан ба ҳадафи чоруми стратегӣ саноатикунони босуръати иқтисодиёти мамлакат барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2030 қабул карда шудааст. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ду марҳила таҳия мегардад:

- марҳилаи якум барои солҳои 2020-2025;
- марҳилаи дуюм барои солҳои 2026-2030.

Мақсади асосии барнома дар шароити имрӯза инҳо ба ҳисоб мераванд:

- андешидани чораҳо нисбат ба амалишавии барномаҳои соҳавии қабулгардида;

- татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ;
- таъмини самаранокӣ ва сифати онҳо;
- ҷалби сармояи мустақим;
- бунёди корхонаҳои нави истеҳсоли ва ташкили ҷойҳои кории нав;
- то соли 2030 ба 22 ҶФР расонидани ҳиссаи соҳаи саноат дар таркиби умумии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар назар дошта шудааст.

Иҷрои супоришҳои Сарвари давлат ҷиҳати зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти рақобатпазири ватанӣ ва тақвияти иқтисодии содиротии кишвар саноатчиёни мамлакатро водор месозад, ки аз тамоми шароити имкониятҳои истифода бурда, саноатро дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ зиёд намоем ва ҷашни 30 - солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо нишондиҳандаҳои баланди истеҳсоли истиқбол намоем.

Хуллас, барои рушду раванҷи системаи саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амалигардонии барномаҳои соҳавӣ дар ин самт, ба ақидаи мо, ҳалли масъалаҳои зерин мувофиқат менамоянд:

- маҳдуд сохтани мавқеи корхонаҳои саноатӣ ҳамчун истеҳсолкунандаи ашёи хом ва нимтайёр;
- истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда ва ба сиёсати содиротӣ нигаронидашуда;
- рушди фаъолияти иқтисодии берунмарзии корхона ва дарёфти истеъмолкунандагони эҳтимолӣ;
- ҷорӣ намудани навсозии техникаӣ ва технологияи истеҳсолот;
- ташаккулдиҳии корҳои озмоишӣ – таҳқиқотӣ ва азхуд намудани лоиҳаҳои бунёди корхонаҳои нав;
- дар асоси нақшаҳои тасдиқшудаи корҳои кӯҳӣ-геологӣ истифодаи манбаъҳои ашёи хоми минералӣ;
- вусъатдиҳии истифодаи иқтисодии коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳавасмандгардонию ҷалби захираҳои меҳнатӣ ба истеҳсолот.

Адабиёт

1. Ашуров М.Н. Механизм формирования и управления рыночной инфраструктурой региона/ М.Н. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2016.-№2/2(197). – С. 64-71
2. Каюмов Н.К. Переходная экономика Таджикистана: концепции, цели и механизмы развития// Н.К. Каюмов. - Душанбе, 2013. -126 с.
3. Мирсаидов А.Б. Кластер как рыночный институт развития пространственной экономики / А.Б. Мирсаидов. // Экономика Таджикистана. -Душанбе, 2016. - №1. – С. 36-42.

4. Мирзоева Е.Ш. Модели рушди инноватсионии корхонаҳои саноатии сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон / Е.М. Мирзоева // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2020.- №2 (22). - С.94-102.
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Утверждена Решением Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан 1 декабря 2016 года -№636 [электронный ресурс] URL <http://mmk.tj/Government-programs/strategy/381> (дата обращения: 24.02.2019).
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018. - Душанбе: ДДМИТ, 2019. - 32с.
7. Стратегия развития промышленности Республики Таджикистан на период до 2030 года. Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 марта 2018 года, №159 [электронный ресурс] URL http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=131234 (дата обращения: 11.03.2019).
8. Шомадова Н.С. Теоретические основы формирования и развития региональной промышленной системы в РТ / Н.С. Шомадова, М.Н. Ашуров.- Кишоварз, 2018. - №2. - С. 126-131.
9. Мониторинг ва арзёбии “Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025” [манбаи электронӣ] URL http://sanoat.tj/?page_id=6337 (санаи муроҷиат 08.04.2020).

УДК: 338.24+338.43

АРЗЁБИИ ИҚТИСОДИИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Изатуллоев Муҳаммадсаид Насимҷонович - ассистенти кафедраи омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 730467, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 905-66-47- 47.

Мақола ба яке аз масъалаҳои мубрами рӯз, яъне ҷалби сармоягузориҳо ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақола ҷанбаҳои назариявии ташаққули сармоягузориҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардида, қайд карда шудааст, ки омилҳои муҳими ҷалби сармоягузориҳо ба мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи он, ин созиш додани муҳити мусоиди сармоягузориҳо барои соҳибкорони дохиливу хориҷӣ мебошад.

Ишора шудааст, ки сармоягузориҳо яке аз самтҳои муҳим ва тақондиҳандаи рушди иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, ҷалби ҳарчи бештари сармояи дохиливу хориҷӣ ба рушди иқтисодиёти миллӣ, беҳтар намудани сиёсати ҷалби маблағгузориҳо, ки яке аз омилҳои калидии иқтисодиёти ҳар як мамлакат ба ҳисоб меравад, зарур доништа мешавад.

Вобаста ба ин, сармоягузориҳо дар пешбурди сиёсати иқтисодии ҳар як давлат нақши асосӣ дошта, имрӯз ҳамчун неруи тақондиҳанда дар рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Сармоягузориҳо ҳамчун сарчашмаи маблағгузориҳои пулӣ ба тараққиёт ва азҳудкунии истеҳсолоти нави молу хизматрасонӣ, мукамалгардонии технология, истихроҷ ва коркарди канданиҳои ғойаданок баромад мекунад. Ҳамзамон, кам гардидани раванди сармоягузориҳо метавонад ба рушди истеҳсолот, махсусан истеҳсоли молҳои хоҷагии қишлоқ (молҳои ниёзи аввалия) ва соҳаи саноат, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи ҳалқунандаро доро мебошад, таъсири манфӣ расонад.

Калидвожаҳо: минтақа, иқтисод, сармоягузориҳо, бозори молиявӣ, арзёбӣ, динамика, рушди устувор.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Изатуллоев Мухаммадсаид Насимджонович - ассистент кафедры статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 905-66-47- 47

Статья посвящена одной из актуальных проблем сегодняшнего дня - привлечению инвестиций в регионы Республики Таджикистан. В статье освещены теоретические

аспекты формирования инвестиций в стране. Было отмечено, что важным фактором привлечения инвестиций в страну и в отдельные ее регионы является создание благоприятного инвестиционного климата для отечественных и зарубежных предпринимателей.

Инвестирование - одно из важнейших и стимулирующих направлений экономического развития. Следует отметить, что необходимо привлекать больше внутренних и иностранных инвестиций в развитие национальной экономики, совершенствовать политику привлечения инвестиций, что является одним из ключевых факторов в экономике любой страны. В этом отношении инвестиции играют ключевую роль в продвижении экономической политики каждой страны. Иными словами, сегодня это локомотив развития национальной экономики. Инвестиции - это качественный источник денежных вложений в разработку и освоение новых видов производства товаров и услуг, совершенствование технологий, добычу и переработку полезных ископаемых. В то же время спад инвестиционного процесса может негативно сказаться на развитии производства, особенно производства сельскохозяйственных товаров (предметов первой необходимости) и промышленности, которые играют ключевую роль в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: регион, потенциал, инвестиции, финансовый рынок, оценка, динамика, устойчивое развитие.

ECONOMIC ASSESSMENT OF INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Izzatulloev Muhammadsaid Nasimjonovich – assistant of the department of statistics, Tajik state financial economic university. Address: Nakhimov 64/14 Dushanbe 734067. Phone: (+992) 905-66-47- 47

The article is devoted to one of the most important issues of the day, namely, the attraction of investments to the regions of the country. The article highlights the theoretical aspects of investment formation in the country. It was noted that an important factor in attracting investment to the country and its individual regions is the creation of a favorable investment climate for domestic and foreign entrepreneurs.

Investing is one of the most important and stimulating areas of economic development. It should be noted that it is necessary to attract more domestic and foreign investment to the development of the national economy, to improve the policy of attracting investment, which is one of the key factors in the economy of any country. In this regard, investment plays a key role in promoting the economic policy of each country. In other words, today it is a driving force in the development of the national economy. Investment is a qualitative source of monetary investment in the development and mastering of new production of goods and services, improvement of technology, extraction and processing of minerals. At the same time, the decline in the investment process may have a negative impact on the development of production, especially the production of agricultural goods (basic necessities) and industry, which play a key role in our country.

Key words: region, potential, investment, sustainable development, financial market, assessment, dynamics, sustainable development.

Сармоягузорӣ яке аз самтҳои асосии пешбурди сиёсати иқтисодии ҳар як давлат ба ҳисоб рафта, ҳамчун неруи тақондиханда дар рушди иқтисодиёти миллий арзёбӣ мегардад.

Мавриди зикр аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ аз 26 декабри соли 2020 қайд карданд, ки: “Рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тичорати байналхалқӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ вобаста аст”. Дарвоқеъ, бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ робитаҳои мамлакати мо бо бисёр кишварҳои хориҷӣ дар соҳаҳои гуногун торафт мустаҳкам мегарданд. Ин аст, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дахҳо корхонаҳои муштарак оид ба коркард ва истеҳсоли маҳсулоти мухталифи саноатии ҷавобгӯи меъёрҳои байналмилалӣ

фаъолият карда истодаанд. Бояд гуфт, ки ин ҳама аз омилҳои муҳимтаринанд, ки барои рушди иқтисоди давлати мо мусоидат мекунанд.

Олими шинохта, Ш. Раҳимзода сатҳи баланди сармоягузориҳои давлатӣ ба иқтисодиёти кишварро омили асосии рушди босуръати иқтисодии Тоҷикистон арзёбӣ менамояд [7, с. 18]. Аз ин лиҳоз, ҷалби ҳарчи бештари сармояи дохиливу хориҷӣ ба рушди иқтисоди миллӣ, бехтар намудани сиёсати ҷалби маблағгузорӣ, ки яке аз самтҳои муҳими иқтисодии ҳар як мамлакат ба ҳисоб меравад, зарур доништа мешавад.

Мусаллам аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ноил шудан ба мақсад, махсусан, ба соҳаҳои иқтисодиёт таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамояд. Бо мақсади таъсир расондан ба рушди иқтисоди миллӣ, ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун вазифаи асосӣ меҳисобад, баҳри ҷалби фаъоли сармояи хориҷӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳад. Инчунин, ба самти дигар, ки ташкили самараноки сиёсати давлатӣ ва истифодаи ба мақсад мувофиқи маблағ дар ҳамаи соҳаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, эътибори хоса дода, ҷиҳати бароҳмонии истехсоли маҳсулоти рақобатпазир аз тамоми имкониятҳо истифода мебарад.

Агар ба таҷрибаи ҷаҳонӣ назар афканем, шумораи зиёди давлатҳо танҳо ба тӯфайли истифода аз сармояи хориҷӣ аз бӯҳрони шадиди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баромадаанд.

Маълум аст, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 якчанд сенарияи рушдро пешбинӣ менамояд, ки доираи иштироки иқтисодиёти мамлакат дар ҳаракати байналхалқии сармоя ба назар мерасад. Қобили қайд аст, ки ҷалби сармояи хориҷӣ ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ҳамчун омили таъсиррасон мавқеи арзанда дорад, ба монанди ғунҷоиши бозори дохилӣ, устувории қурби асъор, босуботии сиёсӣ, инчунин, дараҷаи инкишофи инфрасохтор, нишондиҳандаҳои бозори меҳнат ва ғ.

Вобаста ба ин мушкилот, бояд зикр кард, ки сармоягузорӣ дар пешбурди сиёсати иқтисодии ҳар як давлат нақши асосиро мебозад. Ин аст, ки имрӯз ба сармоягузорӣ, ҳамчун неруи тақондиҳанда дар рушди иқтисодиёти миллӣ таваҷҷуҳи махсус дода мешавад.

Зимнан, сармоягузорӣ аз нигоҳи сифатӣ сарчашмаи маблағгузориҳои пулӣ ба тараққиёт ва азҳудкунии истехсолоти нави молу хизматрасонӣ, мукамалгардонии технология, истихроҷ ва коркарди канданиҳои ғоиданок баромад мекунанд. Ҳамзамон, кам гардидани сармоягузорӣ метавонад ба рушди истехсолот, махсусан истехсоли молҳои хоҷагии қишлоқ (молҳои ниёзи аввалия) ва соҳаи саноат, ки дар ҷумҳурии мо мавқеи ҳалкунандаро доро мебошад, бевосита таъсиррасон бошад.

Дар замони муосир нақши муҳимро дар иқтисоди миллӣ ҳаҷми сармоягузориҳо, новобаста аз рӯи намудашон, иҷро менамоянд. Ба эътибор бояд гирифт, ки таъмини рушди устувори иқтисодиёт, пеш аз ҳама, дар заминаи таъмин будан бо захираҳои молиявӣ баҳри дастгирӣ ва кумак расонидан ба соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои мамлакат роҳандозӣ мешавад. Пас, гуфтан мумкин аст, ки сармоягузориҳо ба ҳамин асос меёбанд.

Дар давраи муосир ҷалби сармоягузориҳо мушкилотест дар иқтисодиёти минтақаҳои алоҳида, ки ҳалли масъалаи мазкур тавассути ҳавасмандгардонии сармоягузoron сурат мегирад. Мушкилиҳои мавҷударо дар ин самт ба воситаи табиғот ва паҳннамоии иттилооти зарурӣ бартараф намудан мумкин аст.

Бояд таъкид кард, ки вазъияти минтақавӣ дар бозори сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати ғайритавазунӣ қарор дорад. Бо назардошти ин, таҳлили ҳамаҷонибаи ҷалби сармоягузориҳо ба мамлакат ва минтақаҳои он як амри воқеӣ мебошад.

Маблаггузорӣ чузъи таркибии фазои сармоягузорӣ ба ҳисоб рафта, нақши муҳимро дар рушди фаъолияти сармоягузори мамлакат ва минтақаҳои он мебозад [3, с. 150].

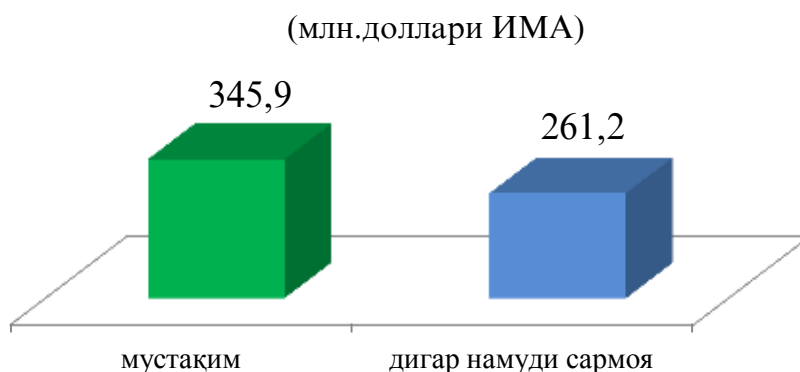
Вобаста ба ин, яке аз мушкилоти рӯзмарра бозори суғурта мебошад, ки он дар фазои сармоягузорӣ таъсиррасон аст. Аз ин лиҳоз, барои арзёбӣ намудани динамикаи фаъолияти фазои сармоягузорӣ дар бозори молиявӣ рӯ ба ин соҳа оварда, нишондиҳандаҳои онро мавриди назар қарор медиҳем.

Тибқи маълумоти омили расмӣ, самти асосии фазои сармоягузорӣ, аз ҷумла бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2019 ба 19 адад, ки аз онҳо 2 ташкилоти давлатӣ ва 16 ташкилоти суғуртавии ғайридавлатӣ, инчунин, 1 ҷамъияти суғуртаи мутақобила фаъолият менамоянд.

Ба бозори молиявӣ қарзӣ бошад, мувофиқи маълумотҳои пешниҳоднамудаи Бонки миллии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2019, дар маҷмӯъ, 73 адад институти молиявӣ қарзӣ, ки аз инҳо 18 адад бонк, 20 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 6 адад ташкилоти қарзии хурд ва 29 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд.

Қалб намудани маблағҳои сармоягузоришаванда аз ҷониби институтҳои сармоягузорӣ, тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, воридоти умумии сармоягузори хориҷӣ дар соли 2019 607,1 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он 345,9 млн. доллари ИМА сармоягузори мустақим ва 261,2 млн. доллари ИМА қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида мебошанд [6, с. 204]

Диаграммаи 1.- Қалби сармояи хориҷӣ дар соли 2019 [6, с.319]

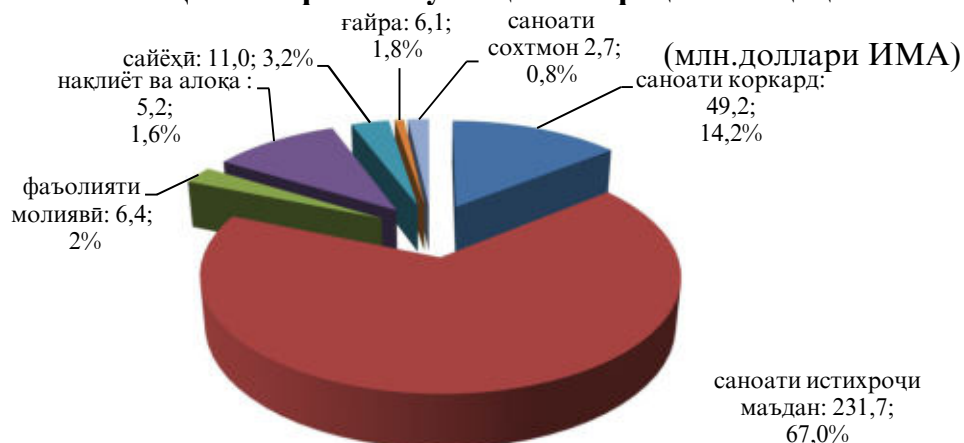

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, -2019с. - С. 319.

Ёдовар бояд шуд, ки воридоти сармоягузори мустақим нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 37,3 млн. доллари ИМА (5,78%) коҳиш ёфтааст. Сармояи мустақим асосан ба соҳаҳои саноати коркард - 49,2 млн. дол. ИМА (14,2%), саноати истихроҷи маъдан - 231,7 млн. дол. ИМА (67,0%), фаъолияти молиявӣ ва ҳар гуна хизматрасонии тиҷоратӣ - 8,8 млн. дол. ИМА (2,5%), нақлиёт ва алоқа - 36,4 млн. дол. ИМА (10,5%), сайёҳӣ - 11,0 млн. дол. ИМА (3,2%), саноати сохтмон - 2,7 млн. дол. ИМА (0,8%) ва ғайра - 6,1 млн.доллари ИМА (1,8%) равона карда шудаанд.

Дигар намуди сармоя, аз ҷумла қарзҳо ба соҳаҳои саноат – 1,6 млн. доллари ИМА (0,6%), хизматрасонии молиявӣ – 178,3 млн. доллари ИМА (68,3%), сохтмон – 22,9 млн. доллари ИМА (8,8%), нақлиёт ва алоқа – 1,9 млн. доллари ИМА (0,7%) ва дигар соҳаҳо – 56,5 млн. доллари ИМА (21,6%) равона гардидаанд [6, с. 204].

Диаграммаи 2.- Чалби сармояи мустақими хориҷӣ ба соҳаҳо

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, -2019с. - С. 320

Дар соли 2019 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сармояи мустақими хориҷӣ бештар аз ҷониби Ҷумҳурии Халқии Хитой – 262,3 млн. долл. ИМА – 75,8% (хизматрасонии молиявӣ, алоқа, сохтмон, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноати сохтмонӣ, истихроҷ ва истеҳсоли маҳсулоти нафть ва газӣ), Федератсияи Россия - 33,1 млн. долл. ИМА – 9,6% (хизматрасонии молиявӣ, алоқа, сохтмон), Шохигарии Британияи Кабир – 13,9 млн. долл. ИМА – 4,0% (хизматрасонии молиявӣ, саноат, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ), Туркиё – 13,5 млн. долл. ИМА – 3,9% (саноати коркард, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ), Кипр – 10,3 млн. долл. ИМА – 3% (хизматрасонии молиявӣ), Швейтсария – 5,8 млн. доллари ИМА – 1,7% (хизматрасонии молиявӣ) ва аз ҷониби дигар давлатҳо бошад, – 7,0 млн. долл. ИМА – 2% ворид гардидааст [6, с. 204].

Дар соли 2019 воридоти сармояи хориҷӣ бештар ба шаҳри Душанбе – 39,7 % (137,4 млн. долл. ИМА), вилояти Суғд – 52,7% (182,3 млн. долл. ИМА), вилояти Хатлон – 3,1% (10,6 млн. долл. ИМА), Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон – 0,6% (2,2 млн. долл. ИМА) ва ба ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бошад, – 3,8% (13,3 млн. долл. ИМА) равона гардидааст [6. с. 204].

Аз натиҷаи рақамҳои воқеии оморӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама гуна имкониятҳоро барои устуворгардонии рушди иқтисодиёти давлат дар вазъи бӯхрони молиявии ҷаҳонӣ доро мебошад. Танҳо дар ин самт ба институтҳои давлатӣ зарур аст, ки маблағҳои ҷалбшудаи институтҳои мазкурро самаранок истифода баранд.

Дар зер динамикаи воридоти сармоягузориҳои хориҷӣ аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон дар солҳои 2013-2017 дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 чунин бармеояд, ки дар ду минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд нисбат ба минтақаҳои дигар фаъолнокии ҷараёни сармоягузорӣ зиёдтар мебошад. Бояд гуфт, ки тақсими сармоягузориҳои хориҷӣ низ дар минтақаҳо янграм намебошад. Аз рӯи натиҷаи соли 2019 фаъолнокии нисбатан хуб дар ду минтақаи мамлакат дида мешавад. Ин дар шаҳри Душанбе, ки ба он 44,52 % аз ҳаҷми умумӣ сармоягузориҳои хориҷӣ рост меояд ва дар вилояти Суғд, ки нишондиҳандаи он 46,12 % ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷиро ташкил медиҳад.

Дар моҳҳои январ-сентябри соли 2020 сармоягузориҳои асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаҳои сармоягузорӣ ба маблағи 7616,2 млн. сомонӣ истифода карда шудааст, ки нисбат ба моҳҳои январ-сентябри соли 2019 93,1 фоизро (бо нархҳои муқоисавӣ) ташкил медиҳад [8, с. 40].

**Ҷадвали 1.- Динамикаи воридоти сармоягузориҳои хориҷӣ аз рӯи
минтақаҳои Тоҷикистон дар солҳои 2014-2019 (млн. дол.)**

Маблағгузориҳо	Солҳо											
	2014		2015		2016		2017		2018		2019	
	I млн. дол.	II вазни киёсӣ	I млн. дол.	II вазни киёсӣ	I млн. дол.	II вазни киёсӣ	I млн. дол.	II вазни киёсӣ	I млн. дол.	II вазни киёсӣ	I млн. дол.	II вазни киёсӣ
Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳамагӣ)	909,2	100	977,84	100	842,73	100	6208,3	100	6444,2	100	6071,38	100
Аз он ҷумла: ш. Душанбе	498,2	54,80	574,8	58,80	358,60	42,5	2970,55	47,85	2713,47	42,12	2703,05	44,52
НТЧ	251,2	27,63	147,94	15,14	19,11	2,27	476,91	7,68	351,67	5,45	327,44	5,4
Вилояти Суғд	108,4	11,92	203,5	20,81	211,17	28,06	1026,32	16,53	2555,0	39,65	2800,17	46,12
Вилояти Хатлон	1,5	0,16	14,3	1,45	229,32	27,21	1592,77	25,65	820,71	12,73	218,26	3,6
ВМКБ	49,9	5,49	37,3	3,80	24,5	2,91	141,72	2,28	3,35	0,05	22,46	0,36

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумотҳои Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020 аз тарафи муаллиф таҳия ва тартиб дода шудааст.

Эзоҳ: I – млн. дол.; II - бо % нисбат ба маблағи умумӣ

Аз нишондиҳандаҳо бармеояд, ки воқеан ҳам, беш аз ҳама сармоягузориҳои хориҷӣ асосан барои рушди соҳаҳои воқеии минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла саноат, кишоварзӣ, нақлиёт, энергетика ва ғайра сафарбар карда мешавад.

Ҳаҷми зиёди маблағҳои сармоягузориҳои хориҷиро аз худ намуда, минтақаҳои ҷумҳурӣ бояд саҳми назаррасро дар ташаккули маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ ва амсоли ин дар минтақа гузоранд.

Таҳлили анҷомдода нишон дод, ки аз он сарчашмаҳои маблағгузориҳои ҷалбгардида ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама ҳиссаи камтар, дар муқоиса бо дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ба ВМКБ рост меояд.

Мушкилоти дар ин самт мавҷудбударо ба инобат гирифта, мо зарур медонем, ки механизми ҳамохангии ҳамаи иштирокчиёни чараёни сармоягузорӣ ва идоракунии он дар сатҳи минтақавӣ бо мақсади рафъи проблемаҳои зикршуда ва ҳамаҷониба ташаккул додани сармоягузориҳои худ ташкил ва ба роҳ монда шавад.

Адабиёт

1. Абалкин Л.И. Россия: поиск самоопределения: очерки. 2-е изд., доп. /Л.И. Абалкин. - М.: Наука, 2005. – 104 с.
2. Асаул А.Н. Модернизация экономики на основе технологических инноваций / А.Н. Асаул. - СПб: АНО ИПЭВ, 2008. - 606 с.
3. Изатуллоев М.Н. Иқтисодии сармоягузориҳои минтақа омили муҳими таъмини рушди устувор. /М.Н. Изатуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019, - № 9. - С. 150-155.
4. Ахророва А.Д. К вопросу оценки финансовой устойчивости энергетической компании /А.Д. Ахророва, Ф.Дж. Бобоев, М. Сайфуддинова // Вестник Таджикского технического университета. - Душанбе, 2015, - №4(40). - С.122-133.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳо» аз 12.05.2007.
6. Маҷмӯаи омории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омории // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. - 319с.
7. Раҳимзода Ш. Саноатикунонӣ – асоси рушди минбаъдаи иқтисодиёт/ Ш. Раҳимзода //Молия ва ҳисобдорӣ, 2020 - №6 (165). - С. 17-24.
8. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-сентябри соли 2020. //Молия ва ҳисобдорӣ, 2020 - №10 (169). - С. 40-42.

9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 - Душанбе, 2016. - 103 с.
10. Тумусов Ф.С. Инвестиционный потенциал региона: Теория. Проблемы. Практика / Ф.С. Тумусов. - М.: Экономика, 1999. – 267 с.
-

УДК: 336.71

ЗАХИРАҲОИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ УСТУВОР ДАР БАЛАНДБАРДОРИИ ИҚТИДОРИ МОЛИЯВӢ- ИНВЕСТИЦИОНИИ КИШВАР

Шарифзода Нурулло Шариф - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 988717676. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

Муаллиф дар мақолаи мазкур оид ба таъсири захираҳои бонкӣ ба иқтисодиёти мамлакат тавачҷуҳ намуда, қайд менамояд, ки рушди иқтисодиётро бидуни фаъолияти низоми бонкӣ (яъне, захираҳои бонки тиҷоратӣ) тасаввур кардан ғайриимкон аст. Захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ дорои хусусиятҳои гуногун мебошанд ва таъсири худро ба иқтисодиёт мерасонанд. Дар натиҷаи таҳлилҳо муайян карда шуд, ки сарчашмаи асосии рушди фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ аз захираҳои бонкӣ вобаста аст. Зеро, захираҳои бонкӣ дар навбати худ ба захираҳои худӣ, захираҳои ҷалбкардашуда ва захираҳои қарзӣ ҷудо карда мешавад. Ҳамаи ин қисмҳо аз аввали таъкилишавӣ то лаҳзаи муфлисшавии бонки тиҷоратӣ фаъолият менамоянд.

Чунин гуфтан мумкин аст, ки захираҳои бонки тиҷоратӣ таъсири худро ба бонк, дорандагони амонату пасандозҳо, қарзгирандагону қарздиҳандагон ва ҳатто ба давлат мерасонад. Бинобар ин, қайд намудан ба маврид аст, ки тамоми ҷомеа бояд барои рушди босуботи низоми бонкӣ кӯшиши намоянд ва дар ин замина, даромади зиёд гирифта, фаъолияти худро рушд диҳанд.

Калидвожаҳо: амалиётҳои фаъол, амонат, пасандоз, қарз, воситаҳои молиявӣ, рақобати солим, таъсири захираҳо, сармояи оинномавӣ, сармояи иловагӣ, сармояи захиравӣ, сармоягузорӣ, рушди иқтисодӣ.

РЕСУРСЫ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ КАК СТАБИЛЬНАЯ ОСНОВА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВО-ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА СТРАНЫ

Шарифзода Нурулло Шариф - ассистент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Нахимова, 64/14. Тел.: 988.71.76.76. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

В данной статье автор акцентирует внимание на формировании и влиянии банковских ресурсов на экономике страны, отмечая, что экономическое развитие невозможно представить без функционирования банковской системы (т.е. ресурсов коммерческого банка). Ресурсы коммерческого банка в рыночной экономике имеют разные характеристики и влияют на экономику страны. В результате анализа было установлено, что основной источник развития деятельности коммерческих банков зависит от ресурсов банка. Это связано с тем, что банковские ресурсы, в свою очередь, делятся на собственные резервы, заемные ресурсы и кредитные ресурсы. Все эти подразделения действуют с начала реорганизации до момента банкротства коммерческих банков.

Можно сказать, что ресурсы коммерческого банка влияют на банк, вкладчиков, заемщиков и кредиторов и даже на государство. Поэтому следует отметить, что все

общество должно стремиться к устойчивому развитию банковской системы и на этой основе зарабатывать большие деньги и развивать свою деятельность.

Ключевые слова: активные операции, депозит, вклад, кредит, финансовые средства, добросовестная конкуренция, влияние ресурсов, уставной капитал, добавочный капитал, резервный капитал, ставка рефинансирования, инвестиции, экономическое развитие.

RESERVES OF COMMERCIAL BANKS AS A STABLE BASIS FOR INCREASING THE FINANCIAL AND INVESTMENT POTENTIAL OF THE COUNTRY

Sharifzoda Nurullo Sharif - an assistant of the department of accounting of the Tajik State Finance and Economics University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Str. 64/14, Phone: 988.71.76.76. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

In this article, the author focuses on the formation and impact of banking resources on the country's economy, noting that economic development cannot be imagined without the functioning of the banking system (i.e., resources of a commercial bank). The resources of a commercial bank in a market economy have different characteristics and affect the economy. As a result of the analysis, it was found that the main source of development of a commercial bank depends on the bank's resources. This is due to the fact that banking resources, in turn, are divided into own reserves, borrowed resources and credit resources. All these divisions operate from the beginning of the reorganization until the bankruptcy of a commercial bank.

We can say that the resources of a commercial bank affect the bank, depositors, borrowers and lenders, and even the state. Therefore, it should be noted that the whole society should strive for sustainable development of the banking system and on this basis earn big money and develop its activities.

Keywords: active operations, deposit, contribution, credit, financial means, fair competition, resource impact, authorized capital, additional capital, reserve capital, refinancing rate, investments, economic development.

Бояд зикр намуд, ки яке аз масоили калидӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин таъмини субъектони хоҷагидор бо захираҳои пулӣ ба ҳисоб меравад. Захираҳои пулӣ дар раванди фаъолияти субъектони иқтисодӣ нақши бениҳоят муҳимро иҷро менамоянд. Зеро ба роҳ мондани фаъолият бидуни сармояи муайян ғайриимкон мебошад. Бавижа, дар шароити муносири иқтисодӣ нақши сармоя дар рушду густаришҳои фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ беандоза назаррас аст. Метавон зикр намуд, ки дар ин раванд бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун марказҳои асосӣ вобаста ба пешниҳоди захираҳои пулӣ баромад менамоянд. Низоми бонкӣ бо пешниҳоди захираҳои пулӣ ва сармоягузорӣ метавонад соҳаҳои ҳаётан муҳим ва афзалиятноки иқтисоди миллиро тараққӣ диҳад. Яъне, ба воситаи захираҳои пулии низоми бонкӣ мо метавонем рушди устувори иқтисодиётро таъмин созем.

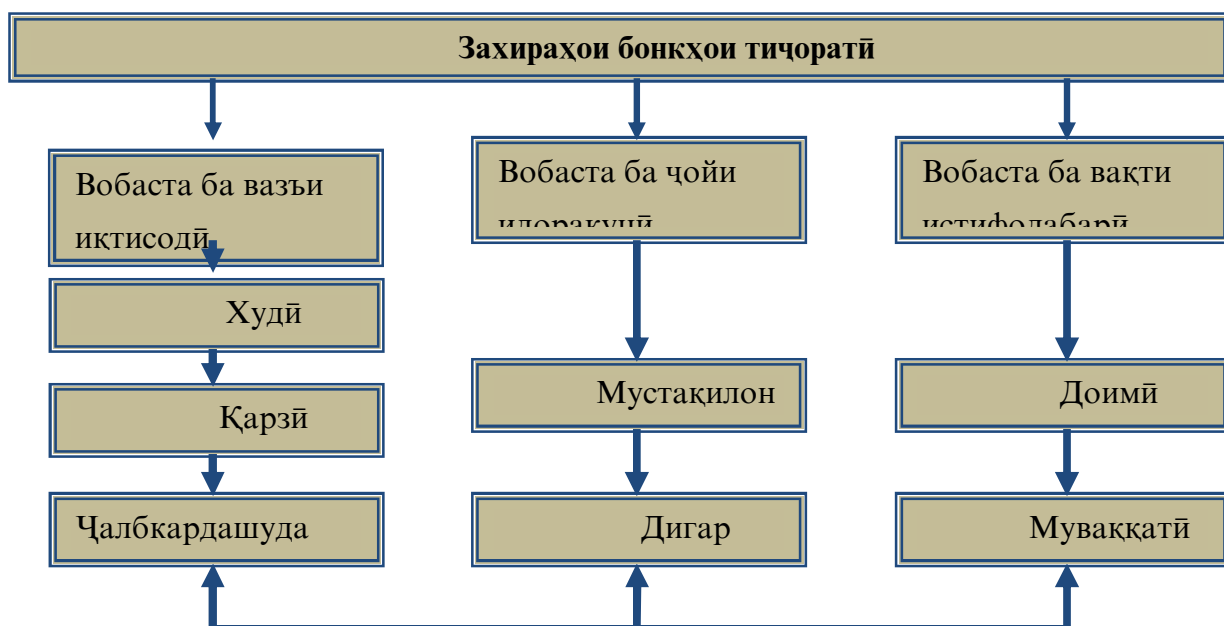
Дар шароити иқтисоди бозорӣ масъалаи фаъолияти босубот ва устувори бонкҳои тиҷоратӣ бениҳоят ҳассос ва муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро танҳо бонкҳои аз нигоҳи молиявӣ устувор ва пардохтпазир метавонанд дар инкишофи иқтисодиёт саҳмгузор бошанд. Имрӯз яке аз масъалаи муҳим ва умда дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили дуруст ва истифодаи оқилонаи захираҳои бонкӣ ба шумор меравад. Ташкили захираҳои бонкӣ басо мураккаб буда, аз бонкҳо ҷаҳати рафтори навоҷарона талаб менамояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки нишондиҳандаи асосии устувори захираҳои бонкӣ, пеш аз ҳама, ин танзими дурусти онҳо мебошад. Сармоя, маъмулан, пардохтпазирии бонк, гузаронидани амалиёт новобаста аз шароити номуътадили иқтисодиёт ва раҳой ёфтан аз муфлисшавиро таъмин менамояд. Мавқеи сармоя дар иқтисодиёти тамоми давлатҳо ва махсусан низоми бонкӣ намоён аст. Зеро асоси инкишофи тамоми соҳаҳо аз сармоя вобаста аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тартиби нодуруст ва истифодаи ғайрисамараноки сармоя метавонад ба фаъолияти бонкҳо таъсири манфӣ расонад ва ҳатто ба муфлисшавӣ оварад. Бонкҳое, ки сармояи кофӣ надоранд, ба муфлисшавӣ дучор меоянд. Дар ҳолати нокифоягии сармоя баъзе бонкҳо аз фаъолият мемонанд. Ҳадафи асосии бонкҳои тичоратӣ ҳадди аксар расонидани сармояи бонкӣ ва кам кардани хавфҳои талафоти эҳтимоли аз муфлисшавӣ мебошад. Бинобар ҳамин, бонки тичоратиро зарур меояд, ки фаъолияти худро тибқи талаботҳои мавҷудбуда ба роҳ монанд.

Бояд қайд намуд, ки сармоя дар иқтисодиёт чойгоҳи намоён ва калиди роишгоҳ менамояд. Тавре ки дар адабиёти иқтисодӣ оварда шудааст, истилоҳи сармоя (аз латинӣ capitalis - асосӣ) - ҳама гуна амволе (дастгоҳ, таҷҳизот, бинои истеҳсоли, пул, сахмия) мебошад, ки ба моликаш дар давраи чорӣ даромад меорад [4, с. 181]. Яъне, ба маънои васеъ, он ҳама чизест, ки метавонад барои ба даст овардани даромад ё захираҳое, ки одамон бо сармояи худӣ барои истеҳсоли молҳо ва хизматҳо ба вучуд меоранд, қодир аст. Ба андешаи М.К. Файзуллоев, “сармояи бонкӣ воситаҳое мебошанд, ки мустақиман дар давраи фаъолияти бонк ба он мансуб мебошанд” [17, с. 21]. Чунин таъриф додан мумкин аст, ки сармоя категорияи муҳимтарини иқтисодӣ буда, дар маънои васеъ, ин ҳамаи он чизе, ки имконияти овардани даромадро дорад, ё захираҳое, ки инсон баҳри истеҳсоли молҳо ва ҳадамот офаридааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сармоя ё захираҳои бонкҳои тичоратӣ маҷмӯи унсурҳои аз рӯи таъинот гуногун ва пурра пардохтгардидае мебошад, ки мустақилияти иқтисодӣ ва фаъолияти минбаъдаи онҳоро дар шароитҳои гуногун таъмин менамоянд.

Бонкҳои тичоратӣ наметавонанд бе гурӯҳбандӣ намудани захираҳо фаъолиятанро пурра таъмин намоянд. Аз ин лиҳоз, маблағи худро ба қисмҳои гуногун ҷудо намуда, даромади худро аз ин ҳисоб зиёд ва фаъолияти худро густариш медиҳанд. Захираҳои бонкҳои тичоратиро вобаста ба вазъи иқтисодӣ, ҷойи идоракунии ва вақти истифодабарӣ аз ҳамдигар ҷудо менамоянд. Аз ин лиҳоз, ҳар яке аз қисмҳои мазкур ба зерқисмҳои дигар ҷудо карда мешаванд (расми №1) ва дар раванди идоракунии бонкҳои тичоратӣ фаъолона истифода мегарданд.

Расми 1. Зерқисмҳои захираҳои бонкҳои тичоратӣ

*Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти пешниҳодкардаи бонкҳо.

Ба сифати захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ, унсурҳои баромад менамоянд, ки дар ҳолатҳои зарарҳои тасодуфӣ қобилияти ба ҳайси сохтори зерсуғуртавӣ хизмат расониданро доранд. Ҳар яке аз ин қисмҳо дар раванди фаъолият вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд. Барои ҳубтар омӯхтани сохтори захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ, пеш аз ҳама, ба вазифаҳои сармояи худии бонк назар намудан зарур аст.

Вобаста ба омӯзиш ва баррасии адабиёти соҳавӣ метавонем зикр намуд, ки сармояи худии бонк вазифаҳои муҳими зеринро иҷро мекунанд [12, с. 8]:

- муҳофизатӣ, ки ҳимояи манфиатҳои муштариён ва мақомотро дар бар гирифта, зарари онҳо дар сурати муфлисшавӣ ҷуброн карда мегардад. Қобилияти пардохтии бонк аз ҳисоби мавҷудияти сармояи худӣ нигоҳ дошта мешавад;

- амалиётӣ пешниҳод менамояд, ки сармояи худӣ метавонад барои хариди биноҳо, иншоот ва таҷҳизот дар фаъолияти бонк зарурӣ, инчунин, барои бунёди захираҳо дар ҳолати талафоти ғайричашиқмошт истифода шавад;

- маблағҳои худӣ, сарчашмаи маблағҳои мебошанд, ки барои ташкил ва фаъолияти бонк то ҷалби шумораи кофӣ пасандозҳо заруранд;

- танзимкунанда, ки аз ҷониби бонкҳо иҷро шудани баъзе талабот ба ҳаҷми саҳмияҳо, сармояи худӣ ва сармояи танзимшаванда иборат аст;

- дар нигоҳ доштани эътимоди муштариён ва боварӣ бахшидани кредиторон ба устувории молиявии он. Сармоя бояд барои он кофӣ бошад, ки қарзгирандагон итминон дошта бошанд, ки бонк қодир аст ниёзҳои қарзии онҳоро қонеъ гардонад;

- маблағҳо барои афзоиши ташкилӣ ва рушди хизматрасониҳои нав, ҷорӣ намудани барномаҳои нав, хариди таҷҳизот, ҳамчун танзимгари афзоиши бонк хизмат кунанд.

Вазифаҳои мазкури сармояи худии бонкҳои тиҷоратӣ бо мо имкон медиҳад, ки ҳаҷми захираҳои бонкҳои тиҷоратиро дуруст гурӯҳбандӣ намуда, манфиатҳои муштариён ва муассисонро ҳимоя намоем. Дар раванди тағйирёбии шароити иқтисодӣ ва ё баланд гардидани меъёрҳои ҳатмии яхела барои тамоми бонкҳои тиҷоратӣ боиси ба хавфҳои баланд ва муфлисшавӣ дучор гардидани бонкҳои тиҷоратии навтаъсис гардида метавонанд.

Баръакс, агар усули муайянсозии бузургии сармоя, яъне меъёри кифоягии сармоя вобаста ба вазъи бонки тиҷоратӣ муайян карда шавад, пас дар ин сурат пешравии бонкҳои тиҷоратиро мушоҳида кардан мумкин аст. Пешравии бонк аз сармояи оинномавӣ вобаста буда, аз лаҳзаи ташкилёбии бонки тиҷоратӣ фароҳам карда мешавад. Ҳаҷми сармояи оинномавӣ ва меъёри кифоягии сармоя дар бисёре аз кишварҳо аз ҷониби бонки марказӣ муайян карда мешавад. Инчунин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳаҷми сармояи оинномавӣ (моддаи 1) ва меъёри кифоягии сармоя (моддаи 29) аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад [11, с. 2-26].

Дар ин замина, дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки 22 декабри соли 2017 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол гардид, дар баробари дигар вазорату мақомоти дахлдор дар назди Бонки миллии Тоҷикистон низ як зумра вазифаҳо гузошта шуд. Аз ҷумла, Президенти кишвар дарҷ намуданд, ки: “зарур аст, ки бо мақсади таъмини рақобати солим дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии аҳоли ба воситаҳои молиявӣ, инчунин, ҷалби бештари сармоя ба ин соҳа ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ барои бонкҳои навтаъсис, ки ҳоло 80 миллион сомони ро ташкил медиҳад, 50 миллион сомонӣ муқаррар карда шавад” [15]. Иқдоми мазкур бевосита ба инкишофёбии низоми бонкӣ ва таҳияи заминаи мусоид барои рақобатнокии шаффоф фазои заруриро фароҳам овард.

Бо мақсади иҷрои саривақтии масъалаҳои дар назди Бонки миллии Тоҷикистон гузошташуда, Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон бо қарори навбатӣ бо мақсади таъмини рақобати солим дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва

дастрасии аҳоли ба воситаҳои молиявӣ, ҷалби бештари сармоя дар низоми бонкӣ ба санадҳои дахлдор тағйирот ворид намуд. Ин тағйирот барои бонкҳои тиҷоратӣ як заминаи хуб мебошад, зеро соҳибкорон бонки тиҷоратиро таъсис дода, дар баробари дигар бонкҳо рақобатпазирии худро нигоҳ дошта метавонанд. Чунин шароит бонки тиҷоратиро водор месозад, ки санадҳои меъёрию ҳуқуқиро риоя намуда, дигар манбаъҳои даромадро ҷустуҷӯ намоянд. Чӣ тавре ки маълум аст, яке аз воситаҳои таъсиррасонанда ба вазъи бонки тиҷоратӣ, ин меъёри кифоятии сармоя ба ҳисоб рафта, барои ҷуброни зарари ғайриҷашмдошт ва таъмини устувории фаъолияти бонк пешбинӣ шудааст.

Меъёри кифоятии сармояи бонки тиҷоратӣ аз рӯи нишондодҳои зерин баҳо дода мешаванд:

- ҳиссаи воситаҳои хусусӣ дар амалиёти активӣ бо назардошти хатари бонкӣ;
- истифода намудани сармоя;
- ҳиссаи маблағҳои ҷалбшуда дар уҳдадорихои бонк ва ғайра [1, с. 262].

Маълум аст, ки бузургии меъёри кифоятии сармояи бонк ба ҳаҷм, таркиб, сифат ва хусусияти амалиётҳои фаъол таъсир мерасонанд. Дар ин раванд, бонкҳои тиҷоратӣ тибқи санадҳои ҳуқуқии амалкунандаи кишвар меъёри ҳатмиро ташкил медиҳанд. Меъёри кифоятии сармоя мувофиқи Дастурамали №176-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ» муайян карда мешавад.

Ин меёр аввалан ба ҳаҷми амалиёти ҷалб кардани маблағҳои муваққатан озодмондаи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ вобастагӣ дорад. Дуюм, ба миқдори хатаре, ки дар ҳолати гузаронидани амалиёти фаъоли бонк ба уҳдаи худ мегирад. Дар доираи ин, мо гуфта метавонем, ки фаъолияти бонки тиҷоратӣ бо дараҷаи даромад ва аз натиҷаи истифодабарии самараноки захираҳои худро ҷалбгардида ва навовариҳо вобаста мебошанд. Аз ин рӯ, бонки тиҷоратӣ ҳамчун низоми махсус бояд муташаккил бошад. Бонки тиҷоратӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ дорои сохторҳои гуногун мебошад ва он мустақилона роҳҳои баланд бардоштани дараҷаи ғоиданокиро ҷустуҷӯ намуда, фаъолияти соҳибкории худро ривоч медиҳад.

Бо мақсади ба даст овардани эътимодноки ва устувории молиявӣ, инчунин, имконияти зиёд кардани амалиёти фаъоли ғоидоавар, аксар бонкҳо кӯшиш мекунанд, ки сармояи худро зиёд кунанд. Сармояи худӣ танҳо ҳиссаи ками ҳамаи захираҳои бонки тиҷоратиро ташкил медиҳанд. Сохтори захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ аз рӯи хусусияти ҳоси фаъолияти миёнаравӣ низ муайян карда мешаванд.

Қисми асосии фаъолияти миёнаравӣ аз ҳисоби маблағҳои ҷамъоваришуда ташкил карда мешавад. Фаъолияти миёнаравии онҳо ҳангоми ҷалби маблағҳои озоди шахсони ҳуқуқӣ воқеӣ ва пешниҳоди минбаъдаи онҳо ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, инчунин, аз номи онҳо гузаронидани ҳар гуна амалиётҳоро ба роҳ мемонанд. Ғайр аз ин, онҳо метавонанд амалиётҳои гуногунро ба ҷуз аз фаъолияти истеҳсолӣ иҷро намоянд.

Дар умум, қисмати калони захираҳои бонк аз ҳисоби воситаҳои ҷалбгардида ташкил карда мешаванд. Зеро маблағҳои муваққатан озоди як шахс ё корхона барои қарздиҳии корхонаи дигар ва ё татбиқи барномаҳои калон ба монанди сохтмони бино, роҳҳо ва монанди инҳо басанда нест. Олими тоҷик Н. Садриддинӣ қайд менамояд, ки: “одамони алоҳида ва корхонаҳо маблағҳои пулии муваққатан озодашонро ба бонкҳо танҳо ба хоҳири ғоизи муайян медиҳанд” [16, с. 249]. Мутахассиси дигар Ғ.Д. Ашӯров бошад, қайд намудааст, ки “амонат (депозит) - ин маблағҳои пулие мебошад, ки барои нигоҳ доштан бо муҳлати муайян бо усули баргаштан ба бонк пешниҳод карда мешаванд” [2, с. 169]. Бинобар ин, шахсони

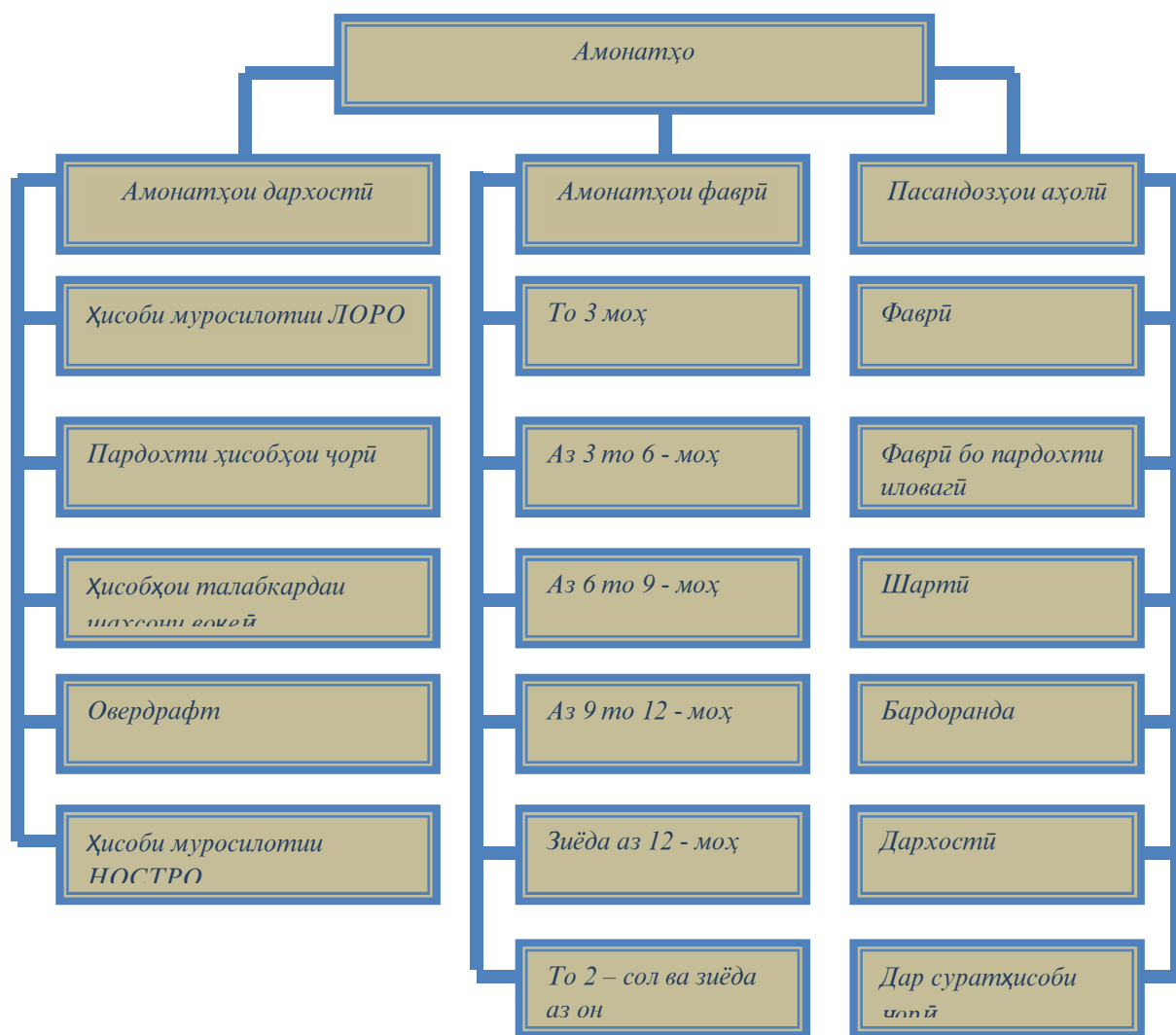
хукукию воқеӣ маблағҳои худро дар шакли амонату пасандоз дар бонкҳои тиҷоратӣ ва ё ташкилотҳои қарзии дигар мегузоранд.

Аз ин рӯ, амонату пасандоз ҳам барои муштарӣ ва ҳам барои бонк муфид аст. Яъне, бонк аз ҷалби маблағҳои ҳамчун амонату пасандоз бадастомада истифода бурда, дар натиҷаи пешниҳоди қарз даромади иловагӣ мегирад ва дар навбати худ амонатгузор низ даромади муайяно соҳиб мегардад. Дар назария ва амалия ханӯз ҳам мафҳумҳои “амонат” ва “пасандоз”-ро аз ҳам ҷудо кардан мушкил аст.

Дар ин раванд, амонат ҳамчун сабтҳо дар дафтарҳои бонкӣ тафсир карда мешавад ва бораи мавҷуд будани баъзе талаботҳои муштарӣ ба бонк ё маблағҳои муштарӣ дар бонкҳо дар шакли пасандоз тибқи созишномаҳо ва шартномаҳо нигоҳ дошта мешаванд. Амалиётҳои амонатиро чунин тасниф кардан мумкин аст:

1. Мувофиқи саҳмгузорӣ: пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ (ташкилот ва корхонаҳои ғайрибонкӣ) ва пасандозҳои шахсони воқеӣ; - пасандозҳо аз дигар ташкилотҳои қарзӣ.

2. Бо шакли гирифтани маблағ (расми 2): - амонатҳои фаврӣ, амонатҳои дархостӣ, пасандозҳои аҳоли.

Расми 2. Гурӯҳбандии амонатҳо [13, с. 234].

Таснифоти маблағҳои ҷалбгардидаи бонки тиҷоратӣ ва намудҳои онҳо мустақиман аз он вобаста аст, ки ба муштарӣ дар кадом шароит ва бо кадом ғоиз пешниҳод карда мешавад. Шахсони ҳуқуқӣ воқеӣ пасандозҳо ва амонатҳои худро бо мақсади нигоҳдорӣ ва гирифтани ғоиз дар бонкҳо мегузоранд. Дар захираҳои бонкӣ қисмати асосиро амонатҳои ташкил медиҳанд,

ки зиёда аз ду сол гузошта шудаанд. Дорандагони ин намуди амонатҳо шахсоне мебошанд, ки мехоҳанд маблағҳои худро афзоиш диҳанд. Мухлати нигаҳдории ҳар қадар, ки дарозтар бошад, барои муштарӣ фоидаовартар аст.

Мақсади гузоштани амонату пасандозҳо, ин зиёд кардани ҳаҷми пул ва нигаҳдории онҳо мебошанд. Қисмати дигаре, ки бонки тижоратӣ ба онҳо таваҷҷуҳ дорад, ин пасандозҳои муштарӣ, ки дар суратҳисобҳо нигоҳ дошта мешаванд. Бонкҳои тижоратӣ барои муштарӣ суратҳисобҳо мекушоянд ва то лаҳзаи ба пули нақд табдил ёфтани он, ин маблағҳо барои додани қарз пешниҳод менамоянд.

Инчунин, амонату пасандозҳо аз рӯи муҳлат ба кутухмуддат, миёнамуддат ва дарозмуддат тасниф кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, барои иҷрои ғаёлияти худ, бонки тижоратӣ дар ихтиёри худ манбаъҳои муайяно чалб намуда, дар чараёни ташкили ғаёлиятҳои онҳо истифода менамоянд. Дар раванди рушди муносибатҳои иқтисодӣ мафҳуми амонат ва пасандоз аз якдигар фарқ карда мешаванд:

- амонат - маблағҳои пулӣ ва ашёи қиматноки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар ташкилоти қарзӣ (кредитӣ) ҷойгир карда шудаанд;

- пасандоз - маблағҳои пулие, ки бо шартӣ пардохти фоизи муайян ҳуқуқи истифодаи муваққатишон ба ташкилотҳои қарзӣ (кредитӣ) дода шудааст [10, с. 2].

Чунин фарқиятҳо ба мо имконият медиҳад, ки бонки тижоратиро як сохтори чалби маблағҳои озод шуморем. Аз ин рӯ, манбаъҳои ташаккули уҳдадорӣҳо гуногун мебошанд. Дар баробари хусусияти фоизноку муҳлатнок дигар хусусиятҳо, аз ҷумла бефоиз ва бемуҳлатро дар захираҳои чалбкардашуда дидан мумкин аст. Қисми даромади пасандозшуда барои хариди неъматҳои моддӣ ва қисми дигари он ба қарздиҳӣ равона карда мешаванд. Маҳз, чалби маблағҳои озод метавонад мушкilotи норасоии маблағҳои бонкиро осон гардонад.

Ин зухурот дар раванди ташаккули захираҳои бонкӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад, зеро ҳамвора бо амонату пасандоз, қарз, коғазҳои қиматнок ба ҳайси воситаҳои хизмат мекунанд, ки бо ёрии онҳо андӯшти маблағҳои муваққатан озод ба сармоягузорӣ табдил дода мешавад. Чунин манбаи алтернативӣ, чанд аср инҷониб дар кишварҳои тараққикарда ғаёлона истифода гардида истодааст. Масалан, дар Чин, ки дар айни замон миёни кишварҳои олам ба суръати рушди баланди ММД соҳиб аст, 80% ҳаҷми умумии пасандозҳо ба пасандози аҳоли рост меояд. Дар Тоҷикистон манбаъҳои дохилии сармоягузориҳо аз ҳисоби маблағҳои шаҳрвандон нисбат ба мамлакатҳои иқтисодиёташон инкишофёфта хеле кам аст [5, с. 192].

Аз ин лиҳоз, барои бартараф намудани ҳавфу хатарҳо Бонки миллии Тоҷикистон меёри захираҳои ҳатмиро аз рӯзи ба даст овардани иҷозатнома барои гузаронидани амалиёт ба ташкилотҳои қарзӣ ҳатмӣ мешуморад. Тартиби ташкил намудани меёри захираҳои ҳатмии бонкҳои тижоратӣ аз рӯи пасандозҳо ва уҳдадорӣҳои ба онҳо монанд тибқи санадҳои меёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд. Бонки миллии Тоҷикистон меёри ҷудогона ё худ дифференсиалии захираҳои ҳатмиро барои пасандозҳо бо пули миллий ва пасандозҳо бо асъори хориҷӣ истифода мебарад. Айни замон (дар санаи 31.12.2020 с.), меёри захираҳои ҳатмӣ барои пасандозҳо бо пули миллий 3,0 фоиз ва бо асъори хориҷӣ 9,0 фоизро ташкил медиҳад [18].

Захираҳои ҳатмӣ яке аз фишангҳои асосии амалӣ гардонидани сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ин раванд барои танзими пардохтпазирии умумии низоми бонкӣ кумак мерасонад. Талабот ба захираҳои ҳатмӣ бо мақсади маҳдуд сохтани раванди қарздиҳӣ дар бонкҳо,

инчунин, барои нигоҳ доштани сатҳи муайяни ҳаҷми пули дар муомилотбуда равона карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкил намудани андозаи захираҳои ҳатмӣ, бонкҳои тижоратӣ пойгоҳи пулии худро вобаста ба давраи пешниҳоди тавозун ва дар мувофиқа бо Дастурамали №194 “Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи пасандозҳо ва уҳдадорихои дигари ба онҳо монанд”, ки 25 апрели соли 2012, №77 қабул шудааст, тартиб медиҳанд. Бонки тижоратие, ки тавозуни ҳаррӯзаро тартиб медиҳад, пойгоҳи пулиро бо формулаи мазкур ҳисоб менамоянд (формулаи №1 [9, с. 3]).

$$P = \frac{X_1 + X_2 + \dots + X_n}{N} \quad (1)$$

дар ин ҷо:

P - андозаи пойгоҳи пулӣ дар давраи ҳисоботӣ, X_1 -- рӯзи якум, X_2 -- рӯзи дуюм ва X_n -- рӯзи охирини давраи ҳисоботӣ, N – шумораи рӯзҳо.

Инчунин, бонки тижоратие, ки тавозуни моҳона тартиб медиҳанд, пойгоҳи пулии худро бо формулаи мазкур ҳисоб менамоянд (формулаи №2 [9, с. 2]).

$$P = \frac{\frac{D_1}{2} + D_2 + D_3 + \frac{D_4}{2}}{3} \quad (2)$$

дар ин ҷо:

P - андозаи пойгоҳи пулӣ дар давраи ҳисоботӣ D_1 , D_2 , D_3 ва D_4 - андозаи пойгоҳи пулӣ мувофиқан ба рӯзи якум, ёздаҳум, бисту якуми моҳи ҳисоботӣ ва рӯзи якуми баъди ҳисоботдиҳӣ.

Бонки тижоратӣ вобаста ба вақти тартибдиҳии тавозун аз формулаи муайянкардашуда барои ҳисоб кардани пойгоҳи пулӣ истифода мебаранд ва ҳисоботи худро дар мувофиқа бо мақомоти дахлдор бо асъори хориҷӣ тартиб ва ба Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод менамояд. Бонки миллии Тоҷикистон ҳисоботи бонки тижоратиро бо андозаи маблағҳои воқеан захирашуда муқоиса мекунад ва хулосаи худро пешниҳод менамояд. Чунин гуфтан мумкин аст, ки меъёри захираҳои ҳатмӣ барои амонату пасандозҳои ҷалбгардида ва уҳдадорихои ба онҳо монанд, то лаҳзаи боздошти яке аз амалиётҳо дар суратҳисоби ҳуди бонк ташкил карда мешавад. Дар чунин ҳолат, бонк ин маблағҳои захиранамударо дар ҳолатҳои зарурӣ, муваққатан барои пардохтпазирии худ истифода карда метавонад.

Дар сурати боздошти яке аз амалиётҳои бонкӣ, маблағи меъёри захираҳои ҳатмӣ аз суратҳисоби бонки тижоратӣ ба суратҳисоби дахлдори Бонки миллии Тоҷикистон гузаронида мешавад. Ҳангоми норасоии маблағҳо бонки тижоратӣ маблағҳои боқимондаро ба “суратҳисобҳои 20406 “Захираҳои ҳатмии бонкҳои маҳаллӣ бо пули миллий”, 20606 “Захираҳои ҳатмии бонкҳои маҳаллӣ бо асъори хориҷӣ”, 20806 “Захираҳои ҳатмии бонкҳои хориҷӣ бо пули миллий” ва 22206 “Захираҳои ҳатмии бонкҳои хориҷӣ бо асъори хориҷӣ” [9, с. 2]-и зерин интиқол медиҳад.

Дар ҳолати барзиёдии маблағи захираҳои ҳатмӣ, Бонки миллии Тоҷикистон дар муҳлати муайяншуда маблағи зиёдатиرو ба “суратҳисобҳои 20402 “Суратҳисоби муросилотии Вострои бонкҳои маҳаллӣ бо пули миллий”, 20602 “Суратҳисоби муросилотии Вострои бонкҳои маҳаллӣ бо асъори хориҷӣ”, 20802 “Суратҳисоби муросилотии Вострои бонкҳои хориҷӣ бо пули миллий” ва 22202 “Суратҳисоби муросилотии Вострои бонкҳои хориҷӣ бо асъори хориҷӣ” [9, с. 2-3] ба бонкҳои тижоратӣ мегузаронад.

Дар ин раванд, ҳаҷми маблағҳои бонкҳои тижоратӣ кам мегардад ва ба вазъи иқтисодӣ ва пардохтпазирии он таъсир мерасонад. Инчунин, ҳангоми баланд будани меъёри захираҳои ҳатмӣ фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ

ноустувор гардида, ин ҳолатҳо ба низоми бонкӣ ва низоми молиявию қарзии мамлакат таъсири манфии худро мерасонад.

Дар баробари бартараф намудани хавфу хатарҳои захираҳои худӣ ва захираҳои ҷалбгардида мавқеи захираҳои қарзӣ дар сохтори захираҳои бонки тижоратӣ хеле зиёд мебошад. Захираҳои қарзӣ дар шароити имрӯзаи гузариш ба бозор яке аз қисмҳои асосии рушди бонки тижоратӣ ба ҳисоб меравад. Бонкҳои тижоратӣ наметавонанд танҳо бо ёрии сармояи худӣ фаъолиятшонро пурра таъмин намоянд ва аз ин ҷиҳат кӯшиш менамоянд, ки сарчашмаҳои навро пайдо намоянд.

Тамоми маблағҳои ҷамъшуда ба захираҳои бонкӣ дохил карда мешаванд, ки онро бонк дар ҷараёни фаъолияти худ ба даст овардааст ва ин маблағҳоро ба самтҳои гуногун ҳамчун қарз пешниҳод менамояд ва сармоягузорӣ намуда, даромади худро аз ин ҳисоб зиёд менамоянд.

Дар захираҳои қарзӣ мавқеи муҳимро қарзҳои байнибонкӣ (бонкҳои тижоратӣ) ишғол менамояд, ки ҳуди бонкҳо ба ҳамдигар қарз медиҳанд ва қарз мегиранд. Бо мақсади амалӣ намудани сиёсати пулӣ ва қарзӣ аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба дигар ташкилотҳои қарзӣ, барои рушди фаъолияти онҳо низ қарз дода мешавад. Дар раванди қарздиҳӣ, принципҳои умумии қарз риоя карда мешаванд. Яке аз принципҳои қарзӣ, ин меёри фоизнокӣ буда, хангоми пешниҳоди қарз аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба дигар ташкилотҳои қарзӣ номи меёри бозтамвилро ба худ гирифтааст.

Меёри бозтамвил - меёре мебошад, ки аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон муайян карда мешавад (ҷадвали №1).

Ҷадвали 1. Динамикаи тағйирот дар меёри бозтамвили БМТ

Соли	Моҳҳо (дар охири давра)											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2014	4.80	4.80	4.80	4.80	5.90	5.90	5.90	5.90	6.90	6.90	6.90	8.0
2015	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00
2016	8.00	8.00	9.00	9.00	9.00	9.00	11.00	11.00	11.00	11.00	11.00	12.50
2017	12.50	12.50	16.00	16.00	16.00	16.00	16.00	16.00	16.00	16.00	16.00	16.00
2018	14.75	14.75	14.00	14.00	14.00	14.00	14.00	14.00	14.00	14.00	14.00	14.00
2019	14.75	14.75	14.75	14.75	14.75	13.30	13.25	13.25	13.25	13.25	13.25	13.25

* Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси Бюллетени оморӣи Бонки миллии Тоҷикистон аз соли 2014 то соли 2019 ва сомонаи интернетии https://www.nbt.tj/tj/statistics/monetary_sector.php.

Чӣ хеле ки аз ҷадвали №1 маълум аст, меёри бозтамвил нисбат ба меёри қарздиҳии бонкҳо ба шахсони ҳуқуқию воқеии дигар пасттар аст. Дар ҷадвали мазкур, меёри бозтамвил аз соли 2014 то охири соли 2019, яъне дар муддати 6 соли охир тағйироти зиёд дида мешаванд. Меёри бозтамвил дар охири соли 2017 нисбат ба аввали соли 2014 то 11, 20 банди фоизӣ зиёд гардидааст. Баландравии ин меёр ба бонки тижоратӣ зарари зиёд мерасонад, зеро даромади бадастомада танҳо харочоти дар раванди қарздиҳӣ ва қарзгирӣ пайдошударо рӯйпуш мекунад ва ба бонк фоида боқӣ намерасонад. Бонки тижоратӣ ба хоҳири ба даст овардани даромад маҷбур мегардад, ки меёри фоизи қарзи пешниҳодкунандаи худро ба шахсони ҳуқуқию воқеии дигар (ғайрибонкӣ)

баланд бардорад. Дар ин сурат, зарари зиёд ба ҷамъият мерасад ва боиси душворихоии зиёд дар раванди пардохтпазирӣ мегардад. Ин меъёр оҳиста-оҳиста ба вазъи иқтисодии мамлакат таъсири манфии худро мерасонад ва рушди иқтисодиро ба даст овардан душвор мегардад.

Чунин равандҳоро Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон ба инобат гирифта, меъёри бозтамвилро аз 16% дар соли 2017 то 13,25 дар соли 2019, яъне дар муддати 2 сол меъёри мазкурро дар ҳаҷми 2,75 банди фоизӣ паст намуд. Ин тағйирот аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон вобаста ба вазъи иқтисодии кишвар муайян карда мешавад. Мақсади асосии меъёри бозтамвил, ин кумак расонидан ба ташкилотҳои қарзӣ ва ба муқобили меъёри захираҳои ҳатмӣ равона карда шудааст. Гуфтан мумкин аст, ки Бонки миллии Тоҷикистон кӯшиш менамояд, ки дар солҳои минбаъда меъёри бозтамвилро паст хоҳад кард.

Ин намуди қарздихӣ дар шакли озмун бо принципҳои махсус ташкил гардида, он ба бонкҳои тижоратӣ ё ташкилотҳои қарзие, ки пардохтпазирӣ ашон заиф гардидаанд, дода мешавад. Агар Бонки марказӣ меъёри бозтамвилро кам кунад, бонкҳои тижоратӣ барои зиёд намудани захираҳои кредитии худ кредити бештар мегиранд [3, с. 13].

Ҳангоми қарзи зиёд гирифтани бонки тижоратӣ метавонад онро бо фоизи баландтар ба муштариён пешниҳод намуда, даромади зиёдро соҳиб гардад. Дар чунин ҳолат бонки тижоратӣ қобилияти пардохтпазирӣ худро дар сатҳи муътадил нигоҳ дошта метавонад. Инчунин, бозори қарзии байнибонкӣ низ сарчашмаи захираҳои бонкҳои тижоратӣ ба шумор меравад, зеро бонкҳое, ки доройиҳошон зиёд аст, дар ин бозор онҳоро мефурӯшанд ва дигар бонкҳо ин доройиҳоро харида, талаботи муштариёни худро қонеъ мегардонанд.

Пайдоиши чунин бозори қарзии байнибонкӣ ҳам барои харидорон ва ҳам барои фурӯшандагон ғоидаовар аст. Дар маҷмӯъ, бонки тижоратӣ ин захираҳоро ба воситаи амалиёти ғайри худ истифода намуда, даромад ба даст меоварад. Дар бисёр мавридҳо қарзи байнибонкӣ ва амалиётҳои онҳо дар мувофиқа бо Бонки миллии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд.

Захираҳои бонкҳои тижоратӣ метавонанд омилҳои доройи хусусияти омехта, ба монанди пешниҳоди қарзҳо ба дигар самтҳо низ идора намоянд. Дар раванди таҳлил оид ба захираҳои бонкҳои тижоратӣ мо тавонистем сарчашмаҳои зеринро пайдо намоем (расми №3).

Расми 3. Сарчашмаҳои захираҳои бонкҳои тижоратӣ.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои пешниҳодгардидаи бонкҳо.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қисмати асосии захираҳои бонкҳои тижоратиро сармояи худӣ ташкил медиҳад. Инчунин, сармояи худӣ барои ташаккули захираҳои бонкҳои тижоратӣ замина муҳайё месозад. Зеро пеш аз пайдо намудани маблағҳои озод, бонкҳои тижоратиро зарур аст, ки фаъолияти худро дар асоси маблағҳои худӣ ташкил ва рушд диҳанд. Дар раванди фаъолияти худ барои васеъ намудан, бонк метавонад аз дигар сарчашмаҳо истифода намояд. Сарчашмаҳо, ки дар расми 3 нишон додашударо бонкҳои тижоратӣ баъд аз истифодаи сармояи худӣ истифода менамоянд, то ин ки бо бонкҳои тижоратии дигар дар рақобат бошанд.

Мавриди қайд аст, ки сарчашмаи асосии (аввалини) захираҳои бонкҳои тижоратӣ, ин сармояи худӣ, қарзҳои байнибонкӣ ва амонату пасандозҳои ҷалбгардида мебошанд. Дигар сарчашмаҳо дар зинаи баъдӣ қарор доранд ва онҳоро ҳамчун кумакрасонандаи зинаи аввал шуморидан дуруст аст. Дар зери мафҳуми захираҳои бонкҳои тижоратӣ тамоми дороиҳо ва уҳдадориҳои бонкиро, ки барои қарздиҳӣ ва қарзгирӣ равона карда шудаанд, фаҳмидан мумкин аст.

Мавҷудияти чунин сарчашмаҳои бонкӣ ба соҳибкорон, сармоядорон ва хоҷагиҳо имконият медиҳад, ки дороиҳояшонро ҳарчи беҳтару босамартар истифода баранд. Гузариши тамоми ин равандҳо танҳо ба хоҳири кумакрасонӣ ва сармоягузорӣ ба ҷомеа мебошад. Шахсони ҳуқуқию воқеӣ дар раванди фаъолияти худ бояд озод бошанд, яъне барои рушд додани фаъолияти худ бо меъёрҳои паст қарз гиранд. Дар баробари пардохти қарз ва ғоизи он, фаъолияти худро низ рушд дода тавонанд. Чунин шароитҳо ба рушди иқтисодиёт таъсири мусбӣи худро расонида, марҳила ба марҳила сатҳи зиндагии ҷомеа беҳтар хоҳад шуд.

Аз ин рӯ, масъалаҳои устуворӣ ва баландбардории захираҳои бонкҳои тижоратӣ (захираҳои худӣ, захираҳои ҷалбкардашуда ва захираҳои қарзӣ), бояд дар маркази диққати давлат ва тамоми ҷамъият бошад. Ба устувории захираҳои бонкҳои тижоратӣ, пеш аз ҳама, давлат, саҳмдорон ва баъдан амонатгузoronу пасандозкунандагон манфиатдор мебошанд. Зеро бонки тижоратӣ дар натиҷаи фаъолияти самаранок тамоми уҳдадориҳои худро дар назди давлат пардохт намуда, қисми дигари даромади худро ба саҳмгузoronу, инчунин, барои васеънамоии фаъолият равона месозад. Дар ҳолати нокифоя фаъолият намудани бонк ва зарар دیدан, шахсони манфиатдор низ зарари иқтисодӣ мебинанд. Бинобар ин, барои устувор нигоҳ доштани низоми бонкӣ пешниҳодҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

-Истифодаи усулҳои нави математикии дар таҷрибаҳои ҷаҳонӣ истифодашаванда барои гурӯҳбандӣ намудани захираҳои бонкӣ;

-Муайян намудани меъёри захираҳои ҳатмӣ вобаста ба шароити бонкҳои тижоратӣ;

-Иштироки тамоми ташкилотҳои қарзӣ дар бозори коғазҳои қиматнок

Адабиёт:

1. Абдулхайров Ф. Проблемы устойчивости банковской деятельности в Республике Таджикистан / Ф. Абдулхайров. // Вестник ТНУ. - 2015. - № 2/4 (169) - С. 261-263.
2. Ашуров Ғ.Д. Баҳисобгирии амалиёт дар бонкҳои тижоратӣ / Ғ.Д. Ашуров, Ш.Ҳ. Азизмуродов. - Душанбе, 2009. - 305 с.
3. Бердиев Р.Б. Денежно-кредитная политика Национального банка Таджикистана / Р.Б. Бердиев, Т.Алиев. // Вестник ТНУ. - 2016. - № 2/8 (215) - С.10-13.
4. Бобокалонии И. Назарияи иқтисод / И. Бобокалон ва диг. - Душанбе, 2009. - 452с.
5. Буриева М.Ч. Пути привлечения инвестиций посредством фондовых рынков в Республике Таджикистан / М.Ч.Буриева, А.Ш.Рахматов. // Вестник ТНУ. - 2015. № 2/5 (172) - С.189-193.
6. Гаюров Г.Х. К вопросу о повышения качества банковского обслуживания в условиях рыночной экономики / Г.Х. Гаюров // Вестник ТНУ. - 2015. № 2/5 (172). - С. 63-67.

7. Дастурамали №176 “Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ” 15 апрели соли 2014, - №65.
8. Дастурамали №186 “Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ” 17 октябри соли 2012, - №255.
9. Дастурамали №194 “Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи пасандозҳо ва уҳдадорӣҳои дигари ба онҳо монанд” 25 апрели соли 2012, - №77.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” 28 июни соли 2011, - №722.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” 19 майи соли 2009, - №524.
12. Куликов, Н.И. Банковские ресурсы, их формирование и эффективное использование: монография / Н.И. Куликов, Н.П. Назарчук. - Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. - 108 с. - 100 экз. ISBN 978-5-8265-1246-3.
13. Лаврушин О. И. Банковское дело /О.И. Лаврушин. - М.: Финансы и статистика, 2010. - 245 с.
14. Омори баҳши монетарӣ (фоизҳо, меъёри бозтамвил) [манбаи электронӣ]. URL: https://www.nbt.tj/tj/statistics/monetary_sector.php (санаи муроҷиат: 31.12.2020с.).
15. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 22.12.2017 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj>. (санаи муроҷиат: 31.12.2020 с.).
16. Садриддинов Н.Т. 320 саволу ҷавоб аз ҷанми асосҳои назарияи иқтисодӣ / Н.Т. Садриддинов, У.Н. Садриддинов, Т. Бурихон. - Душанбе, 2011. – 516 с.
17. Файзуллоев М.К. Масоили назариявӣ ва амалии таъмини иқтисодиёт бо захираҳои қарзӣ: диссертатсия / М.К. Файзуллоев. - Душанбе: ДМТ, 2019. - 183с.
18. Фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ (меъёри захираҳои ҳатмӣ) [манбаи электронӣ]. URL: https://www.nbt.tj/tj/monetary_policy/fishang.php#punkt3 (санаи муроҷиат: 31.12.2020с.).

УДК: 338.36

РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ИННОВАТСИЯ ДАР ИСТЕҲСОЛОТИ МАҲСУЛОТИ НАССОҶИИ НОҲИЯИ ДАНГАРА

Раҳимзода Муҳаммадҷони Назар - муаллими калони кафедраи иқтисоди миллӣ ва таҳлили молиявии Донишгоҳи давлатии Дангара. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Дангара, маҳаллаи б. Телефон: + (992) 909-22-33-03.

Дар мақола рушди саноати нассочӣ, аз ҷумла коркарди аввалияи пахта, ресандагӣ, бофандагӣ ва коркарди ниҳоии ашӣи хом ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятнок ва таъминкунандаи рушди ояндаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Пешиҳод карда шудааст, ки дар тамоми минтақаҳои пахтакор бояд комплекси нассочӣ таъсис дода шавад, ки он ба ҷалби сармоягузори ватанию хориҷӣ ва фаъолтар гардонидани истеҳсолот дар самти коркарди ашӣи хоми ватанӣ бо истифода аз имконоти фароҳамоварда мусоидат хоҳад кард.

Омӯзиши раванди инноватсионӣ дар корхонаҳои ресандагии пахта, дар чор давраи истеҳсолӣ, аз ҷумла ресандагӣ, нассочӣ, рангубор ва дӯзандагӣ ташик карда мешавад. Умуман, таҳлили иқтисодии умумии солони корхонаи “Ҷунтай-Дангара Син-Сулу Текстил”, ки 52 ҳазор тонна нахи пахтаро коркард мекунад ва он истеҳсоли 150 миллион метри мураббаъ матоъҳои пахтагинро, ки аз онҳо истеҳсоли молҳои зиёдро ташик кардан мумкин аст, муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Истифодаи технологияҳои инноватсионии нав имкон медиҳад, ки дар тамоми минтақаҳои пахтакори ҷумҳурӣ хароҷоти умумии соҳа коҳиш ёфта, ба ин васила самаранокии баланди истеҳсоли ташик карда шавад.

Калидвожаҳо: технологияи инноватсионӣ, нахи пахта, калобаи пахта, ресандагӣ, бофандагӣ, маҳсулоти дӯзандагӣ, самаранокии иқтисодӣ.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИННОВАЦИИ В ТЕКСТИЛЬНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ДАНГАРИНСКОГО РАЙОНА

Раҳимзода Муҳаммадҷони Назар – старший преподаватель кафедры национальной экономики и финансового анализа Дангаринского государственного

университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Дангаринский район, махала 6. Телефон: + (992) 909-22-33-03.

В данной статье рассматривается развитие текстильной промышленности, в частности, первичной обработки хлопка, прядение, ткачество и конечной переработки сырья – как одно из приоритетных и перспективных направлений развития экономики Республики Таджикистан.

В перспективе предлагается создание во всех хлопкосеющих областях текстильного комплекса, который создаст условия, с привлечением местных и зарубежных инвесторов, активной работы в направлении переработки отечественного сырья с использованием представленных широких возможностей.

Изучение инновационного процесса хлопкопрядильного предприятия обеспечивается в работах четырех производственных циклов, в том числе прядильной, текстильной, покрасочной и пошивочной. В целом, общая годовая производственная мощность предприятия ЗАО «Джунтай-Дангара Син-Сулу Текстил» составляет переработку 52 тысяч тонн хлопка-волокна и производства 150 миллионов квадратных метров хлопчатобумажной ткани, требующей производства многочисленных товаров.

Применение новой инновационной технологии во всех хлопкосеющих областях республики является основным направлением уменьшения общих затрат производства и повышение эффективности отрасли в целом.

Ключевые слова: инновационная технология, хлопок, волокно, пряжа хлопчатобумажная, прядение, ткачество, швейное производство, экономическая эффективность.

WAYS TO IMPROVE INNOVATION IN TEXTILE PRODUCTIONS OF DANGARIN REGION

Rahimzoda Muhammadjoni Nazar - assistant at the Department of national economics and financial analysis of Dangara State University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dangara district, mahala 6. Phone + (992) 909-22-33-03.

This article discusses the development of the textile industry, in particular, the primary processing of cotton, spinning, weaving and final processing of raw materials - as one of the priority and perspective directions of development of the economics of the Republic of Tajikistan.

It is proposed in the future to create a textile complex in all cotton-growing areas, which will create conditions for local and foreign investors to work more actively in the direction of processing domestic raw materials using the presented wide opportunities.

Studying the innovation process, a cotton spinning enterprise is provided in four production cycles, including spinning, textile, dyeing and sewing. In general, the total annual production capacity of the company «Juntai-Dangara Sin-Sulu Textile» is processing 52 thousand tons of cotton fiber and the production of 150 million square meters of cotton fabric requiring the production of numerous goods. It is noted that to provide this enterprise with local raw materials, including high-quality cotton, more than 14.5 thousand hectares of land have been allocated with the support of the government, on which cotton planting will be established to provide this enterprise.

The use of new innovative technology in all cotton-growing regions of the republic is the main direction of reducing the total production costs and increasing the efficiency of the industry as a whole.

Keywords: innovative technology, cotton fiber, cotton yarn, spinning, weaving, sewing production, economic efficiency.

Доир ба таъмини рушди инноватсионии истехсолоти нассочӣ дар Паёми соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ибрози ақида намуданд: «Бо дарназардошти тағйирёбии вазъи талаботи бозори ҷаҳонӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ

тараққӣ додани соҳаи саноат ва коркарди маҳсулоти он то ҳадди ниҳой, аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарин мебошад» [1].

Барои расидан ба ин мақсад бояд амалишавии барномаҳои соҳавии қабулгардида ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳти назорати қатъӣ қарор дода шуда, самаранокӣ ва сифати онҳо таъмин карда шавад.

Бинобар ин, бо мақсади амалисозии ҳадафҳои мазкур масъулини соҳа дар минтақаҳо ва шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ бояд фаъолияти худро доир ба ҷалби сармояи мустақим, бунёди корхонаҳои нави истеҳсоли, ба кор андохтани корхонаҳои аз фаъолият бозмонда ва ташкили ҷойҳои корӣ вусъат бахшида, доир ба вазъи корҳои анҷомдодашуда, дар якҷоягӣ бо Ҳукумати мамлакат чораҳои заруриро роҳандозӣ намоянд.

Мавҷуд набудани баъзе намудҳои ашёи хом дар дохили кишвар барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳой масъалаи ҳалталаб мебошад.

Дар баъзе таҳқиқотҳои олимони ватанӣ қайд мегардад, ки имкониятҳои ҷойдоштаи иқтисодии минтақа вобаста аз иқтидори захиравӣ-табӣӣ мавриди истифода қарор дода шаванд [8, с. 99]. Ба андешаи мо, истифодаи имкониятҳои иқтисодӣ барои тавлиди маҳсулоти саноатӣ, махсусан, истеҳсоли маҳсулоти насосҷӣ, ки аз ҳисоби истифодаи оқилонаи иқтидори захиравӣ-табӣӣ ба даст меоянд, ҳатман бо дарназардошти инноватсияҳо мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шаванд.

Вобаста ба ин, ашёи хоми барои коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой воридшаванда, ба истиснои ашёи хоми дар Тоҷикистон истеҳсолшаванда ва молҳои зераксизӣ, аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда шудаанд ва сохторҳои марбута дар давоми фаъолияти худ тартиби татбиқи имтиёзи мазкурро амалӣ намуда истодаанд.

Тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ доир ба ташкили истеҳсолоти ивазкунандаи воридот имкон доданд, ки аҳоли аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ бо молҳои асосии хӯрокворӣ, асбобҳои рӯзгор ва масолеҳи сохтмон таъмин гардида, ҳаҷми воридоти маводи ғизоӣ аз хориҷи кишварро дар давоми се соли охир қариб се миллиард сомонӣ ё 31 фоиз коҳиш диҳанд [7, с. 36].

Ҳоло ҳиссаи ночизи пахтаи истеҳсолшуда дар дохили кишвар коркард шуда, имкониятҳои мавҷуда, алаҳхусус, дар самти таъсиси ҷойҳои корӣ дар соҳаи насосҷӣ ба таври кофӣ истифода нашудаанд.

Мувофиқи маълумоти омӯрӣ солҳои охир ҳамагӣ 10-12 фоизи нахи пахта дар дохили кишвар коркард мешавад. Соли 2019 содироти нахи пахта назар ба соли гузашта ду баробар афзудааст [6, с. 261].

Бояд ибраз намуд, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ ва тақвияти неруи инсонӣ бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа додан зарур аст.

Шиддат гирифтани рақобати тиҷоратӣ миёни кишварҳо моро вазифадор месозад, ки дар самти пешгӯии хавфҳо ва коҳиш додани таъсири онҳо ба иқтисоди миллӣ, инчунин, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ тадбирҳои зарурӣ андешем.

Тақмили қонунгузорӣ, ки ба дастгирӣ ва рушди бахши хусусӣ, махсусан, истеҳсоли маҳсулоти ниҳой равона гардидааст, ҷорӣ намудани низоми дақиқи андозбандӣ, сода гардонидани расмиёти иҷозатдиҳиву иҷозатномадиҳӣ ва кам кардани шумораи онҳо, ба талаботи замони муосир мутобиқ намудани тартиби

пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ва роҳандозии чораҳои ҳавасмандгардонӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Инчунин, ҳамкорӣ бо ширкатҳои ватаниву хориҷӣ бо мақсади ҷалби сармояи мустақим барои ташкили корхонаҳои хурду миёнаи истеҳсолӣ, бахусус, дар соҳаҳои саноати сабук ва ҳӯрокворӣ мувофиқи мақсад шуморида мешавад [2].

Дастгирии соҳибкории хурду миёна, махсусан, дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва содироткунандагони ватанӣ бо дастгирӣ ва маблағгузории Фонди дастгирии соҳибкорӣ амалӣ гардида, барои тақвият додан ва васеъ намудани имкониятҳои соҳавӣ бонки махсус таъсис додан зарур аст.

Ҳамзамон, зарур аст, ки барои ғаёлияти самарабахши қарздиҳии ин бонк ҳамасола аз буҷети давлат маблағҳои муайян ҷудо карда шавад.

Сиёсати давлат дар соҳаҳои истеҳсоли нассочӣ ва хизматрасонӣ дар ояндаи наздик бояд ба се самти асосӣ - ҳавасмандгардонии содирот, таъмин намудани гуногуншаклии истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва содагардонии расмиёти савдо равона гардад.

Дар робита ба ин, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти гумруки назди ХҚТ, Агентии содироти назди ХҚТ ва Палатаи савдо ва саноати мамлакатро зарур аст, ки корҳоро ҷиҳати татбиқи равзанаи ягонаи амалиёти содиротиву воридотӣ ва транзитӣ суръат бахшида, дар масъалаи шомил шудан ба низоми умумии бархурдорӣ аз имтиёзҳо ва “долонҳои сабз” тадбирҳои амалиро ба роҳ монанд.

Ҳарчанд ки дар сохтори содирот молу маҳсулоти истеҳсоли корхонаҳои кишвар зиёда аз 450 номгӯро ташкил медиҳанд, ҳиссаи содирот дар гардиши савдои хориҷӣ аз 18,9 фоизи соли 2013 ба 27,4 фоиз дар соли 2019 расидааст, ки ин ҳоло ҳам қонеъкунанда нест.

Дар натиҷаи амалисозии чорабиниҳои зарурӣ тайи 7 соли охир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ қариб 3 баробар (аз 10 миллиард сомонӣ ба 27,5 миллиард сомонӣ) ва ҳиссаи соҳа дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар 5,1 банди фоизӣ (аз 12,6 ба 17,7 фоиз) зиёд гардидааст, ки ин хеле назаррас мебошад.

Вале нишондиҳандаҳои соҳа ҷиҳати иҷрои босифати барномаҳои қабулгардида ҳанӯз нокифоя мебошанд, ки он татбиқи корҳои муайяноро дар самти баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, татбиқи сиёсати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ талаб менамояд.

Бинобар ин, бояд аз ҳисоби самаранок истифода бурдани замин, ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорхобида ва азхудкунии заминҳои наво, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва рушди соҳаи тухмипарварӣ, зиёд кардани масоҳати гармхонаҳои доимамалкунанда ва шумораи сардхонаҳо барои нигоҳдории меваю сабзавот оид ба беҳтар намудани таъминоти бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти босифати кишоварзӣ ва афзун намудани ҳаҷми содироти маҳсулот рушди устувор таъмин карда мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мамлакатҳои истеҳсолкунандаи пахта буда, талаботи ҷаҳониро барои таъмин намудани маҳсулоти пахтагин ба роҳ мондааст.

Солҳои охир, шумораи корхонаҳое, ки ба коркарди нахи пахта машғул мебошанд, зиёда аз 20 ададро ташкил дода, мувофиқи тавоноии лоиҳавӣ, онҳо метавонанд ҳар сол то 77 ҳазор тонна нахи пахтаро коркард намоянд.

Коркарди пурраи нахи пахта дар ҷумҳурӣ имконият медиҳад, ки корхонаҳоро бо ашёи хом таъмин намуда, корхонаҳои нави ресандагию бофандагӣ сохта, аҳолии маҳаллиро бо ҷои кор таъмин намоем. Сохтмони

корхонаҳое, ки ба коркарди пурраи пахта дар ноҳияҳои пахтакор машғул мешаванд, низ пешбинӣ шудааст. Иҷро шудани барнома оид ба истехсол ва коркарди пурраи пахта дар ҷумҳурӣ ва инчунин, такмили техника ва технологияи заводҳои пахтатозакунӣ ва корхонаҳои ресандагӣ ва бофандагӣ, масъалаи ба ҷои кор таъмин намудани аҳоли, зиёд шудани даромад ба буҷаи давлатро аз ҳисоби фуруши маҳсулоти тайёри пахтагин ҳал менамояд.

Барои ҳалли ин масъала, барномаи васеи истифодабарии таҷҳизоти нави ва тараққиёти саноати пахтатозакунӣ ресандагӣ, бофандагӣ, сохтмони заводҳои нави пахтатозакунӣ пешбинӣ карда шудааст. Аз тарафи дигар, тайёр намудани мутахассисон низ аҳамияти калон дорад ва сатҳи дониши онҳо бояд хеле баланд бошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз технологияи инноватсионӣ се низоми аз нахи пахта истехсол кардани ресмон вучуд дорад: шонаресӣ, кардавӣ, ва аппаратӣ. Низоми ресидан – ин интиҳобкунӣ ва бо пайдарпайии муайян истифода бурдани таҷҳизоти технологӣ барои истехсол кардани ресмон аз нахҳо ё омехтаи онҳо мебошад.

Ба таркиби омехтаҳои нахҳо масолеҳи пастсифат низ ворид карда мешавад. Ҳиссаи нахҳои пастсифат дар омехтаҳои барои технологияи ҳалқаресӣ пешбинигашта 10-45 % ва барои ресмони ҳамворшаванда 7-15 %-ро ташкил мекунад. Дар натиҷаи ба таркиби омехтаи нахҳо дохил намудани масолеҳи пастсифат миқдори кандашавии ресмонҳо афзуда, фаъолияти таҷҳизот суст ва сифати маҳсулот паст мегардад. Бо мақсади пешгирӣ намудани таъсири манфии истифодабарии нахҳои сифаташон паст ба нишондиҳандаҳои тавсиягаштаи коркарди масолеҳ (пеш аз ҳама, речаи суръат) риоя мекунам. Шартҳои асосии коркарди бомуваффақияти нахи пастсифат – қаблан тоза кардани он мебошад.

Барои зиёд намудани ҳаҷми ашёи хоми саноати пахтабифӣ аз омехтаҳои пахта бо нахҳои кимиёӣ истифода мебаранд. Қариб тамоми намудҳои нахҳои кимиёӣ қобилияти бо пахта ресидашуданро доранд.

Қимати матоҳои пахтагин ҳосиятҳои хуби гигиении либоси тағ ва сабук будани онро муайян мекунад. Чунин матоҳо мулоиму сабук буда, намкашу ҳавогузаронанда мебошанд. Вобаста ба ҳарорат ва рутубати муҳит онҳо намнокии худро тағйир медиҳанд, нами аз бадани инсон ихроҷгаштаро ба осонӣ қабида мегиранд ва ба муҳити атроф медиҳанд.

Матои пахтагин камбудихо низ дорад, азбаски ҳиссаи деформатсияи чандирии нахи пахта кам аст, чунин матоҳо саҳт ғичим шуда, бинобар печутобдор будани нахҳо ба осонӣ ифлос мешаванд. Либоси пахтагин ҳангоми истифодабарӣ шакли устувор надорад, онро муддати зиёд ҳамвор нигоҳ дошта намешавад.

Имрӯзҳо талабот ба маҳсулоти пахтагин хеле зиёд шудааст. Бинобар ин, қисме аз ресмон ва матоҳои аз пахта тайёргашта, ки қаблан таъиноти саноатӣ доштанд, бо ресмонҳои кимиёвӣ ва масолеҳи нобофта иваз шуда истодаанд.

ҶСП «Ҷунтай-Данғара Син-Сулу Текстил» - дар ноҳияи Данғара ба сифати яке аз корхонаҳои калонтарин дар Осиёи Марказӣ маҳз бо ҳамин мақсад ва ҷиҳати истехсолу содироти маҳсулоти нассочӣ бунёд шудааст. Соли 2014 ҳангоми гузоштани санги бунёди он ва ифтитоҳи корхона дар моҳи августи соли 2016 аҳамияти ин маҷмааи истехсолӣ барои рушди иқтисодии кишвар зарур арзёбӣ гардид.

Тибқи қадвали тасдиқшуда, сохтмони навбати якуми истехсолоти ресандагии корхона моҳи март соли 2014 оғоз гардида, тавре гуфта шуд, марҳалаи аввали он моҳи августи соли 2016 бо иқтисоди коркарди даҳ ҳазор тонна (10000 тонна) нахи пахта дар як сол ва истехсоли ришта сохта шуда, ба

фаъолият оғоз кард. Хушбахтона, ин адад дар як соли ҳисоботӣ хубу назарас буда, рушди иқтисодии корхонаро дар оянда боз ҳам баланд мебардорад.

Дар соли 2016 корхона 6105 тонна пахта қабул кард, ки аз он 2295 тонна нахи пахта, 3600 тонна чигит, 120 тонна матои нобофта истеҳсол кард. Истеҳсоли ресмони пахтагини тамғаи 30,40,50,60 бошад, хеле хуб ба роҳ монда шудааст ва он ба давлатҳои хориҷа низ фурӯхта мешавад. Ҳоло ин корхона истифодабарии технологияи нави чинӣ, олмонӣ ва шветсариягиро ба роҳ монда, маҳсулотҳои босифат истеҳсол карда истодааст.

Дар чараёни ташкили фаъолияти истеҳсоли-ҳочагидорӣ ва молиявии корхона хароҷотҳои зерин дар соли 2015 ба 4592600, дар соли 2016 ба 5592600 расида, дар соли 2018 бошад, даромади корхона 20% зиёд шудааст, ки 3158613,6 сомони ро ташкил медиҳад.

Ҳоло фаъолияти ҚСП «Қунтай-Данғара Син-Сулу Текстил» аз ҳисоби фурӯши маҳсулотҳои асосӣ (нахи пахта, чигит, матои нобофта, ресмони пахтагини тамғаҳои 30,40,50,60) самаранок мебошад [3].

Ҷадвали 1. - Баҳодиҳии сифати ресмони дурушти пахтагин

№	Нишондодҳои физикию механикӣ	Воҳиди ченак	Нишондодҳо аз рӯи стандарти байнидавлатӣ	Нишондоди ҳақиқӣ
1	2	3	4	5
1	Ғафсии номиналии ресмон	Текс	20,0	20,4
2	Дуршаби ғафсии кондитсионӣ аз номиналӣ	%	+2,0 – 2,5	0,2
3	Навъ		1	1
4	Қувваи кандашавӣ ҳангоми ёзиши як ресмон, на камтар	гс/текс	11,5	12,9
5	Коэффитсиенти тағйироти ҷузъӣ аз рӯи қувваи кандашавӣ, на зиёд	%	13,8	13,2
6	Нишондиҳандаи сифат		0,83	0,97
7	Коэффитсиенти тағйироти ҷузъӣ аз рӯи зичии хаттӣ (линейная плотность), на зиёд		6,0	2,6
8	Коэффитсиенти тобхӯрӣ, на зиёд		37,9	34,8
9	Намнокӣ	%	7,0	6,1
10	Синф			A
11	Микдори нахи пахта	%		100

Сарчашма: ҚСП «Қунтай-Данғара Син-Сулу Текстил»

Нишондиҳандаҳои сифати ресмони дурушти пахтагини ҚСП «Қунтай-Данғара Син-Сулу Текстил» дар моҳи январӣ соли 2017 рақами ресмон Nm 50/1 (Ne 30/1) аз рӯи намунаи санҷиш нишон медиҳад, ки ба ҳуҷҷати меъёрии техникии ГОСТ 9092-81 «Ресмони пахтагин барои истеҳсолоти кешбофӣ, ТУ» ҷавобгӯ буда, фурӯши ин маҳсулоти нассочӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ рақобатпазир мебошад [5].

Ҳамин тариқ, дар назди мутахассисони кишоварзӣ масъалаи зиёд намудани микдори пахта ва ҳосилнокии он, масъалаи пешниҳоди навъҳои нави селексионии аз рӯи боду ҳавои ноҳияҳои пахтакор мутобиқшуда ва вазифаи мутахассисони саноати пахтатозакунӣ, ресандагӣ, бофандагӣ ва дӯзандагӣ бошад, коркард ва тайёр намудани маҳсулоти ниҳонии босифат, ки мувофиқи стандартҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 26.12.2019, шаҳри Душанбе.
 2. Комилов С. Дж. Проблемы повышения инновационной активности предприятий в Республике Таджикистан / С. Дж. Комилов // Проблемы современной экономики. - 2009. - 1(29). - С. 313- 316.
 3. Комилов С. Дж. Основы развития инновационной деятельности предприятий: монография/С. Дж. Комилов, М. К Файзуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 118с.
 4. Низомова Т.М. Иқтисоди корхона // Т.М. Низомова, С.Ҷ. Комилов -// Душанбе, 2010. – 248с.
 5. Ойинномаи ҶСП «Чунтай-Данғара Син-Сулу Текстил», - Душанбе, -2016, -С. 5.
 6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти ҶТ. - Душанбе, 2019. - С. 258-259.
 7. Омори молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти ҶТ. - Душанбе, 2019.- С. 33-35.
 8. Садриддинов М. И. Модернизатсияи иқтисодиёти минтақа дар асоси истифодабарии самараноки иқтисодии табиӣ-захиравӣ/М.И. Садриддинов, А Амонзода //Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – №. 3. – С. 98-105.
-

УДК: 331.55(575.3)

АРЗЁБИИ НИЗОМИ МОЛИЯИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷулиев Музаффар Ҳалимович - ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 985012220

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба масоили назариявӣ ва актуалии ташаккули низоми молияи давлатӣ тадқиқот анҷом дода, камбудии ҳолатро мавриди омӯзиши қарор додааст. Ғайр аз ин, дар шароити кунунии низоми иқтисоди бозоргонӣ масъалаҳои ноил гардидан ба самтҳои асосии низоми буҷетӣ ва барномаҳои миёнамуҳлати давлатӣ, дар амал татбиқи намудани сиёсати иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, амалӣ намудани афзалиятҳои муҳими стратегии давлатӣ, аз ҷумла таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳони кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, беҳатарии озӯқаворӣ ва монанди инҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Инчунин, ба масъалаҳои асосии раванди ислоҳоти низоми молиявии давлат аҳамияти ҷиддӣ дода шудааст.

Муаллиф нишон додааст, ки танзими соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ вобастагии амиқ ба низоми буҷети давлатӣ дорад.

Калидвожаҳо: давлат, низоми буҷетӣ, ММД, сармоягузориҳо, молия, таваррум, нарх, лоиҳа, воридот, содирот, нишондиҳандаҳо, буҷет, грантҳо, қарзҳо, даромад ва хароҷот.

ОЦЕНКА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Джулиев Музаффар Ҳалимович - ассистент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 985012220

В данной статье автор проводит исследование теоретических и актуальных вопросов формирования перспектив государственной финансовой системы и в определенной степени акцентирует внимание на имеющихся недостатках. Кроме того, в условиях нынешней рыночной экономики решаются вопросы достижения основных направлений бюджетной системы и среднесрочных государственных программ, реализации экономической и социальной политики Республики Таджикистан, реализации

важных государственных стратегических приоритетов, в том числе энергетической независимости, выхода из коммуникационного тупика страны. Безопасность пищевых продуктов и т.п. Особое внимание было уделено ключевым вопросам в процессе реформирования финансовой системы страны.

Автор указывает, что регулирование экономической и социальной сфер во многом зависит от системы государственного бюджета.

Ключевые слова: правительство, бюджетная система, ВВП, инвестиции, финансы, инфляция, цена, проект, импорт, экспорт, показатели, бюджет, гранты, займы, доходы и расходы.

EVALUATION AND FUTURE OF THE STATE FINANCIAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Juliev Muzaffar Halimovich - Assistant of the Department of Audit and Audit of the Tajik State financial and economies University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone 985012220

In this article, the author conducts a study of theoretical and topical issues of the formation of the prospects for the state financial system and, to a certain extent, focuses on the existing shortcomings. In addition, in the current market economy, the issues of achieving the main directions of the budget system and medium-term state programs, implementing the economic and social policy of the Republic of Tajikistan, implementing important state strategic priorities, including energy independence, and breaking the country's communication deadlock are being addressed. Food safety, etc. Special attention was paid to key issues in the process of reforming the country's financial system.

The author points out that the regulation of the economic and social spheres largely depends on the state budget system.

Key words: government, budgetary system, GDP, investment, finance, inflation, price, project, import, export, indicators, budget, grants, loans, income and expenses.

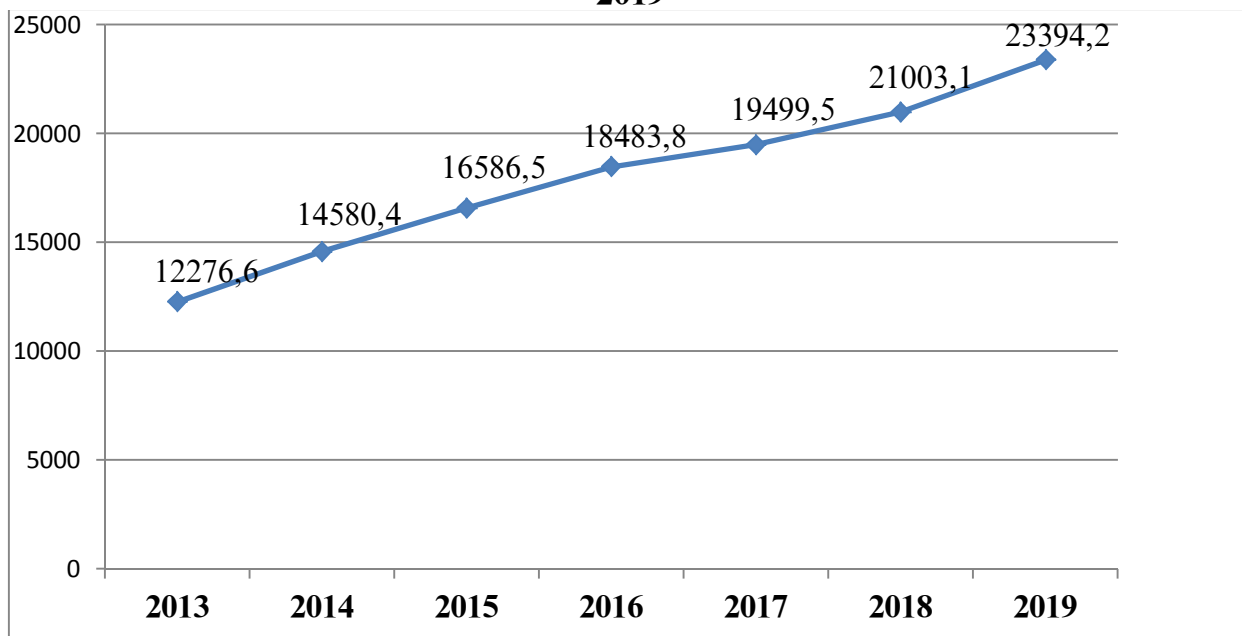
Яке аз механизмҳои асосие, ки ба давлат барои танзимнамоии соҳаҳои иқтисодӣ-иқтимоӣ мусоидат мекунад, низоми молияи давлатӣ мебошад. Асоси низоми молияи давлатиро низоми буҷетӣ ташкил медиҳад. «Буҷети давлатӣ унсури асосии низоми молиявии давлат ба ҳисоб рафта, самаранок истифодабарии ҳамаи қисмҳои он вазифаи аввалиндараҷа шуморида шуда, бояд афзалияти стратегияи ҳар як ҳукумати давлат дар ҷаҳони муосир ҳисобида шавад» [10, с. 3].

Тамсила ва низомҳои гуногуни иқтисодӣ вучуд доранд, вале як чизро бояд дар назар дошт, ки ягон иқтисодиёт бе низоми комили буҷетӣ самаранок амал карда наметавонад ва ба сатҳи некуаҳволии мардум таъсирпазир нест. «Ҳангоми гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ сохтори низоми молиявии кишвар куллан тағйир ёфта, муносибатҳои нави молиявӣ, пеш аз ҳама, идоракунии устувори молияи давлатӣ, афзоиши даромади буҷет, тақмили низоми андозбандӣ, шаффофият ва баланд бардоштани самаранокии ҳароҷоти буҷет, нигоҳ доштани вазъи муътадили маблағгузорию буҷет, ташкили бозори қоғазҳои қиматнок ва ғайра равиши навро дар ин низом ба миён оварданд» [12, с. 27].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки (диаграммаи 1.) дар соли 2019 ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ маблағи 23394,2 млн. сомониро ташкил додааст, ки ин дар қиёс ба соли 2018 ба андозаи 14,4 фоиз ё ба маблағи 2391,2 млн. сомонӣ зиёд мебошад. Афзоиши буҷети давлатӣ дар ин давра асосан аз ҳисоби даромадҳои ҷорӣ буҷети давлатӣ бо назардошти грантҳо барои дастгирии буҷет ба маблағи 527,13 млн. сомонӣ ё 9,4 фоиз, маблағҳои махсуси муассисаҳои буҷетӣ 65,1 млн. сомонӣ ё 4,2 фоиз ва аз ҳисоби татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию давлатӣ ба маблағи 798,7 млн. сомонӣ ба вучуд омадааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки (диаграммаи 2) афзоиши даромади ҷорӣ буҷети давлатӣ бо назардошти ҷалби грантҳо барои дастгирии буҷет аз рӯи рушди воқеии иқтисодии ҷумҳурӣ дар соли 2019 ба маблағи 17700 млн. сомонӣ ё 22,6 ҶМД, дар соли 2020 ба маблағи 19400 млн. сомонӣ ё 22 ҶМД ва дар соли 2021 бошад, дар ҳаҷми 21310 млн. сомонӣ ё 22,4 ҶМД дар назар дошта шудааст.

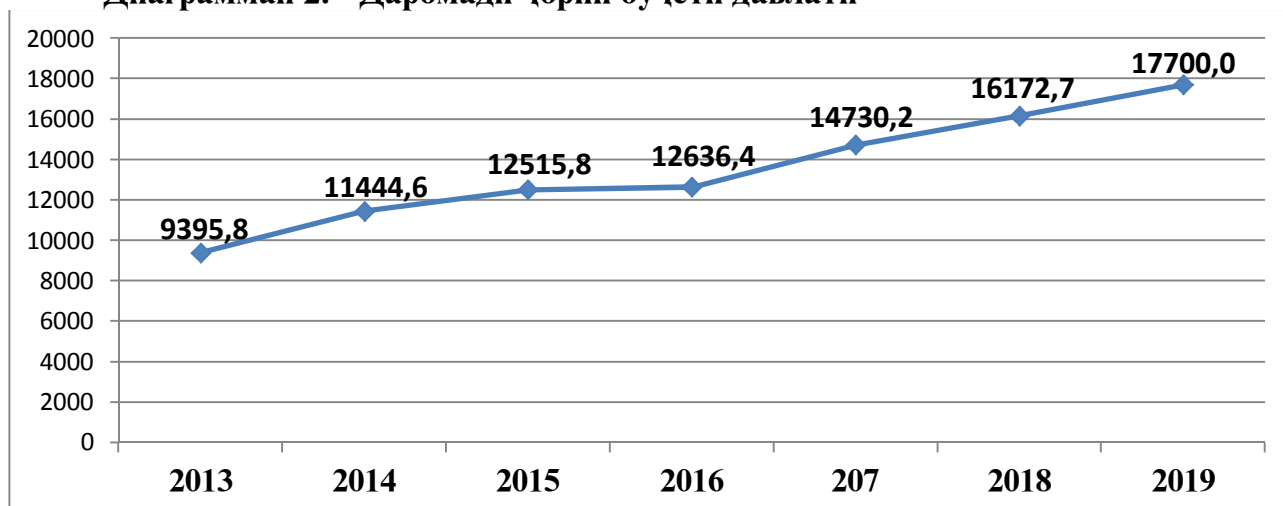
Диаграммаи 1. - Ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ барои солҳои 2013-2019

Дар давраи миёнамуҳлат афзоиши миёнаи солҳои даромади ҷорӣ буҷети давлатӣ 10,6 ҶМДро ташкил медиҳад. Мувофиқи лоиҳаи таҳиягардида, даромади ҷорӣ буҷети давлатӣ дар соли 2019 аз ҳисоби сарчашмаҳои зерин пешбинӣ шудааст:

- даромадҳои андозӣ ва пардохтҳои ғайриандозии дохилӣ бо афзоиши 12,6 ҶМД ба маблағи 12355 млн. сомонӣ, ё 70,6 ҶМД даромади ҷорӣ ва 15,8 ҶМД;
- аз ҳисоби фаъолияти иқтисодии берунӣ 5145 млн. сомонӣ бо афзоиши 342,3 млн. сомонӣ, ё 29,4 ҶМД даромади ҷорӣ ва 6,5 ҶМД;
- ҷалби грантҳо барои дастгирии буҷет аз ҳисоби созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ 200 млн. сомонӣ.

Диаграммаи 2. - Даромади ҷорӣ буҷети давлатӣ

Воридот аз ҳисоби хизматрасониҳои пулакии муассиса ва ташкилоти буҷетӣ дар соли 2019 ба маблағи 1621 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст. Қиёс ба соли 2018 ҳаҷми он ба андозаи 4,2 Ҷоиз, ё 65,1 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст, ки ин аз устувор гардидани базаи моддӣ ва молиявӣ муассисаҳои буҷетӣ далолат медиҳад. Афзоиши ин нишондиҳанда дар солҳои минбаъда низ идома ёфта, дар соли 2020 дар ҳаҷми 1699,5 млн. сомонӣ ва дар соли 2021 бошад, 1779,6 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст.

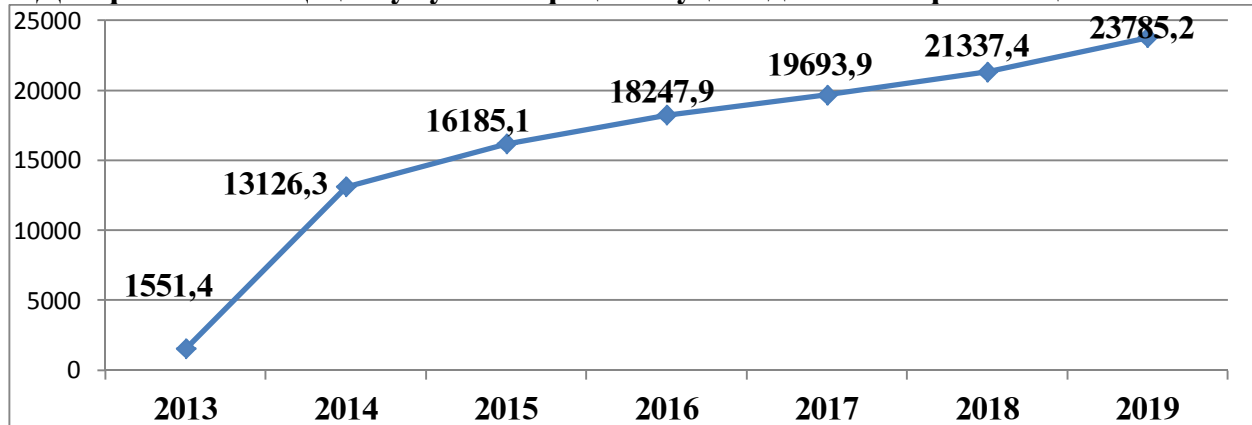
Ҳаҷми умумии воридоти буҷет аз ҳисоби қарзҳо ва грантҳо барои татбиқи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ бо ҷалби захираҳои молиявӣ беруна дар соли 2019 - 4073,2 млн. сомонӣ, соли 2020 - 5154,8 млн. сомонӣ ва дар соли 2021 ба маблағи 4831,7 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст. Дар доираи маблағҳои мазкур қарзи Ҷумҳурии Халқии Хитой дар соли 2019 маблағи 635,3 млн. сомонӣ ва дар соли 2020 маблағи 40,3 млн. сомонино ташкил медиҳад [4].

Бояд қайд намуд, ки ҷалби маблағ дар доираи Барномаи давлатии сармоягузорӣ дар солҳои 2019-2021 аз рӯи Стратегияи рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ пешбинӣ гардида, вобаста ба густариш ёфтани муносибатҳои молиявӣ ва дигар давлатҳои донор аз нав дида баромада шуда, ба он тағйироти зарурӣ ворид карда мешавад. Буҷети заминавӣ танҳо хароҷотеро дар бар мегирад, ки барои амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар доираи қонунгузори амалкунанда ва бо риояи талаботе, ки барои фаъолияти муассисаю ташкилоти буҷетӣ дар айни замон заруранд, муайян гардидаанд.

Дар соли 2019 ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети заминавӣ 23108,6 млн. сомонино ташкил менамояд, ки он ба 29,8 Ҷоизи ММД баробар гардид. Нишондиҳандаи мазкур нисбат ба буҷети тасдиқшудаи соли 2018 ба маблағи 1771,2 млн. сомонӣ, ё ба 8,3 Ҷоиз зиёд мебошад. Сабаби зиёдшавии буҷети заминавӣ дар соли 2019 нисбат ба соли 2018, ин аз 1 сентябри соли 2020 амалӣ гардидани марҳилаи навбатии зиёдшавии музди меҳнати қормандони соҳаҳои буҷетӣ ва афзоиш ёфтани маблағҳо дар доираи барномаи сармоягузори давлатӣ мебошад.

Буҷети заминавии соҳаҳои иҷтимоӣ дар соли 2019 маблағи 10253,8 млн. сомонино ташкил медиҳад. Ин нисбат ба буҷети тасдиқшудаи соли 2018 ба маблағи 833,2 млн. сомонӣ зиёд буда, 44,3 Ҷоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети заминавино ташкил медиҳад. Буҷети заминавии соҳаҳои воқеии иқтисодиёт дар соли 2019 ба 8138,2 млн. сомонӣ баробар гардида, ба 35,2 Ҷоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети заминавӣ баробар мебошад.

Диаграммаи 3. - Ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ барои солҳои 2013-2019

Диаграммаи 3 бозгӯи он аст, ки ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ барои соли 2019 аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ ба маблағи 23785,2 млн.

сомонӣ ба нақша гирифта шудааст, ки нисбат ба Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 30,4 фоизро ташкил дода, нисбати буҷети соли 2018 ба маблағи 2447,8 млн. сомонӣ зиёд мебошад.

Дар давраи миёнамуҳлат дар буҷети давлатӣ барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум ва сифати зиндагӣ диққати махсус дода шудааст. Дар сохтори хароҷоти буҷети давлатӣ барои соли 2019 барои пардохти музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ маблағи 4866,4 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки 28,6 фоизи хароҷоти ҷориро ташкил медиҳад. Маблағгузориҳои асосии мутамаркази давлатӣ дар давраи миёнамуҳлат, пеш аз ҳама, бо мақсади сохтмон ва барқарорсозии иншооти муҳими давлатӣ, аз ҷумла энергетикӣ, коммуналӣ ва соҳаҳои иҷтимоӣ равона гардидааст. Дар соли 2019 маблағгузориҳои асосии мутамаркази давлатӣ ба маблағи 3601,4 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки нисбат ба соли ҷорӣ 5,6 фоиз ё 190,9 млн. сомонӣ зиёд мебошад.

Дар соли 2019 барои маблағгузориҳои соҳаи мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ 1194,0 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки ин нисбат ба соли ҷорӣ 6,5 фоиз ё 73,2 млн. сомонӣ зиёд мебошад. Барои рушди соҳаи мазкур дар соли 2019 аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ равона намудани 921,2 млн. сомонӣ, маблағҳои махсуси ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ 168,5 млн. сомонӣ ва лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ 104,3 млн. сомонӣ дар назар дошта шудааст.

Самти афзалиятноки ин соҳа баҳодиҳии фаъолияти хизматчиёни давлатӣ дар асоси нишондиҳандаҳои иҷроӣ уҳдадориҳои мансабӣ, дараҷаи комёб шудан ба натиҷаҳои пешбинишудае, ки ба мақсаду вазифаҳои мақоми давлатӣ ва воҳидҳои сохтори он мувофиқат мекунад, муайян карда шудааст. Дар сохтори хароҷотии Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои иҷтимоӣ бахши афзалиятнок ба ҳисоб рафта, дар соли 2019 барои маблағгузорӣ намудани ин соҳаҳо аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузориҳои буҷетӣ 10393,8 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки нисбат ба соли 2020 973,2 млн. сомонӣ, ё 10,3 фоиз зиёд мебошад. Хароҷоти соҳаҳои иҷтимоӣ 43,7 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ ва 13,3 фоизи ММД-ро ташкил мекунад.

Таҳияи буҷети соҳаи маориф бо назардошти афзалиятҳои соҳавӣ, аз ҷумла рушди таҳсилоти томактабӣ, рушди низоми тақмили ихтисос ва муҷахҳазонидани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо таҷҳизоти таълимӣ ба инобат гирифта шудааст. Хароҷоти соҳаи тандурустӣ барои таъмини афзалиятҳои мазкур, аз ҷумла пешгирӣ, ташхис ва табobati саривактӣ бемориҳои дилу рағҳо, татбиқи маблағгузориҳои сарикасии муассисаҳои кумаки аввалияи тиббию санитарӣ дар сатҳи миллий ва мустақкам намудани базаи моддӣ-техникии муассисаҳои тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли пешбинӣ карда шудааст.

Маблағгузориҳои соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар соли 2019 ба маблағи 3683,6 млн. сомонӣ расида, хароҷоти соҳаи мазкур аз рӯйи афзалиятҳо барои таъмини саривактӣ нафақа ва кумакпулиҳо ба аҳоли, бехтар кардани таъминоти аҳоли бо маҳсулоти протезию ортопедӣ ва ба роҳ мондани истехсоли ватании воситаҳои техникии тавонбахшӣ, таъмин намудани муассисаҳои будубоши доимӣ (статсионарӣ) бо таҷҳизоти тавонбахшии тиббию иҷтимоӣ, рушди заминаҳои иттилоотӣ ва таъмини дастрасии табақаҳои аҳолии осебпазир ба кумакҳои иҷтимоӣ равона гардидааст.

Бояд қайд кард, ки ноил гардидан ба истиклолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ ҳадафҳои стратегии кишвар арзёбӣ гардида, зери назорати доимии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд. Дар робита ба ин, дар соли 2019 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаҳои

воқеии иқтисодиёт аз рӯи афзалиятҳои соҳа ташаккул ёфта, равона намудани 8335 млн. сомонӣ барои ин мақсад пешбинӣ гардидааст. Ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ба 35 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ ва 10,7 фоизи ММД баробар мебошад.

Дар соли 2019 барои маблағгузориҳои соҳаи хоҷагии манзилию коммуналӣ ва ҳифзи муҳити зист 935,7 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки ин 1,3 фоизи ММД-ро ташкил намуда, нисбат ба соли 2018 ба маблағи 84,0 млн. сомонӣ зиёд мебошад.

Дар давраи миёнамуҳлат хароҷоти соҳаи мазкур барои афзалиятҳои зерин, аз ҷумла таъмини чорабиниҳои коммуналӣ вобаста ба ободонии вилоят, шаҳру ноҳияҳо ва деҳот, бехтар намудани таъминоти аҳолии ҷумҳурӣ бо оби тозаӣ нӯшоқӣ, бехтар намудани ҳифзи муҳити зист ва васеъ намудани ҳудуди майдонҳои ҷангалзор дар ҷумҳурӣ нигаронида шудааст.

Ҳангоми таҳияи ҳадди ниҳии хароҷоти соҳаи мазкур ба афзалияти асосии сиёсати давлат, яъне таъмини истиқлолияти энергетикӣ кишвар аҳамияти махсус дода шуда, барои сохтмон ва барқарорсозии неругоҳҳои обии хурду миёна, инчунин, ба роҳ мондани корҳои ҷустуҷӯи геологӣ дар соҳаи нафту газ ва ангишт низ ҳамчун самтҳои афзалиятнок диққати асосӣ равона гардидааст. Дар соли 2019 ҳадди ниҳии хароҷоти соҳаи кишоварзӣ ба маблағи 724,6 млн. сомонӣ, омада расид.

Мавриди таҳияи ҳадди ниҳии хароҷоти соҳаи кишоварзӣ ҳамаи афзалиятҳои зерсоҳавӣ ба инобат гирифта шуда, сиёсати маблағгузориҳои он ба самтҳои зерин, аз ҷумла пардохти қувваи барқи насосҳо ва пойгоҳҳои обкашии Агентии бехдошти замин ва обёрӣ, чорабиниҳои муҳофизати зироатҳои кишоварзӣ ва боғу тоқзорҳо аз касалиҳои зараррасон, рушди селекцияи растанӣ ва тухмипарварӣ, дастгирии барномаҳои соҳаи кишоварзӣ ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ, барқарор намудани қубурҳои баландфишори системаи ирригатсионӣ ва пойгоҳҳои обкашӣ бо техникаи лозима ва зарурӣ, гузаронидани корҳои мелиоративӣ ва заминсозӣ равона карда шудааст.

Маблағгузориҳои соҳаи нақлиёт ва коммуникатсия бо назардошти афзалияти асосии соҳавӣ, аз қабيلي баровардани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ таҳия гардидааст. Ҳадди ниҳии хароҷоти соҳа дар соли 2019 аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузориҳои буҷетӣ ба 618,2 млн. сомонӣ баробар гардид.

Афзалиятҳои асоситарини соҳа дар давраи миёнамуҳлат ин, сохтмон, таъмиру барқарорсозӣ ва нигоҳдории роҳҳои автомобилгарди ҷумҳурӣ барӯйхатгирӣ ва шаҳодатномакунонии роҳҳои автомобилгарди ҷумҳурӣ ва бехтар намудани базаи моддию техникаи муассисаҳои роҳсозӣ ба ҳисоб меравад. Дар давраи миёнамуҳлат барои дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани қарзи давлатӣ ва хизматрасонӣ аз рӯи онҳо маблағҳои зарурӣ пешбинӣ шудааст. Аз ҷумла, дар соли 2019 хизматрасонии қарзи дохилии давлатӣ дар ҳаҷми 228 млн. сомонӣ дар назар дошта шудааст, ки аз он пардохти фоизҳо 23 млн. сомонӣ ва пардохти қарзи асосӣ 205 млн. сомонино ташкил медиҳад. Дар соли 2019 ояндабинии хизматрасонии қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 1992,4 млн. сомонӣ, аз ҷумла пардохти қарзи асосӣ 1235 млн. сомонӣ ва пардохти фоизҳо аз рӯи онҳо 757,4 млн. сомонино ташкил. Бояд қайд намуд, ки пардохти фоизҳо аз рӯи хизматрасонии қарзи беруна ба маблағи 757,4 млн. сомонӣ ва 590,5 млн. сомони қарзи асосии беруна аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ таъмин карда мешавад.

Ҳаҷми гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 ба маблағи 4441,1 млн. доллари ИМА, буда, дар сохтори гардиши савдои хориҷӣ ҳиссаи содирот ҳамасола рӯ ба афзоиш дошта, дар соли 2019 маблағи 1538,8 млн.

доллари ИМА-ро ташкил додааст. Ҳаҷми воридот бо афзоиши миёнаи солони 1,3 фоиз дар соли 2019 маблағи 2902,3 млн. доллари ИМА-ро ташкил дод.

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми таҳияи ояндабинии нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ, вазъи иқтисодии ҷаҳон ва кишварҳои узви Иттиҳоди давлатҳои мустақим, тағйирёбии нархҳо дар бозори ҷаҳонии молию ашё, тамоюлоти рушди соҳаҳои иқтисодиёт дар солҳои охир ва эҳтимолияти таъсири омилҳои беруна ба иқтисодиёти мамлакат ба инобат гирифта шудааст.

Ҷадвали 1. - Ояндабинии нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ

Нишондиҳандаҳо	2018		ояндабинӣ		
	накша	баҳоидиҳӣ	2019	2020	2021
Маҷмӯи ва маҳсулоти дохилӣ (млн. сомонӣ)	66866,7	69548,9	78212,5	88264,7	99461,9
Афзоиши ММД-и номиналӣ бо фоиз	13,5	13,8	17,0	12,9	12,7
Афзоиши ММД-и реалӣ бо фоиз	7,0	7,3	7,6	7,3	8,0
Таваррум бо фоиз	7,0	5,7	6,3	6,5	6,8
Дефлятори ММД бо фоиз	3,0	6,1	4,5	4,9	4,4

Манбаъ: Дар асоси таҳлилҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдо ва Бонки миллии Тоҷикистон таҳия гардидааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки (ҷадвали 1.) ҳаҷми Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ бо назардошти ояндабинии рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ барои соли 2019 дар ҳаҷми 78,2 млрд. сомонӣ ва бо суръати афзоиши 7,6 фоизи солони баҳоидиҳӣ шудааст. Дар соли 2020 дар ҳаҷми 88,3 млрд. сомонӣ ва дар соли 2021 дар ҳаҷми 99,5 млрд. сомонӣ дар назар дошта шудааст, ки афзоиши миёнаи ҳарсолаи номиналии он 14,6 фоизро ташкил медиҳад.

Дар давраи миёнамуҳлат индекси дефлятор дар доираи тағйирёбии нархҳои истеҳсолӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ба инобат гирифта шуда, меёри он дар соли 2019 - 4,5 фоиз, соли 2020 - 4,9 фоиз ва соли 2021 бошад, дар сатҳи 4,4 фоиз ояндабинӣ гардидааст. Дар солҳои 2019-2021 бо назардошти тағйирёбии индекси нархҳои истеҳсолӣ меёри таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиктисодӣ мутаносибан ба 6,3 фоиз, 6,5 фоиз ва 6,8 фоиз ояндабинӣ карда шудааст.

Бояд таъкид дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2012 аввалин маротиба ба таҳқиқоти индекси ифшоғии буҷет дохил карда шуда буд. Мувофиқи таҳқиқоти мазкур, нишондиҳандаи Тоҷикистон дар ҳамаи сол «100, 17 балро ташкил дод, ки аз нишондоди миёна 43 бал пасттар мебошад» [5, с. 2]. Ин аз ҳамаи нишондиҳандаи пасттарин дар миёни мамлакатҳои ИДМ, аз ҷумла Қирғизистон, Қазоқистон, Озарбойҷон, Гурҷистон, Россия, Украина мебошад. Баҳогузори мазкур оид ба сатҳи пасти интишори маълумоти буҷетӣ, ҳисобот ва фаъолияти молиявии давлат дар муддати давраи молиявиро бозгӯ менамояд.

Норасоии маълумот, яке аз норасоии асосии ҷараёни буҷетӣ мебошад, ки ба катъсозии боварии ҷонибҳои манфиатдори хориҷӣ ва ҳам дохилӣ мусоидат менамояд. Дар навбати худ, дастрас набудани маълумот хавфи амалҳои коррупсионӣ ва фаъолияти ғайриқонунии истифодабарандагони буҷетро баланд мегардонад. Дар ҳисоботи ҳамасола оид ба иҷроиши буҷети давлатӣ аз рӯи хароҷот танҳо маълумот оид ба гурӯҳбандии функционалӣ ва қисман иқтисодӣ инъикос ёфта, мавҷуд набудани ҳисоботҳо оид ба гурӯҳбандии идоравӣ ба талаботи шаффофияти буҷет ҷавобгӯ намебошанд. Соҳаи буҷетии мамлакат шаффофтар мегардад, агар ҳисоботи муфассал оид ба хароҷотҳо ва даромадҳои

вазоратҳо нашр карда шаванд. Аудитҳои ҳарсола аз ҷониби мақомоти мустақили олии назорати молиявӣ ва инчунин, ҷалби ҷамъият ба ҷараёни буҷетӣ, воқеан сатҳи шаффофият ва боварии ҷонибҳои манфиатдорро ба маълумоти ҷараёни буҷет баланд мебардорад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2018» ш. Душанбе, 16 ноябри соли 2017, №1469.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2017» ш. Душанбе, 21 ноябри соли 2016, №1377.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ» ш. Душанбе, 21 июли соли 2010, № 626.
4. Сомонаи расмӣи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии ҚТ: <http://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzori-hori.html>. Санаи мурочиат 10.09.2020.
5. Исследование открытости бюджета 2012 - Таджикистан», International Budget Partnership.
6. Приказ министра финансов Республики Казахстан №331 от 27 июня 2011г. «Об утверждении Методической рекомендации по составлению и размещению гражданского бюджета»
7. Абдуллаева М.Г. Особенности взаимодействия налоговой и бюджетной политики в Республике Таджикистан / М.Г. Абдуллаева // Экономика и предпринимательство. - 2016. - № 3-1(68). - С. 238-242.
8. Акрамова Х.А. Проблемы бюджетирования, учёта и контроля затрат и калькулирования в текстильной промышленности / Х.А. Акрамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2016. - №2/1 (193). - С. 34-41.
9. Ачилова М.А. Бюджетная система Республики Таджикистан: состояние, проблемы и перспективы развития / М.А. Ачилова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2017. - № 4 (73). - С.121-131.
10. Беков Ф.Ш. Мукамалгардонии механизми баландбардории самаранокии воситаҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Ф.Ш. Беков / Диссертатсия барои дарёфти номзади илмҳои иқтисодӣ. Душанбе - 2019. - С. 171
11. Давлатмуродов Ш.М. Нақши буҷети маҳаллӣ дар рушди соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа (дар мисоли ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ) / Ш.М. Давлатмуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе: Сино, 2014. - №2/9(151) –С. 63-68.
12. Шералиев Э.Н. Такмилдиҳии механизми идоракунии низоми молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ / Э.Н. Шералиев // Муаммоҳои молиявии рушди иқтисодиёти миллий дар шароити муосир. (ш. Душанбе, 7-уми декабри соли 2017). - С. 26-29

УДК: 366.011

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ

Раҳимзода Фирӯзи Мадкарим – ассистенти кафедраи фаъолияти биржаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 908 08 17 90 E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru

Молияи давлатӣ яке аз ҷузъҳои асосии пешбарандаи фаъолияти давлат дар амалӣ намудани барномаҳои стратегӣ, пешбурди фаъолияти муассисаҳои молиявӣ ва дигар фаъолиятҳои, ки бо молия алоқаманд аст, ба шумор меравад. Бинобар ин, аз тарафи олимони

ватанию хориҷӣ барои таҳлили ин масъала таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мегардад. Боиси қайд аст, ки гуфтаҳои дар боло зикришуда, мавзӯи мазкурро ба яке аз мавзӯҳои ҳалталаб ва мубрами замони муосир табдил додааст.

Дар тадқиқот аз тарафи муаллиф асосҳои назариявии идоракунии молияи давлатӣ дар асоси истифодаи адабиёту тадқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ, истифода карда шудааст. Дар мақолаи мазкур ба воситаи вожаҳои “молия”, “молияи давлатӣ” ва “идоракунии молияи давлатӣ” муаллиф тавонистааст, ки фикру ақидаи худро оид ба вожаҳои дар боло зикришуда, пешкаши хонанда кунад.

Дар итмоми мақола муаллиф оид ба идоракунии молияи давлатӣ хулосаю пешниҳодҳои мушаххас овардааст, ки дар амал татбиқ кардани он ба такмили идоракунии молияи давлатӣ оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: идоракунӣ, молия, молияи давлатӣ, назария, захираҳои молиявӣ, субъектҳои иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ, муносибатҳои молиявӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ

Рахимзода Фирузи Мадкарим – ассистент кафедры биржевой деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 908 08 17 90. E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru,

Государственные финансы - одна из основных составляющих деятельности государства по реализации стратегических программ, продвижению финансовых институтов и другой деятельности, связанной с финансами. По этой причине отечественные и зарубежные ученые проявляют большой интерес к анализу данного вопроса. Следует отметить, что вышеупомянутые заявления сделали эту тему одной из самых важных и актуальных проблем современности.

Автор анализирует теоретические основы управления государственными финансами на основе использования литературы и исследований отечественных и зарубежных ученых. На основе анализа термина «финансы», «государственные финансы» и «управление государственными финансами» автор смог изложить свою точку зрения на указанные выше термины.

В конце статьи на основе анализа автор вносит конкретные предложения, реализация которых приведет к совершенствованию управления государственными финансами.

Ключевые слова: менеджмент, финансы, государственные финансы, теория, финансовые ресурсы, хозяйствующие субъекты, экономическое развитие, финансовые отношения.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PUBLIC FINANCE

Rahimzoda Firuzi Madkarim - Assistant of the Department of Stock market activity of Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail:rakhimzoda2020@inbox.ru, Phone: +992 908 08 17 90

Public finance is one of the main components of the state's activities in implementing strategic programs, promoting financial institutions and other activities related to finance. For this reason, domestic and foreign scientists show great interest in analyzing this issue. It should be noted that the aforementioned statements made this topic one of the most important and urgent problems of our time.

This article is intended to address theoretical questions. The author analyzes the theoretical foundations of public finance management based on the use of literature and research by domestic and foreign scientists. Based on the analysis of the words "finance", "public finance" and "public finance management", the author was able to state his point of view on the above words.

At the end of the article, based on the analysis, the author makes specific proposals, the implementation of which will lead to the improvement of public finance management.

Key words: *management, finance, public finance, theory, financial resources, business entities, economic development, financial relations.*

Дар шароити бозорӣ, молияи давлатӣ доираи асосии низоми молиявии мамлакат ба шумор рафта, давлатро бо манбаъҳои молиявии зарурӣ таъмин менамояд. Имкон медиҳад, ки вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии бадӯшдоштаи давлат дар амал татбиқ карда шавад.

Рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат аз самаранок истифода бурдани молияи давлатӣ, инчунин, маблағгузорӣ ба рушди соҳаҳои иқтисодӣ вобастагии зич дорад [5, с. 114].

Давлат дар шароити бозор муайянкунандаи қоидаи рафтор буда, бо моликияти манбаъҳои молиявии дар ихтиёри ҳешдошта, натавонад уҳдадориро худро амалӣ мегардонад, балки ҳамчун соҳибқоре, ки манфиати худ ва субъектҳои иқтисодиётро ҳифз менамояд, баромад мекунад. Давлат ҳамчун вазифадору соҳибқор як қисми боигарии миллии мамлакатро дар ихтиёри ҳеш нигоҳ дошта, онро вобаста ба ҳалли сиёсати иқтисодӣ тақсим ва аз нав тақсим менамояд ва ҳолати иқтисодию сиёсии инкишофи иқтисодро ба маҷрои талаботи ҷамъиятӣ мувофиқ гардонида, сатҳи муайяни рақобатро таъмин менамояд.

Молияи давлатӣ нисбат ба буҷети давлатӣ муносибатҳои васеътари иқтисодию молиявиро ифода менамояд [10, с. 164]. Муносибатҳои молиявии давлатӣ натавонад муносибатҳои буҷетӣ, балки муносибати суғуртавӣ ва дигар муносибатҳои молиявиро дар бар мегирад. Молияи давлатӣ вобаста ба инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда зудҳаракат буда, пешрафти илмию техниро ифода менамояд. Аз ин лиҳоз, вобаста ба моҳияти иқтисодӣ, молияи давлат муносибатҳои пулиро нисбат ба тақсиму аз нав тақсими арзиши Маҷмӯи маҳсулоти миллий ва қисми боигарии миллиро ифода менамояд. Давлат ва корхонаҳои ба он тааллуқдошта, натавонад сарчашмаи фароҳамоварии захираҳои молиявӣ, балки манбаи васеънамоии истеҳсолот, қонеъгардонии болоравии талаботи иҷтимоӣ маданияи аъзои ҷамъият, талаботи мудофияи мамлакат ва идораи он ба ҳисоб меравад. Вобаста ба талаботи гуногуни функционалии зинаҳои номбаркардашуда, давлат метавонад бо ёрии манбаъҳои молиявии худ як қатор мушкilotи иқтисодию иҷтимоии соҳавӣ ва минтақавиро ҳал намояд.

Бинобар ин, солҳои охир аз тарафи олимони ватанию хориҷӣ оид ба таҳлил ва тақмилдиҳии идоракунии молияи давлатӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мегардад.

Дар тадқиқоти худ Х.Қ. Юнусзода қайд менамояд, ки: “мақсади асосии таҳлил намудани ҷанбаҳои назариявӣ, ин дарёфт ва бартараф намудани мушкilotҳо дар арафаи пайдоиши онҳо оид ба рушди иқтисодиёт ба шумор меравад” [11, с. 212].

Аз ин лиҳоз, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки яке аз пояҳои асосии рушди соҳаи мазкур, ин асосҳои назариявӣ ба шумор меравад. Боиси қайд аст, ки ба пуррагӣ барои таҳлил намудани молияи давлатӣ мо кӯшиш намудем, ки сараввал асосҳои назариявии онро таҳлил намоем.

Пеш аз он ки мо вожаи “молияи давлатӣ”, ё ин ки “идоракунии молияи давлатӣ”-ро таҳлил намоем, ба мо зарур аст, ки доир ба вожаи “молия” тасаввуроти васеъ дошта бошем. Доир ба ин масъала дар тадқиқотҳои худ Е.Н. Стенкина ва С.А. Ревва қайд менамоянд, ки: “таҳти мафҳуми молия, пеш аз ҳама, муносибатҳои пулӣ фаҳмида мешавад, ки байни субъектҳо дар раванди фаъолияти иқтисодӣ пайдо мешавад. Боиси қайд аст, ки на ҳама муносибатҳои пулӣ молия ҳисобида мешавад, бинобар он, асоси молияро ин иштироки давлат ва идораи давлат ташкил медиҳад, бо мафҳуми дигар изҳор намоем, молия, ин муносибатҳое

пулие мебошад, ки бевосита дар он давлат иштирок намуда, қонуну қоидаҳои амалии онро муайян менамояд”[6, с. 188]. Бештар вақт вожаи “молия”-ро аз вожаи “пул” фарқ намекунанд. Аммо боиси қайд аст, ки масалан, дар муносибатҳои пулӣ ҳарду иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ байни худ баробар буда, уҳдадориҳои онҳо низ баробар аст ва фаъолияти онҳо аз тарафи шахси сеюм, яъне аз тарафи давлат танзим карда намешавад. Аз ҳамин сабаб, ин мафҳум, яъне муносибати пулӣ мафҳуми молия шуда наметавонад, зеро ки дар раванди молия давлат бевосита иштирок мекунад. Аз ин лиҳоз, мафҳуми молияи давлатӣ хеле васеъ дар адабиётҳои иқтисодӣ истифода бурда мешавад.

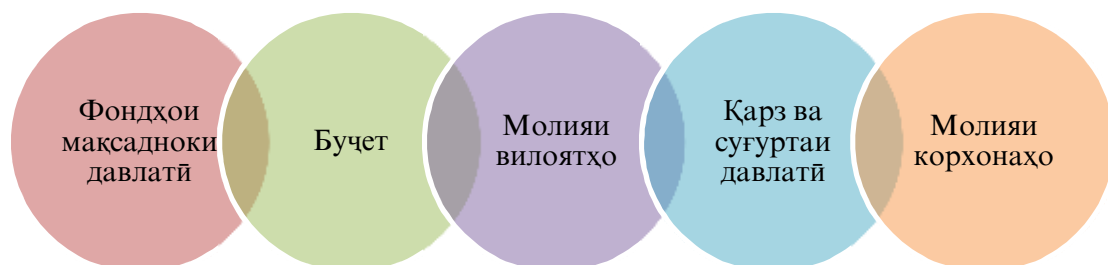
Ба мо зарур аст, ки баъд аз аниқ намудани фарқияти “молия” ва “пул”, мафҳуми “молияи давлатӣ”-ро таҳлил намоем. Оид ба масъалаи мазкур мутахассиси соҳа И.Толстоноженко дар мақолаи худ қайд менамояд, ки “молияи давлатӣ барои иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоии ҳар як ҷомеа аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Аммо натиҷаҳои, ки дар доираи ин низом ба даст оварда мешаванд, аз фаҳмиши дурусти нақши давлат дар иқтисоди бозорӣ вобастаанд” [8].

Ба ақидаи Е.Н. Стенкина ба категорияи молия, фондҳои пулӣ, фонди марказонидашудаи давлат ба монанди буҷет ва дигар захираҳои молиявии давлат дохил мешаванд. Бинобар ин, қобили зикр аст, ки молияи давлатӣ, ин муносибатҳои пулӣ буда, бо иштироки давлат фондҳои гуногун ташкил карда мешавад, ки барои ҳалли масъалаҳои муҳими иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ равона карда мешавад [6, с. 189].

Қобили зикр аст, ки мафҳуми молияи давлатӣ натавонад дар адабиётҳои иқтисодию таҳлилҳои олимони вуҷуд дорад, балки дар қонунҳо низ дарҷ гардидаанд. Масалан, дар моддаи дуюми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” дарҷ гардидааст, ки “молияи давлатӣ маҷмӯи муносибатҳои пулии вобаста ба ташаккул, тақсим ва истифодаи захираи маблағҳои пулӣ, ки тавассути буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷетҳои маҳаллӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ ҷамъ карда мешавад ва аз ҷониби мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои иҷрои вазифаҳои ба зиммаи онҳо вогузоргардида истифода бурда мешавад” [1, с. 1].

Ҳамаи гуфтаҳои олимони мо ба назар гирифта, ба хулосае омадем, ки молияи давлатӣ, ин як категорияи иқтисодӣ буда, маҷмӯи муносибатҳои молиявиро дар бар гирифта, бевосита дар он давлат ширкат варзида, аз тарафи он танзим карда мешавад.

Аз гуфтаҳои дар боло зикршуда ба хулосае омадем, ки молияи давлатӣ чунин намудҳои фаъолиятро дар бар мегирад (нигаред ба расми 1):

Расми 1. Намудҳои молияи давлатӣ

Яке аз хусусиятҳои фаъолияти молияи давлатӣ дар он аст, ки агар давлат аз як тараф барои таъмини фаъолият манбаъҳои молиявии таъйиноти хоси истифодабаридоштаро фароҳам оварад, аз тарафи дигар, манбаъҳои молиявии фароҳамовардашударо вобаста ба талаботи давлатӣ аз рӯи мақсади муайян истифода менамояд. Харочоти ин манбаъҳо, асосан, бо ёрии буҷети давлатӣ ба роҳ монда мешавад.

Даромадҳои давлатӣ аз рӯи хусусиятҳои ҷамъоваришавандашон ба даромадҳои мутамарказ – манбаъҳои молиявии дар буҷетҳо ҷамъовардашуда ва манбаъҳои молиявии ғайримутамарказ – маблағҳо ва пардохтҳои дар ихтиёри корхонаву ташкилотҳои давлатибуда ҷудо карда мешаванд. Даромадҳои мутамаркази давлат, асосан, аз ҳисоби андоз, пардохтҳои ғайриандозӣ, ғоида аз фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва пардохтҳои аҳоли ташкил карда мешавад. Даромадҳои ғайримутамаркази давлатӣ бошанд, аз ҳисоби даромадҳои пулӣ ва андӯшти корхонаҳо ташкил меёбанд.

Нақши молияи давлатӣ барои густариши соҳаҳои афзалиятноки хоҷагии халқ басо назаррас аст. Давлат тавассути буҷетҳои ҷумҳуриявӣ маҳаллӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ соҳаҳои афзалиятноки аҳамияти иҷтимоӣ ва иқтисодидоштаро маблағгузорӣ менамояд. Дар чанд соли охир тақрибан 50%-и буҷети давлатӣ мунтазам барои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагии шаҳрвандон бо роҳи зиёд намудани музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ, нафақа, стипендия ва дастгирии оилаҳои камбизоат бо дарназардошти ҷубронпулӣ ва дигар пардохтҳои иҷтимоӣ равона карда мешавад.

Боиси қайд аст, ки яке аз равандҳои муҳим дар молияи давлатӣ, ин идоракунии мебошад, яъне идораи молияи давлатӣ. Оид ба ин мафҳум мутахассиси соҳа О.И. Ухина ва Н.С. Козьменко қайд намудааст, ки “Идоракунии молияи давлатӣ ин яке аз қисматҳои асосии идоракунии давлат барои идораи қонунӣ, тақсмот ва истифодабарии фондҳои пулии давлат ва субъектҳои идоракунии маҳал бо мақсади самаранок рушд додани рушди иқтисодиёи иҷтимоии давлат ва минтақаҳои алоҳидаи он ба шумор меравад” [9, с. 69].

Бинобар ин, идоракунии молияи давлатӣ яке аз қисматҳои асосии бароҳмони сиёсати давлат дар амалӣ намудани стратегияҳои рушд, ҷамъоварӣ ва тақсмоти захираҳои молиявӣ ба ҳисоб рафта, аз тарафи давлат бевосита танзим карда мешавад.

Аз ин лиҳоз, вазифаҳои асосии идоракунии молияи давлатӣ инҳо ба шумор мераванд:

- идораи иҷроиши уҳдадорихи молиявӣ дар назди давлат, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, ширкатҳо ва аҳоли;
- тафтиши самаранок ва дуруст ба роҳ мондани истифодабарии маблағҳои пулӣ аз тарафи ширкатҳои давлатӣ, ки аз буҷети маҳал ва фондҳои махсус дар ихтиёри худ доранд;
- идораи риояи талаботи амалигардонии амалиётҳои молиявӣ, ҳисоббаробаркуниҳо ва нигоҳдории захираҳои пулӣ;
- муайяннамоии захираҳои дохилии истеҳсолӣ;
- ошкоркунӣ ва пешгирии қоидавайронкунӣ дар низоми молиявӣ.

Дар замони муосир тақмилдиҳии низоми идоракунии молияи давлатӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро дар вақти ғайрисамаранок ба роҳ мондани идоракунии молияи давлатӣ ба аз даст додани қисми захираҳои пулии мамлакат оварда мерасонад. Аслан, тақмилдиҳӣ дар идораи банақшагирии буҷет,

чамъоварии андозҳо ва дуруст ба роҳ мондани тартиботи молиявӣ бояд пурзӯр гардад.

Аз ҳамин сабаб, такмилдиҳии низоми идоракунии молияи давлатӣ дар замони муосир мақсади асосӣ ба шумор меравад. Барои амалӣ намудани ин мақсадҳо ба мо зарур аст:

- такмил додани методологияи идоракунии молиявӣ, ки барои самаранок муайян ва амалӣ намудани вазифаҳо, функсияҳо ва ухдадорихо равона карда мешавад;

- бо роҳи қабули қонунҳо, аниқ муайян намудани ҳадафҳои идоракунии молиявӣ;

- қонунан муайян намудани объект ва субъекти идоракунии молиявӣ;

- тақсимои функсияҳои идоракунии молияи давлатӣ (дохилию берунӣ).

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. 28.06.2011с. // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с 2011, №723, мод. 1.
2. Мирзоева Е.Ш. Идоракунии хавфҳои молиявӣ ва баҳодиҳии он. Васоити таълимӣ / Е.Ш. Мирзоева. – Душанбе: Олами дониш, 2020. -180 с.
3. Низомномаи Сарраёсати қарзи давлатӣ ва дороиҳои молиявии давлатии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [манбаи электронӣ]. URL: <http://minfin.tj> (санаи муроҷиат: 27.11.2020с.)
4. Оймаҳмадов Г.Н. Молия. Китоби дарсӣ / Г.Н. Оймаҳмадов. – Душанбе: Олами дониш, 2005. - 314 с.
5. Сафаров И.Н. Самаранокҳои таъминоти субвенсии Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон / И.Н. Сафаров, Х.Қ. Юнусзода // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе, 2020. - №3 (23). - С. 114-120.
6. Стенькина Е.Н. Управление государственными финансами в экономически развитых странах: сравнительный анализ и оценка управления государственными финансами / Е.С. Стенькина, С.А. Ревва // Вестник Дальневосточного государственного технического рыбохозяйственного университета.- Владивосток, 2010. - С.187-190.
7. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2018 [манбаи электронӣ]. URL: <http://minfin.tj> (санаи муроҷиат: 20.11.2020 с.)
8. Толстоноженко И. Система управления государственными финансами Российской Федерации [электронный ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/319507609_Sistema_upravlenia_gosudarstvennymi_finansami_Rossijskoj_Federacii. (дата обращения 27.11.2020 г.)
9. Ухина О.И. Роль государственного финансового контроля в управлении государственными и муниципальными финансами / О.И. Ухина, Н.С.Козьменко // Государственные и муниципальные финансы. – Москва, 2017. - С. 67-71.
10. Юнусзода Х.К. Оценка социально-экономического развития регионов на основе бюджетной поддержки местных органов / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2020. - №3. - С. 163-168.
11. Юнусзода Х.К. Теоретические основы и анализ зарубежного опыта регионального социально-экономического развития и его применение в Республики Таджикистан / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2019.- № 5(1). - С. 212-217.

УДК: 338.431

ТАҲЛИЛ ВА РАВАНДҲОИ АРЗЁБИИ НИЗОМИ ҚАРЗДИҲИИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ёфтаков Абӯбақр Шохимардонович - докторанти (PhD) курси 2-юм аз рӯи ихтисоси 6D050600 – иқтисодиёт дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға:

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 904287378. E-mail: abub1984@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосӣ ва актуалии низоми қарздиҳии хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва заминаҳои гузариши он дар доираи афзалиятҳои ба иқтисодиёт хос мавриди омӯзиши ва баррасӣ қарор дода шудааст. Ғайр аз ин, раванди қарздиҳии хурд ва ҳиссаи афзалиятноки он дар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ бо нишондиҳандаҳои маҷмӯи таҳлилӣ ҳамаҷониба таҳқиқ карда шудааст. Зеро имрӯз яке аз масъалаҳои асосии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин барқарор кардан ва руиши иқтисодии истеҳсолот, мебошад, ки тавонад барориши маҳсулот ва ташили хизматрасониҳои таъйиноти истеҳсолиро роҳандозӣ намояд ва дар ин самт низоми қарздиҳӣ дар сатҳи ҷумҳурий ҳамаҷун низоми самаранок маҳсуб меёбад.

Аз ҳамин лиҳоз, муҳимияти низоми қарздиҳии хурдро муаллиф ба инобат гирифта, як қатор таҳлилҳои ҳадафрас ва баррасии ҳамаҷонибаро дар ин самт ба анҷом расонидааст. Инчунин, дар мақола таҳлил ва муқоисаи ҳиссаи низоми қарздиҳии хурд мавриди омӯзиши қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: қарздиҳии хурд, руиши иқтисодиёт, самаранокӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, механизмҳои қарздиҳии хурд, ташаққул, механизм, хизматрасониҳои бонкӣ, иқтисодиёти нақшаӣ, раванд, арзёбӣ, таҳлил, фишанг, ташилотҳои қарзӣ, бонкҳо.

АНАЛИЗ И ПРОЦЕСС ОЦЕНКИ СИСТЕМЫ МИКРОКРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ёфтаков Абубакр Шохимардонович - докторант 2 курса PhD по специальности 6D050600 – экономика Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: + (992) 904287378. E-mail: abub1984@mail.ru

В данной статье рассматриваются основные и тематические вопросы системы микрокредитования в Республике Таджикистан и контекст ее расширения в контексте преимуществ этой системы. Кроме того, было проведено комплексное исследование системы микрокредитования и ее доли в приоритетных экономических сферах с комплексными аналитическими показателями. Это национальная кредитная система, поскольку одним из основных вопросов социально-экономического развития Республики Таджикистан сегодня является восстановление и развитие экономического потенциала, который может направлять производство товаров и организацию производственных услуг.

Поэтому автор подчеркивает важность системы микрокредитования и проводит ряд целенаправленных анализов для всестороннего изучения. Кроме того, в данной статье исследуется сравнительный анализ и сравнение системы микрокредитования.

Ключевые слова: микроинвестиции, экономическое развитие, эффективность, ВВП, механизмы микроинвестиций, формирование, механизм, банковские услуги, экономика планирования, процесс, оценка, анализ, леведредж, кредитные организации, банки.

ANALYSIS AND EVALUATION PROCESS OF THE MICRO LOAN SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Yoftakov Abubakr Shohimardonovich, 2nd year doctoral student PhD 6D050600 - Economics of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14. Tel: + (992) 904287378. E-mail: abub1984@mail.ru

This article examines the main and thematic issues of the microcredit system in the Republic of Tajikistan and the context of its expansion in the context of the benefits of this system. In addition, a comprehensive study of the microcredit system and its share in priority economic areas with comprehensive and analytical indicators has been conducted. This is a national credit system, as one of the main issues of economic-economic development of the Republic of Tajikistan today is the recovery and development of economic potential that can guide the production of goods and the organization of production services.

Therefore, the author emphasizes the importance of the microcredit system and performs a number of purposeful analyzes for comprehensive study. In addition, this paper examines the comparative analysis and comparison of the microcredit system.

Keywords: *micro investment, economic development, efficiency, gdp, micro investment mechanisms, formation, mechanism, banking services, planning economics, process, evaluation, analysis, leverage, credit institutions, banks.*

Таърихи ташаккули низоми бонкӣ аз ҷараёни доираи фаъолияти хоҷагидории як ё якчанд одаму гурӯҳи одамон аз ҳисоби ташкили як ҷои махсус ба монанди ибодатхона ва амсоли инҳо ба миён омадааст. Ҳамзамон, ин натиҷаи густариши муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз он ҷумла муносибати байни истеҳсолкунандаю истеъмолкунанда ва талаботи мутақобилаи онҳо ба маблағҳои пулӣ ё воситаи ҷойивазкунандаи он мебошад.

Қарзҳои хурд як механизми муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки тавассути пешниҳод ва гирифтани қарзи хурд бо шартҳои баргардонидан ва дар фарқият аз қарздиҳии маъмулӣ бо имконияти истифодаи гарави иҷтимоӣ ва гурӯҳӣ (равонӣ) тавсиф карда мешаванд [4]. Маблағгузориҳои хурд дар ҳалли вазифаҳои иҷтимоии давлат нақши бисёр бузургро иҷро мекунад, чунки пешниҳоди хизматрасониҳои қарзӣ ба аҳоли ва тичорат, ки берун аз доираи қарздиҳии бонкӣ қарор доранд, ба пайдоиши гурӯҳҳои зиёди аз ҷиҳати молиявӣ устувори соҳибдорӣ, коҳиши сатҳи бекорӣ мусоидат намуда, дар натиҷа ба рушди иқтисоди минтақаҳо ва истиқрори синфи миёна ва болоравии сатҳи зиндагии қишрҳои камбизоати аҳоли оварда мерасонад [3].

Ин ҷараён ба таври комил дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз истиқлолияти комил ба даст овардан аз соли 1991 инҷониб шурӯъ гардид. Таваҷҷуҳ ба бонку хизматрасониҳои бонкӣ ин, аз як тараф, гузаштан аз низоми иқтисодиёти нақшавӣ ба низоми иқтисодиёти бозорӣ ва аз дигар тараф, Истиқлоли давлатӣ ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар маҷмӯъ додани имкониятҳои васеъ ба тамоми қишри ҷомеа мебошад. Бояд қайд намуд, ки яке аз омилҳои асосие, ки низоми қарздиҳии хурдро ҳамчун омилҳои асосӣ инъикос менамояд, ин ғайридавлатигардонии моликият ва ба ихтиёри истеҳсолкунандагону хоҷагидорон додани заминҳо мебошад. Имрӯз яке аз масъалаҳои асосии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барқарор кардан ва рушди иқтисодии иқтисодӣ буда, он дар барориши маҳсулот ва ташкили хизматрасониҳои таъйиноти истеҳсоли иштирок намуда, низоми қарздиҳӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ махсус меёбад.

Норасоноҳои асосии дар низоми муносибати қарзӣ ва шароити нишондиҳандаҳои соҳаи хоҷагии халқ ва заминаҳои рушди он муаммие мебошад, ки дар доираи худ паҳлуҳои гуногуни илмию амалиро дар бар мегирад. Тадқиқотҳои мавҷуда дар доираи талабот ва асосҳои методологияи коркард ва механизмҳои асосии гирифтани ва баргардонидани воситаҳои қарзӣ аз тарафи бахшҳои хоҷагии халқ ва истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ яке аз мақсадҳои асосист, ки заминаҳои рушди онҳоро дар айни замон низоми махсусгардонидашудаи қарздиҳии хурд дар сатҳи кишвар ташкил медиҳад.

Аз ҳамин лиҳоз, дуруст қайд гардидааст, ки қарзҳои бонкӣ шакли табдилёфтаи сарчашмаи молиявӣ ва захираҳои қарзӣ ё худ шакли ҳаракати сармояи қарзӣ ва самаранокии истифодаи он ҷараёни мураккаб буда, мустакиман бо муомилоти пулӣ ва муносибатҳои молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ алоқаманд мебошад. Муносибатҳои қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ, махсусан, дар шароити имрӯза бениҳоят мураккаб буда, ба истифодаи мақсадноки захираҳои қарзӣ, ташкили базаи техникӣ барои коркард тавассути қарзҳои бонкӣ, тезонидани ҷараёни истеҳсол ва такрористеҳсол мусоидат менамояд [3]. Қайд кардан бамаврид

аст, ки имрӯз аксар равандҳо ва муносибатҳои қарзиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми қарздиҳии хурд ташкил медиҳад, ки ҳиссаи он дар маҷмӯи умумии қарзҳои додашуда 70%-ро ташкил медиҳад.

Рақобати шадиди бозор ва зарурати истифодаи таҷҳизоти муосир барои обтаъминкунӣ, харидории таҷҳизот ва технологияҳои нав истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро, новобаста аз норасоии воситаҳои пулии худӣ, маҷбур месозад, ки дастовардҳои муосирро дар истеҳсолот ҷорӣ намоянд. Дар ин ҳолатҳо банк тавассути пешниҳоди маблағҳои қарзии хурд метавонад ба такрористеҳсоли самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ мусоидат кунад. Қарзҳои хурди банкӣ ҳамчун муҳаррики пешбар ва кумаки аввалия раванди истеҳсолоти соҳаи кишоварзиро хеле осону сода карда, ҳамчун унсури асосии сармоя хизмат мекунад [5].

Дар ҳамин замина, Ш. Раҳимзода қайд менамояд, ки пешрафти саноату савдо рӯз то рӯз талаботро ба қарз зиёд мекард, судхӯрон имкон надоштанд талаботи доимо афзояндаи сармоядоронро қонеъ гардонанд. Муассисаҳои лозим буданд, ки пулҳои муваққатан озоди сармоядорон ва мардуми одиро ҷамъ карда, ба муҳтоҷон ба қарз диҳанду бозгашти онро назорату таъмин кунанд [8]. Қарз ҳамчун яке аз манбаъҳои асосии такрористеҳсоли воситаҳои асосӣ хизмат карда, ба рушди таҳкими робитаҳо байни шахру деҳот мусоидат намуда, сарфаҷӯии хароҷоти истеҳсолӣ ва коҳиш додани хароҷотро дар истеҳсолот таъмин мекунад [7].

Дар фаъолияти босамари хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон дар баробари фаъолгардонии ҳаматарафаи ташкилотҳои имкониятдошта, ташаккули механизми самараноки зерсохтори қарзҳои дарозмуҳлат масъалаи асосӣ мебошад. Имрӯз дар соҳаи кишоварзӣ натанҳо ҳиссаи қарзҳои дарозмуҳлат, ҳамчунин, ҳиссаи қарзҳои кӯтоҳмуҳлат низ назаррас нест, ҳол он ки дар муқоиса ба банкҳои тиҷоратӣ ҳиссаи ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ ҷашмрас аст, ки дар диаграммаи 1 масъалаи мазкурро мушоҳида кардан мумкин аст.

Диаграммаи 1. - Ҳаҷми умумии қарзҳои додашудаи низоми банкӣ ба соҳаи кишоварзӣ

Сарҷаишма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Бюллетени омили банкӣ, солҳои 2012-2019 с.

Аз маълумоти диаграммаи 1 хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳиссаи қарзҳои низоми банкии ба соҳа додашуда, дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ 17,3%-ро ташкил медиҳад, ки ин барои ба қадри кофӣ таъмин намудани рушди соҳа мусоидат карда наметавонад. Аз рӯи маълумоти диаграммаи мазкур метавон гуфт, ки барои рушди бомароми соҳа ҳадди ақали қарзҳои додашудаи низоми банкӣ 50-60%-и ММК-ро бо назардошти

имтиёзҳои мавҷуда ташкил наояд, то дар ҳадди имконпазир рушди соҳа таъмин карда шавад.

Қобили зикр аст, ки дар шароити доимотағйирёбандаи равандҳои иқтисодӣ ва вазъияти геополитикии ҷаҳон дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарёфти сарчашмаҳои сармоягузорию дарозмуддат ва имконияти истифодаи босамари онҳо аз ҳисоби имтиёзҳои мавҷуда яке аз масъалаҳои асосӣ мебошад. Пайвастагии рушди соҳаҳои муҳими иқтисодии мамлакат ба ду ҳадафи стратегии давлат - таъмини амнияти озукавории кишвар ва саноатикунонии босуръат пайвастагии ногуастани дошта, заминаҳои самараноки ташаккул ва рушди он вазифаи тамоми ниҳодҳои амалкунандаи молиявӣ ғайримолиявӣ дохилию хориҷӣ тавассути дастрасии сода ва самараноки қарздиҳии хурду миёна мебошад. Дар асоси таҳлилҳо гуфтан мумкин аст, ки маҳдудияти самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омилҳои зерин вобастагии зич дорад:

1. Хароҷоти умумии раванди тағйирёбии гуногун, ки ин тамоюл барои ба таври мукамал пеш бурдани истеҳсолот монеа эҷод мекунад.

2. Муаммоҳои ҷараёни қарздиҳии хурд, ки раванди зиёд будани талаботи ташкилотҳои қарзиро ба ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда имконияти рушди соҳаро коста мегардонад.

3. Баланд будани меъёри фоизи қарз боиси мушкилот дар фаъолияти аксари субъектҳои кишоварзӣ мебошад.

4. Муҳлати истифодаи қарз яке аз фишангҳои асосии рушди соҳаи гуногуни иқтисодӣ мебошад, ки имконияти соҳаро маҳдуд месозад. Кӯтоҳ будани муҳлати қарзҳои додашуда дар соҳа яке аз мушкилоти дигари рушди соҳа мебошад.

5. Мушкилоти дигари субъектҳои иқтисодӣ аз тарафи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ нокифоягии заминаи гарав мебошад. Зеро ин масъала дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаммои асосӣ дар соҳа мебошад.

6. Дар сатҳи нокифоя қарор доштани кафолати давлатӣ ҷиҳати дастгирии рушди субъектҳои иқтисодӣ.

Дар сурати ба таври мусбат ҳал намудани муаммоҳои боло Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти батадриҷ рушд додани самтҳои афзалиятноки иқтисодиро ба даст меорад.

Вобаста ба ин, инкишофи механизми қарздиҳии хурд дар деҳот имконият медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар самту бахшҳои гуногун густариш ёфта, масоили таъмини шуғл ва ғанӣ гардонидани бозорҳо бо маҳсулоти кишоварзӣ ҳалли худро пайдо кунад. Ҳамзамон, бо тавачҷуҳ ба афзалиятҳои муайяннамудаи ҳукумат рушди соҳибкорию ғайрикишоварзӣ низ дар сатҳи деҳот таъмин карда шавад. Ғайр аз ин, коҳиш ёфтани шумораи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ як қатор тағйиротро дар ҳаҷми қарзҳои хурди ба соҳаҳо додашаванда ба миён овард, ки дар ҷадвали 1 онро мушоҳида кардан мумкин аст.

Таҳлили арқоми ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки ҳаҷми қарзҳои хурд дар қисме аз соҳаҳои иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили зиёдшавиро касб намудааст, аз ҷумла дар баҳши кишоварзӣ нисбат ба соли 2012 ба маблағи 196,7 млн. сомонӣ, дар соҳаи сохтмон 29,3 млн. сомонӣ, саноат 22,9 млн. сомонӣ ва соҳаи истеъмоли бошад, ба маблағи 871 млн. сомонӣ афзудааст. Вале агар ба таҳқиқоти иқтисодӣ дар асоси ҳиссаи онҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ назар кунем, қисме аз нишондиҳандаҳо тамоили коҳишёрӣ доранд. Ғайр аз ин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои қарздиҳии хурд дар муқоиса ба дигар соҳаҳо дар қарзҳои истеъмоли тамоили зиёдшавии назаррасро доранд, ки дар муқоиса ба соли 2012 1104,8 миллиард сомонӣ ё 1,7 маротиба афзоиш ёфтаанд.

Чадвали 1. - Ҳиссаи қарзҳои хурд дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ (ҳаз. сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2018/ 2012 (+,-)
		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
1	Ҳамаи қарзҳои хурд	3138	4707	6189	5366	3626	3817	4812	1674
1.1.	Кишоварзӣ	766,6	100,1	139,5	124,7	772,7	828,7	963,4	196,7
1.2.	Саноат	362,1	495,7	695,7	528,8	378,3	342,0	385,0	229,5
1.3.	Сохтмон	172,5	264,0	393,2	305,4	144,4	122,6	201,9	293,4
1.4.	Нақлиёт	346,2	527,1	755,5	447,0	243,2	114,7	280,1	- 66,1
1.5.	Хӯроки ҷамъиятӣ	369,6	368,2	435,0	375,6	249,9	173,7	221,7	- 14,7
1.6.	Хизматрасонӣ	219,0	439,9	569,0	561,4	367,6	386,4	576,3	357,3
1.7.	Савдои хориҷӣ	665,4	867,2	985,6	831,1	558,1	658,7	773,5	108,1
1.8.	Миёнаравии молиявӣ	815	2788	417	107,7	781	2775	260	- 555
1.9.	Истеъмолот	617,2	1249, 1	1762, 4	1541, 0	1128, 6	1351, 0	1722, 1	1104, 8
1.10.	Дигар самтҳо	262,6	273,4	268,4	213,7	226,4	95,8	139,4	- 123,1

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ 2012-2018 с.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки қарздиҳии хурд дар шароити муосир омили муҳимтарини таъмини шуғл ва тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, дар марҳилаи нахустини рушди механизми қарздиҳии хурд ташкилотҳои байналмилалӣ ба мавзӯҳои деҳот аҳамияти хос зоҳир намуда, айни замон дар маҷмӯи маҳсулоти қарзии ташкилотҳои қарзӣ, қарздиҳӣ ба баҳши кишоварзӣ ва густариши меҳнати инфиродӣ дар деҳот таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Яъне, дар ҳалли ин масъалаҳо “тақмили низоми қарздиҳии хурд” нақши муҳим дорад [4]. Дар ҳошияи гуфтаҳои боло қайд кардан бамаврид аст, ки вобаста ба иқтидор ва имкониятҳои қарзгирии субъектҳои гуногуни иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифтани қарзҳои нисбатан хурд мувофиқи мақсад мебошад. Зеро ин намуди қарзҳо, агар аз як тараф ба талаботи рӯзафзуни ҷомеа мувофиқ бошанд, аз дигар тараф беҳатарии онҳо дар ташкилотҳои қарзӣ нисбат ба қарзҳои ҳаҷман калон пасттар аст.

Дар дигар ҳолат рушди низоми қарздиҳии хурд дар деҳот имконият медиҳад, ки татбиқи ҳадафи стратегияи Давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ таъмин карда шуда, дар ояндаи наздик натавонанд рушди иҷтимоию иқтисодии деҳот имконпазир гардад, балки модели нави рушди деҳот фароҳам оварда шуда, қаламрави деҳоти Тоҷикистони муосир ба сатҳи сифатан нав бароварда шавад[6].

Қайд кардан бамаврид аст, ки пас аз гузариш аз иқтисодиёти нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ, ки он ҳуқуқонии замони шӯравӣ буд ва баъди ба низоми нави иқтисодӣ гузаштан ташкили низоми нави қарзӣ, ки асоси онро қарздиҳии хурд ташкил медиҳад, ҳамчун фишанги муҳим ба миён оварда шуд ва ба рушди усулҳои сатҳи иқтисодиёт дар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ таъсири назарраси худро расонд.

Ба ақидаи мо, бояд барои тақмили механизми низоми қарздиҳии хурд, аз он ҷумла қарзҳои дарозмуддат дар ин самт як қатор чораҳо андешида шаванд, ки ҳавасмандии қарзгирандагон ва истифодабарандагонро таъмин карда тавонад, зеро аз рӯи воқеияти мавҷуда айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаш гурӯҳи

омилхое вучуд доранд, ки ба дастрасии қарз дар умум таъсир мерасонанд ва ҳалли ин омилҳои таъсиррасон вазифаи асосии мо мебошад.

Адабиёт

1. Зилалиева З.Х. Развитие микрокредитования в аграрном секторе экономики (на материалах Кыргызской Республики) дис.канд.экон.наук, спец. 08.00.05. / З.Х. Зилалиева. – Бишкек, 2007. – 136с.
2. Воронцова Л.В. Микрофинансирование как инструмент финансово-кредитной системы: опыт, проблемы и перспективы развития в России / Л.В.Воронцова, Г.В.Евсеев//Актуальные проблемы экономики и права. - 2012. - № 1. - С.179-187.
3. Денежное обращение и кредит СССР/колл. авторов под рук. проф. Геращенко В.С.- М.: Финансы, -1976. – 360 с.
4. Кодиров Ф.А. Вопросы индустриализации и развития малого и среднего бизнеса в сельской местности Республики Таджикистан / Ф.А. Кодиров, К.К. Шодиев //Вестник Ошского государственного университета. - 2018. - №3. - С. 83-87.
5. Махшулов С.Қ. Қарзҳои бонкӣ ҳамчун сарчашмаи муҳимми молиявии захираҳои барои истеҳсоли маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ / С.Қ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. -2018.– №11.– С.5-10.
6. Махшулов С.Қ. Таъсири қарзҳои бонкӣ ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ: автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси: 08.00.10. - Душанбе, 2021. – 56 с.
7. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ/Ш.Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018.- 511 с.
8. Раҳимзода Ш. Қарзҳои хурд дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолати муосир ва дурнамои рушд/Ш.Раҳимзода, Б.Б. Хоҷаев //Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2020.– №3.– С.26-32.
9. Бюллетени омили бонкӣ, 2012. -№12(197); 2014. - №12(233); 2018. - №12(281).
10. <http://www.nbt.tj>. (санаи мурочиат: 16.11.2020 с.)

УДК: 338.45

БАЊЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲО

Тошматов Сорбон Ҳасанович – доктор (PhD), курси 2, ихтисоси 6D050600 иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 983 33 01 17. E-mail: sorbon.hasanzoda94@gmail.com.

Дар соҳаи охир рақобатпазирӣ ва инноватсия барои корхонаҳо яке аз мавзӯҳои тадқиқшаванда ба шумор меравад. Мақола ба яке аз самтҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ бахшида шудааст.

Аз тарафи муаллиф дар мақола асосҳои назариявӣ ва методологии рақобатпазирӣ ва инноватсия таҳлил карда шудааст. Муаллиф бо истифода аз ақидаҳои олимони ватанию хориҷӣ оид ба рақобатпазирӣ ва инноватсия ақидаи худро пешниҳод намудааст. Боиси қайд аст, ки муаллиф бо истифода аз адабиёти иқтисодӣ ва дигар манбаъҳо усулҳои самаранокии таҳлили рақобатпазирии корхонаҳоро муайян намудааст. Дар охир аз тарафи муаллиф тақлифҳои мушаххас оид ба пешбурди рақобатпазирӣ ва инноватсия дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст, ки дар амал татбиқ гардидани онҳо рақобатпазирии корхонаҳоро ба як зинаи боло мерасонад.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, инноватсия, корхона, саноат, идорақунӣ, истеъмолкунанда, мизоҷ, техника, маҳсулот.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Тошматов Сорбон Хасанович - доктор (PhD) 2 курса кафедры экономики по специальности 6D050600 Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: sorbon.hasanzoda94@gmail.com. Телефон: +992 983 33 01 17.

В последние годы конкурентоспособность и инновации на предприятиях были одной из тем исследований. Другими словами, предмет исследования - одно из основных направлений развития экономики страны. По этой причине изучаемая тема стала одной из актуальных в современных экономических отношениях.

В статье автор анализирует теоретико-методологические основы конкурентоспособности и инноваций. Автор предоставляет свой взгляд на использование идей отечественных и зарубежных ученых о конкурентоспособности и инновациях. Примечательно, что он, используя экономическую литературу, выявил эффективные методы анализа конкурентоспособности предприятий. В конце статьи автор представляет конкретные предложения по повышению конкурентоспособности и инновационной деятельности на промышленных предприятиях Республики Таджикистан, которые позволят повысить эффективность предприятий в результате их реализации на практике.

Ключевые слова: конкурентоспособность, инновации, предприятие, промышленность, менеджмент, потребитель, заказчик, техника, продукт.

SOME THEORETICAL ISSUES OF ENTERPRISE COMPETITIVENESS

Toshmatov Sorbon Khasanovich - postgraduate student, 2nd year student of the Department of Economics 6D050600 of Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: sorbon.hasanzoda94@gmail.com, Phone: +992 983 33 01 17

In recent years, enterprise competitiveness and innovation have been one of the research topics. In other words, the subject of the research is one of the main directions of the country's economic development. For this reason, the topic under study has become one of the most relevant and topical.

In the article the author analyzes the theoretical and methodological foundations of competitiveness and innovation. The author presents his views on the use of ideas of domestic and foreign scientists about competitiveness and innovation.

It is noteworthy that the author, using the economic literature, revealed effective methods for analyzing the competitiveness of enterprises. At the end of the article, the author offers specific proposals for increasing competitiveness and innovation at industrial enterprises of the Republic of Tajikistan, which, as a result of their implementation in practice, will increase the competitiveness of enterprises.

Key words: competitiveness, innovation, enterprise, industry, management, consumer, customer, technology, product.

Бо мақсади баланд бардоштани рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар тамоми давраи муносибатҳои истеҳсоли дар шароити иқтисоди кишвар рақобат мавқеи аввалро мебозад. Дар асоси тадқиқи консепсияи муосири рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ метавон гуфт, ки дар замони муосир бо фарогирии афзалиятҳои техникию технологӣ корхонаҳо метавонанд шароити кории ҳудро ҳаррӯза дигаргун созанд.

Замони муосир барои пешравии фаъолияти корхонаҳо талабот мегузорад, ки тамоми имкониятҳои мавҷударо истифода бурда, хизматрасонии саривақти замонавиро барои истеъмолкунандагон пешниҳод намоянд. Баланд бардоштани рушди афзалиятҳои техники дар шароити иқтисоди муосир заминаҳои нави техникию технологии инкишофи корхона мебошад. Ин мафҳум ҳамчун моликияти ҳисобида мешавад, ки табиатан ба инсонҳо хос мебошад. Дар шароити мусоиди иқтисодӣ рақобат захира ва имкониятҳои навро кашф мекунад, аз ин рӯ, рақобат ҳамчун кашфиёт ҳисобида мешавад.

Дар шароити татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба сифати омили асосӣ ва фаъолияти инноватсионӣ интиҳоб шудааст, таъмини рақобатпазирии корхонаҳои саноатиро дар миён мегузорад, ки ин аҳамияти муҳим дорад. Вобаста ба ин, дар пасманзари таъсири омилҳои беруна ва зарурати рушди соҳаҳои саноат банақшагирӣ ва таъмини рақобатпазирии истеҳсолоти саноатӣ бо истифода аз инноватсияҳо имкон медиҳад, ки ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунони босуръат саривақт ва босифат татбиқ карда шаванд.

Айни замон, масъалаи рақобатпазирии истеҳсолоти саноатӣ ва ташаккули фишангҳои таъмини он тақозо мекунад, ки сиёсати корхонаҳои саноатӣ дар самту соҳаҳои алоҳида такмил дода шуда, тавассути фаъолсозии фаъолияти инноватсионӣ рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ дар заминаи пешгирифтаи рушди саноатии кишвар дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мавқеъ пайдо намоянд. Дар ин росто, зарурати тадқиқи таъсири омилҳо ва захираҳои баландбардории рақобатпазирии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ тариқи усулҳои таъмини инноватсияҳо ба миён омада, имкон медиҳанд, ки самтҳои густариши онҳо асоснок карда шаванд [8, с. 12-13].

Дар баробари ин, таъсири инноватсияҳо ба рақобатпазирии корхонаҳо ва истифодаи тарзҳои алоҳидаи ин самт аз фаъолияти корхонаҳои саноатӣ тақозо дорад, ки дар таърибаи пешқадами ҷаҳонӣ, пажӯҳишҳои илмӣ ва дастовардҳои онҳо дар корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти самараоварро ба роҳ монем.

Дар марҳилаи муосири инкишофи иқтисодиёт масъалаи рақобатпазирӣ ва инноватсия дар сиёсати иқтисодии давлат нақши муҳим дорад. Эҷоди афзалиятҳои он нисбат ба рақиб дар самтҳои стратегии давлат ва мақомоти он таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ аст. Айни замон афзоиши рақобатпазирӣ ва инноватсия дар ҳама самтҳои гуногуни саноати кишвар, ба монанди корхонаҳо, маҳсулот, истеҳсолот ва ғайра ба ҷашм мерасад ва рақобатпазирии корхонаҳоро ба вучуд меорад, ки ин ҳамчун пайванди асосии иқтисодиёт аҳамияти махсус дорад. Сарфи назар аз шумораи зиёди омилҳое, ки ба рақобатпазирии корхона таъсир мерасонанд, қобилияти он дар истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва шароит фароҳам овардан барои пешрафт дар бозор асоси муайянкунанда мебошад.

Барои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти худ корхона ба афзалиятҳо ва таҳияи стратегияе ниёз дорад, ки ба вазъи бозор мутобиқат дошта бошад. Стратегияи рақобат ин мафҳум ва системаи амали корхона мебошад, ки барои расидан ба ҳадафҳои ниҳонии он равона карда шудааст. Корхонаҳое, ки ба стратегияи татбиқи навоариҳо пайравӣ мекунанд, ҳудро барои кам кардани хароҷот ва ё зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот вазифадор ҳисобида, кӯшишҳои ҷанҷобонаро барои дарёфт намудани технологияҳои нави самарабахш тарҳрезӣ мекунанд. Корхона аз ҳисоби баланд будани истеҳсоли маҳсулоти худ метавонад ғолибона ба барзиёд гирад. Стратегияи мазкурро одатан корхонаҳое мегузаронанд, ки дорои мутахассисони илмӣ ва техникаӣ бошанд. Дар чунин ҳолат, муборизаи ҳамкорӣ ва рақобат солим буда, метавонад ба пешрафт ва самаранокии фаъолият таъсир расонад.

Тибқи ақидаи Ш. Фурье: “Рақобат ин муборизаи ҳамкорӣ, ҳаққонӣ, сода ва кафолатнок бояд бошад” [1, с. 222].

Иқтисодчии амрикоӣ М. Портер назарияи рақобатро омӯхта, натавона ба сохтори бозор ва рушди муносибатҳои рақобатпазир, балки ба дараҷаи мутобиқшавии онҳо ба тағйироти технологӣ ҷои аввалро медиҳад [5, с. 30].

Татбиқи дастовардҳои технологӣ аз рӯи ташаббус ва тадқиқотҳои илмӣ, аллакай, аз ҷониби корхонаҳо таҳия шуда, барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии корхона ва ташаккул додани афзалиятҳои рақобатпазир мусоидат мекунад.

Дар кишвар рақобатпазирро дар заминаи афзалиятҳои технологӣ ва инноватсия метавон ба вуҷуд овард. Пеш аз ҳама, нархи афзоиш ба беқурбшавии пули миллий имкон медиҳад ва ин яке аз омилҳои истеҳсолот ва пешниҳоди молҳои нархашон паст ба бозор мегардад. Аммо дар давраи муосир нархи арзон наметавонад пурра рақобатпазирро таъмин намояд, зеро навовариҳо ва дигар сифатҳои мол бештар омили муҳим гардида истодаанд. Рақобатпазирӣ корхона метавонад ҳамчун қобилияти расидан ба ҳадафҳои стратегии худ дар муқобили рақибон дар муддати муайян мавқеи худро пайдо кунад. Рақобатпазирӣ корхона категорияи иқтисодие мебошад, ки қобилияти истеҳсоли маҳсулоти саноатиро дошта бошад ва афзалиятҳои худро нисбат ба дигар корхонаҳои дар дохили кишвар ва берун аз он инъикос кунад. Фаъолияти корхонаро танҳо дар доираи як гурӯҳи корхонаҳои ба як соҳа мансуб арзёбӣ кардан мумкин аст. Рақобатпазирӣ он, пеш аз ҳама, дар интиҳоби объектҳои асосии муқоиса ва фаъолияти пурсамар, ки ба бозор маҳсулоти сифатноку бозоргир пешкаш менамояд, ба мушоҳида мерасад.

И.А. Шумпетер, асосгузори илми инноватсия чунин мешуморад, ки рақобат барои рушди иқтисодӣ ғайриимкон аст. Вай омили асосии рушди иқтисодӣ ва навовариро тағйир дода, усулҳои истеҳсол ва фурӯши молро муҳимтарин нави рақобати муосир донистааст. И.А. Шумпетер асоси навовариро дар бораи кашф ва истеҳсоли маҳсулоти нав, технологияи нав, манбаи нави ашёи хом, шаклҳои нави корхона ё ташкилот мефаҳмад. Ба ақидаи олим, инноватсияҳо натавонанд коҳиши хароҷот ва баланд бардоштани сифати маҳсулотро таъмин мекунанд, балки вазъияти рақобатро дигаргун месозанд [3, с. 10-15].

Мувофиқи ақидаи К.Маркс: “Рақобат ин шакли зиддиятноки мусобиқаи иқтисодӣ ва муборизаи байни соҳибкорон барои шароитҳои беҳтари сармоягузорӣ бо мақсади ба даст овардани фоидаи зиёд мебошад” [5, с. 53-58].

Рақобат самаранокӣ субъектҳои иқтисодиро пурра инъикос карда, дар амалия нишон медиҳад, ки масъалаи баланд бардоштани рақобатпазирӣ корхона мушкilotи ҷиддиро ба бор меорад. Аз рӯи таҷриба корхонаҳо дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ бо сабаби набудани стратегияи дақиқ, ҳадафҳо ва меъёрҳои молиявии иқтисодӣ дар ташкилотҳо ё ширкатҳо дар ҳолати ноҳамвор қарор доранд. Дар ин марҳила корхонаҳо барои муваффақ шудан ба ҳадафҳои стратегии худ бояд таҷҳизоти технологиро нав кунанд. Барои ноил шудан ба ин мақсадҳо дар аввал бозорҳои хориҷӣ ва дохилиро омӯхта, тадқиқотҳои маркетингӣ гузаронида, имкониятҳои худро муайян кунанд. Дар шароити иқтисоди муосир корхона ё ташкилоти истеҳсолкунанда молҳои худро таъмин карда, дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ метавонад муддати дароз мавқеи устуворро ишғол намоянд. Дар стратегияи худ онҳо натавонанд рақобатпазирӣ сифати мол, балки хароҷот ва фурӯши молро низ дар назар гиранд.

Аслан рақобат (аз калимаи латинӣ «concurrentia» - «зиддият, ба ҳамдигар бархӯрдан») ҳамчун ҳодисаи иқтисодӣ мубориза дар талоши фурӯшандагон ва харидорон ҳангоми паҳннамоии маҳсулот, мубориза байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони молҳои ҷудогона мебошад [5, с. 53-58].

Аз гуфтаҳои дар боло зикргардида, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар шароити ҳозира тахти рақобат вазъияте фаҳмида мешавад, ки дар бозор ягон

молистехсолкунанда қобилияти ба таври дигар муайян кардани нархи молро надорад.

Чӣ тавре ки аз адабиёти иқтисодӣ маълум аст, якчанд роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии корхона мавҷуданд, аз ҷумла:

- афзоиши фуруши маҳсулот;
- баланд бардоштани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда;
- кам кардани хароҷот ва ғоидаи зиёд ба даст овардан [6, с. 22-25];

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ин зиёд кардани ҳаҷми фуруши маҳсулот мебошад. Инкишофи ҳаҷми фуруш худ аз худ ба амал нахоҳад омад. Такмили муносибатҳои муосири рақобат дар шароити ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ барои инноватсияи иттилоотӣ, роҳҳои нави тиҷоратӣ, пайдоиши шаклҳои нави технологияҳо, ташкили корхонаҳои инноватсионӣ мусоидат мекунад. Муносибатҳои дарозмуддат бо истеъмолкунандагон, шарикӣ, иттифокҳои стратегӣ, қобилияти ҳамгирӣ ва ҳамкорӣҳои судманд манбаи асосии афзалиятҳои рақобати корхона маҳсуб меёбанд.

Ҳангоми ворид шудан ба бозори нави барои худ қабули қарор дар бораи истеҳсол кардани маҳсулот, сармоягузорӣ ва навосии таҷҳизотҳои технологӣ ё нави кардани маҳсулот зарур мебошад. Шароити бозор барои фаъолияти корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон равишҳои нави стратегӣ, ки ҳалли мушкилоти рақобатпазирии онҳоро дар бар мегирад, мусоидат менамояд. Стратегияи асосии рақобат, ки асоси муносибати рақобатпазирии корхона дар бозор буда, нақшаи таъмини афзалиятҳоро нисбат ба рақибон тавсиф мекунад, нуқтаи марказӣ дар самти стратегияи корхона доништа мешавад.

Самаранокии фаъолияти корхона дар шароити нави мусоиди бозор ҷустуҷӯ ва таҳияи фаъолони ҳар яки онро барои баланд бардоштани рақобатпазирии худ дар бар мегирад. Барои таъмин ва ба нақша гирифтани рушди иқтисоди муосири корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд усулҳои амалисозии фаъолияти инноватсионӣ дар онҳо такмил дода шавад. Ин зарурати таҳия намудани концепсияи муосири идоракуниро дар корхонаҳои саноатӣ, фаъолият ва принципҳои онро дар бар мегирад.

Барои арзёбии рақобатпазирии корхона анҷом додани як қатор корҳо зарур аст, аз ҷумла:

- таҳияи нақшаҳое, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо равона карда шудаанд;
- муайян кардани ҷонибҳои бозор барои фаъолияти муштарак;
- таҳияи барномаҳо барои баромадани корхона ба бозорҳои нави фуруш;
- анҷом додани фаъолияти сармоягузорӣ.

Омӯзиши вазъи низоми афзалиятҳои рақобатпазирии корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки барои боло бурдани рақобатпазирии корхона ё ташкилот ҳадафи асосии он муайян карда шавад. Ба ақидаи мо, корхонаҳо бояд ба навовариҳо ва шаклҳои нави ташкили фаъолият, технологияҳои нави инноватсионӣ, истифодаи пурратари омилҳои иқтисодӣ ва ғайра тавачҷуи бештар зоҳир кунанд. Зеро навовариҳо хароҷоти назаррас ва муҳлати дарозтарро талаб мекунанд. Дар сурати риояи талабот натиҷаҳои беҳтаринро бо якҷоякунии навовариҳои умумӣ ба даст овардан мумкин аст. Боиси қайд аст, ки барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии корхона усулҳое муайян карда мешавад, ки ба пуррагӣ вазъи кунунӣ ва ояндаи корхонаро таҳлил менамоянд.

Усулҳои таҳлил, ҷамъоварии маълумотҳои зарурӣ барои рақобатпазирии корхона мусоидат намуда, имкон медиҳанд, ки вобаста ба ҳадафҳои таҳлил ва

мавҷудияти маълумот ташаккули ҳама гуна ҳаҷм ва намуди корхонаҳо таркиби намунаҳои корхонаҳои рақобатпазир бошад.

Тавре Р.Декарт ишора кардааст: “Ман аз рӯи усул қоидаҳои боэътимод ва осонеро дар назар дорам, ба таври қатъӣ риоя кардани онҳо, ки инсон ҳеҷ гоҳ чизи бардурӯғро ҳамчун ҳақ қабул намекунад ва қадам ба қадам донишро афзоиш дода, дар бораи ҳама чизҳое, ки донистанаши имконпазир аст, ҷиддӣ амал менамояд” [4, с. 5].

Ӯ аз рӯи таълимоти худ меҳост муносибатҳои иқтисодиро дар самти рақобатпазирӣ комил афзалият бахшад ва самаранокӣро вусъат диҳад. Зеро зимни сар задани рақобати нокомил миқдори зиёди корхонаҳо ба душворӣ ва ҳатто ба бухрон рӯ ба рӯ мешаванд.

Дар асоси ақидаи олимони хориҷӣю ватанӣ, адабиёти илмӣ ва бо дарназардошти шарту шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мо чунин усулҳоро барои баҳодихии рақобатпазирӣ корхонаҳо афзалиятнок меҳисобем (ниг. ба ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. - Усулҳои таҳлили рақобатпазирӣ корхонаҳо

№	Номи усулҳо	Мафҳум
1.	Усулҳои мураккаб	Дар доираи ин усулҳо, арзёбӣ асоси муайян намудани иқтидори рақобатпазирӣ корхонаҳо мебошад. Чун қоида, рақобатпазирӣ ҳозира дар асоси баҳодихии маҳсулоти нав мувофиқи принцип ва усулҳое муайян карда мешавад, ки ба назарияи рақобати самарабахш асос ёфтааст.
2.	Усулҳои самаранокӣ маҳсулот	Моҳияти ин усул ба он асос ёфтааст, ки корхона барои рақобатпазирӣ маҳсулот мутаносибӣ маҳсус дорад. Барои муайян кардани рақобатпазирӣ маҳсулот аз фаъолияти маркетинг истифода карда мешавад.
3.	Усулҳои амалиётӣ	Ин усул бо назарияи рақобат асос ёфта, барои арзёбӣ тамоми бахшҳои фаъолияти корхона ё ташкилотро бо истифодаи оқилонаи захираҳо амалиётҳои иқтисодӣ корхонаро муайян мекунад.
4.	Усулҳои баррасишавандаи фаъолият	Бартари назарраси ин усул аз он иборат аст, ки он баҳисобгирӣ ҳамаҷонибаи фаъолияти истехсолӣ ва бозорӣ корхона мебошад. Дар мавриди камбудихо усулҳои амалиётӣ, пеш аз ҳама, зарурати муайян кардани омилҳои мебошанд, ки рақобатпазирӣ корхонаро муайян мекунад.
5.	Усулҳои баҳодихии тиҷорат	Ҷонибдорони ин усулҳо чунин мешуморанд, ки арзиши субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ асоси инъикоскунандаи мавқеи дохилии он буда, муҳити берунаро муттаҳид мекунад, аз ин рӯ, фаъолияти субъектҳои иқтисодиро аз рӯи арзиши онҳо муқоиса кардан зарур аст.
6.	Усулҳои динамикӣ	Моҳияти усулҳои динамикӣ имкон медиҳад, ки натавон сатҳи рақобатпазирӣ маҳсулоти корхона, балки самаранокӣи нишондиҳандаҳои техникӣ-иқтисодӣ субъектҳои иқтисодӣ низ арзёбӣ карда шавад. Усулҳои динамикӣ имкон медиҳанд, ки камбудихо методологиро, ки ба дигар равишҳои баҳодихии рақобат хосанд, кам кунанд.

Сарчашма: Коркарди муаллиф дар асоси таҳлили андешаҳои олимони доир ба рақобатпазирӣ корхонаҳо.

Муҳити рақобатпазирии корхона аксар вақт бо муҳити бозор муайян карда мешавад, ки маҷмӯи субъектҳои бозор ва омилҳоеро дар бар мегирад, ки ба муносибати байни истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи маҳсулот таъсир мерасонанд. Муҳити бозор тағйирёбанда буда, ба фаъолияти корхона, аз ҷумла ҳамкориҳои он ба рақобат таъсири амиқ мерасонад. Аммо ҳангоми санҷиши ҳамаҷониба, муносибатҳои рақобат, ки хусусияти хоси худро доранд, нишондиҳандаи «ҳассос»-и фаъолияти корхона мебошанд. Онҳо бисёр хусусиятҳои маркетингӣ, аз ҷумла: ҳаҷми фурӯш, нархҳо, муҳлати фурӯш ва ғайраҳо муайян мекунанд.

Дараҷаи инкишофи бозор асосан ба дараҷаи хусусиятҳои муҳити рақобат вобаста аст. Тавассути муносибатҳои байни корхона ва бозор тағйирот зудтар зоҳир мешавад. Инноватсия ва рақобат маҳз асоси муҳаррики равандҳои бозорӣ мебошад. Муҳити рақобатии корхона дар заминаи моделҳои гуногуни рақобат, дар натиҷаи таъсир ба бозори маҳсулот, омилҳои гуногун ва бо доираи муайяни амал ва вақт тавсиф мешаванд.

Аз ҷуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки самаранокии усулҳо барои рақобатпазирии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешавад. Хусусияти асосии рақобатпазирии корхонаҳо рақобатпазирии маҳсулот, вазъи молиявии ташкилот, даромаднокии ҳаҷми фурӯш, самаранокии менеҷмент ва ғайраҳо дар бар мегирад.

Бояд қайд кард, ки новобаста аз он ки корхонаҳои саноатӣ истеҳсоли кадом роҳро пеш гирифтаанд, яке аз ҳадафҳои муҳимтарини фаъолияти онҳо рақобатпазирӣ дар соҳаи технологияҳои ташкили меҳнат ё менеҷмент мебошад. Рақобатпазирии корхона аз он вобаста аст, ки натиҷаи фаъолияти инноватсионии онҳо то чӣ андоза муваффақ хоҳад шуд. Афзоиши рақобатпазирии корхонаҳо метавонад ҳам маҳсулоти нав ё таҷдидшудаи дар бозор фурӯхташавандаро ва ҳам раванди нави мукамалтарини технологиро дар амал истифода барад. Барои он ки таҳлили усулҳо оид ба афзалиятҳои истеъмолкунандагон дақиқ муайян карда шавад, ба сифат ва хусусиятҳои маҳсулот дар корхона аҳамият дода, роҳҳои аз ин бехтар баровардани маҳсулоти хушсифатро ҷустуҷӯ мекуним. Ҳамаи ин дар заминаи донишҳои илмӣ ва малакаҳои касбии мутахассисони ҳар як корхонаю муассиса ба вуҷуд меояд.

Адабиёт

1. Иванова Л.А. Маркетинговые исследования: практика проведения анализа конкурентоспособности организации / Л.А. Иванова // Современное общество и власть. - 2018. - №7. - 178с.
2. Механизм повышения конкурентоспособности отечественных предприятий: учебное пособие / В.В. Криворотов. - Екатеринбург: ГОУ ВПО «Урал. гос. техн. ун-т - УПИ», 2006. - 201с.
3. Способы повышения конкурентоспособности промышленных предприятий: учебное пособие / К.А. Кудрявцев.- Москва, 2012. - 190 с.
4. Повышение конкурентоспособности промышленных предприятий на основе развития инновационной деятельности: учебное пособие / Т. В. Матвеева и др. – Екатеринбург. Изд-во Уральского университета, 2018. - 152с.
5. Махшулов С.Ҷ. Рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ ва мутобикати нишондиҳандаҳои молиявии онҳо бо индексҳои пардохтазирӣ / С.Ҷ. Махшулов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019.- №11. – С. 53-58.
6. Мокроносов А. Г. Конкуренция и конкурентоспособность: учебное пособие / А. Г. Мокроносов, И. Н. Маврина. - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2014. – 194с.
7. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. - 454с.

8. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): перевод с английского / Й. Шумпетер. - М.: Прогресс, 1982. - 455с.
9. Эргашев А. Курси назарияи иқтисодӣ (микроиқтисод). Қисми аввал- микроиқтисод / А. Эргашев, Ҳ. Муҳадбердиев. – Душанбе: Эр-граф, 2003. - 510с.

УДК: 332.1 (330.322)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНОТИ ИНВЕСТИЦИОНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР МИНТАҚАҲО

***Раҳимов Рустам Сухробович** - докторанти (PhD) курси якуми ихтисоси иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: rustamrakhimov99@mail.ru. Телефон: (+992)987888859*

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии таъминоти инвестиционии рушди инфрасохтори истеҳсолии минтақаҳо таҳлил карда шудааст. Фаъолияти самарабахии механизми иқтисодӣ аслан, аз рушди инфрасохтори истеҳсолӣ вобастагии зич дорад. Рушди инфрасохтори истеҳсолӣ на танҳо рушди иқтисодии мамлакатро, балки минтақаҳои онро низ таъмин менамояд. Барои рушди ҳар як соҳа якҷанд омилҳо таъсир мерасонанд, ба монанди: ҷойгиршавии ҷуғрофии минтақа, захираи табиӣ минтақа ва маблағгузори соҳаи мазкур. Яъне, аз омилҳои таъсиррасонанда муҳимтарин маблағгузорӣ ба шумор меравад, ки маблағгузори соҳа дар асоси босамар истифода бурдани иқтисодии худ ва ҷалб намудани сармояи дохилӣ ва хориҷӣ амалӣ мегардад.

Дар мақола муаллиф дар асоси таҳлили адабиёти иқтисодӣ асарҳои олимони ватанию хориҷӣ, асосҳои назариявии таъминоти инвестиционии рушди инфрасохтори истеҳсолии минтақаҳоро таҳлил намуда, дар асоси таҳлил доир ба инфрасохтори истеҳсолӣ ва сармоягузори соҳа фикру ақидаҳои пешниҳод намудааст.

Дар охири мақола аз тарафи муаллиф пешниҳодҳои мушаххас оварда шудааст, ки дар амалия татбиқ намудани онҳо барои пешбурди соҳаи мазкур нақши назаррас дорад.

Калидвожаҳо: инфрасохтор, инфрасохтори истеҳсолӣ, сармоягузорӣ, минтақа, таъминот, иқтисод, рушд, арзёбӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РЕГИОНАХ

***Рахимов Рустам Сухробович** - докторант (Phd) 1 курса по специальности экономика Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 987888859. E-mail: rustamrakhimov99@mail.ru*

В статье анализируются теоретические основы инвестиционной поддержки развития производственной инфраструктуры в регионах. Эффективное функционирование хозяйственного механизма, по сути, зависит от развития производственной инфраструктуры. Развитие производственной инфраструктуры обеспечивает экономическое развитие не только страны, но и ее регионов. Хорошо известно, что на развитие любого сектора влияют несколько факторов, таких как: географическое положение региона, природные ресурсы региона и финансирование сектора. То есть важнейшим фактором является финансирование, которое основано на эффективном использовании его экономического потенциала и привлечении внутренних и иностранных инвестиций.

В данной статье на основе анализа экономической литературы анализируются труды отечественных и зарубежных ученых, теоретические основы инвестиционной поддержки

развития промышленной инфраструктуры в регионах и на основе анализа предлагает идеи относительно производственной инфраструктуры и инвестиций.

В конце статьи автор внес конкретные предложения, реализация которых сыграет значительную роль в продвижении данного направления.

Ключевые слова: инфраструктура, производственная инфраструктура, инвестиции, регион, предложение, экономика, развитие, оценка.

THEORETICAL BASIS OF INVESTMENT SUPPORT FOR DEVELOPMENT OF PRODUCTION INFRASTRUCTURE IN REGIONS

Rakhimov Rustam Sukhrovich – 1-st year doctoral student (Phd) of the Tajik State Financial and Economic University, specialty “Economics”. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Email: rustamrakhimov99@mail.ru Phone: (+992) 987888859

The article analyzes the theoretical foundations of investment support for the development of industrial infrastructure in the regions. The effective functioning of the economic mechanism, in fact, depends on the development of the production infrastructure. The development of industrial infrastructure ensures the economic development of not only the country, but also its regions. It is well known that the development of any sector is influenced by several factors, such as: the geographical location of the region, the natural resources of the region and the financing of the sector. That is, the most important factor is financing, which is based on the effective use of its economic potential and attracting domestic and foreign investment.

In this article, based on the analysis of economic literature, the author analyzes the works of domestic and foreign scientists, the theoretical foundations of investment support for the development of industrial infrastructure in the regions and, based on the analysis, proposes ideas regarding industrial infrastructure and investments.

At the end of the article, the author made specific proposals, the implementation of which will play a significant role in promoting this direction.

Key words: infrastructure, industrial infrastructure, investments, region, theory, supply, economics, development, assessment.

Масъалаҳои вобаста ба таъмини рушди ҳамаҷониба ва мутаваззини иқтисодии минтақаҳои мамлакат, истифодаи муносибу самараноки иқтисодии онҳо дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятнок баррасӣ гардидаанд. Дар ин санади стратегӣ қайд карда шудааст, ки рушди иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сатҳи аз ҳама муҳимтари арзёбии ислохоти иқтисодӣ баромад намуда, ба ҳайси нуқтаи натиҷагирӣ истифодаи ҳамаи кӯшишҳои Ҳукумати кишвар баррасӣ мешавад [12, с.212].

Инфрасохтори истеҳсолӣ дар системаи иқтисодӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Рушди инфрасохтори истеҳсолӣ аз хусусиятҳои соҳаҳо ва минтақаҳо вобаста аст, ки мувофиқи тағйирот дар соҳаи мазкур ё минтақа ба амал меояд ва ба арзиши маҳсулоти асосии истеҳсолот бо назардошти самаранокии фаъолияти корхонаҳо таъсири назаррас мерасонад. Боиси қайд аст, ки сарфи назар аз рушди фаъолонаи масъалаҳои инфрасохтори истеҳсолӣ дар даҳсолаҳои охир, таҳлили ҳамаҷонибаи илмиро талаб мекунад.

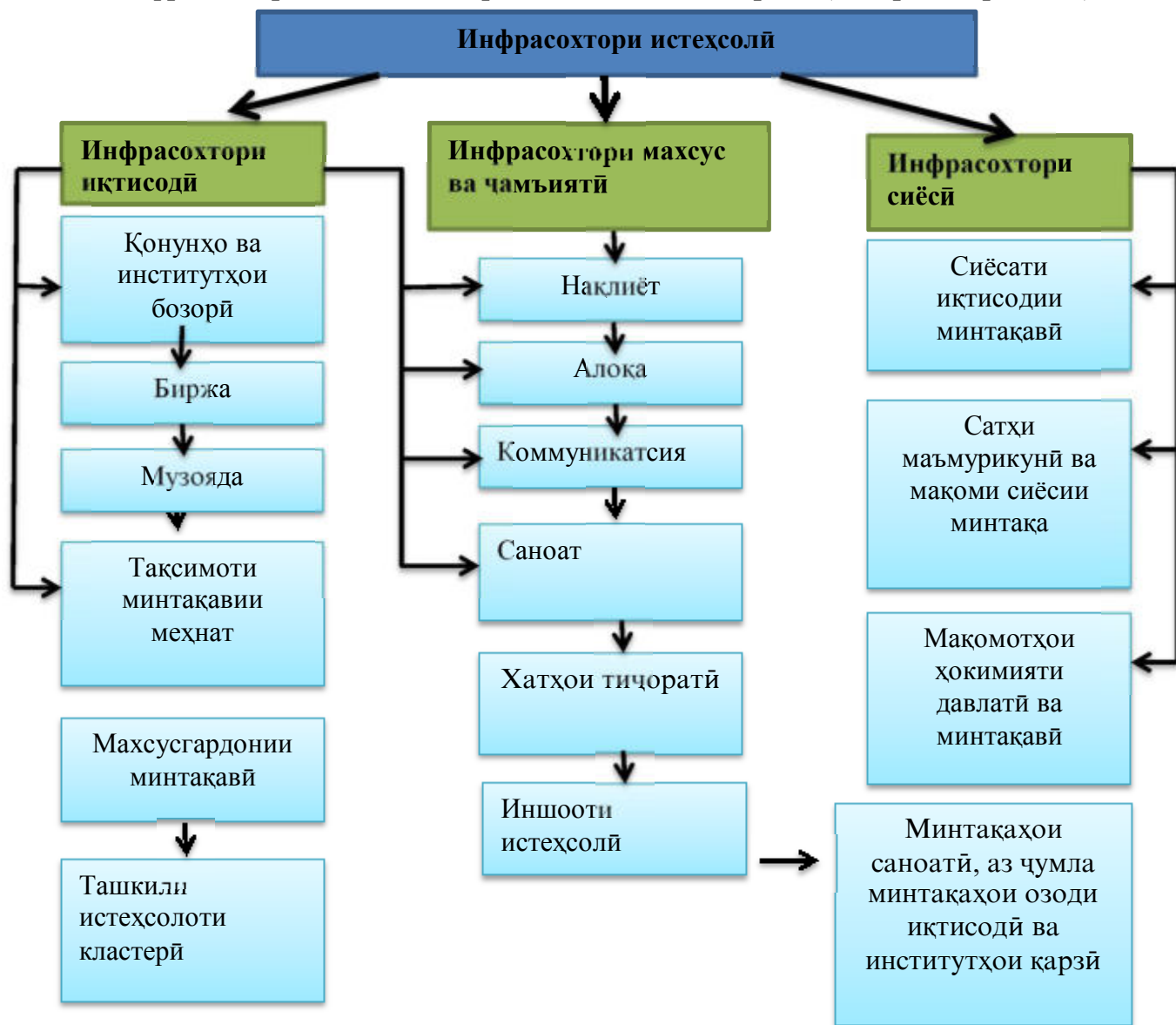
Бинобар ин, дар замони муосир, таҳлили назариявии тадқиқоти мазкур ба мақсад мувофиқ аст, ки асоси рушди ҳар як соҳаи навобаста аз самти фаъолият аз таҳлил ва пурсамар дар амал татбиқ намудани ҷанбаҳои назариявии он ба шумор меравад.

Боиси қайд аст, ки олими ватанӣ Б.С. Шохқурбонӣён доир ба пайдоиш ва ташаккулёбии инфрасохтори истеҳсолӣ таҳқиқот бурд, ки ба ақидаи ӯ “инфрасохтор ҳамчун институт муайян гардида, ин бевосита доираи фаъолияти истеҳсолиро дар минтақа муайян мекунад” [11].

Дар тадқиқоти олими рус Н.Б. Тихонов бошад, қайд шудааст, ки “инфрасохтори истеҳсолӣ хусусиятҳои ташкили фаъолияти истеҳсолӣ дар минтақа, модели ҳозираи он ва даромад аз потенциали рушди минтақаро муайян мекунад” [9].

Дар адабиёти иқтисодӣ оид ба рушди инфрасохтори истеҳсолӣ бисёр ақидаҳо вучуд доранд. Дар рафти таҳлили ин адабиёт маълум гардид, ки инфрасохтори истеҳсолӣ институти муайяне мебошад, ки таъминкунандаи рушди босамари иқтисодиёти минтақаҳо ба шумор рафта, рафти фаъолияти истеҳсолотро дар асоси таъмини таҷҳизотӣ, энергетикӣ, таъминоти моддию техникӣ, нақлиёт ва фурӯши маҳсулотро ба анҷом мерасонад.

Инфрасохтори истеҳсолӣ дар се самт амалӣ мегардад (нигаред ба расми 1).

Расми 1. - Омилҳо ва унсурҳои инфрасохтори истеҳсолии минтақавӣ

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Тавре аз расми 1 бармеояд, инфрасохтори истеҳсолӣ дар се самт амалӣ мегардад: иқтисодӣ, сиёсӣ, махсус ва ҷамъиятӣ.

Инфрасохтори истеҳсолӣ дар иқтисодиёт бо воситаи қонунҳо, институтҳо ва тақсими минтақавии меҳнат амалӣ гардонида мешавад. Аз расми мазкур бармеояд, ки инфрасохтори истеҳсолӣ аз соҳаҳои мазкур иборат мебошад:

1. Соҳаи нақлиёт;

2. Соҳаи алоқа;
3. Соҳаи коммуникатсия;
4. Соҳаи саноат.

Боиси қайд аст, ки таҳқиқоти мазкур ба ҷанбаҳои сармоягузориҳои инфрасохтори истеҳсоли равона карда шудааст, бинобар ин, ба мо лозим аст, ки асосҳои назариявии сармоягузорӣ ва нақши сармоягузориҳо дар соҳаи мазкур таҳлил намоем.

Фаъолияти самарабахши механизми иқтисодӣ аслан аз рушди инфрасохтори истеҳсоли вобастагии зиҷ дорад. Рушди инфрасохтори истеҳсоли на танҳо рушди иқтисодии мамлакат, балки минтақаҳои онро низ таъмин менамояд. Яъне, асоси тараққиёти иқтисодии минтақаҳо тараққиёти инфрасохтори истеҳсоли таъмин менамояд. Барои рушди соҳаҳо якҷанд омилҳои таъсиррасон, ба монанди: ҷойгиршавии ҷуғрофӣ минтақа, захираҳои табиӣ минтақа ва маблағгузорӣ вучуд доранд. Омилҳои таъсиррасонандаи муҳимтарин маблағгузорӣ ба шумор меравад. Азбаски маблағгузориҳои соҳа дар асоси босамар истифода бурдани иқтисодии иқтисодии худ ва ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ амалӣ мегардад, бинобар ин, дар замони муосир таҳлили назариявии тадқиқоти мазкур ба мақсад мувофиқ аст. Асоси рушди ҳар як соҳа новобаста аз самти фаъолият аз таҳлил ва пурсамар дар амал татбиқ намудани ҷанбаҳои назариявии он ба шумор меравад. Ҷиҳати татбиқи назарияҳо дар амалия ба мо зарур аст, ки ба пуррагӣ назарияҳои рушди инфрасохтори истеҳсоли ва сармоягузориҳо таҳлил намоем.

Масъалаи сармоягузорӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодӣ, ҳамчун фишанги муҳим ба ҳисоб меравад, хусусан фаъолгардони сармоягузориҳои дохилӣ шартҳои муҳими рушди минтақаҳои иқтисоди миллӣ ва бахусус, соҳаи кишоварзӣ гардида метавонад. Мафҳуми сармоягузорӣ ҳанӯз бо пайдоиши илми иқтисод пайдо гардида, марҳилаҳои зиёди инкишофро гузаштааст. Дар замони муосир он нақши муҳим касб карда, барои иқтисодҳое, ки дар марҳилаи ҷоннокшавӣ қарор доранд, заминаи инкишофу танзими он ба ҳисоб меравад [6, с.4].

Олимони ватанӣ Б.Г. Сафаров ва Д.Қ. Хоҷаев доир ба чунин масъала қайд менамоянд, ки: “Барои рушди иқтисоди муосири ҷаҳонӣ, самти муҳимтарин равандҳои сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Сармоягузориҳои хориҷӣ ба рушди иқтисодиёти ҳар як кишвар таъсири назаррас мерасонад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истисно нест. Сармоягузорӣ ба пайдоиши лоиҳаҳои инноватсионӣ, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, афзоиши даромад ва андозҳое, ки ба буҷети давлат ворид мегарданд ва рушди иқтисодиёт, нақши муҳимро дорад. Боиси қайд аст, ки сармоягузориҳои хориҷӣ барои ташкили ҷойҳои кории нав, воридоти технологияҳо ва ноу-хау ба иқтисодиёт низ таъсири назаррас мерасонад” [7, с.70]. Дар натиҷаи таҳлил муайян гардид, ки сармоягузорӣ ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, афзоиши даромад ва андозҳое, ки ба буҷети давлат ворид мегарданд, оварда мерасонад. Бинобар ин, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки сармоягузорӣ барои рушди иқтисоди миллӣ нақши назаррас дорад.

Ба ақидаи олимони ватанӣ С. Маъдиев, А.У. Ҳомидов, У.А. Шарипов: “Сармоягузорӣ барои зиёд гардидани қарқарии маҳсулоти соҳаи хоҷагии қишлоқ ва истеҳсоли саноатӣ имконияти созгорро фароҳам меоварад” [7, с. 6]. Дар таҳлили худ олимони болозикршуда нақши сармоягузориҳо дар соҳаи хоҷагии қишлоқ аниқ намуда, доир ба самарайи он ба рушди истеҳсолоти ақидаи иброз намудаанд.

Н.С. Косов дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки: “Раванди сармоягузорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ, маҷмӯи муносибатҳоеро ифода менамояд, ки байни иштирокчиёни бахши сармоягузорӣ дар ҳама давраҳо вобаста ба нигоҳдорӣ, тақмил ва афзоиши сармояи асосӣ ва гардон, дар истеҳсолоти ва ҳам дар соҳаи

иҷтимоӣ ба вучуд меоянд [1, с. 74]. Тибқи ақидаи Н.С. Косов, сармоягузорӣ ба рушди истеҳсолот ва соҳаи иҷтимоӣ оварда мерасонад, ки дар рушди иқтисодиёти миллий нақши назаррасро дорост.

Ақидаи олимонро ба инобат гирифта, ба хулосае омадан мумкин аст, ки сармоягузорӣ яке аз омилҳои муҳимтарин барои рушд додани соҳа нақши муҳим дошта, барои ташкили ҷойҳои кори нав ва ворид гардидани технологияҳои нави муосир таъсири назаррас мерасонад.

Солҳои охир бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти эҳё ва таъмини рушди устувор хоҷагии халқи мамлакат қадамҳои қатъӣ гузошта шуданд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сармоягузорӣ", ки соли 2016 қабул шуда, қонуни пештараи амалкунанда "Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ"-ро иваз кардааст, нақши калидӣ дошт [8, с. 66].

Қадами муҳим дар баҳогузориҳои сармоягузорӣ ин концепсияе мебошад, ки дар асоси принципҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» амалӣ мешавад ва дар он сармоягузорӣ ҳамчун тамоми намудҳои арзишҳои молумулкӣ ва зехнӣ фаҳмида мешавад, ки ба объектҳои гуногуни фаъолият равона гардида, дар натиҷа ғолида ё самараи иҷтимоӣ ба даст оварда мешавад [2].

Ақидаҳои олимони ватанию хориҷӣ ва адабиёти иқтисодиро таҳлил намуда, ба хулосае омадем, ки барои рушди ҳар як соҳаи мазкур новобаста аз самти фаъолият, сармоягузорӣ нақши калидӣ дорад. Боиси қайд аст, ки бо воситаи сармоягузорӣ на танҳо истеҳсолот ё фаъолияти корхонаро пурзӯр кардан мумкин аст, балки ҷойҳои кори нав, воридоти технологияҳои нав, зиёд шудани воридоти андозӣ ба буҷети ҷумҳуриро низ таъмин кардан мумкин аст.

Боиси қайд аст, ки барои пурратар ва аниқ таҳлил намудани нақши сармоягузорӣ дар рушди инфрасохтори истеҳсолӣ, ба мо зарур аст, ки ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, буҷети маҳаллӣ ва сармоягузорию дар вилояти Хатлон таҳлил намоем (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Нишондодҳои асосии вилояти Хатлон дар солҳои 2014-2019

солҳо	Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ	Даромади иҷроии буҷети маҳаллии вилояти Хатлон, ҳазор сомонӣ	Сармоягузорӣ, ҳазор сомонӣ
2014	11777,5	1073336,6	1391304,4
2015	12855,2	1199597,7	1503783,7
2016	14620,2	1325857,2	2375812,5
2017	16003,5	1467921,4	2179006,3
2018	17107,5	1546773,0	2802570,8
2019	18615,3	1720443,1	2623017,2

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. С.158-174.

Соли 2019 маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилояти Хатлон 18615,3 млн. сомонию ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар рафти таҳлил аниқ гардид, ки дар ҳисоби миёна аз 8 то 9 %-ро рушд меёбад, агар ба буҷети маҳаллӣ назар афканем, он гоҳ рушди ин нишондиҳанда ба ҳисоби миёна 10%-ро ташкил медиҳад. Дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ бошад, динамикаи пасту баландшавӣ мушоҳида карда мешавад.

Дар натиҷаи таҳлил ҷадвали мазкур аниқ гардид, ки сармоягузорӣ дар вилояти Хатлон яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ ба шумор меравад, зеро сармоягузорӣ тақрибан 1 баробар нисбат ба буҷети маҳаллӣ зиёд аст. Таҳлили ҷадвали мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки соли 2019 ҳаҷми сармоягузорӣ нисбат ба соли 2018 кам шудааст, аммо нақши он дар рушди минтақа хеле назаррас аст.

Аз нуқтаи назари мо, ҳангоми таҳқиқот маълум шуд, ки барои пешбурди таъминоти инвестиционии инфрасохтори истеҳсоли дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо зарур аст, ки механизмҳои танзими давлатии фаъолияти сармоягузори коркард намоем. Тақмили механизмҳои танзими давлатии сармоягузорӣ боиси ташкили заминаи ҳуқуқӣ барои фаъолияти сармоягузорӣ дар бозори сармоя, ташаккули мақсадҳои стратегия афзалиятнок, риоя намудани арзишҳои иҷтимоӣ ва равона кардани сармоягузорӣ барои мутавозун нигоҳ доштани рушди иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад.

Адабиёт

1. Косов Н.С. Повышение действенности государственного регулирования инвестиционной сферы. Монография / Н.С. Косов, С.А. Лютиков. - Тамбов, 2007. - 124 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ». Санаи қабул: 15.03.16 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, №1299.
3. Саидахмадов Ф.Б. Тақмили танзими давлатии сармоягузори кишоварзии минтақа (дар мисоли вилояти Хатлон): автореферати диссертатсия барои дарёфти номзоди илмҳои иқтисод: 08.00.05 / Ф.Б. Саидахмадов. - Душанбе, 2020. - 25 с.
4. Сафаров Б.Г. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан / Б.Г. Сафаров, Д.К. Ходжаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2019. - № 2 (27). - С. 70-78.
5. Сафаров Б.Г. Динамика и структура привлечения иностранных инвестиций в открытую экономику Республики Таджикистан / Б.Г. Сафаров, Д.К. Ходжаев // Экономика Таджикистана. - 2019. - №2. - С. 65-70.
6. Тихонов Н.Б. Теоретические аспекты совершенствования управления производственной инфраструктурой в регионе [электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-aspekty> (дата обращения: 18.11.2020).
7. Шарипов У.А. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Таджикистана / У.А. Шарипов, С. Мадиев, А.У. Хомидов // Успехи современной науки. – Белгород. - 2016. - №3, Том 2. - С. 6-11.
8. Шоҳқурбониён Б.С. Ҷабҳаҳои назариявии рушди инфрасохтори истеҳсолии иқтисодиёти минтақа [манбаи электронӣ]. URL: <https://cyberleninka.ru> (санаи муроҷиат: 28.11.2020)
9. Юнусзода Х.К. Теоретические основы и анализ зарубежного опыта регионального социально-экономического развития, и его применение в Республике Таджикистан / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе. - 2019. - № 5(1). - С. 212-217.

УДК: 336.71

РАҚОБАТИ БОНКӢ: МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ИҚТИСОДИИ ОН ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Содиқова Манзарой Тағоймуродовна, PhD докторанти курси 2-юми ихтисоси молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 918-56-33-08

Рақобат ва рақобатпазирӣ дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки тавасути он фаъолияти ин ё он ширкату корхона ва умуман ташикilotҳои қарзӣ дар сатҳи зарурӣ нишон дода шуда, ҷанбаҳои мусбӣи он арзёбӣ мегарданд. Аз ҷамин лиҳоз, муаллиф дар доираи имкониятҳои худ ба масъалаҳои муҳимтарини равандҳои арзёбии рақобат ва рақобатпазирӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, паҳлӯҳои асосии ба ҳам мувофиқи онро дар шакли ҷадвал ва дигар нишондиҳандаҳо мавриди омӯзиши қарор додааст. Муаллиф дар масъалаи рақобати бонкӣ, моҳият ва хусусиятҳои хоси иқтисодии он дар шароити бозор андешии олимони ва коришносони соҳаи иқтисодиётро мавриди баррасии ҷамъониба қарор дода, дар асоси он усулҳои равандҳои ҳалношудаи ба он вобастаро таҳқиқ намудааст.

Ғайр аз ин, дар мақола масъала ва нишондиҳандаҳои пардохтпазирӣ, ки ба хусусиятҳои хоси рақобат алоқаманданд, дар шакли рақамӣ ва маделӣ мувофиқ ба ин масъала дуруст арзёбӣ гардидаанд. Бо ҷамин мақсад, мушаххасоти раванди рақобат ва рақобатпазирӣ дар мақолаи мазкур ҳадафи асосии таҳқиқоти илмӣ мебошад.

Калидвожаҳо: рақобат, рақобатпазирӣ, пардохтпазирӣ, фаъолияти самаранок, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ҷаҳонишавии иқтисодӣ, муфлис, динамика, мувозинат, ҳисоббаробаркунӣ, рушди босуръат, низоми бонкӣ.

КОНКУРЕНЦИИ БАНКОВ: СУЩНОСТЬ И ЕЕ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Содикова Манзарой Тагоймуродовна - докторант (PhD) 2-го курса по специальности финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 918-56-33-08.

Конкуренция и конкурентоспособность в сегодняшней ситуации - одна из основных вопросов, с помощью которого деятельность любой компании или кредитной организации в целом проявляется на необходимом уровне и оцениваются ее положительные стороны. Поэтому автор в меру своих возможностей рассматривает наиболее важные вопросы, связанные с конкуренцией и процессами оценки соревнований, и исследует основные аспекты их совместимости в виде таблиц и других показателей. Автор всесторонне исследует мнения банковских ученых и экспертов о банковской конкуренции, ее природе и конкретных экономических характеристиках в рыночных условиях, и исходя из этого, ее нерешенные методы и подходы дополнительно подлежат углубленному научному и всестороннему исследованию. Кроме этого, в статье правильно оцениваются проблемы и показатели ликвидности, связанные со спецификой конкуренции в цифровой и модельной форме в соответствии с данным вопросом.

Поэтому характеристика конкуренции и конкурентоспособности в данной статье является основной целью научного исследования.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, ликвидность, эффективность, регулирование, экономическая глобализация, банкротство, динамика, баланс, расчет, быстрое развитие, банковская система.

ESSENCE OF BANK COMPETITION AND ITS SPECIFIC ECONOMIC CHARACTERISTICS IN MARKET CONDITIONS

Sodikova Manzaroy Tagoymurodovna, PhD, 2nd year doctoral student, specializing in finance, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: 918-56-33-08

Competition and competitiveness in today's situation is one of the main issues through which the activities of any company or company and a credit institution as a whole are manifested at the required level and its positive aspects are assessed. Therefore, the author, to the best of his ability, considers the most important issues related to competitions and competition evaluation processes, and examines the main aspects of their compatibility in the form of tables and other indicators. The author comprehensively examines the opinions of banking scholars and experts on banking competition, its nature and specific economic characteristics in market conditions, and on this basis, its unresolved methods and approaches are additionally subject to in-depth scientific and comprehensive research. Another success of this article is that the indicators subject matter and liquidity, which relate to the characteristics of competition, are properly assessed digitally and in terms of the model. Therefore, the characteristics of the competition and the competitive process in this article is the main goal of scientific research.

Key words: Competition, competitiveness, liquidity, efficiency, regulation, economic globalization, bankruptcy, dynamics, balance, calculation, rapid development, banking system.

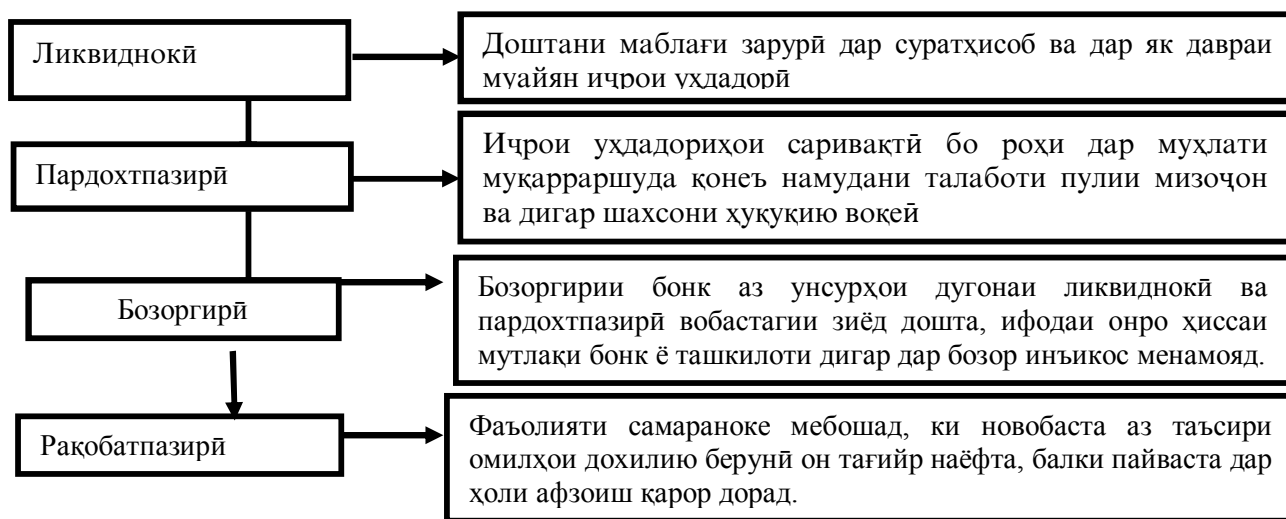
Низоми бонкӣ қисми ҷудонопазирӣ иқтисодӣ ҳар як давлат ва муҳаррики иловагии пешбарандаи истеҳсолоти миллий ба ҳисоб рафта, тавассути ин низом мувозинати рушди иқтисодӣ таъмин карда мешавад. Дар ҳамин замина, низоми бонкиро маҷмӯи унсурҳои ташкилотҳои қарзии дорои таъйиноти гуногун донишдорларзим аст, ки ба низоми иқтисодии кишвар дохил шуда, ҳар яки он вазифаи ҳудро мувофиқи таъйиноти санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ иҷро менамоянд. Тавассути фаъолияти самаранокӣ ин низом сатҳи иҷрои амалиётҳо мувофиқи талаботи

мизоҷон дар асоси ҷобачогузории маблағҳои пулӣ ва сафарбарсозии онҳо рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии онҳо таъмин карда мешавад.

Дар шароите, ки пайваста вазъияти иқтисодии ҷаҳон дар ҳоли тағйирёбӣ қарор дорад ва онро ҳар гуна хатару мушкилоти сатҳи гуногун таъсир мерасонанд, дар ин маврид соҳаи аз ҳама бештар осебпазир ин низоми бонкӣ мебошад. Дар чунин мавридҳо танҳо зарари ҳамон бонк ва ташкилотҳои қарзие зиёд мегардад, ки онҳо қобилияти баланди рақобатпазиро дар бозор надоранд ва дар як давраи кӯтоҳ муфлис мегарданд. Дуруст қайд гардидааст, ки мушкилоти марбут ба баланд бардоштани рақобатпазирии бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити баланд гардидани доираи муносибатҳо бо дарназардошти тамоюлҳои ҷаҳонишавии иқтисодӣ ва афзоиши равандҳои иқтисодӣ аҳамияти махсус доранд. Гуфтан ба маврид аст, ки ҷаҳонишавӣ ин, пеш аз ҳама, ҷаҳонишавии молиявӣ, минтақавӣ кардани фаъолияти бахшҳои иқтисоди ҷаҳонӣ, идентификатсия (мушаххаскунӣ) ва динамикаи тиҷорати ҷаҳонӣ, рушди босуръати равандҳои ба ҳам вобаста дар баробари ҳамгироии институтҳои фаъолияти иқтисодидошта ва тамоми ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои ба он монанд мебошанд. Бо сабаби муттаҳидшавӣ ва ба ҳам омадани корпоратсияҳои трансиллӣ афзоиши рақибони пуриқтидор дар сатҳи иқтисоди ҷаҳонӣ – ташкилотҳои қарзӣ, бонкҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратиро ба вуҷуд меорад, ки дар сатҳи глобалӣ таъсиротро тақсим мекунанд. Ғайр аз ин, зарурати аз нав дида баромадани стратегияи мавқеъгузорӣ ва таъсиси механизмҳои самарабахши фаъолияти бонкҳо бо сабаби пурзӯр шудани талаботи меъёрӣ вобаста ба тағйироти иқтисодӣ дар соҳаи бонкӣ, суръат бахшидани равандҳои кориро бо мураккабии шароити фаъолият ба миён овардааст[4].

Боназардошти шароитҳои глобалии иқтисодии ҷаҳон, ба андешаи мо, дар шароити иқтисодии бозорӣ фаъолияти бонк ба монанди дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ ғайрииктисодидошта ҳамчун механизми асосии иқтисодӣ бояд аз тарафи ҳукумат ва ҷомеаи бонкӣ идора карда шавад. Идоракунии бонк дар сатҳ ва мувозинати рақобатпазирии он раванди гуногунҷабҳа ва бисёрҷиба мебошад. Барои тақмили равандҳои рақобатпазирии низоми бонкӣ, пеш аз ҳама, тақмили равандҳое, ки ҷараёни онро дар иқтисодӣ устувор мегардонанд, бояд мавриди назари асосӣ қарор дода шаванд.

Тафсири арзёбии масъалаҳои рақобатпазиро аз нуқтаи назари мо дар сатҳи низоми бонкӣ баҳо додан мувофиқи мақсад аст, ки онро расми 1 пурра инъикос менамояд.

Расми 1. Тафсири арзёбии равандҳои рақобатпазирӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Таҷрибаи рушди устуворӣ ва рақобатпазирӣ дар сатҳи низоми бонкӣ дар таҷрибаи хориҷӣ дар солҳои охир вобаста ба ҳолати воқеии иқтисодиёт ва таъсири омилҳои ба он вобаста дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки бояд ҳар як ташкилоти қарзии дар бозори бонкӣ амалкунанда ба як қатор омилҳое, ки рақобатпазирии онҳоро дар шароити рақобат таъмин карда метавонанд, таъя намоянд.

Чӣ тавре ки аз расми 1 аён аст, дар шароити имрӯза ба масъалаи рақобатпазирии низоми бонкӣ се омилҳои асосӣ таъсир мерасонад, ки тавассути онҳо босуботи бонк таъмин гардида, фаъолияти он рақобатпазир мегардад. Дар шароите, ки вазъияти иқтисодӣ пайваستا дар ҳоли тағйирёбӣ қарор дорад, бонкҳои аз лиҳози молиявӣ ноустувор бештар зарар мебинанд. Зарур аст, ки дар шароити имрӯза мувозинати омилҳои дар расми 1 нишондодашуда вобаста ба шароити иқтисодӣ ва тағйироти дар он бавҷудоянда нигоҳ дошта шаванд.

Гуфтан мумкин аст, дар шароите, ки низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар сатҳи зарурӣ амал мекунанд, мумкин аст баъзе аз ин омилҳо кам таъсир расонанд. Масалан, дар шароите, ки талабот ба пули нақд кам аст ва муомилотро ҳиссаи бештари амалиётҳои ғайринақдӣ ташкил медиҳанд, танҳо дар чунин шароит зарур аст, ки ташкилотҳои қарзӣ бештар ликвиднокии баланд дошта бошанд. Лекин барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби зиёд будани талабот ба пули нақд ва ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ масъалаи ликвиднокии устувори бонкро дар як давраи тӯлонӣ пурра таъмин карда наметавонад. Аммо ба андешаи мо, барои таъмини раванди рақобатпазирӣ ва риояи меъёрҳои дурусти омилҳои расми мазкур бояд амалҳои зерин иҷро карда шаванд:

- нигоҳ доштани сатҳи монетизатсияи дохилибонкӣ дар шароити талабот ба пули нақд;

- кам намудани ҳиссаи амалиётҳое, ки ба талаботи нақдӣ бештар асос меёбанд;

- вобаста ба талабот ва иқтидорҳои молиявии аҳоли пешниҳод намудани амалиёт ва хизматрасонӣ;

- дар ҳама макон ва замон фароҳам овардани шароити гузаронидани амалиёт ва хизматрасонӣ вобаста ба техникаву технологияҳои муосир.

Таҷрибаи имрӯзаи низоми бонкии кишвар нишон дод, ки дар масъалаи устуворӣ ва рақобатпазирии низоми бонкӣ доштани сармояи кофӣ ин омилҳои асосии рақобатпазирӣ нест. Зеро агар дар иқтисодиёт камбудии нақдӣ ё бо асъори хориҷӣ ё бо пули миллӣ бошад, зарур аст, ки бештар ба масъалаҳои тактикӣ ва ишғоли ҳиссаи бозори бонкӣ вобаста ба иқтидори захиравӣ дар як давраи тӯлонии вақт ба роҳ монда шавад. Чӣ хати ноилгардӣ ба равандҳои арзёбии ҳолисонаи рақобатпазирии бонк ташкили муносибати якҷояи бонк дар алоқамандӣ бо тамоми сохторҳои дахлдори он мувофиқи мақсад мебошад. Ва усулҳои самараноки дар ин масъала арзёбигардида истифодаи усули нақшавиро барои арзёбии рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ муҳим дониста, роҳи муайянсозии рақобатпазирии ҳамаҷонибаи бонкҳо дар асоси муайян кардани рақобати на танҳо ҷорӣ, балки эҳтимолӣ низ лозим мегардад.

Рақобати бонкӣ ин рақобати доимии бонкҳо аз ҳисоби ишғоли ҳиссаи афзалиятноки бозор баҳри мустаҳкам намудани мавқеи худ дар бозори байнибонкӣ мебошад[8].

Дар бозори рақобат хизматрасонии бонкӣ, ки аз он даромад мегиранд, бояд пеш аз ҳама, аз рӯи сифат, нархи хизматрасонӣ ва сатҳи даромаднокии он боназардошти сатҳи талабот ба назар гирифта шавад. Ба ғайр аз ин, бонк бояд имкониятҳои алтернативии ҷобачокунии маблағро, ҳамчун маблағгузорӣ ба фонди

сармоягузорӣ, ба кооперативи қарзӣ, ба фаъолияти муштраки хоҷагӣ, ба моли ғайриманқул, ба хариди қоғазҳои қиматнок тавассути миёнаравони касбиро дида барояд. Вале азбаски роҳҳои маблағгузорӣ бисёр аст, дар он сурат, субъектҳои рақобати бонкӣ ҳам сершумор аст[9]. Вобаста ба таҷрибаи воқеии иқтисодиёт ва низоми бонкӣ аён аст, ки бидуни тафсири яқвақта ва муттасил бо хусусияти иқтисодӣ ва ташкилии мафҳумҳои дар таҳқиқот истифодашуда идоракунии самараноки рақобат дар бонк ва маҳсулотҳои он дар шаклҳои гуногун ва натиҷаҳои гуногун инъикос мешавад. Аз ин рӯ, ҷиҳати мукамалгардонии сатҳи таҳқиқот пешниҳоди таърифҳои илмӣ ва асоснок аз нигоҳи бозор ва тағйиротҳои дар он бавучудоянда хеле муҳим аст. Аз рӯи ҳамин зарурат барои тавсеаи доираи илмӣ таҳқиқот ва фарогирии ҷанбаҳои илмӣ он ба таҳқиқот ва назари олимон ва коршиносон таъя намудем.

Дуруст қайд гардидааст, ки рақобатпазирӣ дар робита бо бонкдорӣ дар манбаъҳои мавҷуда ва таъсиррасон заиф аст - коршиносон диққати худро ба омӯзиши хусусияти умумии он бидуни омӯختани самти соҳавӣ равона мекунанд[2]. Масъалаи рақобатпазирӣ олимони В.И. Хабарова ва Н.Ю. Попов дар асарҳои худ ба дигар омилҳо рабт медиҳанд: рақобатпазирӣ = сифат + нарх + сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ. Аксаран ҳуди муаллифони дар бораи табиати фарогирии ин омилҳо ҳарф мезананд, аммо онҳо мундариҷаи ягон истилоҳро дар сатҳи зарурии рақобат ифшо намекунанд ва аҳамияти махсус надоранд. Дар айни замон барои бонк ҳамчун ташкилот пешниҳоди намуди муайяни хизматрасонӣ, сифати нархи хизматрасонӣ яке аз унсурҳои муҳим дар ташаккули рақобат мебошад[10].

Дар масъалаи мазкур дар доираи ин омилҳои ба рақобат вобаста дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мо розӣ шуда наметавонем. Зеро рақобат дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омилҳои вобаста мебошад, ки зоҳиршавии онҳо аз нархи хизматрасониҳо ва сифати онҳо вобаста буда, ин омилҳо ба ҳамон давлате бештар алоқаманданд, ки иқтисодиёти он ба омилҳои беруна кам вобастагӣ дорад.

Чунин ба назар мерасад, ки дар бозори бонкӣ ҳар як бонк бо қобилияти молиявӣ ва иқтисодии захиравии худ рақобат мекунад ва он дар ҳама шароит дар доираи нишондиҳандаҳои назарраси сифати фаъолияти мунтазам ба роҳ монда мешавад. Дар ҳолатҳои ба даст овардани даромадҳои пешбинигардида, ки дар ҳамин ҳолат қобилияти молиявии бонк танҳо аз ҳисоби унсурҳои истифодашудаи рақобатпазир хизматрасонӣ мегардад, аммо он ҳамчун масъалаи асосӣ ҳисобида намешавад[3].

Дар таъя ба таъзияи назария ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ ба ақидаи мо, таваҷҷуҳи бештар ба омӯзиши илмӣ Н.П. Казаренкова мебошад, ки таърифи зеринро дар чунин шакл пешниҳод намудааст: “Рақобати бонкӣ ин иқтисодии воқеӣ ва имкониятҳои мавҷудаи ташкилоти қарзӣ барои ҷоринамоя ва таблиғи маҳсулоту хизматрасониҳои рақобатпазир дар бозор бо ба вуҷуд овардани шароити мусбати бонкӣ, фаъолияти боэътимод ва муосир мебошад, ки ба ҳама талаботи муштарӣ ҷавобгӯ аст”[6].

Дар радбабандии равандҳои рақобатпазирӣ ташкилотҳои қарзӣ гурӯҳи дигари коршиносон бештар рақобатпазирӣ маҳсулотҳои қарзиро муайян мекунанд, ки он аз ишғоли ҳиссаи бозори хизматрасонӣ бо назардошти маҳсулоти бонкӣ муайян мегардад ва тақсими ин бозорро ба ғайраи тақсими хизматрасониҳои дигар рақибон пешгирӣ мекунад[1].

Гуфтаи ба маврид аст, ки номукамалии таърифи ин масъала дар аксар назарияҳои олимони эҳсос мегардад, лекин ба назари мо, таърифҳои олимони овардашуда хусусияти рақобати байнибонкӣ ва шаклу намудҳои қарзу дигар хизматрасониҳоро ба қадри кофӣ инъикос намудаанд.

Бо фарогирии масъала ва таърифҳои овардашуда, ба фикри мо, ин усулҳо номукамал мебошанд. Гарчанде ки сифати хизматрасонӣ ҳамчун яке аз унсурҳои муҳими рақобатпазирии маҳсулот ҳисобида мешавад, аммо он ҳаммаъно нест, зеро дарки сифати ҳамкориҳои бонк ва муштарӣ мантиқӣ аст, на хусусиятҳои асосии маҳсулот бо фарогирии муҳлати қарз, маблағи қарз ё меъёри фоизӣ ва дигар омилҳои ба ин монанд. Олими дигари соҳа қайд намудааст, ки масъалаи рақобатпазирии сифати хизматрасониҳо, аз як тараф, бо самаранокии ташкили анҷоми амалиёти бонкӣ муайян карда мешавад ва аз тарафи дигар, хизматрасониҳоро дар асоси талаботи мизоҷон ба амал мебароранд[7]. Ин саҳми сифати хизматрасонии бонкӣ дар ташаккули рақобатпазирии маҳсулоти бонкӣ мебошад. Дар сатҳҳои гуногун иқтисодшиносии дигар қайд намудааст, ки равандҳои рақобат ҷудонопазир буда, бо роҳҳои гуногун дар бозори бонкӣ зоҳир мешавад: дар шакли рақобатпазирии бонк дар бораи маҷмӯи бозор, маҳсулоти бонкӣ, ба талабот ҷавобгӯ будани онҳо ба сифати истеъмолкунандагон ё сифати хизматрасониҳо, хусусиятҳои феҳрасти пешниҳоди маҳсулоти бонкӣ, механизми таҳвил ва монанди инҳо[5]. Дар баъзе маврид як қисми олимон дар бораи рақобати интегралӣ, ки унсурҳои асосии он зухуроти маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ мебошанд, сухан меронанд. Дар ҳамин замина, фарқи байни шаклҳои гуногуни рақобати интегралро ба тариқи зайл метавон фарқ кард. Агар муштарӣ барои харидани маҳсулоти бонкӣ ниёз дошта бошад, он бояд, пеш аз ҳама, ба бонки мушаххасе, ки аз ӯ маҳсулот харидорӣ менамояд, ҳозир гардида, бидуни баррасии пешниҳоди рақибон, ки ин бонк аз рӯи пешниҳоди мол ва хизматрасониҳои хубаш сатҳи баланди рақобатро дорад ва дар бозор тавассути доштани эътибори зиёд ё қаноатмандии муштарӣ аз таҷрибаи қарз, бо ӯ дар хариди дигар маҳсулот низ пайваста ҷораандешӣ менамояд. Агар муштарӣ имконияти хариди маҳсулоти бонкиро аз якҷанд бонкҳои дигар дошта бошад, он бояд ба таври ҳолисона ин масъаларо баррасӣ намояд, вале пас аз таҳлили имконияту пешниҳодҳои бонки мушаххасро интихоб менамояд, ки дар ҳамин маврид сухан дар бораи рақобати маҳсулотӣ меравад. Дар низоми иқтисодиёти бозорӣ талабот бештар ба маҳсулоти рақобатпазир ва дорои имтиёз мебошад, ки ин масъала аз тарафи бонкҳои тижоратӣ ё ташкилотҳои хизматрасон назорат карда мешавад. Дар шароити тағйироти бошиддати иқтисодӣ ва таъсири он ба низоми бонкӣ масъалаи риояи меъёрҳои дурусти рақобатпазирӣ ва унсурҳои асосии ба он таъсиррасон мақсади асосии тамоми ташкилотҳои қарзӣ мебошад.

Бинобар ин, вобаста аз дараҷаи тамаркуз (консентратсия) рақобатро ба инфиродӣ ва гурӯҳӣ ҷудо намудан мумкин аст. Дар рақобати инфиродӣ бонкҳо як ба як рақобат мекунанд. Дар рақобати гурӯҳӣ иттиҳодияҳо рақобат мекунанд - гурӯҳҳои бонкӣ, холдингҳо (ширкатҳо), гурӯҳҳои молиявӣ саноатӣ, синдикатҳои (иттиҳодияҳои) қарзӣ, консорсиумҳо (мушорикатҳо), инчунин, дигар иттиҳодияҳо бо иштироки бонкҳо[9]. Аз ин рӯ, дар сатҳи ҳамкорӣ ва муносибатҳои ҳамтарафа бо муштарӣ рақобати маҷмӯии бонкӣ дар шакли рақобати маҳсулоти бонкӣ бодарназардошти сатҳи талаботи мизоҷон зоҳир мегардад, ки дар навбати худ, он ба рақобат дар ҳадамоти бонкӣ ва амалиёти бонкӣ таъсия мекунад ва масъаларо нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 пурра инъикос менамояд.

Моделҳои мазкур инъикосгари масъалаҳои муҳимтарини рақобатпазирии фаъолияти низоми бонкӣ дар шароити гуногун, аз он ҷумла таъсири омилҳои манфии дохилию берунии мебошад. Дар сурати мусбат арзёбӣ гардидани нишондиҳандаҳои дар моделҳои мазкур пешбинигардида имконияти рушди устувори ҳар як ташкилоти қарзӣ дучанд мегардад.

Ҷадвали 1. - Сохтори ҳамгирошудаи модели рақобатпазирии бонкӣ

Намудҳои рақобатпазирии бонкӣ	Унсурҳои асосии рақобатпазирӣ
Рақобатпазирии фаъолияти бонкӣ	- Устуворӣ ва эътимодноӣ - Мавқеи ҷойгиршавии филиалҳо ва нуқтаҳои хизматрасонӣ
Рақобатпазирии дохилибонкӣ ва нуфузи бонк	- Кифоягии сармоя - Зиёд будани захираҳои нақдӣ ва дар ҳама шароит бо пул таъмин намудани иқтисодиёт - Кам намудани сатҳи хавфи эътимод
Рақобатпазирии маҳсулоти бонкӣ	- Пешниҳоди шаклҳои муосири маҳсулоти ба талаботи рӯзмарраи муштарӣ мувофиқ - Сода намудани дастрасии муштарӣ ба маҳсулоти бонкӣ - Қонеънамоии талаботи муштарӣ дар ҳолатҳои зарурӣ дар давоми 24 соат
Рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкӣ	- Дар доираи талаботи муштарӣ ҷорӣ намудани шаклҳои муосири хизматрасонӣ бодарназардошти қаноатмандии онҳо аз тарафи бонк - Тавсеаи имкониятҳои истифодаи хизматрасониҳо ба мизочон - Ба роҳ мондани робитаи дуруст бо мизочон дар доираи меъёрҳои этикӣ ва эстетикӣ
Рақобатпазирии амалиётҳои бонкӣ	- Пешниҳоди амалиётҳои аз лиҳози муҳлат ва эътимодноӣ устувор - Бештар намудани ҳиссаи амалиётҳои, ки ба талаботи рӯзафзунӣ ҷомеа вобастаанд
Рақобатпазирии нархи хизматрасониҳои бонкӣ	- Муайяннамоии нархномаи хизматрасонӣ ва амалиётҳои бонкӣ дар асоси имкониятҳои мизочон - Дар баробари нарх пешниҳоди нархи изофӣ ба манфиати мизоч
Рақобатпазирии кадрӣ	- Тақсимот ва ҷобаҷогӯзори дурусти кадрӣ аз рӯи сатҳи дониш, ихтисос ва қобилияти корчаллонӣ - Ҷалби кормандони лаёқатманд ва соҳибтаҳассус дар асоси озмун

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз таҳлил ва таҷзияи андешаи олимони машҳури соҳа гуфтан мумкин аст, ки дар шароити иқтисодии ҳар давлат раванди рақобатпазирии низоми бонкии он метавонад дигар бошад.

Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои мутобиқати устувории низоми бонкиро, ки ҳамчун бонкҳои рақобатпазир эътироф мегарданд, аз рӯи нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 баҳо медиҳанд, ки дар шакли зерин инъикос гардидааст.

Дар шароити имрӯзаи низоми бонкӣ барои ноил шудан ба равандро муваффақонаи арзёбии ҳолисонаи рақобатпазирии бонк дар бозори рақобат ташаққули дурусти муносибати ҳамаҷониба ба ин раванд зарур аст.

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои меъёрии ташкилотҳои қарзӣ

Хусусиятҳо	Вазни хусусиятҳо	Нишондиҳандаҳои меъёрӣ (Н _i)	Вазни нишондиҳанда (В _i)
Андозаи ташкилоти қарзӣ	40%	Дороиҳо	20%
		Уҳдадорихо	20%
Алоқамандӣ бо дигар ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои молиявӣ	30%	Маблағҳои ҷойгиршуда	10%
		Маблағҳои ҷамъшуда	10%
		Пасандозҳо	10%
Қобилияти якдигарро ивазнамоии ташкилотҳои қарзӣ	20%	Пардохтҳо	10%
		Қарзҳо	10%
Мураккабии амалиётҳои бонкӣ	10%	Дороиҳои ғайритавазунӣ	5%
		Уҳдадорихои ғайритавазунӣ	5%

Сарчашма: Рӯйхати ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL https://www.nbt.tj/tj/banking_system/spisok_audit.php (санаи муроҷиат 02.03.2021с.)

Гуфтан ба маврид аст, ки яке аз механизмҳои асосии таъмини рақобатпазирӣ низоми бонкӣ равандҳои ҳамгироишудаи низоми бонкӣ мебошад. Барои таҳкими равандҳои рақобатпазирӣ дар сатҳи низоми бонкӣ амалинамоии чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Фароҳам овардани шароит барои дастрасии мизочон ба хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ;

2. Зиёд намудани марказҳои хизматрасонӣ машваратӣ бо фарогирии самтҳои фаъолияти шӯғли аҳоли;

3. Баланд бардоштани роҳҳои имконпазирӣ таъмини равандҳои эътимоднокии бонк дар сатҳи зарурӣ;

4. Таъмини талаботи пайвастаи мизочон бо хизматрасониҳои дорои имтиёз ва мутобиқ ба шароити воқеии мизочон;

5. Баланд бардоштани меъёрҳои муносибат бо мизочон ва дар заминаи ин ташкили шӯбаҳои машваратии шабонарӯзӣ ва ғайра.

Адабиёт

1. Величко С.С. Банковские услуги: экономическое содержание и проблемы предоставления /С.С. Величко//Банковское дело. - 2012. - №3. - С. 45-49.

2. Дорофеев В.В. Анализ теоретико-методических подходов к трактовке понятия «конкурентоспособность» и ее оценке/В.В. Дорофеев//Известия Иркутской государственной экономической академии. - 2011. - №3. – С. 132-135.

3. Ермоленко Н.А. Финансовая устойчивость кредитной организации как основа конкурентоспособности на рынке банковских услуг: автореф. дис. ... канд. экон. наук/Н.А. Ермоленко. – Волгоград: Волгоградский государственный университет, 2007. – 28с.

4. Зражевский В.В. Теоретические и методологические основы обеспечения конкурентоспособности банковской системы РФ/ <http://oldvak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/> (дата обращения: 19.03.2021 г.)

5. Котляров И.Д. Определение конкурентоспособности предприятия сферы услуг: модель плавающих весов / И.Д. Котляров, О.С. Сычева // Практический маркетинг. - 2010. - №11. - С.11-15.

6. Казаренкова Н. П. Конкурентоспособность коммерческого банка на региональном рынке кредитных услуг населению: автореф. дис. ... канд. экон. наук. / Н. П.Казаренкова. – Орел: Орловский государственный технический университет, 2006. – 24с.

7. Митрохин В.В. Качество услуг как фактор повышения конкурентоспособности банка / В. В.Митрохин, О. П.Федоткина // Сервис в России и за рубежом. - 2011. - № 3. - С.74-81.

8. Махшулов С.Ҷ. Рақобатпазирӣи ташкилотҳои қарзӣ ва мутобиқати нишондиҳанҳои молиявии онҳо бо индексҳои пардохтпазирӣ/С.Ҷ. Махшулов//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. - 2018.– №11.– С.5-10.

9. Хабаров В. И. Банковский маркетинг/ В. И.Хабаров, Н. Ю.Попова. — М.: Московская финансово-промышленная академия, 2004.- 145с.

10. Рӯйхати ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL https://www.nbt.tj/tj/banking_system/spisok_audit.php (санаи муроҷиат 02.03.2021с.)

МУНДАРИҶА

ИҚТИСОДИ	
Комилов С. Ҷ., Раҳматзода Ҳ.Б. МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	7
Солеҳзода А.А., Мирҷамолов М.А. БАҲОДИҲИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ БИЗНЕСИ ХУРДУ МИЁНА ДАР БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ САНОАТИ СОХТМОН	14
Шарифов З.Р., Талбаков С.А. ТАКМИЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ	21
Исайнов Ҳ.Р., Исайнова М.Ҳ. ХУДТАЪМИНКУНИИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА: ВАЗӢИ ҲОЗИРА ВА ДУРНАМОИ ПЕШРАФТ	28
Сафаров Б.Г. ТАШАККУЛИ ФАЗОИ МЕЗОИҚТИСОДИ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ МИНТАҚАҲОИ КИШВАР ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ	35
Ҷурабоев Ғ.Ҷ., Имомҷоев З.Ҳ. ТАҲЛИЛИ ИҚТИСОДИ-ОМОРИИ ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛДИҲАНДАИ ҚАРЗҲОИ БОНКӢ	43
Маъдиев С., Азиззода Д. МУАММОҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛӢИ ЗАҲИРАҲОИ МОЛИЯВИИ МИНТАҚАҲО ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ	50
Ҷӯраев Б.М. ВОБАСТАГИИ ҚУРБИ РАСМИИ ПУЛИ МИЛЛӢ - СОМОНӢ АЗ ФАӢОЛИЯТИ БОЗОРИ ДОҲИЛИИ АСЪОР	55
Содиқов М.С., Шарипов С.Б. МАҲСУСИЯТҲОИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИЮ ТИҶОРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДОИРАИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНҲАӢ	63
Садриддинов М.И., Маҳмадишарифова Г.М. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РАВАНДИ ИДОРАКУНИИ ТАЪМИНОТИ ЗАҲИРАВИИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ	70
Тӯйчиқулов З.Ҷ., Иброҳимзода И.Ш. МАСОИЛИ МУҲИМИ ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛӢИИ ХӢРОКИ ОММА ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ	78
Мирзоева Е.Ш. ТАҶРИБАИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ АНДОЗИИ ФАӢОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ	88
Усмонов П.Н., Эшбеков Т.Ҳ. ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМИ САМАРАНОКИ ИСТИФОДАИ КУМАКИ БЕРУНА	95
Каримов М.И., Қодиров Ш.Ш. ИСТИФОДАИ УСУЛИ ИНДЕКСӢ ДАР ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ САРМОЯИ САЛОМАТӢ (ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)	102
Бобомуродов Б.Э. САМТҲОИ ДАСТГИРӢ ВА ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ УСТУВОРИИ ЗАҲИРАҲОИ МОЛИЯВИИ ХОНАВОДАҲО	112
Шамсуддинов А.Х. ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИИ СОҲАҲОИ САНОАТИ ВАТАНӢ	122
Бобоев Н.М., Раҳматов Б.Қ. ТАҲЛИЛИ СОХТОРИ СЕЛАИ МОЛИЯВӢ ДАР ИҚТИСОДИӢТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	127
Нуруллоева М.М., Давлатов Б.С. СИСТЕМАҲОИ САНОАТИИ МИНТАҚАВӢ: МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА САМТҲОИ РУШД	137
Изатуллоев М.Н. АРЗӢИИ ИҚТИСОДИИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ МИЛЛӢ	143
Шарифзода Н.Ш. ЗАҲИРАҲОИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ УСТУВОР ДАР БАЛАНДБАРДОРИИ ИҚТИДОРИ МОЛИЯВӢ-ИНВЕСТИТСИОНИИ КИШВАР	149
Раҳимзода М.Н. РОҲҲОИ ТАКМИЛДИҲИИ ИННОВАТСИЯ ДАР ИСТЕҲСОЛОТИ МАҲСУЛОТИ НАССОҶИИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА	160
Ҷулиев М.Ҳ. АРЗӢИИ НИЗОМИ МОЛИЯИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	166
Раҳимзода Ф.М. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ	173
Ёфтаков А.Ш. ТАҲЛИЛ ВА РАВАНДҲОИ АРЗӢИИ НИЗОМИ ҚАРЗДИҲИИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	178
Тошматов С.Ҳ. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРҲОНАҲО	184

Раҳимов Р.С. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНОТИ ИНВЕСТИЦИОНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР МИНТАКАҲО	191
Содиқова М.Т. РАҚОБАТИ БОНКӢ: МОҲИАТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ИҚТИСОДИИ ОН ДАР ШАРОИТИ БОЗОР	196

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ	
Комилов С.Дж., Раҳматзода Х.Б. ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	7
Солехзода А.А., Мирджамолов М.А. ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА НА РЫНКЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ	14
Шарифов З.Р., Талбаков С.А. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	21
Исайнов Х.Р., Исайнова М.Х. ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ САМООБЕСПЕЧЕННОСТЬ РЕГИОНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	28
Сафаров Б.Г. ФОРМИРОВАНИЕ МЕЗОЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ СТРАНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	35
Джурабоев Г.Дж., Иматчоев З.Х. ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ КРЕДИТОВ	43
Маъдиев С., Азиззода Д. НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕЗЕРВОВ РЕГИОНА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ	50
Джураев Б.М. ЗАВИСИМОСТЬ ОФИЦИАЛЬНОГО КУРСА НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ – СОМОНИ ОТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВНУТРЕННЕГО ВАЛЮТНОГО РЫНКА	55
Содиқов М.С., Шарипов С.Б. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТОРГОВО- ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В РАМКАХ ШОС	63
Садриддинов М.И., Махмадшарифова Г.М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИЯ РЕСУРСНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	70
Туйчикулов З.Дж., Иброҳимзода И.Ш. ПРОБЛЕМЫ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	78
Мирзоева Е.Ш. ПРАКТИКА НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ	88
Усмонов П.Н., Эшбеков Т.Х. ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО МЕХАНИЗМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОМОЩИ	95
Каримов М.И., Кодиров Ш.Ш. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНДЕКСНОГО МЕТОДА В АНАЛИЗЕ СОСТОЯНИЯ КАПИТАЛА ЗДОРОВЬЯ (В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)	102
Бобомуродов Б.Э. НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ И РЕГУЛИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ДОМОХОЗЯЙСТВ	112
Шамсуддинов А.Х. РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	122

<i>Бобоев Н.М., Рахматов Б.К.</i> АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	127
<i>Нуруллоева М.М., Давлатов Б.С.</i> РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРОМЫШЛЕННЫЕ СИСТЕМЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ В НАПРАВЛЕНИИ РАЗВИТИЯ	137
<i>Изатуллоев М.Н.</i> ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	143
<i>Шарифзода Н.Ш.</i> РЕСУРСЫ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ КАК СТАБИЛЬНАЯ ОСНОВА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВО-ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА СТРАНЫ	149
<i>Рахимзода М.Н.</i> ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИННОВАЦИИ В ТЕКСТИЛЬНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ДАНГАРИНСКОГО РАЙОНА	160
<i>Джулиев М.Х.</i> ОЦЕНКА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	166
<i>Рахимзода Ф.М.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ	173
<i>Ёфтаков А.Ш.</i> АНАЛИЗ И ПРОЦЕСС ОЦЕНКИ СИСТЕМЫ МИКРОКРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	178
<i>Тошматов С.Х.</i> НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	184
<i>Раҳимов Р.С.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РЕГИОНАХ	191
<i>Содикова М.Т.</i> КОНКУРЕНЦИИ БАНКОВ: СУЩНОСТЬ И ЕЕ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ	196

THE CONTENTS

ECONOMY	
<i>Komilov S.J., Rakhmatzoda H.B.</i> PROBLEMS OF FORMATION OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	7
<i>Solekhzoda A.A., Mirjamolov M.A.</i> COMPETITIVENESS EVALUATION OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN THE INDUSTRY OF CONSTRUCTION MATERIALS	14
<i>Sharifov Z.R., Talbakov S.A.</i> IMPROVEMENT OF ACCOUNTING SYSTEMS IN TERMS OF THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY	21
<i>Isaynov H.R., Isainova M.H.</i> FOOD SELF-SUFFICIENCY OF THE REGION: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT	28
<i>Safarov B.G.</i> FORMATION OF MESOECONOMIC SPACE AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF THE COUNTRY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	35
<i>Dzhurabaev G.Dz. Imatchoev Z.Kh.</i> ECONOMIC AND STATISTICAL ANALYSIS OF FORMATION FACTORS OF BANK LOANS	43
<i>Madiev S., Azizzoda D.</i> SCIENTIFIC AND THEORETICAL PROBLEMS OF FORMATION OF FINANCIAL RESERVES OF THE REGION IN THE CONDITIONS OF THE MARKET ECONOMY	50
<i>Juraev B.M.</i> DEPENDENCE OF THE OFFICIAL RATE OF THE NATIONAL CURRENCY – SOMONI ON THE ACTIVITY OF THE DOMESTIC CURRENCY MARKET	55
<i>Sodikov M.S., Sharipov S.B.</i> FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS OF THE RT IN THE FRAMEWORK OF THE SCO	63

<i>Sadriddinov M.I., Mahmadsharifova G.M.</i> THEORETICAL ASPECTS OF RESOURCE MANAGEMENT PROCESSES FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	70
<i>Tuychikulov Z.J., Ibrohimzoda I.Sh.</i> PROBLEMS THEORETICAL ANALYSIS OF PUBLIC FOOD FORMATION IN THE DIGITAL ECONOMYS	78
<i>Mirzoeva E.Sh.</i> PRACTIC OF TAX INCENTIVES INNOVATIVE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN FOREIGN COUNTRIES	88
<i>Usmonov P.N., Eshbekov T.H.</i> FORMATION OF AN EFFECTIVE MECHANISM FOR THE USE OF FOREIGN AID	95
<i>Karimov M.I., Kodirov Sh.Sh.</i> USE OF THE INDEX METHOD IN ANALYSIS OF THE STATE OF HEALTH CAPITAL (IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)	102
<i>Bobomurodov B.E.</i> DIRECTIONS OF STATE SUPPORT AND REGULATION OF FINANCIAL RESOURCES OF HOUSEHOLDS	112
<i>Shamsuddinov A.Kh.</i> RETROSPECTIVE ANALYSIS OF DOMESTIC INDUSTRY	122
<i>Boboev N.M., Rakhmatov B.K.</i> ANALYSIS FINANCIAL STRUCTURE FLOWS IN ECONOMY OF THE REPUBLIC TAJIKISTAN	127
<i>Nurubloeva M.M., Davlatov B.S.</i> REGIONAL INDUSTRIAL SYSTEMS: THEORETICAL ISSUES AND DIRECTION OF THE DEVELOPMENT	137
<i>Izzatulloev M.N.</i> ECONOMIC ASSESSMENT OF INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	143
<i>Sharifzoda N.Sh.</i> RESERVES OF COMMERCIAL BANKS AS A STABLE BASIS FOR INCREASING THE FINANCIAL AND INVESTMENT POTENTIAL OF THE COUNTRY	149
<i>Rahimzoda M.N.</i> WAYS TO IMPROVE INNOVATION IN TEXTILE PRODUCTIONS OF DANGARIN REGION	160
<i>Juliev M.H.</i> EVALUATION AND FUTURE OF THE STATE FINANCIAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	166
<i>Rahimzoda F.M.</i> THEORETICAL FOUNDATIONS OF PUBLIC FINANCE	173
<i>Yoftakov A.Sh.</i> ANALYSIS AND EVALUATION PROCESS OF THE MICRO LOAN SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	178
<i>Toshmatov S.Kh.</i> SOME THEORETICAL ISSUES OF ENTERPRISE COMPETITIVENESS	184
<i>Rakhimov R.S.</i> THEORETICAL BASIS OF INVESTMENT SUPPORT FOR DEVELOPMENT OF PRODUCTION INFRASTRUCTURE IN REGIONS	191
<i>Sodikova M.T.</i> ESSENCE OF BANK COMPETITION AND ITS SPECIFIC ECONOMIC CHARACTERISTICS IN MARKET CONDITIONS	196

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сарҳат аз ғушаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои ҷоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қисқина ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Носиров С.Ш.

Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Каримова Б.А., Цобиров Н.

ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4

E-mail: vestnik@tgfeu.tj

Сайти ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.

Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Каримова Б.А., Джобиров Н.

ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус

E-mail: vestnik@tgfeu.tj

Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Nosirov S. Sh.

Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Karimova B.A., Jobirov N.M.

TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.

E-mail: vestnik@tgfeu.tj

Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ф. Убайдуллоев, Ф.Раҳматов

Ба чоп супорида шуд 12.06.2021. Ба чоп иҷозат шуд 26.06.2021

Формати 60x84 1/8. Когази офсетӣ.

Хуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.

Ҳаҷм 18,25 ҷ. ҷ.. Теъдод 50 нусха.

Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев, Ф.Раҳматов

Сдано в набор 12.06.2021. Подписано в печать 26.06.2021

Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.

Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.

Объём 18,25 усл. печ.л. Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design F. Ubaidulloev, F. Rahmatov

Signed to print on 12/06/2021

Format 60x84 1/16. Offset paper.

The garniture is literary. Print RISOGRAPH.

The volume of 11,3 conv. b.p. Circulation 100 copies.

Printed in the printing house of TSUFE